

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

2013 [VI] 2

**Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-6510

C. VI Kasım 2013

Sahibi
Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

Sorumlu Müdür
Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ

Editörler
Yrd. Doç. Dr. Veli KARAGÖZ
Yrd. Doç. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU

Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayımlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle Dergide yayımlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergive yapılacak atıflarda EÜSBED kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergimizde yayımlanan tüm makaleler ASOS indekste tam metin (ful text) olarak yayımlanmaktadır.

İletişim Bilgileri

eusosbe_dergi@erzincan.edu.tr

Adres: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2,

Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN

Tlf.: +90 446 224 29 00

Faks: +90 446 224 29 01

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU** (*Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fak.*)
Prof. Dr. Murat NİŞANCI (*Erzincan Üniversitesi İİB. Fakültesi*)
Prof. Dr. Cem BAYGIN (*Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi*)
Doç Dr. Selçuk ÇIKLA (*Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*)
Doç. Dr. H. Hüsnü BAHAR (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)
Yrd. Doç. Dr. Erdoğan ULUDAĞ (*Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi*)

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ** (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (*Balıkesir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Enver Alper GÜVEL (*Çukurova Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hasan ŞAHİN (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN (*Gaziantep Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet AKAD (*Kadir Has Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nihat EDİZDOĞAN (*Uludağ Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vehbi Selim ATAERGİN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nuray KARANCI (*Orta Doğu Teknik Üniversitesi*)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Mustafa ALICI (Erzincan Üniversitesi);
Prof. Dr. Seydi KARAKUŞ (Dumlupınar Üniversitesi);
Prof. Dr. Recep GÜRSOY (Atatürk Üniversitesi);
Prof. Dr. Yılmaz ARI (Balıkesir Üniversitesi);
Prof. Dr. Selçuk URAL (Kafkas Üniversitesi);
Prof. Dr. Dursun DİLEK (Sinop Üniversitesi);
Prof. Dr. Galip EKEN (Cumhuriyet Üniversitesi);
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi Başkanlığı);
Doç. Dr. İlhan KAYA (Yıldız Teknik Üniversitesi);
Doç. Dr. Sebehattin DEVECİOĞLU (Fırat Üniversitesi);
Doç. Dr. Ali Osman KURT (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi);
Doç. Dr. Ümit KILIÇ (Atatürk Üniversitesi);
Doç. Dr. Erol KAYA (Erzincan Üniversitesi);
Doç. Dr. Ahmet AK (Bilecik Üniversitesi);
Doç. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI (Atatürk Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Yasemin ÇAKMAK YILDIZHAN (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR (Erzincan Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Fikret Uslucan (Giresun Üniversitesi);
Yrd. Doç. Dr. Cem Şems TÜMER (Erzincan Üniversitesi);

İÇİNDEKİLER

Zülküf AYRANGÖL/Mustafa TEKDERE

Potansiyel Etkileri Ve Gönüllü Uyum Açısından Vergi Afları:

6111 Sayılı Kanunun İrdelenmesi.....249

*Examine of Tax Amneties in Terms of Potential Effects
and Voluntary Compliance*

Selçuk ÇIKLA

Erken Dönem Türk Modernleşmesinin Dinamiklerini

Araba Sevdası'nın Mefhum-ı Muhalifleri Üzerinden Okumak.....271

*To Read the Dinamics of Early Turkish Modernisation Taking
the Concepts in Contradiction to Araba Sevdası into Account*

Abdullah KAYA

İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası.....293

The Politics Of The Ilkhanids Against The Anatolian Turkmen Beys

Arif KEÇELİ/Faruk SARIUSTA

Medya Alışkanlıkları ve Kent Algısı İlişkisi Üzerine Bir Deneme:...327

Diyarbakır Örneği

*An Essay on the Relationship between Media Practices and
Perceptions of Urban Space: The Case of Diyarbakır*

İnci SEÇKİN AĞIRBAŞ/Yunus Emre KARAKAYA

Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü

Çalışanlarının Motivasyon Düzeyleri.....347

*Motivation Levels of Personnels of Provincial
Directorate of Youth Services and Sport*

Ertuğrul Ahmet TERZİOĞLU/Yakup KOÇ/Mehmet YAZICI Halk Oyunları Oynayanların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri (Erzincan Yöresi Örneği).....	357
<i>State and Continual Levels Of Anxiety of Folk Dancers</i> <i>(Sample of Erzincan Environment)</i>	
Mustafa GÖREGEN Dinlerde Dünyadan Feragat Etme (Fakirlik) Düşüncesi.....	369
<i>The Renunciation (Poverty) Attitude from the World in Religions</i>	
Abdulkadir GÜL Antakya’da Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (XVIII. Yüzyıl).....	397
<i>Some Assesments on Social and Economic Structure of</i> <i>Family in Antakya (18th Century)</i>	
Hürü SAĞLAM TEKİR 20 Yüzyıl Başlarında Enez (Inoz) ve Çevresinde Çetecilere Yardım Faaliyetleri.....	425
<i>Supporting Guerillas’ Actions in Enez (Inoz)</i> <i>and Surroundins’ in Early 20th Century</i>	
Naim SÖNMEZ Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu.....	435
<i>An Stage Of Democratization Of Election System:</i> <i>1950 Parliamentary Election Law</i>	
Yayın İlkeleri.....	461

POTANSİYEL ETKİLERİ VE GÖNÜLLÜ UYUM AÇISINDAN VERGİ AFLARI: 6111 SAYILI KANUNUN İRDELENMESİ¹

EXAMINE OF TAX AMNETIES IN TERMS OF POTENTIAL EFFECTS AND VOLUNTARY COMPLIANCE

*Zülcüf AYRANGÖL**

*Mustafa TEKDERE***

ÖZET

Devletlerin mali fonksiyonlarının yanı sıra yüklendiği iktisadi ve sosyal fonksiyonlarının artması sonucu, artan gelir ihtiyacını karşılamak için başvurduğu en önemli kaynak vergidir. Vergi afları ise gelirin hazineye kolay ve kısa yoldan ulaşmasını sağlayan bir uygulamadır.

Vergi affı, vergi kanunlarına aykırı hareket edenlere uygulanan idari ve hukuki yaptırımların ortadan kaldırılmasıdır. Bir başka deyişle devletin çıkaracağı bir kanunla alacak hakkından vazgeçmesidir. İdarenin vergi affında esas amacı mali fonksiyonlarını yerine getirebilmek için gelir elde etmektir. Ülkelerin vergi affından gelir elde etmenin yanı sıra, idari, sosyal, psikolojik, teknik ve siyasi amaçları da vardır. Bu çalışmada son mali affa da atıfta bulunarak, vergi afların nedenleri, amaçları ve etkileri açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Af, Vergi affı, Mali af,

¹ Bu makale 28-29 Nisan 2011 tarihinde Bölgesel ve Küresel Dinamikler: Türkiye ve Yakın Çevresinin İktisadi ve Siyasi Meseleleri, İzmir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Sempozyum'unda sunulan bildirinin güncellenmiş ve geliştirilmiş halidir.

*Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, e-mail: zulkufayrangol@gmail.com

**Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, e-mail: mustafa_tekdere@hotmail.com

ABSTRACT

In order to response rising revenue necessity with consideration of this economic and social duties besides governments fiscal duties. The most important source is tax. Tax amnesty is also one of important application which is useful meet revenue to government

Tax amnesties invalidate judicial and administrative sanction exposed on people who are against fiscal laws. In other words, the government give up its credit rights by legislation. The basic aim of the government from tax amnesties is to get revenue to overcome fiscal duties. Besides having extra revenue, other aims of government from tax amnesties are administrative, social, psycho-analyst, technique and political aims. In this study it has been explained effects an reasons and aims of tax amnesties attribute to the last fiscal amnesty.

Keywords: *Tax, Amnesty, Tax Amnesty, Fiscal Amnesty*

1. GİRİŞ

Vergi: Devletin kamu harcamaları finanse etmek amacıyla toplumu meydana getiren kişi ve kurumlardan, ödeme güçlerine göre, karşılıksız ve egemenlik gücüne dayalı olarak aldığı ekonomik değerlerdir. Vergilemede en önemli husus kuşkusuz verginin karşılıksız olması ve kesinliğidir. Buradaki karşılık kavramından kasıt bireysel ve doğrudan bir karşılık beklenmemesidir. Dolayısıyla insanlar doğrudan karşılık görmediği bir şeye para vermek istemezler. Bu durum vergiyle ilgili meydana gelen ihtilafların ana kaynağını oluşturmaktadır.

Bireyler genellikle vergi (kesin ve karşılıksız bu ekonomik değeri) ödemeyi sevmezler ve vergi borçlarını azaltmak için çeşitli yollara başvururlar. Bu yollardan bazıları yasal iken bazıları da yasal değildir. Bireylerin vergi kanunlarındaki avantajlardan yararlanmak için başvurduğu yasal yöntemler; vergi erteleme, vergi arbitrajı, gelirin bölüşümü ve birtakım vergilerden kaçınma olarak bilinmektedir. Yasa dışı davranışlardan oluşan vergi kaçırma ise, mükelleflerin vergi yüklerinden dolayı yasal yükümlülüklerini azaltmak için başvurdukları yöntemdir. Kişiler ve firmalar gelir, satış ve servetlerini az göstermek veya giderlerini abartılı bir şekilde beyan etmek suretiyle vergi kaçırmayı gerçekleştirmektedirler. Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı hükümetler vergi kanunlarıyla vergi uyumunu sağlamak için çeşitli yollara başvurmaktadır (Alm, 1999: 1).

İşte hükümetlerin başvurduğu bu yollardan bir tanesi de vergi aflarıdır. Yani vergi afları vergi ile ilgili vergi uyumunun sağlanmasında kullanılan bir araçtır. Ülkemizde Cumhuriyetin ilanından itibaren son çıkan 6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun ile beraber yak-

laşık 30 tane mali af kanunu çıkarılmıştır. Özellikle 1980 yılından itibaren bakıldığında ise mali af sayısı artmıştır. Mali afların çıkarılma nedenleri ülkeden ülkeye değişmekle beraber genellikle ekonomik, sosyal, siyasal ve idari nedenlerden dolayı çıkarılmaktadırlar. Ülkemizde her çıkan mali af adeta kendinden sonraki mali affın bir müjdecisi olmuştur. Çok iyi düzenlenmeden iyi bir altyapı hazırlanmadan uygulamaya konulan mali aflar faydadan çok zarar getirmektedir. Bu tarz aflar kısa vadede vergi gelirlerinin artışına sebep olsa da uzun vadede ekonomide bir takım dengesizlikler meydana getirmektedir. Ülkemizde de mali afların sağlam bir zemine oturtulmadan bu derece sık çıkması, toplum tarafından, vergisini ödemeyenlere bir ödül, vergisini zamanında ödeyen dürüst mükelleflere de bir ceza gibi algılanmaktadır. Bu durum vergi adaletine ters düştüğü gibi, mükellef psikolojisi ve bireylerin vergiye uyumunu da ciddi bir şekilde zedelemektedir.

2. VERGİ AFFI KAVRAMI

Af kavramına kelime olarak bakıldığında bir haktan vazgeçmek, kesinleşmiş veya kesinleşecek cezaların yetkili devlet organınca azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılmasıdır (Çetin, 2007: 172). Af kavramı dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanabilir. Dar anlamda af; bir suçu, bir kusuru veya bir hatayı bağışlamaktır. Geniş anlamda ise yapılmakta ya da yapılacak olan suç kovuşturmasından ve hüküm altına alınmış bir cezanın bir bölümünün ya da tümünün yerine getirilmesinden adalet ve toplum yararı kaygısıyla vazgeçilmesi anlamına gelmektedir (Doğan, Besen, 2008: 24).

Konuya vergi affı olarak bakıldığında ise literatürde farklı tanımlara rastlanmak mümkündür. Fakat genel kabul görmüş bir tanımla vergi affı, vergi kanunlarına aykırı hareket eden gerçek ve tüzel kişilere uygulanan idari ve hukuki yaptırımların ortadan kaldırılmasıdır. Bu tanımdan hareketle vergi aflarının tipik üç özelliğini söylemekte fayda vardır. Bunlar; birincisi, aflar doğası gereği genellikle kısa sürelidir (2-3 ay). İkincisi, affa katılım gönüllü olarak yapılır. Üçüncüsü ise verginin ana miktarı dışında vergi kaçırma ile ilgili yaptırımlar ve benzeri şeyler (tanımda da bahsedildiği gibi) geçersiz sayılır (Luitel and Sobel, 2005: 2).

Devletin finansman ihtiyacını karşılamak için; vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi, vergi denetiminin artırılması ve kayıt dışı ekonominin kayıt içine alınması gerekirken; bunlar yeterli düzeyde yapılmamakta ve hükümetlerce sık sık vergi aflarına başvurulmaktadır. Vergi af yasaları ekonomik, mali, siyasi, teknik ve idari nedenlerle çıkarılır. Affı çıkarıp çıkarmamak veya çıkarılacak affın kapsamını belirlemek her şeyden önce siyasal bir karardır.

3. VERGİ AFLARININ TÜRLERİ

Vergi afları ile ilgili genel bir gruplandırma yapıldığında bunları üç grup altında toplamak mümkün olabilmektedir. *Birincisi*; kapsam açısından vergi afları, bu aflarda affın hangi vergileri kapsayacağı belirtilmektedir. Bunlar gelir vergisi, kurumlar vergisi gibi vergi kanunlarını baz alarak yapılan aflardır. Yine kapsam kavramı altında vergi affının aslını veya gecikme zamlarını içine alıp almadığı konusu da işlenebilir. *İkincisi*; süresi açısından vergi afları, af uygulamasının hangi dönemden başlayıp nereye kadar uzandığına ilişkin bir ayrımdır. Ayrıca afların süreli ya da süresiz olması konusu da bu sınıflandırma altında ele alınabilir. Genellikle af uygulamaları 2-3 ay gibi kısa dönemlik uygulamalar olup aksine durumlar da söz konusu olabilmektedir. *Üçüncüsü*; mükellef açısından aflar, dar ve tam mükellef şeklinde ayrıma tabi tutulan vergi borçlularını kapsamaktadır. Buna göre yerli veya yabancı mükelleflerin aflardan yararlanıp yararlanmayacağı belirlenir (Kargı, 2011: 102).

Tüm vergi türleri yerine sadece gelir vergisi, kurumlar vergisi veya ülke dışında tutulan sermaye af kapsamına alınabilmektedir. Dolayısıyla kısmi ve genel vergi aflarından bahsetmek mümkündür. Vergi affı içerik itibarıyla vergi ve vergiye bağlı alacakların (faiz ve cezalar) bir kısmından, inceleme ve kovuşturmadan vazgeçmektir. Ancak amaca göre affın kapsamına giren alacakların hesap yöntemi değişmektedir. Özellikle uygulanan borca ilişkin faiz oranları düşürülebilmekte veya faiz alacağından tamamen vazgeçilmektedir. Affın süresi de farklı tutulabilmektedir. Genelde af bir süreye bağlı olarak çıkarılsa da bazen vergi sistemleri kendi içinde kesintisiz af mekanizmasını barındırmaktadır. Örneğin, ABD vergi sisteminde 1919 ile 1952 yılları arasında gelir vergisi için kesintisiz af mekanizması yürürlükte olmuştur (Savaşan, 2006: 45).

Süresi ve kapsamı ne olursa olsun birçok ülkede uygulanan vergi aflarının amacı vergi ağı dışında olan kişileri vergi ağına (kayıt altına) dâhil etmeye çalışmaktır. Bu da geçmişte vergisini ödemeyen veya vergi kaçırmış olan bireyler için bir fırsat sağlamaktadır (Dam, 2006: 31).

4. VERGİ AFLARININ TARİHÇESİ

Vergi aflarının tarihteki yerinin çok eski olduğu bilinmektedir. Yani son yıllarda ortaya çıkan mali programlardan daha önce de aflar söz konusu olmuştur. Mısır'da Rosetta Stone'da yazılı ilk vergi affına ilişkin belgeler M.Ö 200' de toplumsal karışıklığı düzeltmek için vergi isyancılarının affedilmesi ile ilgili olarak çıkartılmıştır. Vergi aflarının ayrıca Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü MS 401, 411, 434, 445, 450, ve 458 yıllarında olduğu bilin-

mektedir. Son otuz yıldan beri ulusal af programları önemli bir şekilde bütün dünyada genelinde (Belçika da (1984), Fransa (1982, 1986), İrlanda (1988, 1993), İtalya (1982, 1984, 2002), İspanya (1977), Avusturya (1982, 1993), Arjantin (1987, 1995), Kolombiya (1987), Hindistan (1981, 1997), Venezüella (1996), Panama (1974), Kanada (1993), Portoriko (1988, 1991), Finlandiya (1982, 1984), Yeni Zelanda (1988), Rusya (1993, 1996, 1997) Portekiz (1981, 1982, 1986, 1988) ve diğer ülkelerde uygulanmıştır (Torgler, 2003: 619).

Vergi sisteminde, vergi affına ilişkin ilk düzenleme 1906 yılındaki İradei Seniye ile yol vergisi yükümlülüğünden doğan cezaların kaldırılmasıdır. Bu tarihten sonra Türk Vergi Sisteminde aflar, neredeyse kurumsal bir hal almıştır. Vergi affı sorunu kronikleşmiş olmasına rağmen, afların genel ilkelelerine dönük ciddi bir çalışma yapılmamış ve kanun koyucu günün gerekleri doğrultusunda af çıkarmaya devam etmiştir (Kargı, 2011: 104).

Türkiye’de ise mali aflar kapsamında vergi afları 1920’li yıllarda çıkarılmaya başlanmıştır.1928 yılında çıkarılan “Eviyeyi Selaset Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Yasa”dan sonra 1934 yılına kadar herhangi bir mali af getirilmemiştir. Bu tarihte 4530 sayılı “Varlık Vergisinin Bakayasının Terkini”ne ve “2566 Sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine” dair iki yasa çıkarılmıştır (Çetin, 2007: 177).

Genel olarak 1960 ve 1970’li yıllarda özel mali af yasaları çıkartılmamıştır. Çıkartılan genel af yasalarında birkaç madde ile mali affa yer verilmiştir. Fakat bu durum 1980 sonrası değişmiş özel olarak mali af yasaları çıkartılmaya başlamıştır. Ayrıca 1980 öncesi çıkarılan afların gerekçeleri ile bu tarihten sonra çıkarılan afların gerekçeleri arasında da amaç bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda 1920’li yıllardan 2011 yılına kadar çıkarılmış olan mali aflar verilmiştir (Çetin, 2007: 177).

Tablo 1: Geçmişten günümüze Çıkarılan Mali Aflar

05.08.1928	Elviyeyi Selased Vergilerinin Sureti Cibayetine Dair Yasa
15.03.1934	4530 Sayılı Varlık Vergisinin Bakayasının Terkinine Dair Yasa
04.07.1934	2566 Sayılı Vergi Bakayasının Tasfiyesine Dair Yasa
29.06.1938	3568 Sayılı Arazi Vergisinin Mali Yıl Sonuna Kadar Olan Bakiyesinin Terkinine Dair Yasa
13.06.1946	Orman İşletmelerinin Bazı Vergilerden Muaf Tutulması Hakkındaki Yasa

21.01.1947	5050 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Artıklarının Silinmesi Hakkında Yasa
26.10.1960	113 Sayılı Af Yasası
28.12.1961	281 Sayılı Vergi Cezaları Gecikme Zamlarının Tecil ve Tasfiyesine Dair Yasa
23.02.1963	218 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
13.06.1963	252 Sayılı Spor Kulüplerinin Vergi Borçlarının Bir Defaya Mahsus Olmak Üzere Affı Hakkında Yasa
05.09.1963	325 Sayılı Yasa Kamu İktisadi Teşebbüslerinin 1960 ve Daha Önceki Yıllarına Ait Bir Kısım Vergi Borçlarının Tasfiyesi Hakkında Yasa
16.07.1965	691 Sayılı Belediyelerin ve Belediyelere Bağlı Müessese ve İşletmelerin Bir Kısım Borçlarının Hazinece Terkin ve Tahkimi Hakkında Yasa
03.08.1966	780 Sayılı Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
28.02.1970	1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunuyla Getirilen Af
15.05.1974	1803 Sayılı Cumhuriyet'in 50. Yılı Nedeniyle Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Yasa
20.03.1981	2431 Sayılı Tahsilatın Hızlandırılması ve Beyan Dışı Kalmış Servet Unsurlarıyla Vesikasız Emtianın Beyanına İlişkin Yasa
02.03.1982	2431 Sayılı Yasaya Ek
22.02.1983	2801 Sayılı Bazı Kamu Alacaklarının Özel Uzlaşma Yolu İle Tahsil Hakkında Yasa
04.02.1985	Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında 3239 Sayılı Kanunun Geçici 4. Maddesi
03.12.1988	3505 Sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
28.12.1988	3512 Sayılı Yasa
15.12.1990	3689 Sayılı Yasa (Geçici Birinci Madde)
21.02.1992	3787 Sayılı Yasa
05.09.1997	400 Sayılı Tahsilat Genel Tebliği

22.07.1998	4369 Sayılı Yasa
06.02.2001	414 Sayılı Tahsilat Genel Tebliği
07.03.2002	4746 Sayılı Yasa İle Emlak Vergisi İle İlgili Af Düzenlemesi (Emlak Vergisi Yasasının Geçici Madde 21)
27.02.2003	4811 Sayılı Vergi Barışı Kanunu
22.11.2008*	5811 Sayılı Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında Kanun (Varlık Barışı)
25.02.2011*	6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun

Not: * işareti ile belirtilen aflar tarafımızdan eklenmiştir.

Türkiye’de son 40 yılda vergi afları artış göstermiş ve özellikle 1980 yılından itibaren her üç yıla bir vergi affı düşecek şekilde vergi ve sigorta prim afları çıkartılmıştır. Bu durum mükelleflerin, vergi aflarının devamlı olacağına karşı inancını artırmakta, vergisini zamanında ödeyen mükelleflerin cezalandırıldığını, ödemeyenlerin ise ödüllendirildiğini düşündürerek mükelleflerin vergi ödemesini olumsuz yönde etkilemektedir (İlhan, 2007: 9).

5. VERGİ AFLARININ ÖNKOŞULLARI

Bir vergi affı uygulamasına karar vermeden önce başarı için affa ilgili birkaç nokta belirlenmelidir. Fakat bir vergi affı uygulamasında başarı için gerekli bütün koşullar mevcut olsa bile başarının garanti altına alındığını söylemek pek kolay olmaz. Bunun yanı sıra başarısız bir vergi affı özelde vergi yönetiminin, genelde ise siyasi yönetimin imajına iyi bir uygulamaya kıyasla daha çok zarar vermektedir (Dönmez, 1990: 81–82). Bu nedenle karar alıcıların dikkat etmesi gereken birkaç temel koşul vardır:

a) Kabul Edebilirlik: Vergi affı, affa katılım için uygun mükellefleri belirleyici olmalıdır. Sorumluluklarını yerine getirmeyen mükellefleri vergi sistemine dahil edecek standartları içermelidir. Dolayısıyla kabul edilebilme kriterlerini belirlemek affın gelir etkisini doğru tahmin etmede önemlidir.

b) Kapsamı: Aflar belirli vergi kaynaklarıyla ilişkili olabilir. Bunlar gelir vergisi kurumlar vergisi, Katma değer vergisi veya servet vergisi gibi vergilerdir. Vergi mükelleflerinin katılımı için affa vergi sınırlarının belirtilmesi gerekmektedir (Alm, 1999: 1).

Mesela; Fransa’da servet vergilerini kapsayacak şekilde bir af çıkarılmış (1986 Fransız vergi affı) yasadışı yollarla yurtdışına çıkan gelirlerin geri

getirilmesi için planlanan bu aflla Fransız yönetimi sermaye üzerindeki vergileri önemli oranda azaltmış ve servet vergilerini kaldırmıştır. Bu af deniz aşırı ülkelerden sermayeyi çekmek için çıkarılan 1982'deki benzer bir affın devamı niteliğinde olmuştur. Çıkarılan aflla tek bir gelir kalemi ele alınmıştır. Ancak program güçlendirilmiş çalışmalarla veya daha büyük yaptırımlarla desteklenmediği için aftan elde edilen miktar kesin bir şekilde belirlenememiştir (Alm, 1998: 6).

c) Teşvik Edebilirlik: Bağışlama anlamına gelen af ödenmemiş vergilerin faizlerin ve yaptırımların idare tarafından bağışlanmasıdır. Ancak ödenmemiş vergilerle ilgili faizler ve verginin aslı ile ilgili işlemlerin önemli sonuçları vardır. Verginin aslı ve faiziyle ilgili işlemler gelir getirici olabileceği gibi aftan beklenen olumlu sonuçları azaltıcı da olabilir (Alm, 1998: 2). Yani vergi ile ilgili yükümlülüklerin yerine getirilmemesi sonucu ortaya çıkan yaptırımlarla ilgili hangi etkenlerin af kapsamına gireceği katılımı doğrudan etkilemektedir.

Örneğin; geçmiş dönemlere ilişkin vergi beyannamelerini vermenin maliyeti affa katılım düzeyini azaltan ciddi bir caydırıcı faktör olması nedeniyle eski vergi borçlarının ödenmesinde bazı kolaylıklar sağlanmalıdır (Dönmez, 1990: 88). Bu kolaylıklar formalitelerin en aza indirilmesi, ödeme kolaylığı, taksitlendirme seçeneklerinin sunulması ve benzeri şeylerdir. 6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanunda Mükelleflere 36 ayda 18 taksite kadar ödeme seçenekleri ve bazı kalemlerde kredi kartıyla ödeme avantajları sağlanmaktadır. Dolayısıyla bu avantajlar affa katılımı teşvik etmektedir.

d) Süre: Bir af önceden belirlenmiş bir periyodun (1 yılda 2 ay süre gibi) bir bölümü olabilir veya bir yıl gibi çok daha uzun bir süreyi de kapsayabilir. Uzun süreli ve periyodik vergi affı çok tavsiye edilmemektedir. Çünkü periyodik aflar vergi kaçırmaı artırıcı tehlikeler meydana getirir (Kellner, 2004: 344).

Burada önemli olan nokta vergi aflarının geçici olduğunun yayınlarla vurgulanması, kusurlu mükelleflere bunun tek bir şans olduğu deklare edilmesidir. Aksi takdirde vergi aflarının daimi olacağı algısı ortaya çıkarsa bu aftan beklenen sonucu olumsuz etkiler (Alm, 1998: 2). Fakat bu görüşe karşı çıkanlar da vardır. Andreoni yaptığı bir çalışmada devamlı bir vergi affının vergi sisteminde eşitliği azaltmaktan ziyade gerçekte artırdığını savunmuştur (Andreoni, 1991: 143).

e) Zamanlama: Afların süresi kadar zamanlaması da önemlidir. Uygulanan modellerde eğer zamanlama doğruysa vergi affının başarıya ulaştığı sonucuna varılmıştır. Ekonomilerin refah dönemlerinde aftan daha az gelir elde

edildiğini buna karşın temel ekonomik verilerde dalgalanmalar olduğunda uygulanan vergi aflarından daha yüksek gelir elde edildiği veya daha başarılı olduğu görülmüştür. Ayrıca teknolojik gelişme ve liberalizasyon gibi ekonomik değişikliklerin başarılı bir afa belirleyici olduğu görülmüştür (Bose, Jetter, 2010: 1).

f) Adil Olma: Bazı insanlar hatalarından dolayı vergi suçu işlemiş olabilir. Aslında böyle kişiler yaptırım ve ceza mekanizmasına maruz kalmadan dürüst bir vatandaş olmak için doğru davranışları sergilemeye istekli kişilerdir. Mali aflarda bu noktalar gözardı edilmemelidir (Torgler, 2003: 629). Bir başka ifadeyle mükellef geçmişi analiz edilmeli ve daha önce vergisini ödeyemeyenlerle vergisini tam ve zamanında ödeyenlere farklı muamele gösterilmelidir.

g) Diğer Koşullar: Vergi affının vergi uyumuna olan etkisi yapılan çalışmalarda tartışılmış ve bir vergi affının sadece şu an değil aynı zamanda gelecekteki uyumu da artırması gerektiği sonucuna varılmıştır. Özellikle vergi sisteminin karmaşık olmasından dolayı aflarda doğru ifadeler kullanmak oldukça önemlidir (Torgler, 2003: 629).

Af uygulaması hakkında son kararı vermeden önce otoriteler vergi uygulamasındaki mevcut durumu ve bu uygulamalardaki mevcut değişiklikleri de göze alarak vergiye gönüllü uyum seviyesini tamamen değerlendirmelidirler. Yönetim vergi affı uygulamasına karar verdiğinde ilk olarak mevcut durumda vergi sisteminde meydana gelecek problemleri belirlemelidir. Eğer bu problemler belirli değilse af muhtemelen yararından çok zarar getirecektir (Alm, 1998: 2).

Ayrıca vergi affından yaralananlar gizli tutulmalı, katılım kolay formalite az olmalı ve yoğun bir şekilde tanıtım yapılmalıdır.

6. VERGİ AFFININ ÇIKARILMA NEDENLERİ

Vergi afları, yönetim değişikliklerinin ve iç karışıklıkların yaşandığı dönemlerde, bunalımları atlatabilmek için ekonomide bir iyileştirme görevi üstleneceği düşüncesiyle çıkarılabilir. Siyasi bunalımlar gibi ekonomik ve mali bunalımlardan sonra da affın gerekliliği düşünülebilir. Ekonomik ve mali bunalım dönemlerinde, normal dönemler için hazırlanmış yasalarla değil, içinde bulunulan duruma uygun yasalarla bunalım dönemi atlatılabilir. (Kargı, Yüksel, 2010: 31). Vergi aflarının çıkarılmasının sayılan hallerden başka birçok gerekçesi bulunmaktadır. Fakat bunlar arasında en önemli olanların ekonomik, mali, sosyal, siyasi, idari ve teknik ve psikolojik nedenler olduğu söylenebilir.

6.1. Ekonomik Nedenler

Mali afların önemli gerekçelerinden biri de ekonomik gerekçelerdir. Özellikle kayıt dışı kalmış servet unsurlarının ekonomiye çekilmesi ve kayda alınarak ekonomik yapının güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomi ile kayıtlı ekonomi rekabet halindedir. Bu rekabet kayıtlı ekonomi açısından vergide adaletsizlik yaratmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede aflara ihtiyaç duyulmuştur (Taşkın, 2010: 126).

Vergi affı uygulamalarına neden olan ekonomik sebeplerin temelinde iki önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki, gizlenmiş gelirlerin, beyan edilmeyen servetlerin ve yasalara uygun düşmeyecek şekilde ülke dışına kaçırılan sermayenin, meşru ekonomiye kazandırılarak ülke içerisinde yatırıma dönüşmesini sağlamaktır. Yani daha genel bir ifadeyle gelir elde etmek ve kayıtdışılığı önlemektir. Ekonomik nedenlerin ikincisi ise, gerek yüksek enflasyonun gerekse izlenen istikrarsız politikaların varlığı sebebiyle mükellefler üzerindeki olumsuz etkilerin giderilmesidir. Bu olumsuz koşullar mükelleflerin; gelirlerinin azalmasına, mali yükümlülüklerini zamanında ve tam olarak yerine getirememelerine, artan gecikme zammı ve faizlerle büyük bir borç yükü altında girmelerine, hatta ekonomik hayattan çekilmek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Mükelleflerin iş hayatından çekilmesi, bazı ekonomik sorunların çözümünü kolaylaştırır da vergi tabanının daralmasına, kamu gelirlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Söz konusu sebeplerden dolayı yükümlülüklerini yerine getiremeyen mükelleflerin, bu yükümlülüklerinin ve yaptırımlarının bir kısmının bağışlanmasıyla ekonomik hayattan çekilmelerini önleme amacı, vergi aflarının ekonomik nedeni olmuştur. Nitekim ülkemizde özellikle 1980'den sonra peş peşe çıkarılan 2431 ve 2801 sayılı af yasalarının gerekçesini yukarıda belirtilen ekonomik sebepler oluşturmuştur. Bu af yasalarından ilki olan 2431 sayılı kanunun gerekçesi olarak, gerek servet unsurlarının beyan dışı kalmış olanlarının gerekse kayıtlara intikal etmemiş emtianın belli oranlarda vergilendirilerek kayıtlara alınması ve bunlardan doğan kazançların ekonomik hayata çekilmesi, af yasalarının ikincisi olan 2801 sayılı kanunun gerekçesi olarak da, izlenmekte olan istikrarsız politikalar nedeniyle vergi borçlarını ödeyemeyen mükelleflerin faizsiz olarak borçlarının konsolide edilmesi amaçlanmıştır (Doğan, Besen, 2008: 28).

6.2. Mali nedenler

Vergi affının mali amacı, tahsil edilme durumu zayıflamış olan alacakların, çıkarılan af kanunları çerçevesinde tahsil edilmesi, bütçe açıklarının kapatılması ve zamanında toplanamayan vergilerin yapılandırma süresi içerisinde toplanmasını sağlamaktır. Devletin bazı dönemlerde gelire olan ihtiyacı çok

daha fazla olmaktadır. Böyle zamanlarında vergi oranlarını artırmak ya da bütçeyi küçültme yoluna gitmek ekonomik krizi daha da derinleştirmektedir. Böyle durumlarda af bir çare olarak görülebilmektedir. Özellikle geçmişte ülkemizde olduğu gibi enflasyon oranı çok yüksek, büyük miktarda iç ve dış borca sahip ülkelerde vergi gelirlerini elde etmek çok daha büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı bazen hükümetler olumsuz etkilerini göz ardı ederek vergi aflarını gelir aracı olarak kullanabilmektedirler.

Fakat bu konuyla ilgilenen bazı kişilere göre vergi affı ile yeni bir gelir elde edilmemektedir. Elde edilen çoğu gelir daha önceden beyan edilmemiş gelirlerin toplanmasıdır. Yani yeni bir kaynak yaratılmamaktadır. (Alm, 1998: 2). Bazılarına göre bu etken affın içeriğine göre değişmektedir.

6.3. Sosyal Nedenler

Vergi affı uygulamasına gidilmesinin sosyal nedenlerinin temelinde iki etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki, vergiyle ilgili yükümlülüklerini zamanında yerine getirmeyen ve idarece bu durumda oldukları belirlenememiş mükelleflerle, idarece denetlenebilen çok az sayıdaki mükellefler arasında yaratılan eşitsizliğin giderilmesidir. Diğeri ise, beyana dayanan vergi sistemini, gerek idaredeki gerekse yargıdaki çeşitli problemler nedeniyle etkili bir şekilde uygulayamayan ülkelerde sıkça görülen idari ve özellikle adli hataların ortaya çıkardığı adaletsizlikleri ortadan kaldırma çabasıdır. Diğer taraftan, geçmişte bilinçli olarak vergi kaçırmış olan veya bir kısım mali zorluklar nedeniyle vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getiremediğinden dolayı gelirlerini beyan etmemiş veya eksik beyan etmiş olan mükelleflere temiz bir sayfa açabilmek ve gelecekte vergi sistemine uyumlu birer mükellef haline getirerek bu tür mükellefleri kayda alabilmek gibi sosyal amaçla da vergi affı yoluna başvurulabilmektedir (Doğan, Besen, 2008: 26).

6.4. Siyasal Nedenler

Mükelleflerin vergi ödeme konusundaki isteksizlikleri ve siyasal iktidarların politik (popülist) karar almaları da vergi affının bir sebebi olmaktadır. Hükümetler genellikle baskı ve çıkar gruplarının istekleri doğrultusunda kararlar alarak oy uğruna vergilerden vazgeçebilmekte veya vergi yükünü belirli kesimlere yükleyebilmektedirler. Bundan başka siyasi partilerin vergileme konusundaki farklı görüşleri ile birlikte siyasi istikrarın az olduğu ülkelerde her seçim döneminde mükelleflerin beklentileri ortaya çıkmaktadır. Bu beklentiler doğrultusunda her şeye yeniden başlanacak havası verilen af projeleri sıralanmaktadır (Gök, 2007: 149). Neticede kamu kesiminin en önemli sorunlarından olan hükümetlerin oy beklentisi bireylerin kişisel çıkarları ile birleşince affın temelleri atılmış olmaktadır.

6.5. İdari ve Teknik Nedenler

Vergi yargısı ve idaresinin iş hacminin fazla olması nedeniyle kamu alacaklarının takip ve tahsili, ihtilafli kamu alacaklarının vergi yargısından geçerek çok uzun süreler kapsar hale gelmesi teknik nedenler arasında sayılmaktadır. Vergi sistemindeki mevcut karışıklıkları gidermek, vergi sistemindeki aksayan yapıyı düzeltmek ve köklü bir değişiklik yapabilmek için bazen vergi affıyla geçmiş dönemlerin tasfiyesi gerekli olabilmektedir. Bu da idari ve teknik nedenlere zemin oluşturmaktadır (Çetin, 2007: 173).

6.6. Psikolojik nedenler

Vergi affı uygulamasında hedeflenen bir diğer amaç da mükellefler üzerinde psikolojik etkiler yaratmak suretiyle siyasi, sosyal, ekonomik, mali, idari ve teknik hedeflere ulaşmaktır. Söz konusu hedeflere ulaşmak amacıyla uygulanacak vergi aflarının psikolojik nedenlerinin başında da, vergi ile ilgili ödevlerini yasal süresi içinde yerine getirmeyen veya eksik yerine getiren mükellef ve vergi sorumlularının, af uygulaması sonrasında mali yükümlülüklerini zamanında ve tam olarak yerine getirmesi amacı yatmaktadır. Belirtilen amaçlarla uygulanacak vergi aflarıyla af uygulamasından yararlananların, af sonrasında daha sıkı izlenecekleri düşüncesiyle aynı hataları tekrarlamamaları ve sorumluluklarını yerine getirmede daha dikkatli davranmaları sağlanacaktır. Vergi aflarının bir diğer psikolojik nedeni olarak, vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getiremeyen mükelleflerin çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalmaları ve yeni yükümlülükler altına girmeleri sonucu çalışma isteklerinin azalması, sisteme karşı olan olumsuzluklarının da giderek artması gösterilebilir. Bu durumda yapılacak bir af hem bu tür kişilerin dürüst mükellef olmaları ve ekonomik hayata kazandırılmaları için bir şans tanınmış olacak hem de herhangi bir ceza tehdidi olmaksızın kendilerini eskisinden daha çok vergiye uyum göstermek zorunda hissetmeleri sağlanmış olacaktır. Yukarıda belirtilen söz konusu amaçlara rağmen, mükelleflerin “gelecekte nasıl olsa yeni bir af çıkar” beklentisinde olmaları, hükümetlerin de bu konuda gerekli tedbirleri almayı, üstelik affı siyasi bir propaganda aracı olarak görmeleri aftan beklenen psikolojik etkiyi ortadan kaldıracıdır (Doğan, Besen, 2008: 31).

Ayrıca vergi affına yol açan nedenlerin arasında vergi oranları ve vergi yükünün yüksek olması gelmekte ve vergi affını zorlayan nedenler arasında sayılmaktadır. Vergi cezalarının caydırıcı olup olmaması da vergi affı için önemli bir faktördür. Vergi kanunlarında yer alan cezai yaptırımların, vergi mükelleflerini vergi kaçırmaya sevk etmeyecek şekilde düzenlenmelidir.

7. Vergi Aflarının Etkileri

Bütün hükümetler mali programlarının bir parçası olarak sık sık vergi affı uygularlar. Vergi affı idarece uygulanan cezai ve mali uygulamaların tamamının veya bir kısmının uygulamasından vazgeçilerek önceden ödenmemiş vergilerin ödenmesi için kişi ve firmalara verilen bir fırsattır (Alm, Martinez, Vazgues, 2007: 47). Devlet kişi ve firmalara bu fırsatı tanıırken bunun neticesinde bir takım faydalar elde etmekte fakat bunun yanında bazı maliyetlere de razı olmaktadır. Vergi affı ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür araştırıldığında vergi affının getirdiği maliyetlerin faydalarından daha fazla olduğu söylenebilir. Vergi aflarının getirdiği faydalar ve maliyetler çok fazla olmakla beraber bazıları şu şekilde özetlenebilir;

Vergi aflarının yararları ve maliyetleri (Alm, Martinez, Vazgues, 2007: 47):

Yararları:

- Vergi gelirlerinde ani bir artış meydana getirir.
- Yönetimsel maliyetleri ve yargının yükünü hafifletir
- Önceden vergi yükümlülüklerini yerine getiremeyen mükelleflerin kayıt altına alınmasını sağlar (Torgler, 2003: 651). Vergi ile ilgili önceden kayıt altına alınmayan kişilerin kayıt altına alınmasıyla ve af sonrası daha iyi kayıt tutulmasıyla vergiye olan gönüllü uyumda artış sağlar.
- Af daha geniş ve güçlendirilmiş bir vergi idaresi (sistemi) ile birlikte eşit ve daha makul hak ve yaptırımları içeren vergi reformunun geniş bir parçasını oluşturursa vergiye gönüllü uyumu artırır.
- Vergi tabanını genişletir.
- Hataları nedeniyle vergi kusuru işleyen kişilere uygun seçenekler sunar.
- Vergi aflarının, hükümetlere acil gelir sağlayabilmesinin yanında vergi uyumuna ilişkin olarak daha fazla mükellefin kayıt altına alınması ve daha sıkı uygulamaları içeren yeni bir vergi rejimine geçilmesini kolaylaştırması gibi bazı yararları da vardır (Demir, 2009: 7).

Maliyetleri:

- Vergi affı vergi gelirlerinde kısa dönemde küçük ve abartılı bir artış meydana getirir.
- Sık sık aflara gidilmesi adalete ve kanunlara güveni sarsmakta ve beklenti oluşturarak mükelleflerin ödeme yapmaktan kaçınmasına neden olup vergi suçlarında tekerrüre yol açmaktadır. Vatandaşlar vergi affının bir kez ortaya çıkmış bir fırsat olduğuna hükümet tarafından inandırılmalıdır. Aksi takdirde vergiye olan gönüllü uyum azalır. Af yetkisinin siyasi yatırım amaçlarına

hizmet edecek biçimde kötüye kullanımı ya da sıklıkla kullanılması, olumsuzluklar yaratmakta, ahlaki çöküntüye neden olabilmektedir (Saraçoğlu: 3).

- Aflar, adaleti keyfi bir merhamet gösterisi durumuna getirebilmektedir. Her suçun ceza göreceği ilkesini zedelemektedir. Kanunlara olan güvenin sarsılmasına ve azalmasına yol açabilmektedir. Sonuçta kaçakçılığın meşrulaşmasına ve bağışıklığa neden olmaktadır. Vergi mevzuatında yer almayan ve olağanüstü önlemler olarak bilinen afların, mevzuatın bir parçası haline gelmeleri ve bu nedenle olağan bir hal almaları vergi kaybını artırmaktadır (Saraçoğlu: 3).

- Vergi mükellefleri kişisel olarak vergi affını, vergi kaçırmayı ödüllendirme olarak gördüklerinden adaletsiz bir uygulama olarak düşünebilirler. Bu nedenle af bu şekilde düşünen mükelleflerin vergiye uyumunu azaltmaktadır (Braithwaite, 2002: 60).

- Vergi afları uzun dönemde etkili bir sistemle desteklenmezse vergi uyumuna etkisi olumsuz olmaktadır (Alm, Mckee, Beck, 1990: 23). Yani mali aflardan sonra daha güçlendirilmiş ve daha iyi bir vergi hizmeti eşlik ederse önceden vergi siciline alınmamış kişilerin kayıt altına alınması da kolaylaşacaktır (Alm, Beck, 1993: 53). Örneğin; Hindistan'da 1981 ve 1997 yıllarında çıkarılan vergi aflarından 1981 yılındaki af başarısız olurken 1997 yılındaki af oldukça başarılı olmuştur. Bunun nedeni birincisinde vergi affı güçlendirilmiş bir mekanizma ile desteklenmediğinden başarısızlığa uğramıştır. Fakat ikinci vergi affı güçlendirilmiş ve vergi idaresi tarafından iyi hazırlanmış olduğundan oldukça başarılı olmuştur. Toplamda 214 gün süren bu afta 350.000 mükellef faydalanmış ve 2,5 milyar \$ gelir elde edilmiştir. Bu rakam Hindistan'da gelir vergisi vasıtasıyla elde edilen gelirin yarısını oluşturmaktadır. 1997 yılındaki vergi affına, özel reklam şirketleri, yoğun medya aktiviteleri ve ünlü sanatçı ve sporcular da destek vererek başarısını artırmıştır (Dam, 2006: 31).

- Vergi suçlarının genellikle planlı olarak işlendiği görüşü hâkimdir. Söz konusu bu işlemler hukuka aykırılıklarının yanında vergi kaybına da yol açarlar. Çıkarılacak aflar onların suç olma özelliğini değiştirmez. Üstelik planlı olarak yapıldıklarından mükelleflerin masumiyetlerini de ortadan kaldırır. Bu nedenle çıkarılacak aflar gereksiz ve kamu zararına olacaktır.

- Vergi affının uzun vadede vergi tahsilat oranını artırmadığı ve sonrasında sıkı yaptırımlarla desteklenmesi halinde etki yaratabileceğini gözlemlenmiştir (Alm vd., 1993:59). Ayrıca vergi affı olasılığının arttığı durumlarda mükelleflerin daha az vergi ödediği tespit edilmiştir (Malik vd.,1991:37). 2006 yılında IMF'te yayınlanan bir çalışmada, vergi aflarının neden olduğu kayıpların, sağladığı kazanımların önüne geçtiği belirtilmiştir (Kargı, 2011:108).

8. 6111 SAYILI BAZI ALACAKLARIN YENİDEN YAPILANDIRILMASINA DAİR KANUN

Türkiye’de Cumhuriyet döneminden günümüze kadar çıkan mali af kanunlarından sonuncusu 25 Şubat 2011 tarihinde çıkarılan 6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanundur. Kanunun kapsamına bakmadan önce gerekçesini incelemek çıkarılacak sonuçlar açısından daha rasyonel adımlar atılmasına yardımcı olacaktır.

8.1. 6111 Sayılı Kanunun Gerekçesi

Genel gerekçede; küresel ekonomik krizin ülkemizde dış talebin düşmesine ve ekonomik daralmaya neden olduğundan bahsedilmektedir. Bu olumsuz değişikliklerle birlikte “mal ve hizmet satış gelirlerinde yaşanan azalma, kredi teminindeki güçlüklerin işletmelerin kapasitelerini tam olarak kullanmalarını engellemesi ve buna bağlı olarak nakit dengelerinin bozulması bazı işletmelerin kamuya yönelik yükümlülüklerini yerine getirmelerinde gecikmelere sebebiyet vermiştir” denilmektedir. Ayrıca yaşanan bu olumsuz süreç dolayısıyla işletmelerin kamuya olan borçlarına uygulanan ek yaptırımlar da borç tutarlarının artmasına neden olmuştur. İcra takibine maruz kalan borçlulara mevcut yasal düzenlemeler ile sağlanmaya çalışılan ödeme imkânları da borçların tasfiyesi noktasında yeterli olmamıştır.¹

Belirtilen nedenlerle kamuya olan borçların enflasyon oranında endekslenmek suretiyle ödenmesi, kamu ile olan ilişkilerin belli bir plan dahilinde çözümlenmesiyle faaliyetlere devam edilmesi için imkânlar yaratılması yönündeki taleplerde artış görülmüştür. Artan taleplerle birlikte sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın devamlılığını sağlamak, yatırım ortamını iyileştirmek, özel sektörün kamuya olan borç yükünü azaltmak, maliye ve para politikalarının daha etkin şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla söz konusu kanunun çıkarıldığı belirtilmektedir. Aslında iyi niyetli ödeme arzusu olduğu halde bazı sebeplerden dolayı ödemesini yapamamış, birikmiş vergi borçları yüzünden yüksek gecikme cezaları ve faizlerle karşı karşıya kalmış mükellefler ve şirketlere bu kanun vasıtasıyla bir fırsat tanınmış olmaktadır.

Kanunla vatandaşların kamu kurumları başta olmak üzere diğer bazı kuruluşlara olan borçları yeniden yapılandırılmakta böylece bir yandan alacaklı kuruluşlar bakımından tahsilât imkânları artırılmakta, diğer yandan borçlulara borçlarını uygun vadede ve ekonomik durumlarına uygun bir biçimde

¹ www.sgb.gov.tr, 6111 sayılı kanun gerekçesi

ödeme imkânı sağlandığı ve herkesin kazandığı bir yapılanma ortamı sunulduğu ifade edilmektedir. Yeniden yapılandırmanın temel amacının, vatandaşlara borçlarını ödemede kolaylığı sağlamak olduğu belirtilmekte birlikte herhangi bir şekilde mali affin söz konusu olmadığına önemle dikkat çekilmektedir. Çünkü kesinleşmiş kamu alacaklarında alacağın aslı bugünkü reel değerini koruyacak şekilde yeniden yapılandırılmaktadır.² Bu noktada devletin de yeni bir gelir elde etmediğinin altı çizilmelidir.

8.2. 6111 Sayılı Kanunun Kapsamı ve Süresi

Kanun kapsamında vergi ve sigorta alacakları başta olmak üzere çok sayıda kamu kurumu ve meslek kuruluşunun alacağı yapılandırılmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşları ile diğer bazı kuruluşlara ait olup normal ödeme vadesi geçtiği halde ödenmemiş olan kesinleşmiş alacaklara bu çerçevede daha geniş bir alan ayrılmıştır.

Vergi daireleri, gümrük idareleri ve belediyelerce tahsil edilen vergiler, vergi cezaları ve diğer alacaklar, Sosyal Güvenlik Kurumunun sosyal güvenlik primi, idari para cezası ve kira alacakları, trafik para cezaları, seçim para cezaları, nüfus para cezaları, askerlik para cezaları, belediyelerin su kullanımından kaynaklı alacakları, İl Özel İdarelerinin çeşitli harç ve katılma payı alacakları, Büyükşehir Belediyeleri Su ve Kanalizasyon İdarelerinin su ve atık su alacakları, TEDAŞ'ın veya hissedarı olduğu elektrik dağıtım şirketlerinin elektrik tüketiminden kaynaklanan alacakları, KOSGEB'in verdiği desteklerden geri alınması gereken tutarlar, Çevre ve Orman Bakanlığının, ORKÖY fonundan veya bütçeden orman köylülerine ve kooperatiflerine kullandırılan kredi alacakları, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının tarımsal amaçlı kooperatiflere veya ortaklarına kullandırdığı tarım kredilerinden kaynaklanan alacakları, yine aynı Bakanlığın sulanabilir tarım arazisi dağıtımından kaynaklanan arazi bedeli alacakları, Maliye Bakanlığının, Kültür ve Turizm Bakanlığının, Orman Genel Müdürlüğü'nün yaptığı tahsislerle doğan arazi tahsis bedeli, ağaçlandırma bedeli, ağaçlandırma ve erozyon kontrolü bedeli, %3 proje bedeli, toprak bedeli, irtifak hakkı, kesin izin, kullanma izni gibi alacakları ile kira alacakları, Kültür ve Turizm Bakanlığının kültür varlıklarının korunması, bakım ve onarımı amacıyla kullandırdığı krediler, sulama kooperatiflerinin ve sulama birliklerinin tarımsal sulama faaliyetlerinden kaynaklanan alacakları ve askeri okullar, polis okulları ve kamuya ait diğer okullardan ilişkisi kesilenlerin ödemeleri gereken öğrenim

² www.sgb.gov.tr, 6111 sayılı kanun

bedelleri, bunlardan mecburi hizmet yükümlülüğünü yerine getirmeyenlerin ödeyecekleri tazminat tutarlarından oluşmaktadır.

Belirtilenlere ilave olarak TRT'nin elektrik enerjisi satış bedeli payı ve bandrol ücretleri, YURT-KUR'a olan öğrenim ve katkı kredisi borçları, TOBB, TESK, Barolar Birliği, TÜRMOB ve İhracatçı Birliklerinin üyelik aidat alacakları, Organize Sanayi Bölgelerinin ödeme süresi geçtiği halde ödenmemiş bulunan elektrik ve su bedeli ile yönetim aidatları alacakları, Geliştirme ve Destekleme Fonu kaynaklı alacaklar, Geliştirme ve Destekleme Fonundan kullanılan afet kredileri, DSİ'nin yeraltı suyu sulama tesisleri ve/veya şebekelerine yaptığı yatırım bedeli alacakları, KİT'lere ve bunların müesseselerine, bağlı ortaklıklarına ve iştiraklerine ait olan taşınmazların kiralanmasından kaynaklanan alacaklar, İl Özel İdareleri, Belediyeler ile bunlara bağlı kuruluşların ve sermayesinin yüzde ellisinden fazlası bunlara ait olan şirketlerin, irtifak hakkı ve kiralama işlemlerinden kaynaklanan alacaklar, SGK'ya ait taşınmazların kiralanmasından kaynaklanan kira alacakları, Vakıflar Genel Müdürlüğüne, mazbut vakıflar ile temsilen yönetilen vakıflara ait taşınmazların kiralanması işlemlerinden kaynaklanan alacaklar, işverenlerin ve üçüncü şahısların, iş kazası ve meslek hastalığı, malullük, adi malullük ve ölüm halleri ile genel sağlık sigortalısına ve bunların bakmakla yükümlü olduğu kişilere yönelik fiiller nedeniyle ödemekle yükümlü oldukları her türlü borçları, SGK'nın fazla ve yersiz ödediği tespit edilen gelir ve aylıklara ilişkin alacaklar, özel radyo ve televizyon kuruluşlarınca RTÜK'e ödenmesi gereken yıllık brüt reklam gelirlerinden alınan % 5 oranındaki pay ile eğitime katkı payı alacakları, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü (TMO) tarafından Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine (FİSKOBİRLİK) satılan ve ödenmemiş bulunan satış bedeli alacakları, kalkınma ajanslarının, mahalli idareler ve odalardan olan alacakları, yurtdışına eğitime gönderilen öğrencilerden veya memurlardan yükümlülüklerini yerine getirmemeleri nedeniyle adlarına döviz veya TL cinsinden borç çıkarılanların, söz konusu borçları kanun kapsamına dahil edilmiş ve böylece oldukça geniş bir çerçeve çizilmiştir.

Yapılandırılan alacakların ait oldukları dönem olarak kanunda 31.12.2010 tarihi esas alınmaktadır. Vergiler bakımından bu tarihten önceki dönemler de kapsama girmektedir. Kesinleşmiş alacaklar açısından vadesi 31.12.2010 tarihinden önce olan alacaklarda yeniden yapılandırılabilir. Sosyal Güvenlik Kurumuna olan prim borçları bakımından; 2010/Kasım ve önceki

aylara ilişkin olup Kanunun yayımlandığı tarihten önce tahakkuk ettiği halde ödenmemiş olan borçlarda yeniden yapılandırmaya konu olabilmektedir.³

Yapılandırılacak alacak tutarları kanunda kesinleşmiş vergi alacakları ile idari para cezalarında alacak aslının tamamı, vergi aslına bağlı olmayan cezaların yarısı, gecikme faizi, gecikme cezası ve gecikme zammı yerine güncelleme oranı esas alınarak belirlenmektedir. Güncelleme alacağın normalde ödenmesi gereken vade tarihinden 6111 sayılı Kanunun yayımı tarihine kadar geçen sürede oluşan TEFE/ÜFE aylık değişim oranı kullanılarak yapılmaktadır. Kesinleşmiş vergi alacaklarının yeniden yapılandırılması halinde, vergi aslına bağlı olarak kesilen cezalar ile gecikme cezası, gecikme zammı, gecikme faizi gibi fer'i alacakların tamamının ve vergi aslına bağlı olmayan cezaların yarısının tahsilinden vazgeçilmektedir.

Kanun borçlunun talebine göre peşin ödeme yapma imkânı verdiği gibi ödemeler 3 yıla (36 aya) kadar vadeli ve 18 eşit taksitte yapılabilmektedir. Yani ödemeler iki ayda bir gerçekleştirilebilmektedir. Çiftçilerin elektrik, tarım arazisi tahsisi, tarım kredisi ve su kullanım bedelleri ile orman köylülerinin borçları, yılda bir taksit ödenerek 5 yıl vadeyle yapılandırılabilir. İl Özel İdareleri ve belediyeler borçlarını 6 yılda 36 taksitle ödeyebilmekte, spor kulüpleri ise borçlarını 7 yılda 42 taksitle ödeyebilmektedirler. Vergi ve prim borçları ise anlaşma yapılan bankaların kartları ile de ödenebilmektedir.

Yapılandırılacak olan alacaklar, borçlu tarafından seçilecek vadeye bağlı olarak belli bir katsayı ile çarpılarak ödenecek toplam tutar bulunmaktadır. Buna göre yapılandırılacak tutar;

- 6 taksitte 12 ayda yapılacak ödemelerde 1,05
- 9 taksitte 18 ayda yapılacak ödemelerde 1,07
- 12 taksitte 24 ayda yapılacak ödemelerde 1,10
- 18 taksitte 36 ayda yapılacak ödemelerde 1,15 katsayısı ile çarpılarak ödenecek toplam tutara ulaşılmaktadır.

Yapılandırma sonrasında vadenin kısaltılarak daha erken ödeme yapılması durumunda, yapılandırmada kullanılan katsayıya göre hesaplanacak tutar kadar toplam tutardan indirim yapılmaktadır.

Trafik cezaları dâhil, 120 Liranın altında kalan idari para cezaları (yasak yerlerde sigara kullanımından kaynaklananlar hariç), 12 Lira ve altında kalan köprü ve otoyol kaçak geçiş ücretleri, Maliye Bakanlığının vadesi

³ www.sgb.gov.tr, 6111 sayılı kanun

31.12.2004 tarihinden önce olan 50 lirayı aşmayan asli alacakları ile bu alacağa bağlı fer'i alacaklar, aslı ödenmiş 100 lirayı aşmayan fer'i alacaklar, Gümrük İdaresince takip edilen vadesi 31.12.2010 tarihinden önce olan 50 liralık asli alacaklar ve 65 liralık idari para cezaları, 65 yaş maaşını haksız yere alanlardan talep edilen %50 fazlalar, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından takip edilen ve vadesi 31/12/2010 tarihinden önce olan 50 lirayı aşmayan asli alacaklar ile bu alacağa bağlı fer'i alacaklar ve aslı ödenmiş 100 lirayı aşmayan fer'i alacakların kanunla birlikte tahsilatından vazgeçilmektedir.

İhtilafı (yargı safhasında) olan alacakların yapılandırılabilmesi için öncelikle ihtilaftan vazgeçilmesi şarttır. Kanundan önce başlamış ancak bitirilememiş incelemeler ve tarhiyat işlemleri tamamlandıktan sonra incelenen mükellefler dilerse kanunun getirdiği imkânlardan yararlanabileceklerdir. Başvurular ise alacaklı olan idareye yapılmaktadır. Örneğin, vergi borçları için ilgili vergi dairesine, sigorta primi borçları için sigorta müdürlüklerine başvuruların yapılması gerekmektedir.⁴

SONUÇ

Vergi afları son yıllarda neredeyse tüm ülkelerde ekonomik bir araç olarak kullanılan kaynakların başında gelmektedir. Bu kaynak ülkelerin kendi iç dinamiklerine göre olumlu sonuçlar verebildiği gibi bazı olumsuz sonuçlar da verebilmektedir.

Bu olumsuz gelişmeleri bertaraf edebilmek için vergi afları çıkarılmadan önce ülkedeki mevcut vergi sistemi iyi analiz edilmeli ve bu analiz sonucunda belli başlı temel noktalara dikkat edilmelidir. Bu temel noktalar; vergi affının sınırları iyi belirlenmeli yani hangi mükelleflerin bu af kapsamına gireceği belirtilmelidir. Hangi gelir kalemlerinin af kapsamına alınacağı yanı sıra verginin aslı veya feri'lerinin sınırı da açıkça belirlenmeli bu sayede affın gelir etkisini doğru tahmin etme yolunun önü açılmalıdır. Af süresi özellikle belirtilmeli çünkü affın devamlı olacağı beklentisi bazı ülkelerde aksi sonuçlar ortaya çıkmış olsa da genellikle mükellefin vergiye uyumunu azalttığı için uzun dönemde vergi kayıplarına neden olmaktadır. Vergi affı vergi sistemini güçlendirici önlemlerle ve denetim mekanizmasıyla eş zamanlı olarak desteklenmeli, affa katılım kolay olmalı, formalitelerden uzak ve mükellefleri teşvik edici olmalıdır. Af yazılı ve görsel basında yeterince

⁴ www.sgb.gov.tr, 6111 sayılı kanun

tanıtılmalı ve geçmişte herhangi bir nedenle yükümlülüklerini yerine getiremeyen mükelleflerin affa katılımı gizli tutulmalı böylece toplumsal baskısının mükellef üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri azaltılmalıdır.

Ülkemizde 2011 yılında çıkarılan 6111 Sayılı Kanun ise bir yandan alacaklı kuruluşlar bakımından tahsilat imkânları arttırılmış, diğer yandan borçlulara borçlarını sübjektif durumları göz önüne alınarak ödeme yapma imkânı sağlanmış ve herkesin kazandığı bir yapılanma ortamı oluşturulmuştur. Vergi ve sigorta alacakları başta olmak üzere çok sayıda kamu kurumu ve meslek kuruluşunun alacağı yapılandırma kapsamına alınmış, vade ve ödeme şartları konusunda ciddi kolaylıklar sağlanmış ve bu sayede düzenlemenin başarı şansı arttırılmıştır. Söz konusu nedenlerle geçmişteki yapılandırmalara oranla daha yüksek bir katılım ve gelir sağlanacağı açıktır. Küresel çaptaki krizler sonrasında böyle bir düzenleme, ekonominin işleyişi konusundaki tıkanıklıklar, kamunun finansman ihtiyacının giderilmesi ve vatandaşla idare arasındaki ihtilafların ortadan kalkması gibi birtakım sorunların çözüme kavuşması sağlamıştır. Fakat daha çok “mali af” ve “kamu alacakları” kavramları üzerinden kamuya mal olmuş Kanunda; sosyal güvenlik, çalışma hayatı, yatırım, üretim, istihdam, eğitim, kamu personeli, finans sektörü, toplumsal hayat, mahalli idarelerin personel rejimi, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin görev zararları ve atıl varlıkları, Yap-İşlet-Devret modeli ve siyasi partilerin harcamaları ve mali denetimleri konusunda da düzenlemeler yapılmıştır. Bu nedenle bilinen amacının dışında çok daha geniş kapsama ve yenilikçi düzenlemeler içeren Kanunun, çıkarıldığı günden günümüze ekonomik, idari, siyasi ve toplumsal zeminde etkilerinin genişleyerek devam edeceği söylenebilir.

Sonuç olarak mali afların artı ve eksileri ülkenin mevcut şartları dikkate alınarak iyi analiz edilmeli, mükelleflere vergi bilinci aşılanarak vergi aflarının rutin bir uygulama olmadığı belirtilmeli ve vergi afları politik bir araç olmaktan çıkarılmalıdır. Vergilemede otokontrolü sağlayıcı mekanizmalar geliştirilerek vergi aflarına gerek kalmadan vergi kaçakçılığının önüne geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- ALM, James, *Tax Compliance And Administration*, New York, 1999, s. 1
http://aysps.gsu.edu/isp/files/2_Tax_Compliance_and_Administration.pdf, (ET. 01.04.2011).
- ALM, James, Jorge Martinez, Vazgues, *Tax Morale And Tax Evasion In Latin America*, International Studies Program Working Paper, 2007, s, 47.

- ALM, James, Tax Policy Analysis: The Introduction of a Russian Tax Amnesty, International Studies Program, October, 1998, p, 1-2.
- ALM, James and William Beck, Tax Amnesties And Compliance In The Long Run:A Time Series Analysis, National Tax Journal, Vol: 46, No: 1, March, 1993, p. 53.
- ALM, James, Michael Mckee and William Beck, Amazing Grace: Tax Amnesties And Compliance, National Tax Journal, Vol. 43 no.1 March, 1990 p. 23).
- ANDREONİ, James, The Desirability of a Permanent Tax Amnesty, Journal of Public Economics, 1991, p, 143.
- BOSE, Pinaci, Michael JETTER, A Tax Amnesty in the Context of a Developing Economy, http://research.stlouisfed.org/conferences/moconf/2010/Amnesty_Paper_Feb18.pdf, (ET: 17.04.2011).
- BRAITHWAITE, Valerie, Taxing Democracy, The Australian National University, 2002 s.60 <http://vab.anu.edu.au/pubs/taxdemoc.pdf> (ET: 15.03.2011).
- BÜLBÜL, Duran, “Vergi Aflarının Ekonomik Ve Sosyal Etkileri – I”, Yaklaşım Dergisi, Sayı: 131, Kasım 2003, s, 206.
- ÇETİN, Güneş, Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, 2007.
- DAM, Kristy, Tax Evasion And Avoidance, The Commonwealth Association of Tax Administrators, 2006, s. 31 <http://www.catatax.org/uploads/051006/Tax.evasion.report.20.4.06.pdf>, (ET: 03.03.2011).
- DEMİR, Murat, Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörler, E-akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Ağustos, 2009, Sayı:90, <http://www.e-akademi.org/makaleler/mdemir-3.htm> (ET: 10.04.2011).
- DEMİR, Müslim, Toplumun Vergiye Karşı Tutum ve Davranışlarını Belirleyen Faktörler, Akademik Bakış Dergisi (e-dergi), Sayı: 18, Ekim-Kasım-Aralık 2009, s, 7.
- DOĞAN, Zeki, Ramazan Besen, Vergi Aflarının Nedenleri ve Mükellefler Üzerindeki Etkileri, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, Cilt:1 Sayı: 1 Mayıs 2008, Ankara.
- DÖNMEZ, Recai, Teoride ve Uygulamada Vergi Afları, Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi, Eskişehir, 1990.
- GÖK, A. Kerim, Vergi Direncinin Gelişimi, Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi, Cilt:XXII, Sayı: 1, 2007, s, 149.

- İLHAN, Gökalp, Vergi Ödemeyi Etkileyen Ekonomik Faktörler, Akademik Bakış Dergisi (e-dergi), Sayı: 12, Mayıs 2007 .
- KARGI, Veli, Cihan Yüksel, Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 54. Seri, 2010, s, 24 – 44.
- KARGI, Veli, Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, 2011, ss, 101–115.
- KELLNER, Martin, Tax Amnesty 2004/2005- an Appropriate Revenue Tool?, German Law Journal, Vol: 5, no: 4, 2004, pp:344
http://www.germanlawjournal.com/pdfs/Vol05No04/PDF_Vol_05_No_04_339-346_Public_Kellner.pdf (ET:20.03.2011).
- LUITEL, Hari Sharan, Russell S. Sobel, The Revenue Impact of Repeated Tax Amnesties,
<http://www.stcloudstate.edu/economics/documents/TaxAmnesty.pdf> (ET:01.04.2011).
- SARAÇOĞLU, Fatih, Vergi Afları, Vergiye Uyum Ve Türkiye Uygulamaları,
http://w3.gazi.edu.tr/web/fatihsaracoglu/dosyalar/Akademik_Calismalar/Makaleler/Makale_10.pdf (ET:15.03.2011).
- SAVAŞAN, Fatih, Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi Cilt: VIII, Sayı:1, 2006, s, 45.
- TAŞKIN, Yasemin, Vergi Aflarının Hukuki Niteliği ve Gerekçeleri, Sosyal Bilimler Dergisi 2010, (2), 122-128.
- TORGLER, Benno, Tax Morale Theory And Empirical Analysis of Tax Compliance, Dissertation, der Universität Basel zur Erlangung der Würde eines Doktors der Staatswissenschaften, 2003.
<http://www.sgb.gov.tr>
www.gib.gov.tr
www.yok.gov.tr
www.hazine.gov.tr
www.belgeler.com.tr
www.assosindex.com.tr
www.dpt.gov.tr

ERKEN DÖNEM TÜRK MODERNLEŞMESİNİN DİNAMİKLERİNİ ARABA SEVDASI'NIN MEFHUM-I MUHALİFLERİ ÜZERİNDEN OKUMAK

TO READ THE DYNAMICS OF EARLY TURKISH
MODERNISATION TAKING THE CONCEPTS
IN CONTRADICTION TO ARABA SEVDASI
INTO ACCOUNT

*Selçuk ÇIKLA**

ÖZET

Edebi eserler hem sanatkârının ferdî, hem de o sanatkârın mensup olduğu milletin toplumsal yapısı hakkında birtakım veriler içerir. Roman türünün bazı örnekleri de yalnızca yazarının sanat anlayışı, kültürel birikimi, dili kullanışı, zihniyet dünyası ve yaşadığı çağa bakışı hakkında fikir vermekle kalmaz; yazıldığı dönemin kültürel hayatı, dil yapısı, tarihi hadiseleri, sosyolojisi ve siyaseti hakkında da fikir verebilmektedir. Bu bağlamda kurmacayı yalnızca sanal edebiyat zemininin gerçek dışı figürü olarak görmek doğru olmaz. Çünkü birçok romanın realist veya natüralist özelliği gereği, bu romanlardan yazıldıkları yılların medeniyet ve zihniyet alguları, aile yapısı, siyasi ve sosyolojik görünümleri hakkında birçok gerçekçi veri elde edilebilmektedir. Bu bakımdan bazı romanlara, roman türünü tarihle eşdeğer görmemek koşuluyla, edebiyat sosyolojisi çerçevesinden yaklaşmak her zaman için mümkündür. İlk realist Türk romanları arasında bu bağlamda değerlendirilebilecek olanlardan biri de Araba Sevdası'dır.

Sosyal hayatın birçok yansımalarını içeren erken dönem Türk romanlarından bazılarının bu yüzyılın modernleşme serüveninde olması gereken ile olan arasındaki çelişkileri yer yer çok başarılı bir şekilde sunduğu görülür. Erken dönemin ilk telif Türk romanları içinde yer alan Araba Sevdası bu bağlamda en fazla malzeme veren romanlardan biridir. Zira modernleşme, bireylerle yürüyen ve yürütülen bir süreçtir. Yani bireyin bu süreçte çok güçlü bir temsil kabiliyeti vardır. Bu makalede hem erken dönem Türk modernleşmesinin o yıllar için medeniyet plânında sahip

* Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

olması gerekirken tam anlamıyla sahiplenemediği dinamikler hem de bu dinamiklerin mefhum-ı muhalifleri Araba Sevdası'ndaki bireylerin davranışları ve olaylara bakışlarından hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk modernleşmesi, Araba Sevdası, mefhum-ı muhalif*

ABSTRACT

Literary works include some data about both the social structure of the society that the writer comes from and the writer himself/herself. Some examples of the novel not only provide information about the writer's perception of art, cultural background, the way he/she uses the language, his/her mentality and how s/he sees the age that s/he lived in, they also give information about the cultural life, language structure, historical events, sociology and politics during the period in which they were written. In this context, It is not fair to see the plot as an unreal figure in imaginary literature. Because of the fact that some novels have realistic or naturalistic features, it is possible to obtain a lot of realistic data from these novels about the perception of culture and mentality, family structure, political and sociological reflections of the period in which they were written. For that reason, as long as the novel is not regarded as equal to history, it is always possible to approach them from literary sociological point of view of. 'Araba Sevdası' is among the first realistic Turkish novels that can be evaluated in this context.

It is already clear that some of the Turkish novels which included many reflections of social life depict the contradictions between what happened and what was expected to happen in the process of the modernisation in this century succesfully from time to time.

Araba Sevdası, which is among the first early Turkish novels, is one of the novels which provides us with the most material in this context; for modernisation is a process which runs alone and is carried out individually. In other words, in this process, the individual had a high ability to represent. In this article, both the dynamics that the early Turkish modernisation was supposed to have but failed to do so during those years in terms of civilization and the concepts that contradict to these dynamics have been evaluated, considering the behaviours of the characters in Araba Sevdası and the way these characters see the events.

Key Words: *Turkish Modernisation, Araba Sevdası, opposing concepts*

Mefhum-ı Muhaliflerin Çatışması: Batılılaşma - Modernleşme - Medenîleşme

Osmanlı bilhassa XIX. yüzyıldan itibaren kaçınılmaz olarak Batı'ya yöneldi. Çünkü hem onu en fazla uğraştıran, çok unsurlu bünyesini en çok tehdit eden yön Batı'ydı hem de bu tehditlerle ancak Batı'nın bilgi, tecrübe ve tekniklerine ulaşılarak baş edilebileceği görüşü avamdan havassa kadar hemen herkesçe kabul görmeye başlamıştı. Ne var ki bu kaçınılmaz süreç, beraberinde hakikî anlamda *medenîleşmekten* ziyade *Batılılaşmayla karışık bir modernleşmeyi* getirmişti.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında, bilhassa payitahtta en çok sözü edilen kelimelerden biri *alaturkanın mefhum-ı muhalifi* olan *alafrangaydı*. Bu kelime, Batılı yaşam tarzına yönelik her türlü ferdî veya sosyal *benzeşmeyi* karşılıyordu. O hâlde *alafrangalaşmak, Batılılaşmak* demektir. Bu gelişmeyle at başı ortaya çıkan *yanlış Batılılaşmanın* sahte mefhum-ı muhalifi ise *doğru Batılılaşmaydı* (Batılılaşmanın doğrusu olabilir mi?). Aslında bu süreçte ideallerde/zihinlerde aranan, arzulanan ve hedeflenen *Batılılaşma* değildi elbette; *medenîleşmekti*: Hayranlık ve taklitçiliklerden, zaaf ve suistimallerden, yolsuzluk ve yoksunluklardan, haksızlık ve ahlâksızlıklardan, üretimsizlik ve maarifsizlikten, kanunsuzluk ve istikrarsızlıktan uzak bir *medenîleşme*... Eğitimde, bilimde, sağlıkta, iletişimde, ulaşımda, hukuk sisteminde, üretimde sürekli gelişmeyi ve zenginleşmeyi hedefleyen bir *medenîleşme*... Ne var ki Batılılaşma sürecimiz binlerce facia, haksızlık, ihmal, kopuş ve kayıp yarattığına göre - bugünden bakarak- her hâlükârda yanlışıyla doğrusuyla Batılılaşmanın mefhum-ı muhalifinin *medenîleşmek* olduğu görülecektir. Şöyle ki:

Osmanlı'nın Avrupa'yla özellikle XIX. yüzyıl ortalarından sonra hızlanıp yoğunlaşan münasebetlerinin yekûnunu, tek başına ne *Batılılaşma* ne de *medenîleşme* olarak ele almak mümkün. Aslında bu münasebetler toplamını en kestirme ve doğru bir biçimde tanımlayan kelime *modernleşme* olmalıdır. *Modernleşme*, Batılılaşma ve medenîleşme arası bir yapıyı işaret eder. Medenîleşmek isteyen bir milletin ve devletin yarı Batılı yarı medenî bir yolda ilerlemesidir söz konusu olan. Çünkü bir taraftan Avrupa'yı zenginleştiren ve güçlendiren olgular üzerine düşünülür ve bu yönde birtakım adımlar atılırken yer yer doğru kararlar alınıp yararlı uygulamalara girişilmiş; diğer taraftan da ister istemez Frenk ilaçlarının her türlü yan etkisi büyük ve hassas bünyeyi çeşitli hastalıklara maruz bırakmıştır. Bu durumda XIX. yüzyılda yaşanan süreci sadece Batılılaşma veya medenîleşme değil, daha çok *modernleşme* süreci olarak adlandırmak mümkün görünüyor. Böylece Cumhuriyet öncesi bu modernleşme dönemini *Türk modernleşmesinin erken dönemi* olarak nitelendirebiliriz kanımca.

* * *

Modern, Lâtince *modo*'dan geliyor. *Modo*, 'hemen, şimdi' anlamına gelen bir kelime.¹ Ân'a sahip olmayı, hemen harekete geçmeyi, daima şimdide yaşamayı, günü yakalayıp değiştirmeyi anlatır *modern*. Modern olamayan geçmişte, eskide kalır; hayatta kalmaz. Modernleşen ise yenileşmeyi, ilerlemeyi, gelişmeyi yakalar; hayata şekil verir, hayatın dışında kalmaz. Yani modern'e hâkim olan zamana, mekâna ve maddeye hâkim olur. (Makale boyunca kullandığımız terimlerin çoğu kaypak, müphem, bukalemun terimlerdir. Bunları derin, kompleks, çatalı anlamlarından sıyrarak çoğunlukla sade/bir anlamda kullandığımızı belirtelim.)

Medeniyet; daima daha rahat, daha zengin, daha huzurlu, daha sistemli yaşamının ve yaşatmanın peşindedir. Peki bunu son yüzyıllarda Avrupa - kısmen- nasıl başarmış? Coğrafi keşifleri takip eden süreçte sömürgelerden taşıdığı madenlerle olabilir mi acaba? Yani bugünkü Avrupa modernizminin temelini sadece buluşlar oluşturmuyor olsa gerek. Belki Rönesans'ı ve sonrasındaki gelişmeleri hazırlayan en önemli ateşleyici unsur zenginliktir. Sömürgelerden taşınan zenginlik. İşte biraz da bu zenginliktir sanatı, bilimi, sanayii tetikleyen ve Batı'yı bugünkü hâline taşıyan. Öyleyse söz konusu olan hakikî bir medeniyet değil, modernleşme ile karışık bir yarım medeniyettir.

Batı medeniyeti(!) üzerine yazılıp konuşulurken unutulmuş veya ihmal edilen hep bir kanat vardır. Bunu Cevdet Paşa'nın, İbn Haldun'dan mülhem *medeniyet* hakkındaki görüşleri açık bir şekilde şöyle izah ediyor: Devlet kuran insanlar böylece düşman korkusundan kurtulurlar. Ardından bütün mesailerini beşerî ihtiyaçlarını gidermeye ayıran bu insanların tam anlamıyla medenî olması için *kemâlât-ı insâniyelerini tek mil* etmeleri, yani ahlâk ve zeka bakımından olgunlaşmaları gerekir.² Anlaşıldığı üzere bir topluluğun sadece zeka (maddeye sahip olma ve onu kullanma/bilim-sanayi-teknoloji) bakımından tekamül etmesi gerçekte medenî olduğunu göstermez. Demek ki medeniyetin iki kanadı vardır. Bunlardan biri maddî diğeri ise manevîdir. Bu açıdan bakıldığında Batı'nın maddeye hâkim olarak medenîleştiğini değil; daha çok maddeleştiğini, yani materyalistleştiğini söylememiz gerekir.

¹ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yayınları, 8. bs., Ankara 2007, s. 152.

² Cevdet Paşa'dan alıntılan Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, 9. bs., İstanbul 2004, s. 85.

Bilindiği üzere Batı'yı Batı yapan hem olumlu hem de olumsuz çok sayıda özellik vardır. Japon, Rus ve Türk modernleşmeleri geçmişten bugüne söz konusu özelliklerden ne kadarının alınıp ne kadarının dışlandığıyla alakalı bir gelişme çizgisi izlenmiş bulunuyor. Bu gelişme çizgilerinin seyri hakkında bilgi edinebileceğimiz en doğru kaynaklar elbette ki resmî yazışmalar, tarih metinleri ve basın-yayın organlarıdır. Batı ile Türk modernleşmesi arasındaki flörtün boyutlarını anlamada hatıralar, günlükler, mektuplar ikinci dereceden kaynaklar; edebî metinler ise özellikle sosyal doku ve bu dokudaki değişimler hakkında çeşitli ipuçları veren üçüncü dereceden kaynaklar sayılabilir. İşte sosyal hayatın birçok yansımalarını içeren erken dönem Türk romanlarından bazılarının da -romanımıza tarihi doğrulama görevi vermeksizin- XIX. yüzyılın modernleşme serüveninde *olması gereken* ile *olan* arasındaki çelişkileri yer yer çok başarılı bir şekilde sunduğunu görürüz. (Burada 'olması gereken' ile hakikî bir medeniyetin sahip olması gereken dinamikleri, 'olan' ile görünen/yaşanan, yani vakıa hâlindeki olguları kastediyoruz.) Erken dönemin ilk telif Türk romanları içinde yer alan *Araba Sevdası*³ bize bu bağlamda en fazla malzeme veren romanlardan biridir kanaatimce. Zira modernleşme, bireylerle yürüyen ve yürütülen bir süreçtir. Yani bireyin bu süreçte çok güçlü bir temsil kabiliyeti vardır. O hâlde buradan itibaren hem erken dönem Türk modernleşmesinin o yıllar için medeniyet plânında sahip olması gerekirken tam anlamıyla sahiplenemediği dinamikleri hem de bu dinamiklerin mefhum-ı muhaliflerini *Araba Sevdası*'ndaki bireylerin davranışları ve olaylara bakışlarından hareketle okumaya çalışabiliriz.

* * *

Recaizade Mahmud Ekrem'in giyim ve dekorasyondan âdâb-ı muaşerete kadar birçok alanda *alafrangayı* tercih ettiğini biliyoruz. Hatta Yahya Kemal'in bir mülakatta Recaizade Ekrem'in alafrangalığı hakkında verdiği ikinci örneğin ardından "*Ekrem Bey Araba Sevdası*'ndaki *Bihruz Bey*'dir vesselam."⁴ deyişine bakılacak olursa yazarın sanki Bihruz Bey'le kendisini anlattığı akla gelebilir. Nitekim bir makalede bu bağlamda "Recaizade M. Ekrem, bu dönemi yaşamıştır. Bihruz'un yaşadıklarına ve hissettiklerine hiç

³ Bu çalışmada *Araba Sevdası*'nın şu baskısı kullanılmıştır: *Recaî-zade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 205-445.

⁴ Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 5. bs., İstanbul 2005, s. 290.

de yabancı değildir. Bir bakıma Bihruz'dur o. Kahramanına şefkati, onu o kadar iyi anlamasından ileri gelir.”⁵ denmiştir. Ne var ki burada iki farklı bakış söz konusu olmalıdır: Birincisi Ekrem'in, kendi hayatında alafranga adına yaptığı her şeye samimi olarak inandığı, yani kendi alafrangalığının aşırıya kaçmayan, doğru(!) bir alafrangalık olduğuna inanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Böyle olunca onun *Araba Sevdası*'nda, kendisi gibi Batı'yı doğru anladığını düşündüğü kişileri eleştirdiğini var sayamayız. İkincisi ise çevresinde gördüğü aşırı, yapmacık, sahte, züppe örneklerin onu rahatsız etmiş olmasıdır. Tabii burada şunu da ifade etmeden geçmeyelim. Ekrem'in, *Araba Sevdası*'nda olayların geçtiğini belirttiği 1870 yılı içinde henüz 23 yaşında oluşundan hareketle onun, gençlik yıllarına ait birtakım müşâhedâtını değiştirerek de olsa romanına aksettirdiğini düşünebiliriz. Diğer taraftan hemen bütün başarılı romanların, yazarın ruhunda veya aklında ortaya çıkan bir rahatsızlık/huzursuzluk sonucu doğduğunu düşünürsek, bu eserde de -ister benzerlerini hayatının bir döneminde yaşamış olsun isterse sadece çevresindeki bazı züppeliklere şahit bulunmuş olsun- yazarın yapmak istediğinin Batılılaşan, yabancılaşan, maskaralaşan aşırı örnekleri hicvetmek olduğunu düşünmek gerekir. Zira Recaizade Ekrem her ne kadar *Araba Sevdası*'nın ön sözünde bu eseri biraz hoşça vakit geçirmek için yazdığını belirtiyor olsa da, neticede romanda anlatılanlarla dönemin hayatı arasında -aşağıda- kurduğumuz ilişkilerin hiç de yabana atılır eğlencelik ilişkiler olmadığı görülecektir. Bu bağlamda bazı okurlarca, bu yazıda yapılan bazı yorumlar ve kurulan ilişkiler birer 'aşırı yorum' örneği gibi görülebilecek olsa dahi, her hâlükarda eserin böyle bir dikkatle de okunabileceğini düşünüyorum. (Nitekim Ahmet Ö. Evin'in, “Araba Sevdası'nın çok yönlü yergisindeki amaç, edebî eleştirinin yanı sıra toplumsal eleştiridir.”⁶ demesine bakılırsa bu roman sırf eğlence olsun için yazılmamış, aksine hem gerçekte edebî bağlamda romantizmin eleştirisi hem de daha çok yanlış Batılılaşmanın usta bir ironisi olmak üzere kaleme alınmıştır.)

⁵ Nihayet Arslan, “İki Öncü Roman: *Don Kişot ve Araba Sevdası*”, *Türkoloji*, C. XV, S. 1, Ankara 2002, s. 179.

⁶ Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Türkçesi: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 231.

Muhteşem Zavallı Bihruz Bey

Romanın birincil önemdeki kişisi Bihruz Bey'dir. Romanda onun adını ilk geçtiği yerden öğreniyoruz: *Muhteşem Bihruz Bey*.

Romanda 'muhteşem' bir yerde geçerken 'zavallı' birçok defa görülür: *Zavallı Bihruz Bey*. Bihruz'un zavallılıkları onu muhteşem bir zavallıya dönüştürür. Bu dönüş bir düşüştür aslında. Medeniyetten Batılılaşmaya yahut da bütüllülaşmaya düşüş. Hakikî medeniyet arayışı ile alafranga ilkesizlikler arasında büyük bir uçurum vardır hâsıl-ı kelam. Bu uçurumdan düşen Bihruz gibi roman kişileri Batılılaşır ve bir daha kolay kolay ne iflah olur ne de ıslah. İşte Bihruz'un düşüşleri: "... beyefendi ibtidâ *araba sevdasına düştü*. Bâdehu *alafrangalık illetine giriftar oldu*. Bilahare *bunlara sair hevesat da karıştı*. Peder paşa irtihal etmekle başa bir de mirasyedilik çıkınca *türlü türlü sefahatler, israflar yol aldı*."⁷ Bu düşüşler ve babasızlık onu anneden de anne vatandan da uzaklaştırmıştır. Babasız ve annesiz bir çocuğun kendi hırçın egosunu tatmin için sokaklarda sürtüşü gibi artık Bihruz'un da bütün derdi süflî zevklerini tatmin etmek için sürtmek olmuştur. Bu tatmin arayışı, onu giderek daha fazla tatminsizleştirir ki bu hâl onda hemen hiçbir yerli değer bırakmaz.

Ahmet Mithat'ın ilk hikâye ve romanlarından Servet-i Fünûncuların romanlarına kadar bütün XIX. yüzyıl kurmaca metinlerinin dönemin hayatından alınma öğelerle kuruldukları aşikârdır.⁸ Tanpınar da bu konuda, kendi neslinin hikâyesini bir defa olsun yazmamış bir yazardan bahsedilemeyeceği, Ekrem'in *Araba Sevdası*'nı kendi gençlik senelerinin kronolojisini yapmak amacıyla kaleme aldığını belirtir. Yine Tanpınar'ın, 'yanlışlıklar komedisi' olarak nitelediği *Araba Sevdası* için kullandığı 'taarruz halindeki realizm', 'içtimaî tenkid', 'içtimaî kronik', 'devir tenkidiyle çağ psikolojisi arasında sallan(an)' bir kitaptır şeklindeki yorumlarından⁹ hareketle muhteşem zavallı Bihruz Bey'in bir muhteşem zavallı *karikatür-adam* olarak üretildiği düşünülse bile Ekrem'in bu tipi o günün sokak ve mesirelerinden aldığını kabul etmek gerekir. Daha doğrusu Bihruz, o yılların farklı özelliklere sahip züppelerinden derlenmiş muhteşem bir örnektir: *Erken bir aylak-adam...*

⁷ Recaî-zade M. Ekrem-Bütün Eserleri III, s. 357. (İtalik vurgular bana ait: S.Ç.)

⁸ Bu konuda bk. Selçuk Çıkla, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 8. bs., İstanbul 1997, s. 490-494.

Roman türü; hayatın olumlu, güzel, ideal, sorunsuz taraflarını ele almaya pek müsait olmayan bir türdür. Çoğunlukla sanatkarların kendi bunalımlarının ya da romancının bireylerde veya sosyal hayatta gördüğü aksaklık, zaaf ve sorunların bir iç huzursuzluk veya patlamayla kağıttan varlıklara dönüştüğü eserlerdir romanlar. Dikkat edilirse olumlu sonla biten, problemsiz hayatların anlatıldığı çoğu roman unutulup gitmiştir. Klasik romanlar ise daima insan problemi ve insan kaynaklı problemler üzerine eğilenlerdir. Türün sahip olduğu bu özellik, yazarları ister istemez hep olumsuzluklardan yola çıkan ve problemler alanlara işaret eden kurgulara yöneltmiştir. Çünkü zaaf, mikroplar, hastalıklar, problemler gösterildiğinde doğal olarak okurlar bunlardan birçok yorum çıkaracak; yazar da asıl anlatmak istediğini dolaylı ve estetik yollarla daha kalıcı ve etkileyici bir şekilde sunmuş olacaktır. İşte *Araba Sevdası*'na da bu açıdan yaklaşmak mümkündür. Yani Ekrem'in -ve tabii ki diğer Tanzimat ve Servet-i Fünûn yazarlarının- o yılların yüzlerce problemden oluşan hayatında sorunsuz alanlara temas etmeleri roman türünün ruhuna aykırı bir durum olurdu. O sebeple Ahmet Mithat'tan Halit Ziya'ya kadar dönemin bütün yazarları ya kendilerinin (bireyin) ya da çevrelerinden başlamak üzere devlet meselelerine kadar sosyal hayatın daima problemler, göz önündeki/göze batan alanlarına dolaylı veya dolaysız olarak yer verdiler. Esaret, evlilikle ilgili sorunlar, hürriyet-i şahsiye meselesi, eğitimsizlik, züppelik, yanlış Batılılaşma bu mevzuların belli başlılarından. O hâlde bütün bu ve diğer konuların daima muhaliflerini de dikkate almak gerekir. Zira yazarlar eserlerinde benzeri problemleri ele alırken hep ideal olanın resminden yola çıkmışlar, ideal olan ile mevcudun çatışmasına yönelmişler, böylece sorunlu alanı göstererek bu alanın muhalifini ima veya işaret etmişlerdir. Bu durumda Rezaizade Ekrem'in de sırf eğlence olsun diye eğlenceli bir tip yaratmadığını söyleyebiliriz. O, dönemin farklı niteliklere sahip züppelerinin öne çıkan vasıflarını Bihruz üzerinde toplamış ve Batılılaşmanın taşıdığı mikropları göstererek ideal olanı işaret etmiş gibidir. (İdeal okurlar; romanları, açıkça söylenenlerle birlikte -muhtemel yanlış yorumlamalara düşmek kaygısını daima taşımak koşuluyla- söylenmeyenleri veya gizli söylemleri de düşünüp yorumlamaya çalışmalıdır.)

Madem ki başarılı/nitelikli/klasik romanlar çoğunlukla sorunlu insanlar ve olgular üzerinedir, o hâlde romanın *acı bir tür* olduğunu söylemekten çekinmeyelim. Hayatın acı tarafları, zaaf, problemler, suçlar, günahlar, dramatik ve trajik sonlar, trajikomik hâller romanın başlıca kaynaklarıdır yani. Nitekim popüler romanların kısa sürede unutulup gitmelerinde evrensel insanî kamburlara pek yer vermemeleri yatar. Diğer taraftan romanlar aşırı, sıra dışı, hasta, orijinal, huzursuz, müstesna, acı çekmiş insanlarla ilgilenir

daha çok. Bunu *Kamelyalı Kadın*'ın son iki paragrafı ne güzel anlatır: "...Okura öğrendiklerimi anlattım. Bu, bir görevdi. Ben kötülüğün havarisi değilim, ama dua ettiğimi duyduğum her yerde *asil acının yankısı* olacağım. Tekrarlıyorum, Marguerite'in hikâyesi *bir istisnadır; ama zaten yaygın olsaydı, yazılmaya değmezdi.*"¹⁰

Recaizade Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda hikâyesini öğrendiğimiz Bihruz Bey de sıra dışı, hastalıklı, kendisine göre acılar yaşayan, gerçekte müstesna bir kişidir. Bu romanın yazıldığı yıllarda Avrupa'yı tarihî, felsefî, sosyolojik ve ekonomik zeminde anlamak için hiçbir çaba harcamamış, Avrupalılaşmayı dışta/şekilde/görünüşte kalarak yaşamına aksettirmiş çok sayıda kişi vardır günlük hayatta.¹¹ Bunların genel özellikleri mirasyedi, şık, şımarık, sefahatperver, gösterişçi, kof, taklitçi, müsrif oluşlarıdır. İşte Bihruz Bey tam da *bu tipin tipik bir örneğidir*. Dönemin hayatında ve o tür hayatları anlatan diğer romanlardaki böyle kişilere verilen genel ad *züppe*'dir.¹² "Bihruz Bey geleneksel Osmanlı değerlerine yabancılaşmışlığı, Batı kültürüne olan koşulsuz hayranlığı, modernleşmenin getirdiği tüketim düzenine kapılmışlığı, kaba bulduğu halk kültürüne tahammül bile edemeyişi, yarımymalak Fransızcası ve Türkçeyi küçümseyişiyle tipik bir Batılılaşmış züppedir."¹³ Bihruz Bey bu anlamda kesinlikle katıksız bir züppeyi temsil eder. Üstelik o, yazar tarafından sadece züppelerin değil, aynı zamanda züppeliğin de bir ironisi, bir karikatürü gibi sunulmuştur romanda. O âdeta bizim Don Kişot'umuzdur.¹⁴ Böylece buradan itibaren Don Kişot'umuzun nâdide yönlerini görerek bunların mefhum-ı muhliflerini anlamaya çalışabiliriz.

Evvela romanın adına bakalım: *Araba Sevdası yahut Bihruz Beyin Âşıklığı*. Araba, gösterişin; sevda ise hayranlığın göstergesi. Bu gösteriş, tapınma derecesine yaklaşan bir (â)şıklığı da muhtevî. Gerçi Bihruz Bey'de Batılı hayata duyulan hayranlık, gösterişten öteye gitmeyen bir perestişin işaretidir. Yani söz konusu olan tek bir sevda vardır aslında: *Gösteriş sevdası*. Bu da

¹⁰ Alexandre Dumas-Fils, *Kamelyalı Kadın*, çev. Senem Bozkurt, Antik Dünya Klasikleri Yayinevi, İstanbul 2011, s. 239. (*İtalik* vurgular bana ait: S.Ç.)

¹¹ "Şüphesiz ki , Avrupalılaşmayı yalnız sosyal davranışları taklit etmek olarak alan birçok Jön Türk vardı ve bu açıdan yapılan hicivler yerindedir." Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları*, 18. bs., İstanbul 2008, s. 41.

¹² Züppe tipi ve Türk romanındaki bazı yansımaları için bk. Köksal Alver, "Züppeliğin Sosyolojisi: Türk Romanında Züppe Tipler Örneği", *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), S. 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002, s. 252-266.

¹³ Nurdan Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınları, 3. bs., İstanbul 2010, s. 105.

¹⁴ Don Kişot ve Bihruz arasındaki ilişkiler hakkında bk. Nihayet Arslan, *agm.*, s. 163-180.

yüzejde/kabukta kalmayı getiriyor; meyvenin hem tadını almayı hem de onun çeşit çeşit vitamin ve minarallerinden istifadeyi sıfırlıyor. Meyveye bakan, ama onu yemeyip seyreden bir Bihruz'dan bahsediyoruz kısacası. Diğer taraftan bu araba, bütünüyle modaaya ait bir unsur olmakla *Batı Arabası*'dır ve üstündekini Batılı yoz bir hayatta; Batı'nın ve bätılın gösterişler, yalanlar, geçici hevesler labirentinde gezdirip durur.

Meyve; medeniyettir, gelişmedir, sağlıktır, estetikzmdir, ahlâktır, dindir, bilimdir, haklar ve hürriyetlerdir. Züppeler ancak bu meyvenin eğlence kısmında oyalanıp dururlar. Günlerini, yıllarını, ömürlerini tenlerinin arzularını yerine getirmekle geçirirler. Yedikleri daima yasak meyvelerdir. Yasak meyveden geri dönüşün olmaması onları batırdıkça batırır. İşte Bihruz bey örneği budur.

İkinci olarak romanda Bihruz'un sıfatlarına bakalım: Toy, budala, hoppa, zıpır, münasebetsiz, alafranga, bî-edeb, hafîfü'l-mizâç, lâkayt, tembel, zenperest, galiz, çılgın, ten-perver. O; aynı zamanda hamiyet-perver vakarını kaybetmiş, ciddi-komik, gevşek, çapkın-sapkın, ayran gönüllü bir hayrandır. Ve o, âdeta iflâsa doğru giden bir Bihruz/Osmanlı'dır. Bihruz, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumun aynası gibidir bir bakıma. Bu aynada gerçekler ve yanılısamarlar; yerlilik ile alafrangalık, kalem (memuriyet) hayatı ile eğlence hayatı, ibdâilik ile taklitçilik, yetkin bir meslek sahibi olma ile mesleksizlik, orta yol ile ifrat/tefrit, ilm ile cehl, sanayi ile sanayisizlik, özgün sanat ile taklit sanat, yol gösterici kitap ile kitapsızlık, Lisân-ı Türkî ile Fransızca birbirlerinin mefhum-ı muhalifleri olarak daima çatışır. Romanda hâkim unsurlar ikincilerdir. Bihruz; alafrangadır, mesleksizdir, kaleme çalışır güya ama kaleme pek gitmez, orta yolu değil hep ifrat ya da tefriti seçer, ilimden hemen hiç nasibi olmayan bir cahildir, hep yabancı sanayi ürünlerini tercih eder, Türkçeye değil Fransızcaya hayrandır: Kısacası onun hayatı *tercüme bir hayattır* sanki. Görüldüğü üzere yazar âdeta Bihruz'un vasıfları üzerinden yakalanması gereken medenîleşmenin dinamiklerini sezdirmeyi hedeflemiş gibidir. Yani Bihruz'un hayat karşısında aldığı tavırların mefhum-ı muhalifleri Osmanlı'yı kurtaracak modern dinamiklerdir aslında.

Bu noktada Bihruz'un medenîleşmenin sadece batısında kalmışlığın yansıması olan tercih ve tavırlarının, bu tercih ve tavırların mefhum-ı muhalifleriyle birlikte düşünülmesini ihsas ettirdiğini belirtelim:

1. Bihruz'un; Arabî ve Farişî hocalarını kovup mizâcına göre şerbet verdiği (yani kendisini pohpohladığı) için maaşını artırdığı Fransızca hocasını koruması, Muhteşem Osmanlı topraklarından Arapça ve Farsça'yı dışlayacak olan Fransızca'nın ve onun temsilcisi Frenklerin Osmanlı konak,

köşk, yalı, sokak, kalem, ilim, maarif, ticaret hayatının velhasılı hayatın her aşamasında hakimiyet kurması anlamına gelmektedir. Yani bir bakıma Bihruz ve Mösyö Pierre, taklitçi aydincıkları ve Batı'yı temsil etmektedir.

2. Romanda Bihruz'un öz değerlerini küçümseyip tahkir ettiği görülüyor. Söz gelişi Lisân-ı Türkî'yi kifayetsiz buluyor, Türkçede şiir söylenemeyeceğini ve Türklerde adam gibi şair yetişmediğini düşünen alafrangalara katılıyor, Vâsıf'ın *Dîvân*'ını okuyup anlayamıyor, kütüphanesindeki Türkçe-Arapça-Farsça kitapları atıyor ve Frenk kitaplarından müteşekkil Avrupakârî bir kütüphane kuruyor, ecnebîye kusur bulmaya cesaret edemiyor, Vâsıf'ın *Dîvân*'ı üzerine Frenk kalemiyle Frenkçe yazıyor, Türk kadınlarını beğenmiyor. Bütün bu örnekler Bihruz'un *kendözüne Fransızlaşmış* olduğunu gösteriyor ve yazar böylece bu tavırların muhaliflerini ima yoluyla okurlarını rahatsız ediyor.

3. Bihruz Bey bütün bir XIX. yüzyıl alafrangalaşma temayülünün topyekün tekil bir örneğidir. İçtiği meşrubat, giydiği elbise, taktığı saat, bindiği araba daima *ala mod* (modaya uygun)dur. *Moda*, Avrupaca yaşamanın adı. İçtiği arpa suyu (bira), Frenk sigarası, Bordo şarabı; giydiği pardesü, potin, jaket, eldiven, baston, Frenk gömleği, dar pantolon, boyunbağı (kravat), iskarpin, redingot, kostüm; taktığı Brege işi saat; bindiği Bender fabrikası ürünü araba... Bunların yanı sıra Belle Helena operası dinleyen, baston modasına uyan, *ala mod* temenna eden, kütüb-i mütenevvia-i efrençiyeye ile dolu Avrupakârî bir kütüphaneye sahip, markasız giymeyen bir şıktır Bihruz. Markasız giymeyen bir şık: Terzi Mir markalı pardesüsü, Herald işi potini, M.B. markalı bastonu, Albert Kün markalı giysileri, berber İzidor'daki traşı, Kitapçı Vik'ten alınmış kitaplarıyla Bihruz giderek ticarete de iyice geri çekilmiş bir Osmanlı'nın ilerici(!) yansımasıdır sanki. Böylece o, garplılaşmayı garip bir şekilde uygulayan, medenîleşmenin mefhum-ı muhalifi niteliğinde bir bilinçsiz muhaliftir aslında.

4. Bihruz'un şiir ve edebiyatımızı beğenmeyişine ve Mösyö Pierre'in yol göstericiliğiyle dinlediği/okuduğu *Pol ve Virjini*, *Kamelyalı Kadın*, *Ihlamurlar Altında*, *Genç Werther'in İstirapları*, *Manon Lescaut*, *Nouvelle Heloise*, *Secretaire des Amants (Aşıkların Sırdaşı)*, *Graziella*, *Lezavantür dü Şövalye dö Koblas (Şövalye Koblas'ın Maceraları)* gibi eserlere bakıldığında, bu durum edebiyat ve sanatta da ikiliğin, daha doğrusu Osmanlı'da her alanda Batıya yönelik şekilde ortaya çıkan tekliğin ne kadar fatal bir fatalite ile karşı karşıya olduğumuzun roman dilinden ifadesi gibidir.

Yukarıdaki ilişkilendirmelerden anlaşılacağı üzere *Araba Sevdası*'nda Bihruz'un durumu ile Osmanlı arasında ister istemez başka ilişkiler de kurulabilecek gibi görünüyor. Söz gelişi;

a) Bihruz'un Periveş'le iletişim kuramaması, Osmanlı'nın Batıyla sağlıklı bir iletişim kuramamasını düşündürür. İletişimsizlik, her türlü yanlış anlamaya ve yanlış uygulamalara zemin hazırlar. Bihruz sadece şık bir âşıktır, hayranlığı onu bir serabın içinde yaşatır. Sağlıklı göremez, düşünemez, eyleme geçemez.

b) Bu noktada başka bir ilişkilendirmeyi de sanayi üzerinden kuralım. En başta yerli sanayinin büyük çapta yerli-yabancılar (levantenler, yerli gayrimüslim unsurlar) elinde olduğu malum. Bir de buna Terzi Mir'e, Kunduracı Herald'e, Tuhafiyeci Albert Kün'e ve arabasından dolayı komisyoncu Jak Kondoraki'ye borçlu olması eklenince mirasyedi Bihruz'un iflas etmesi ve icraya düşmesi bize Osmanlı'nın Duyûn-ı Umûmiye'nin eline düşmesini hatırlatır.

c) Bir diğer bağlantı da giderek kötüleşen genel ekonomik yapıyla alakalıdır. Şöyle ki; Bihruz'daki israf onu iflasa sürükler. Beyoğlu'ndaki Avrupa malı satan mağazalardan bir gidişte ısmarladıkları ve aldıkları doğrusu dudak uçuklatıcıdır: Bir çift potin, bir çift iskarpin, iki takım kostüm, beş pantolon, iki redingot, bir düzine gömlek, iki düzine çorap ve mendil, sekiz on tane kravat, yarım düzine eldiven, bir baston, iki şemsiye. Bihruz diğer israflarının neticesinde konak, dükkân, han ne varsa satmak zorunda kalmıştır. Bu israflara bir de ödenemeyen borçlar eklenir. Bihruz'un israfları, borçları ve elinden çıkardığı akarlar Osmanlı'nın israfları, borçları ve elinden çıkan topraklarını düşündürür bize. Batıyı gerçek yüzüyle görüp anlayamayan Bihruz/Osmanlı'nın durumu bundan başka bir şey olamazdı zaten.

Bihruz'a Mösyö'sü tarafından getirilen kadın aşkı konusundaki kitap *Lezavantür dü Şövalye dö Koblas (Şövalye Koblas'ın Maceraları)* Don Kişot'la ilişki kurmamızı sağlar. Âdeta Muhteşem Bihruz, *La Mançalı Yaratıcı Asilzade Don Kişot*'un içine düştüğü komikliklerin başka türlerini yaşamaktadır. Efruz Bey'in "Asilzadeler"i gibi asilzade, kur ve randevudan flört ve fuhuş hayatına uzanan değişim serüvenimizin yaratıcı(!) bir beyoğlu beyidir o. Beyoğlu'nun okuduğu *Şövalye Koblas'ın Maceraları*'nın en dikkat çekici tarafı, içinde birçok mahremâne resimlerin bulunmasıdır. Bu tür resimlerin yurda girmesi zamanla süslenmeyi, modayı, gösterişi çıldırtır. Nitekim birbirini tetikleyen moda-süslenme-(â)şıklaşma-çıplaklaşmalar, ortaya giderek daha fazla çıplaklaşan bir insanlık çıkaracaktır.

O yılların sosyal hayatında yabancı, iğreti, yapmacık, komik görünen Bihruz Bey'e roman boyunca daima acı acı güleriz. Bu gülüş aslında ağlanacak hâlimize gülüştür. Bu gülüş gerçekte hazin bir gülüştür. Bunu Recaizâde Ekrem de romanın ön sözünde *Araba Sevdası*'nın gülünecek hâllerden ibaret addolunması gereken, fakat dikkat edildiğinde ağlanacak hâlleri muhtevî

görülmüş olan *Muhsin Bey Yahut Şairliğin Hazin Bir Neticesi*'nden daha ziyade hazin, daha çok elem verici bir eser olduğunu yazarak belirtiyor.¹⁵ Böylece bu esere *Araba Sevdası Yahut Bihruz Beyin (Â)şıklığının Hazin Bir Neticesi* adının verilmesi mümkündür. Demek ki bu roman, Tanpınar'ın sözünü ettiği¹⁶ Tanzimat döneminde Türk romanının asıl örgüsünü yapan *teessürî mevzulardan* birini haizdir. Ne var ki romanın teessürî cephesini sadece Bihruz Beyin komik surati ve sîreti yapmaz. Gerçekte bu cepheyi; özünü ve imanını kaybetmiş şaşkın bir neslin, rimelleri kahkaha göz yaşlarından yüzünün her yerine dağılmış trajikomik silüeti yapar.

Bihruz ve Bihruz gibiler *Paristanbul* gibi devasa şehirler hattında babasını kaybetmiş bir mirasyedi öksüzün şaşkınlığını yaşayan züppelerdir. Bu öksüzün öksüzlüğü Yahya Kemal'in "Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük / Budur âlemde hudutsuz ve hazîn öksüzlük"¹⁷ dediği türden bir k/öksüzlüktür. O, öz değerlerine muhalifleşen, muhalifleştikçe yabancılaşan bir *tutunamayandır*. *Mutlak metin*'den kopuşun hazin neticesi...

Sahte, aldatıcı, gülünç, yapmacık, hayalî, yalan, serap bir hayattır Bihruz'un ki.¹⁸ Bihruz'un belli başlı hastalıkları; taklit hastalığı, tüketim hastalığı, gösteriş hastalığı, hayranlık hastalığı, aylaklık hastalığıdır. Özellikle *hayranlık*, *gösteriş*, *taklitçilik* mikropları bünyesini kasıp kavurmaktadır; ancak o, afyon yutup uyuşmuş biri gibi dinin de kendinin de farkında değildir.

Hayranlık, dıştan bir görmeyle başlar ve dışta kalmakla neticelenir. Dış görünüşün cazibesi o kadar tesirlidir ki cezbeye kapılan hayran; içe, derin yapıya inmeyi akıl bile etmez, edemez. İşte Bihruz'un durumu tıpkı böyledir. Batılı hayatın dışıyla tanışan ve ona hayran olanlar perde arkasını görmezler, göremezler. İşte Bihruz'un durumu yine tıpkı böyledir. Bir kez gördüğü Periveş'in ve arabasının görünüşüne hayran olduktan sonra onda doğan hayranlık hisleri onun bir kez bile sağlıklı düşünmesine müsaade etmez. Periveş'in düşkünlüğünün farkına bile varmaz, varamaz. Böylece roman boyunca Bihruz sadece ve sadece görür, hayal eder, hulyalara dalar, en sonunda da hayal kırıklığına uğrar. Neticede dar zamanların ufuksuz adamı

¹⁵ *Recai-zade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, s. 207.

¹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *age.*, s. 293-294.

¹⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, YKY, 9. bs., İstanbul 2005, s. 37.

¹⁸ Bihruz'un haiz olduğu bütün bu sıfatlar hakkında bk. Güzin Dino, "Araba Sevdası Kuruluşu Hakkında Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, Aralık 1951, s. 381-389.

Bihruz hiçbir gerçeğin iç yüzüne vakıf olamaz ve zanlar üzerine kurduğu dünya bir bakıma kendi üzerine yıkılır.

Gösteriş, sırf görünmek/kendini göstermek düşüncesidir ve çıplaklaşmayı zaruri kılar. Kendini ifşa etmek isteyen birisi bütün emeği dışına verir ve zamanla hem bedenen hem ruhen çıplaklaşır. Bu çıplaklaşmanın kültür, din ve hatta dil değişikliğine gidilen bir süreçle ilişkilendirilmesi mümkündür. Burada özellikle Doğulu milletlerde giysi değişikliğinin sadece din/kültür değiştirmelerde söz konusu olduğunu belirttikten sonra Arapça *libas* ve Farsça *pûşeş* kelimelerinin ‘korumak, bedeninin belirgin hatlarını gizlemek, gözleri bakışlardan uzak tutmak’ gibi anlamları varken; İngilizce *dress* ve Fransızca *habit* kelimelerinin ‘süslenmek, yer edinmek, bir nevi kendini göstermek’ anlamlarına geldiklerini vurgulamak gerekir.¹⁹ Demek ki kültür ve din değişikliği, kendi kültür ve dininden soyunmayı getiriyor, bu da mânen çıplaklaşmayla neticeleniyor.

Taklitçilik, Bihruzgillerin Batıya perestişlerinin en birinci hayranlık göstergesi. Yüzeyde, kabukta kalışın, meyveyi tadamayışın işareti. Tanpınar’ın şu ifadeleri Bihruzcuların doğuşunun nasıl olduğunu acı bir şekilde anlatır: “Yazın Trabya’da, Büyükdere’de görülen ecnebî kıyafet ve âdetlerini Müslüman halk, artık sık sık gidip gelmeğe başladığı Beyoğlu’nda kışın daha yakından görür. Garp hayatının unsurları taklit ve moda sayesinde gündelik hayatımıza girerler. Beyoğlu’nda umuma açılmış Avrupakârî müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkânlar, bilhassa Kırım harbinden sonra Müslüman halkın daha sık uğradığı yerler olur. Devrin gazetelerinde görülen ilânlar her gün Avrupa’dan yeni bir modanın girdiğini gösterir. Bugün Büyükdere’de kotra yarışı yapılıyor, ertesi gün İngiliz usulü mobilya satılıyor, daha bir başka seferinde, ecnebî bir kadının «piyano denen ve bizim kanuna benzeyen bir çalgıyı» istenirse «haremelerde» öğreteceği ilân ediliyordu. Türk ricâlinin de bulunduğu sefâret balolarının, süvarelerin havadisleri ağızdan ağıza naklediliyordu.”²⁰

Roman boyunca, uzun bir süre iki kible arasındaki beynamaz Bihruz’un bir ara oruca ve namaza başlaması, okura ‘Bihruz bey *Mektepten Memlekete* mi dönüyor acaba?’ dedittirir. Ancak bu dönüş; kısa ve geçici bir dönüş

¹⁹ Gulam Ali Haddadadil, *Çıplaklık Kültürü ve Kültürel Çıplaklık*, çev. Sabah Kara, Kitap Yayınları, 1984, s. 50-52.

²⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *age.*, s. 131.

yanılsamasıdır sadece. Bihruzların gerçekte *Mektepten Memlekete*²¹ dönmesi için her sabah kaleme gidip dört elle memuriyetine sarılması, bir taraftan yabancı dil öğrenip onu yerinde kullanırken diğer taraftan da Türkçeyi sevip kollaması, taklitçilikten kaçınarak bilim, tecrübe ve uygulamaya dayalı buluşlar peşinde koşması, yabancı sanayiyle birlikte -ondan daha fazla olarak- yerli sanayinin gelişmesi için cansiparâne çalışması, Müslüman-Türk hayatına aykırı moda ve diğer Batı(lı) hayat tarzlarını dışlayıp millî-manevî hayatı geliştirmenin yollarını araması, eğitim sistemini asrın gereklerine göre modernize etmeye çabalaması, vergi, adalet ve sosyal güvenlik sistemlerini zaafardan temizlemesi, çalışma hayatı, şehircilik, iç ve dış ticaret, ulaşım ve haberleşme hamlelerinin peşinde koşması gerekiyordu. Yani memleketi, memleketin sahip olduğu iç enerjiyle dönüştürmek -gerçekten de- mümkündü. Oysaki bazı aydınlar kendi bünyemizdeki hastalıklara uygun ilaçları yabancı bünyelerden devşirmeye ve hatta bir de bu yabancı bünyelerden yeni yeni zihni hastalıklar taşımaya başlayınca yerli/millî çözüm arayışları neredeyse baştan ihmal edilmiş oldu.

Bihruz gibi *mutlak metin*'den kopanların sadece sonu değil bütün hayatı bir nevi intihardır, hüsrandır. Bu tür hayatlar; onların yalanlar, yalan korkular, yalan zevkler, yalan hakikatler içinde debelenip durmaları neticesinde heba olup gitmiştir. Buna en çarpıcı örnek olarak Beşir Fuad'ı verebiliriz. Jale Parla'nın anlattıklarına göre Beşir Fuad, Tanzimat romanının babasız, mirasyedi ve sapmış roman kişilerinin gerçek hayattaki karşılığıdır.²² Annesinin akıl hastalığının kendisinde yarattığı buhran onu bu buhrandan çıkış olarak eğlenceye, sefahate, baba mirasını âlemlerde çarçur etmeye götürmüştü. Ruhlen hasta olan Beşir Fuad bir de aklını materyalleştirmiş, babasızlığın ve mutlak metinsizliğin anaforunda kaybolup gitmiştir.

Muhteşem Zavallı Bihruz Bey'in Koca Profesörü: Mösyö Pierre

Yabancı kelimeler; bir kültür, din veya yaşam tarzının başka bir kültür, din veya yaşam tarzının hakimiyet alanına girdiğine işaret eden açık göstergelerdir: Flört, metres, kokona, dandy, entrika, moda, düello, votka, kravat, dekolte, fötr... Yabancı kelimeler yabancılaşmanın da bir aracıdır yani. Bu

²¹ Beşir Ayvazoğlu, "Mektepten Memlekete", *Yahya Kemal-Ansiklopedik Biyografi*, Korpus Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 273-275.

²² Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2010, s. 121.

yaban(cı)laşmanın kelimeler düzeyindeki örnekleri *Araba Sevdası*'nda ne kadar da çoktur.

Mösyöler, madamlar, matmazeller, mürebbiyeler, Fransızca Hocaları... Osmanlı mekânlarındaki hizmetçi gayrimüslimlerin giderek âmirâne bir mevki işgal etmeye başladıkları malum. Üstelik bu mürebbî ve mürebbiyelerden birçoğu çocukların ve gençlerin Batılılaşmasında önemli roller oynadı. İşte Mösyö Pierre; Bihruz'a çıkarı için katlanan, okuttukları ile onu içinde debelenip durduğu yalan/hayal dünyasından çıkarmayan bir profesör. Romanda geçiyor bu ifade: *Koca profesör Mösyö Pierre*. Bu profesör(!) Bihruz üzerinde herhangi olumlu bir etkiye sahip değildir; ancak roman boyunca gazetelerde siyasete dair olaylara yönelik mütalaa merakı bize bir şeyler söyler. Söz gelişi *Patrie* gazetesinde Süveyş Kanalı hakkında okuduğu makale onu heyecanlandırırken, Osmanlı coğrafyasında olup bitenler Bihruz'un umrunda bile değildir. Politikaya meraklı Mösyö Pierre/Avrupa, Osmanlı topraklarıyla ilgilenirken Bihruz'un akli fikri Periveş Hanım'da/Batı hayranlığındadır kısacası.

Bihruz ile Mösyö Pierre arasındaki bu zıt kutupluluğu Zeynep Kerman şöyle yorumlamaktadır: “Romanda Bihruz'un hayalperestliği, saflığı ve aldanışlarıyla Mösyö Pierre'in kurnazlığı, hesabîliği, menfaatperestliği arasında tam bir tezat vardır. Bihruz ne kadar hesabını kitabını bilmez bir genç ise, Mösyö Pierre aksine o kadar hesaplıdır. Romanın bu iki kahramanı adeta Avrupa taklitçisi Osmanlı ile sömürücü Avrupanın sembolüdür.”²³

Muhteşem Zavallı Bihruz Bey'in Femme Fatale'i: Periveş Hanım

Tanzimat romanında Çamlıca'nın önemli bir mekân olduğu görülür. Tanzimat dönemi, Batılılaşma sürecinde bir geçiş dönemidir. Bu dönemde bir umumileşmeye, Batılı yaşam tarzlarının umumileşmesine şahit olunur. Bazı umumi mekânlar bazı umumi bedenlerle şenlenir. *Araba Sevdası*'da Çamlıca'daki *Bahçe-i Umumi* daha sonra Servet-i Fünûn romanında bütün unsurları Avrupa'dan gelen Beyoğlu'nun umumileştirme fonksiyonunu bir parça üstlenir. Bu umumileşme sürecinde -maalesef- bazı kadınlar da umumileşir.

Femme fatale, erkeklerin çok çekici buldukları; ancak onlara bela veya mutsuzluk getiren çok güzel kadın demektir.²⁴ Kadına perestiş Tanzimat'tan

²³ Zeynep Kerman, “Araba Sevdası”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 30.

²⁴ *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, 6th Edition, Oxford University Press, Oxford 2000, s. 430.

sonra giderek yaygınlaşır. Çünkü Divan edebiyatındaki hayâ Tanzimat sonrasında ber-hevâ olmaya başlamıştır. Mesela artık kadınlar ilâhedir, Bihruz'un ifadesiyle *Kel bote divin!*'dir (Ne ilahî bir güzelliğe sahiptir), kendisine *adore* edilir (tapılır). Bihruz'un Periveş'e hayranlığı âdeta yeni Türklerin Batıya hayranlığı nev'indedir. Âşüfte Periveş'in/Batı âşüftesinin hakikî mahiyetini anlamaktan uzaktır Bihruz/Osmanlı. Periveş'in hiçbir ahlakî meziyeti yoktur oysaki. O, kendisine hayran kalınan cazibesini pazarlamak peşindedir. Bihruz da bu pazarlamada sadece aldanan ve aldatılandır.

Mesirelerde, bahçelerde, balolarda âdeta Avrupalı kadının tecessüm etmiş hâlidir artık birtakım Türk kadınları. Peşlerinden erkekleri çeken, çekici görünmek için çaba harcayan, görünür olmayı hayatlarının yegâne gayesi gören kadınlar. Kimisi yosma, kimisi âfettir: Âfet... Kelimenin gerçek anlamıyla âfet: *femme fatale*

Hançerli Hanım Hikâye-i Garîbesi'nin Süleyman'ı, *İntibah*'ın Ali Bey'i, *Şık*'ın Şöhret Bey'i gibi *Araba Sevdası*'nın Bihruz'u da baba yokluğunun kurbanıdır sanki. Yetim bir medeniyetin bakiyesi bu yetim çocuklar koruyucu bir babadan yoksun olarak kendilerini babasız yeni bir dünyanın içinde kaybederler. Bu yeni dünya; rüyaları hülyaların, hülyaları kabusların takip ettiği Batılılaşma serüvenimizin memnu meyveler diyarı olan Avrupa'dır, şehvet dünyası... Jale Parla bu gerçekliği özetle şöyle ifade eder: Tanzimat'tan sonra Türk romanında kadınlar ya saf sevginin temsilcisi olarak melek ya da şehvetin temsilcisi olarak şeytan olarak sınıflandırılabilir. İşte bir babanın rehberliğinden yoksun oğulları baştan çıkaracak olan fen ve teknik değil, 'shehevilik'tir. Bu dönemde koruyucu babalarını kaybetmiş ve İslâm'dan uzaklaşmış erkekleri felakete sürükleyen en büyük sebep şehveti için yaşayan kadınlarla beraber düşmektir.²⁵

Muhteşem Zavallı Bihruz Bey'in Hakikî Yalancısı: Keşfi Bey

Bihruz, 'mutlu'; *Periveş*, 'peri gibi güzel'; *Keşfi* ise 'keşif ile ilgili' anlamlarına geliyor. İsimleriyle müsemma şahıslar. XIX. yüzyılın telif romanlarında sıkça görülen isim sembolizasyonunun bir diğer örneği. Yalnız unutmamalıdır, Keşfi yalan ve dolanda keşif sahibidir. Keşfi entrikacıdır, kılıfına-çıkarına uydurandır Avrupa gibi. Entrikaları Bihruz/Osmanlı üzerinde son derece tesirlidir.

²⁵ Jale Parla, age., s. 19.

Keşfi Bey de Bihruz gibi zamanın züppelerindendir. Yazar; yalana, tembelliğe alışmış, tahsil yolunda çalışmayı angarya gören, kadınlara bakmayı medeniyetin gereği sayan Keşfi Bey'i ve dönemin diğer züppelerinin belli başlı niteliklerini şöyle dile getiriyor: “Şu hikâyeyi teşkil eden vekâyi ve ahvalin zaman-ı cereyânı olan bundan yirmi beş, otuz sene mukaddemleri Avrupa görmüş bazı gençlerden ibtidâ zarafet-perverân-ı kibar-zâdegâna ve sonraları hal ve vakitleri ikinci derecede bulunan rical evlâdının kabiliyetlerine sirayet eden *alafrangalık illetine* hasbe'l-istidad Keşfi Bey dahi dûçar olmuş ve pederinin müsaade-i kudret ü mevkii dairesinde olmak üzere *frengâne süslü gezmek, Fransızca okumak, 'Bonjur! Bonsuvar! Vuz alle biyen!' demek için Beyoğlu'nda adam aramak, Türkçe lakırdı ederken araya Fransızca lafızlar katmak, koltuğunun altında roman taşımak, israf ve sefahate, borç etmeğe özenmek ve Türkçeyi edebiyatsız kaba bir lisan addedip bu lisanın cahili bulunmakla iftihar etmek* gibi alafrangalığın o zamanca ve belki hâlâ bile merasim ve levâzımından madud olan efkâr ve evza ve muamelâtta velhâsıl şeâir-i milliyetten mümkün olduğu kadar sıyrılmak hususunda bu da akramı mertebesine yetişmişti.”²⁶

Sonuç'suz Son'uç

Osmanlı bürokrat ve aydınları son yüzyıllarda sürekli bir arayış içindeydiler. Sefaretnâmeler, fermanlar, risaleler, layihalar, siyasî vasiyetnâmeler, tezkireler, siyasî rüyalar ve diğer birçok siyasî/fikrî eserlerle Osmanlı'yı *kurtarmak* arayışıydı bu. Bu süreçte kurtuluşu, çıkış yolunu “Asya'nın akl-ı pîrânesiyle Avrupa'nın bîkr-i fikrini izdivaç”²⁷ ettirmekte görenler oldu; ama Avrupa'nın hangi fikri bâkir(ey)di ki? Batının her fikrini bâkir zanneden Osmanlı aydınları ve aydincıkları yollarına yalpalaya yalpalaya devam ettiler. Şaşkındılar, zira Avrupa içkileri onları bî-hûş, bir-hoş ve şarhoş etmişti. Yine bu süreçte din adamları mânen bireyleri kurtarmak için çabalarken aydınlar ve bürokratlar ise Batı karşısında zaafı ve hastalıkları iyice gün yüzüne çıkmaya başlayan Osmanlı'nın muhtemel inkırazının önüne geçmeye çalışıyorlardı. Bu yöndeki çabalar neredeyse 1840 sonrasının XIX. yüzyılımı bütünüyle kaplamıştı. Her adım, her yasa, hemen her iç ve dış gelişme ülkenin geleceğini muhakkak etkiliyordu. Böyle bir süreçte, her önemli gelişme karşısında var olma veya yok olma kutupları arasında gidip gelmenin bütün

²⁶ *Recaî-zade M. Ekrem-Bütün Eserleri III*, s. 346-347. (İtalik vurgular bana ait: S.Ç.)

²⁷ *Şinâsî-Bütün Eserleri*, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, Ekin Kitabevi, Ankara 2005, s. 161.

bir hayatı kuşattığı bu devirde edebiyatçıların bazı eserlerinde ya bireyi ya da devleti kurtarmak üzerine senaryolar üretmemesi mümkün değildi. O sebeple Cumhuriyet'e, yani görece kurtuluşa kadar, bazı şiir, hikâye ve romanlarda aranan çıkış yollarına dair birtakım söylemler geliştirilip kurgular oluşturuldu. Şinasi, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Mehmet Akif'in bazı şiirleri ile Ahmet Mithat Efendi, Mizancı Murat, Ahmet Hikmet ve Ömer Seyfettin'in bazı eserlerinde bireyleri ve ülkeyi kurtarma isteğinin yansıması olan birçok düşünceyle karşılaşmamız bu sebeptir. Tabii, kıssadan hisseli hikâye ve romanlar dışında birçok metinde bu tür düşünceler çoğunlukla dolaylı, ironik ve yer yer de sembolik anlatımlarla aktarılmıştır. İşte *Araba Sevdası*'nı da bu tür metinlerden saymak gerekir kanaatimce.

Muhteşem zavallı Bihruz Bey, koca profesör Mösyö Pierre, femme fatale Periveş Hanım ve hakikî yalancı Keşfi Bey; bu romanda Osmanlı'nın mutasyona uğramış bireyelerine ait örnekler olarak sunulmuş gibidir. Özellikle Bihruz'da görülen aşırı Batılılaşma, gerçekte aşırı yorumdan başka bir şey değildir. Bihruz'un hemen bütün davranış ve tavırları âtıldır. Bunlar onun bütünüyle bâtila kayışıyla alakalıdır. Yani onun tercihi bâtilılılaşma yönünde olmuştur.

Bihruz'un, birbirinin *mefhum-ı muhalifi* olan terakkî yerine tedennîye, temeddün yerine tefessühe, tekâmül yerine tekâsüle, ilmî tecessüs yerine şeklî tecessüse meyiletmesi roman içinde geçen 'efsus efsus', 'vah vah', 'yazık yazık'larla ifadelendirilmesi yeterli olmayan bir eyvah'lık vakıadır.

Yazar sanki bu romanda, görünürde bireyleri mahvedecek, ancak bireylerin mahvolmasıyla da ülkenin topyekün mahvına sebep olacak hayranlık ve taklitçilik hastalıklarına usta bir ironik yapı kurarak saldırmaktadır. Âdetâ bu mikroplara maruz kalmış kişilerin kaybolmuş; bu mikroplardan korunmuş kişilerin ise kurtulmuş bireyler olduğunu ima ve işaret etmektedir. Recaizâde Ekrem, yanlış Batılılaşmanın milliyetimize muhalif bir eğilim olduğunun farkında gibidir bu romanında. Onun *Araba Sevdası*'nda çizdiği resim, Said Halim Paşa'nın Ekrem'den yıllar sonra Batılılaşmanın doğurduğu meş'um sonuçları, bu yönelimin Türk-İslâm milliyeti/medeniyetinin muhalifi (muhalif-i milliyet)²⁸ oluşuna bağlamasından pek de farklı değildir bir bakıma.

Görünürde Batı'ya yönelişimiz vaziyeti kurtarmaya yetmiştir; ancak on milyonlarca insanın da kaybına/mahvına/kurtulamamasına yol açmıştır. Kur-

²⁸ Said Halim Paşa'dan aktaran Cemil Meriç, *age.*, s. 63.

tuluşu yalnızca maddî imkân ve mekânlarda arayanlar, hakikatte ferдин manevî kurtuluşunun ne demek olduğunu asla tam olarak anlayamazlar. İşte Bihruz gözlerini dışa mihlayan ve içe bakışı terk eden bir ferдин bir nesle inkılâbının temsilcisidir; kayıp, yabancı, sahte temsilcisi...

KAYNAKÇA

- Alver, Köksal, “Züppeliğin Sosyolojisi: Türk Romanında Züppe Tipler Örneği”, *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), S. 65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz 2002, ss. 252-266.
- Arslan, Nihayet, “İki Öncü Roman: *Don Kişot* ve *Araba Sevdası*”, *Türkoloji*, C. XV, S. 1, Ankara 2002, ss. 163-180.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Mektepten Memlekete”, *Yahya Kemal-Ansiklopedik Biyografi*, Korpus Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, ss. 273-275.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 5. bs., İstanbul 2005.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, YKY, 9. bs., İstanbul 2005.
- Çetişli, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları, 8. bs., Ankara 2007.
- Çıkla, Selçuk, *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Dino, Güzin, “*Araba Sevdası* Kuruluşu Hakkında Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, Aralık 1951, ss. 381-389.
- Dumas-Fils, Alexandre, *Kamelyalı Kadın*, çev. Senem Bozkurt, Antik Dünya Klasikleri Yayınevi, İstanbul 2011.
- Evin, Ahmet Ö., *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, Türkçesi: Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.
- Gürbilek, Nurdan, *Kötü Çocuk Türk*, Metis Yayınları, 3. bs., İstanbul 2010.
- Haddadadil, Gulam Ali, *Çıplaklık Kültürü ve Kültürel Çıplaklık*, çev. Sabah Kara, Kitap Yayınları, 1984.
- Kerman, Zeynep, “*Araba Sevdası*”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, ss. 24-34.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, 18. bs., İstanbul 2008.
- Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, 9. bs., İstanbul 2004.

Oxford Advanced Learner's Dictionary, 6th Edition, Oxford University Press, Oxford 2000.

Parla, Jale, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, 8. bs., İstanbul 2010.

Recaî-zade M. Ekrem-Bütün Eserleri III, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin-Hakan Sazyek, MEB Yayınları, İstanbul 1997.

Şinasî-Bütün Eserleri, hzl. İsmail Parlatır-Nurullah Çetin, Ekin Kitabevi, Ankara 2005.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 8. bs., İstanbul 1997.

İLHANLILARIN ANADOLU TÜRKMEN BEYLERİNE KARŞI POLİTİKASI

THE POLITICS OF THE ILKHANIDS AGAINST THE ANATOLIAN TURKMEN BEYS

*Abdullah KAYA**

ÖZET

Malazgirt Zaferi'nden sonra yurt arayışıyla sürekli olarak Anadolu'ya gelen kalabalık Türkmen kitleleri zamanla Bizans sınırlarına yerleştirilmişlerdi. Önce gelenlerin uyguladığı iskân siyaseti sonucunda yeni gelen kalabalık Türkmen kitleleri, uçlara doğru çekilip sınırlarını genişleterek Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardı.

XII. yüzyıldan sonra Moğol istilaları sonucu Horasan ve Maveraiünnehir'de tutunamayan pek çok Türk boyu İran yaylası üzerinden Anadolu'ya göç etmişlerdi. Moğol tazyikiyle Anadolu'ya gelen kitleler burada Türk nüfusun yoğunluğunu daha da artırmışlardı. 1243'te Köseadağ mağlubiyeti sonucunda Türkiye Selçuklularının Moğol nüfuzuna girmesiyle uçlardaki Türkmen beyleri bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. Moğollar ve Selçuklular ise bağımsız hareket eden bu Türkmen beyleri üzerine seferler yaparken, onlar da (Karaman, Germiyan, Eşrefoğulları gibi) çoğu kez ittifakla bunlara karşı mücadele etmişlerdi. Esasen Bizans ve Moğollar arasına sıkışmış durumdaki bu Türkmenler için birlikte mücadele etmekten başka bir yol da yoktu. Bu dönemler Anadolu'da ayaklanmaların ardı arkası kesilmemişti. Moğolların ağır vergileri ile Selçuklu sultanlarının Moğol/İlhanlılara yaranmak için Türkmenlere yaptığı baskılar bu isyanların asıl sebeplerini teşkil etmişti.

1335'te İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle Anadolu'da zayıflayan İlhanlı hâkimiyeti Türkmenleri daha da rahatlatmıştı. Bu tarihten itibaren Anadolu'daki Türkmenler tam olarak bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı. Çalışmamızda Moğolların Anadolu'ya giriş sürecine değinerek, İlhanlıların özellikle Karamanlı ve diğer Türkmen beylerine karşı tutumu ve mücadelelerini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, Moğol, Selçuklu, Karamanoğulları, Türkmen.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, zaravi58@hotmail.com

ABSTRACT

After the Manzikert Victory, the crowded Turcoman masses that came to Anatolia in search of a fatherland were settled in the Byzantine frontiers step by step. As a result of the settlement policy of the predecessors, incoming crowded Turcoman masses played an important role in Turkification of Anatolia by moving towards the edges and extending the borders.

After XII.century, many Turkic tribes lost their grips in Khorasan and Mawara'un-nahr in the wake of Mongol invasions and immigrated to Anatolia through Iranian Plateau. The masses which came to Anatolia because of Mongol's conquest increased Turkish population. By 1243, at the Battle of Köseadağ Mongols defeated Seljuk Turks and as a result of that Seljuk Turks joined Mongol population leading to the strengthening of the beys of Turcoman principalities in the western and southern parts of Anatolia. As the Mongols and Seljuk Turks tried to invade these Turcoman beys, these beys (Karaman, Germiyan, Eşrefoğulları etc...) allied against them. As a matter of fact there was no other way for these Turcoman principalities since they squeezed between Byzantine and Mongols. During that period rebellions went on incessantly in Anatolia. The main reasons of those rebellions were over taxation by Mongols and high-pressure was put by Seljuk Sultans to please Mongols.

In 1335, after the death of Ebu Said Bahadır Khan who was the Ilkhanid Ruler, Ilkhanid power declined and this relieved Turcomans. From this date on, Turcomans gained their independence fully. We will try to analyze the struggle of Ilkhanids with particularly Karamans and other Turcoman beys by mentioning the period of Mongol's entrance of Anatolia.

Key Words: *Ilkhanids, Mongol, Seljuk, Karamağulları, Turkoman.*

GİRİŞ:**I-TÜRKLERİN ANADOLU'YA GELİŞ SÜRECİNDE MOĞOLLARIN ETKİSİ**

Malazgirt mağlubiyetinden sonra Bizans'ta iktidarı ele geçirmiş olan Mikhael Dukas ile Kapadokya'ya sığınan Romanos Diogenes arasındaki çekişme Anadolu'nun Türkler tarafından fethini daha da hızlandırdı. Bir süre sonra Romanos Diogenes, Dukas tarafından yakalanıp öldürülünce, Malazgirt'te onunla yapılan anlaşma geçerliliğini yitirdi¹. Çağrı ve Tuğrul Beyler tarafından başlatılan

¹ Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi: (XI. yüzyılın ikinci yarısı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 24; Alparslan Diogenes'in başından geçenleri duyduktan sonra

Anadolu'nun fethi çalışmaları Sultan Alparslan ile devam etti. Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Dânişmend, Mengücek, Artuk ve Saltuk Beyler buldukları yerlerde beyliklerini kurarak bu sürece katkı sağladılar².

Türkiye Selçukluları, batıdan gelen Bizans ve Haçlı saldırılarına karşı büyük başarılar kazandı. II. Kılıç Arslan, Myriokephalon Zaferi ile Türklerin Anadolu'dan çıkarılamayacağını ispat ederek³ bu topraklarda kalıcı olduklarını gösterdi. Türklerin Anadolu'da ilerlemesine karşı yerli halkın bir kısmı batıya doğru yönelerek Balkanlara göç etti⁴. Ekonomik, dînî ve siyâsî nedenlerinin yanı sıra Bizans'ın Türkler üzerine kışkırtmaları sonucu yapılan Haçlı seferleri, Anadolu'nun Türkleşmesini geciktirmekten başka onlara bir fayda sağlamadı. Türkler, bu mücadelelerde kaybettikleri insan gücünü Anadolu'ya akın akın gelen Türkmenlerden fazlasıyla sağlıyorlardı. Anadolu'ya gelen Türkmenler arasında; yurt arayanlar, Büyük Selçuklu ile ters düşenler ve Moğolların önünden kaçanlar bulunuyordu. Selçuklu Sultanları, geri dönmeyi düşünmeden Anadolu'ya gelen bu göçmenleri çok akıllı bir iskân politikası izleyerek uç⁵ bölgelere yerleştirdi. Uçlara yerleştirilen Türkmen beyleri Bizans, Haçlı ve Ermeni tehlikelerine karşı sınır boylarını başarılı bir şekilde koruyorlardı. Asya'daki Moğol baskıları her ne kadar Türk şehirlerinin harap olmasına ve insanların perişan olmasına yol açmışsa da, Anayurttan Anadolu'ya büyük

antlaşmanın Rumlar tarafından bozulduğunu ve savaş halinin tekrar başladığını söyledi. Hatta Türklerle: “*Aslan ve Kartal yavruları gibi olunuz, yeryüzünde gece-gündüz uçunuz, artık Rumlar ve Hıristiyanlara aman vermeyiniz*” emrini vererek Anadolu'nun kapılarını açtı (Urfalı Mateos, *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000, s. 143-144).

² Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1993, s. 103; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Devletleri*, Ankara 1998, s. VII.

³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2002, s. 410.

⁴ Süryani Mihael, *Chronique, III*, (Trc. Chabot), Paris 1905, s. 160.

⁵ Türk Devletlerinde sınırlara ve sınır boylarındaki vilayetler ile sancaklara “Uç” (Vilayat-ı Uç) denilmektedir. XI. yüzyılda başlayan Selçuklu fetihleri, Anadolu'ya çok sayıda göçebe Türkmenlerin gelmesine neden olmuştu. Türkiye Selçuklu Devleti, doğudan gelen Türkmenleri, batıda “Uç” adını verdiği Bizans sınırlarına yerleştiriyordu. Uçlar sayesinde hem sınırlar korunuyor hem de zaman zaman yapılan akınlarla düşman aleyhine sınırlar genişletiliyordu. Araplarda uç teşkilatına “*Suğür*” adı verilirken Bizans'ta ise “*Akria*” denilmektedir. (Mustafa Kafalı, “Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, s. 179); bkz. Halil İnalçık, “Osmanlı devleti'nde Uç (Serhad)lar”, *Doğu Batı Makaleler-II.*, Doğu Batı Yay., Ankara 2008, s. 45-60.

bir insan selinin akmasına ve Anadolu'da Türk nüfusun yoğunlaşmasına sebep olmuştu⁶.

1218'de Cengiz Han'ın başlattığı batı seferleri sonucu Harezmsahlar'ın yıkılmasıyla Anadolu istikametine doğru kaçış göçleri daha da hızlandırmıştı. Cengiz Han, batıya doğru kaçmakta olan Harezmsah Muhammed'i takip etmeleri ve bölgede keşif yapmaları için kumandanlarından Cebe ve Sübetay Noyanları görevlendirdi⁷. Bu Noyanların Kafkas seferleri esnasında Türkistan, Horasan, Errân ve Azerbaycan'dan kaçan çok sayıda Türkmen Anadolu'ya sığındı⁸.

Cengiz Han'ın ölümüyle yerine geçen oğlu Ögedey Han, kumandanlarından Curmagun Noyan'ı görevlendirerek babasının yarım kalan batı seferine devam ettirdi⁹. Curmagun Noyan'dan kaçıp Ön Asya'ya¹⁰ gelenlerin sayısı 150–200 bin civarında olduğu tahmin edilmekte idi. Gelenlerin arasında ilim adamı, zanaat mensubu, esnaf ve sanatkarlar çok sayıda idi¹¹. Curmagun Noyan karargâhını Mугan'a kurmak suretiyle Anadolu, Irak ve Suriye seferlerini buradan idare etti¹². Moğol tahtına geçen Güyük Han ise batı seferleri için Curmagun'un yerine Elcigidey Noyan'ı tayin etti¹³. Elcigidey Noyan zamanında da Türkmenlerin Anadolu'ya olan göçü devam etmişti. Arap coğrafyacı El-Ömeri'nin kaynaklarından Haydar El-Uryan, toplamda 194.200 askerden oluşan bir Türkmen gücünden bahsederken, Cenevizli Balaban, çoğu atlı olmak üzere 583.500 kişilik Türkmen askerî gücünün varlığına işaret etmektedir. El-Ömeri'nin, kayıtlarından Türkmen beyliklerinin (Uluborludan Felekeddin Dünder, Beyşehir'den Eşrefoğulları, Karahisar-ı Devle'den Sahib Fahreddin'in torunları, Kütahya ve havalisinden Germiyan emirleri ve Ali Şir oğulları ile Kastamonu'dan Süleyman

⁶ Abdulkadir Yuvalı, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul Ekim 1985, S. 38, s. 98-101; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s. 296-301.

⁷ Cüveynî (Alâeddin Âtâ Melik), *Târih-i Cehân Guşâ*, nşr. Mirza Muhammed Kazvinî, I, London 1912, s. 150.

⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar(Türkmenler)*, TDAV yay., İstanbul 1999, s. 177.

⁹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, s. 3.

¹⁰ Anadolu, İran, Irak, Suriye, Filistin, Arabistan ve Mısır'ı içine alan bölgeye Ön Asya denir.

¹¹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 178; Halime Doğru, *16. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991, s. 9.

¹² Yuvalı, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar", s. 99.

¹³ Cüveynî, s. 184.

Paşa), çoğu atlı olmak üzere 250 bin ile 500 bin arasında askeri kuvvete sahip olduğu anlaşılır¹⁴.

A- TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NIN MOĞOL HÂKİMİYETİ ALTINA GİRİŞİ

Alâeddin Keykubad döneminde Anadolu sınırlarına yaklaşmış olan Moğol Hanı Ögedey, Selçuklu Sultanı hakkında kendisini memnun eden bilgiler aldıktan sonra Emir Şemseddin Ömer-i Kazvini'yi Anadolu'ya elçi olarak gönderdi. Elçiye: “böyle vasıflarla vasıflanmış ve yetenekle süslenmiş bir padişahi sevgimizden ve dostluğumuzdan mahrum bırakmak yazık olur. Onu uyaralım da padişahlığımızı il (barış halinde) olsun. Ülkesi ve halkı mamur ve müreffeh kalsın! Yönetimimiz sırasında göndereceğimiz Süyürgamişi (ihvan) ve hediyelerle onu sevindirelim”¹⁵ dedi. Elçi içeriği böyle olan mektubu Selçuklu sultanına ilettiler. Sultan da elçiye Moğolların “il” tabiriyle neyi kastettiklerini ve eğer onlarla dost olursam ülkeme göz dikerler mi? diye sorular sordu. Elçi ise Sultan'a, kesinlikle ülkesinin işgalinin söz konusu olmadığını, Moğolların çok ülkelerinin olduğunu, hatta oralardan hediye olarak gelen elbiselerin çürümeye terk edildiğini anlattı. Elçi, Moğolların Selçuklulardan tek isteklerinin cihan hâkimiyetlerinin kabul edilmesi olduğunu belirtti. Elçinin sözlerinden memnun kalan Alâeddin, Moğollara “il”¹⁶ olmayı kabul etti¹⁷.

Bu dönemde, Doğu Anadolu'daki siyasî durum şu şekilde özetleyebiliriz: Eyyûbî ve Artuklu melikleri, siyasî duruma göre, sık sık cephe ve metbu değiştiriyordu. Artukoğulları, Selçuklu yönetiminden çıkarak Mısır Eyyûbileri'nin himayesine geçmişlerdi. Bunun üzerine Sultan I. Alâeddin Keykubad'da Kah-ta, Hisn-mansur ve Çemişgezek kalelerini kuşatmaya başladı. Bu durum Selçuklular ile Eyyûbîler arasının gerilmesine neden oldu. Eyyûbîler, Şamdan aldıkları destekle Selçukluları kuşatmadan vazgeçirmeye çalıştılar ancak gönderdikleri kuvvetler yenildi. Alâeddin Keykubad, kuşattığı yerleri bir bir aldı. Eyyûbî topraklarına girmeyerek eskisi gibi tabiiyetinde olmak şartını kabul etti.

¹⁴ Halil Çetin, “İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012*, p. 1203-1216, Ankara 2012, s. 1206.

¹⁵ İbn Bîbî, *El Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)*, (Haz.: Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara 1996, s. 449-451.

¹⁶ Eyalet

¹⁷ İbn Bîbî, *El Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)*, (Haz.: Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C. I, Ankara 1996, s. 449-451.

Sultan I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Haremşah'ın bölgede tehlike olduğunu bildiği için Eyyübîler ile dostane ilişkiler kurmaya kararlı idi¹⁸.

Sultan I. Alâeddin Keykubad her ne kadar Moğol elçileri ile görüşmeler yapıyorsa da ülkesinin doğu sınırlarındaki kaleleri güçlendirmek suretiyle tedbiri de elden bırakmıyordu. Moğollar ile Selçuklular arasında tampon bir bölge konumunda olan Harezmsahlar'ın Sultan'ı Celâleddin Harezmsah'a Moğollara karşı gayet temkinli hareket etmesi yönünde tavsiyelerde bulunuyordu. Ancak Celâleddin Harezmsah, Alâeddin Keykubad'ın aksine politika izleyerek Moğolları kendisine karşı kışkırtıyordu ve onlarla çekişmekten hiç beri kalmıyordu. Daha sonra bu çekişmeler savaşa dönüştü. Celâleddin Harezmsah, Moğollar'a karşı Sind Nehri kenarında verdiği ve mağlup olduğu savaştan sonra Hindistan'a sığınmıştı. Sultanın Hindistan'da da üç yıl kalıp dönüşünden sonra Moğollar ile ilk karşılaşması, Cengiz Han'ın öldüğü 1227 yılında oldu. Celâleddin Harezmsah, İsmâîlîlere ait olan Alamut ve Kumis havalisinde yağmalar yaptıktan sonra, Damegan civarında Moğollarla karşılaştı. Yapılan savaşta tekrar yenilgiye uğrayan Sultan, Rey bölgesine gitti. Moğollar, Harezmsahlar üzerine olan baskılarını daha da artırdılar. Moğollar, Harezmsahlar Devletini ortadan kaldırmaya kararlı idiler. Ancak yapmış oldukları mücadelelerde galip olmalarına rağmen zaiyata uğradıkları için sonuçlardan istedikleri kadar faydalanamadılar. Neticede İran'ı terk etmek zorunda kaldılar. Harezmliler onları Ceyhun nehrine kadar takip ettiler¹⁹.

İsfahan bozgunundan sonra faaliyetlerini Anadolu'ya yoğunlaştıran Harezmsah Sultanı ile Selçukluların arası açıldı. Yassı Çemen Savaşı'nda Celâleddin Harezmsah, Alâeddin Keykubad'a yenildi (1230). Eyyübî hükümdarı El-Melikü'l-Eşref, daha önce kaybetmiş olduğu Ahlat'ı Harezmsahlar'dan geri aldı ise de bir süre sonra buraları terk ederek Suriye'nin kuzeyine çekildi. Durumdan istifade etmek isteyen başıboş Harezmsah kuvvetleri yol kesicilik faaliyetlerinde bulunurken, Moğol askerleri de sık sık baskınlar yaparak halkı tutsak ediyordu. Bölgedeki karışıklığı gidermek isteyen Alâeddin Keykubad Kemâleddin Kâmyar kumandasında bir orduyu buraya göndererek Ahlat ve Ermeni diyarının tamamını hâkimiyeti altına aldı²⁰. Durumdan hoş-

¹⁸ Aydın Taneri, *Harezmsahlar*, TDV Yay., Ankara 1993, s. 74-75.

¹⁹ Aydın Taneri, *Harezmsahlar*, TDV Yay., Ankara 1993, s. 86-87; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010, s. 88-89, 100.

²⁰ İbni Bibi, *Muhtasar Selçuknâmesinden Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Trc. M. Nuri Gençosman), Ankara 1941, s. 168-169; Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, (Yay. Haz. Selcan Koca, İsa Sarı), Ankara 2011, s. 345-377.

nut olmayan Eyyûbiler, bölgeye tekrar hâkim olmak isteseler de başarılı olamadılar²¹.

Alâeddin Keykubad, Eyyûbilerle arası açık olmuş olsa da yaklaşan Moğol tehlikesinden dolayı tekrar eski dostluğun kazanılması gerektiğine inanıyordu. Selçuklu Sultanı Eyyübilere bir elçi göndererek aralarında geçen tatsızlıkları unutmak ve dostluk kurmak istediğini bildirdi. Alâeddin Keykubad, El-Melikü'l-Adil Seyfeddin'in kızı ile evlenerek bu dostluğu daha da pekiştirmek istiyordu. Eyyûbiler'in bu teklife sıcak bakmaları sonucu izdivaç ve dostluk gerçekleşse de²² bu barış ortamı fazla uzun sürmedi. Alâeddin Keykubad, Melikü'l-Adil'in vefatıyla ortaya çıkan taht kavgalarından yararlanmak isteyip Güneydoğu Anadolu'da faaliyetlere başlayınca iki devletin arası tekrar açıldı. Ancak Alâeddin Keykubad'ın vefatıyla başa geçen II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Moğol tehlikesinden dolayı Eyyûbilerle olan düşmanlıklara son vermek istedi. Daha önceden bozulan dostluk ilişkileri yeniden kuruldu²³. I. Alaaddin Keykubad'ın hem Moğollarla hem de Türkmenlerle çatışmadan komşularıyla iyi geçinip bu badireli durumları atlattığı, onun devlet yönetimindeki başarısının bir göstergesidir²⁴. Onun ölümünün üzerinden on yıl bile geçmeden Anadolu'da her şey tersine döndü. Doğuda önlere çıkan her şeyi silip süpüren Moğol istilası Anadolu kapılarına dayanmıştı.

1-Kösedağ Savaşı Sonrasında Anadolu'da Moğollar

Anadolu'ya göç eden Oğuz ve Türkmenler arasında şeyh ve dervişler de vardı. Bunlardan bazısının Müslümanlığı yüzeysel olup daha çok eski Türk inançlarına bağlıydılar. Özellikle Moğol istilalarından sonra Cengiz orduları önünden kaçan Yesevî babaları Anadolu'ya sığınmışlardı. Mâverâünnehr'den, Harezm ve Horasan'dan, Azerbaycan'dan gelen bu dervişler yeni vatanları olan Anadolu'da tarikatlarını yaymaya devam ettiler²⁵. Amasya civarlarında yaşayan şeyh Baba İlyas ile Malatya'nın Samsat yöresinde yaşayan müridi Baba İshak da bunlardandı. Söz ve yaşantılarıyla Türkmenler arasında kendilerine karşı bir saygı bağı oluşturmuşlardı. Baba İlyas-ı Horasanî, II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve devlet

²¹ Aydın Taneri, *Harezmşahlar*, TDV Yay., Ankara 1993, s. 87-88.

²² İbn Bîbî, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 115-118.

²³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 405-406.

²⁴ Çetin, "Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", s. 1205.

²⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergâh yayınları, İstanbul 1996, s.71; Aynı yazar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, TTK Yay., Ankara 2010, s.15.

erkânının ahlâkî, dini ve örfî kurallara aykırı yaşadığını bahane ederek Türkmenleri ayaklandırdı. Baba İlyas-ı Horasanî, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı iktidarı ele geçirmek maksadıyla hazırladığı ayaklanmanın fiilî idaresini halifesi Baba İshak'a havale etti. Ayaklanmanın ilk zamanlarında başarı kazanarak Adıyaman ve Maraş'tan sonra Amasya ve Tokat'a kadar ilerleyip Güneydoğu ve Orta Anadolu'ya kadar yayılan Babaîler, Amasya'da ilk yenilgiye uğradılar. Amasya Kalesi'ne sığınmış olan Baba İlyas-ı Horasanî burada Mübârizüddin Armağanşah kuvvetleri tarafından kısırılıp yakalandı ve idam edildi. Buraya gelen fakat şeyhini kurtarmaya muvaffak olmayan Baba İshak yönetimindeki diğer grup Konya üzerine yürüdü. Ancak Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasına geldikleri sırada Babaîler, paralı Frank askerlerinin de bulunduğu Selçuklu ordusu tarafından ikinci defa ağır bir yenilgiye uğrattıldılar ve Baba İshak öldürüldü. Böylece isyan zorlukla da olsa bastırılmış oldu (1240). Bu isyan devletin otoritesini ve gücünü daha da zayıflatmış gibi maddî ve manevî olarak ne kadar zayıf bir durumda olduğunu ortaya çıkardı²⁶. Selçuklulardan çekinen Moğollar, Babaîler isyanını yakinen takip etti ve Selçuklunun bir isyanı dahi bastıracak gücünün olmadığını gördüler. Selçuklu devletinin zafiyetini gören Moğolları, Fransız tarihçisi Beauvais şöyle anlatmaktadır; “*Baba İshak'ın az kuvvetlerle Türklere karşı zafer kazandığını görünce, cesaretleri arttı ve Türkleri zayıf görerek, ertesi yıl bütün Türkiye'yi istilaya giriştiler*”²⁷.

Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin'in devlet işleri ile fazlaca ilgilenmediğini bilen Moğollar, Sultan'ın onlara tâbi olduğunu bildirdiği elçinin dönüşünü dahi beklemeden saldırıya geçtiler. İran'ın Genel Valisi Curmagun Noyan, Gürcistan'a girdikten sonra Arpa Çayı boyuna gelerek, Sürmelü, Ani ve Kars şehirlerini işgal etti²⁸. Yaklaşık iki üç sene sonra da Moğol valilerinden Baycu Noyan, Kars topraklarını geçip Erzurum'a girdi ve buraları tahrip etti (1242). Baycu Noyan, Erzurum'dan Mugan'a geri dönse de ertesi sene tekrar bölgeye gelince II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Moğol ordusunu Sivas-Erzincan arasındaki Zara Kösedâğı mevkiinde karşıladı (1243). Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ve komutanlar, öncü birliklerin Moğollara yenilmesi üzerine savaşın kaybedileceğini

²⁶ İbn Bîbî, *El Evâmîrü'l-Alâ'îye*, C. II, s. 52-53; Gregory Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu, C. II., Ankara 1950, s. 540; F. Babinger-F. Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, (Çev. Ragıp Hulusi), İstanbul 1996, s. 49-52; Sümer, *Oğuzlar*, s. 178; Ahmet Yaşar Ocak, “Baba İlyas”, *İA*, C. 4, TDV Yay., s. 368.

²⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 429.

²⁸ M. Fahreddin Kırzaoğlu, *Kars Tarihi I*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 437.

düşünerek harp etmeden alanı terk ettiler. Moğollar bile, Selçukluların taktik gereği geri çekildiğini zannederek uzun süre Selçuklu çadırlarına giremediler. Köseadağ hezimetinden sonra Moğollar süratle Anadolu içlerine doğru yayılmaya başladılar. Büyük kentleri yağma ve talan eden Moğol ordusu, Batı yönüne doğru yeni bir göç dalgası oluşturdu. Erzincan ve Sivas'ı zapt eden Moğollar Kayseri'ye yöneldiler. Kayseri'yi Ahilerin direnişinden dolayı önce alamadılar, ancak daha sonra Ermeni dönmesi bir kale muhafızının içeriden gizlice kapıları açması sonucu alabildiler. Moğollar girdikleri şehirleri yağmalayıp tahrip ettiler. Ahiler başta olmak üzere halkı öldürerek büyük katliamlar yaptılar²⁹. Laszlo Rasonyi, Moğollar'ın tahribatı hakkında şu kısa değerlendirmeyi yapar; *...o (Moğol tahribatı) manevi değerleri saklayan kitleleri imha etti. Şehirleri, medeniyet ocaklarını yaktı. İslam dünyasında Orta-Asya'nın tekrar önem kazanması bir hayli zaman aldı*³⁰. Moğol tarihçisi Cüveyni de Türk illerinden Buhara ve Semerkand'da ki Moğol tahribatı ve katliamını şöyle anlatır; *"kıyamete kadar bunların nesilleri çoğalsa dahi, eski nüfuslarının onda birine çıkamayacaklardır"*³¹. Moğolların ilerleyişi Bizans kaynaklarında ise şöyle anlatılır; *Doğu'dan Moğollar önünden kaçan pek çok insan her şeyini kaybetmiş bir şekilde Battya Bizans sınırına doğru yığılıyordu. Uçlarda başlayan Türkmen hareketleri de devletin zaafa uğramasına ve ülkenin tahribatına yol açıyordu*³².

Moğolların 1243 yılında Zara yakınlarında (Köseadağ'da) Selçuklu ordusunu bozguna uğratmasından sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev her yıl vergi vermek suretiyle Baycu Noyan ile bir anlaşma yaptı³³. Bu anlaşma ile Anadolu fiilî olarak Moğolların hâkimiyetine girdi. Mu'ineddin Pervâne'nin ölümüne kadar geçen sürede (1243-1277) Türkiye Selçuklu Devleti, Moğol/İlhanlılara tâbi olarak hayatını sürdürdü. Moğollar, Selçuklu hanedanından istediklerini tahta getiriyordu. Selçuklu sultanları âdeta onların memuru gibi hareket ediyordu.

²⁹ İbn Bîbî, *El Evâmîrü'l-Alâ'îye*, C. II, s. 73-75; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge

Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010, s. 104-106; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 433-440.

³⁰ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1993, s. 181; Moğolların şehirlerdeki mimari eserleri tahribatı hakkında bkz; (Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, s. 415-429).

³¹ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 403.

³² İlhan Erdem, "İlk Dönem Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* (AÜDTCF) C. XXIV S. 38, Ankara 2005, s. 5.

³³ Erdem, "İlk Dönem Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu", s. 5.

Ülkede dirlik ve düzen kalmadı. Selçuklular, Moğol tabiiyetinde her ne kadar siyasi ve içtimai buhran yaşasa da önceden kazandıkları ekonomik imkânlar sayesinde medenî olarak gelişmelerini sürdürdüler. Bu tarihlerde ülkenin değişik yerlerinde yapılan cami, medrese, şifahane gibi eserler bunun en somut delili idi³⁴.

Selçuklularda (1243-1256) tarihleri arasındaki döneme “*Tâbilik Zamanı*” denilirken, 1256’da İlhanlıların Anadolu’ya gelişinden 1277 Pervâne’nin ölümüne kadar geçen döneme “*İşgal Zamanı*” adı verilmişti³⁵. Yaklaşık olarak yirmi seneyi kapsayan bu dönemde Anadolu’nun büyük bir bölümü Moğol/İlhanlı işgali altına girmişti. Ülkenin ekonomik hayatı gündün güne kötüleştirmişti. Gittikçe azalan devlet gelirlerinin büyük kısmı ya Moğol askerlerinin masraflarına harcanıyor ya da İlhanlı hazinesine vergi³⁶ olarak gidiyordu. İlhanlıların Anadolu’ya hâkim oluşlarından Selçukluların yıkılışına kadar geçen döneme de “*Son Zaman*” veya “*Gölge Sultanlık*” adı verilmişti³⁷. “*Gölge Sultanlık*” dediğimiz dönemde Selçuklu hanedanı devletin başında her ne kadar mevcut ise de yönetim yani tayin, terfi, azil, para ve tahsilât işleri her zaman İlhanlıların elinde idi³⁸. Şimdi çalışmamızda “*İşgal Zamanı*” ile “*Son Zaman*” olarak adlandırılan dönemlerde İlhanlıların Anadolu’da özellikle Karamanlı ve diğer Türkmen beyleriyle olan münasebetlerine değinelim.

Diğer Türkmen beylerine göre biraz daha iç bölgede yer alan Karamanlılar, Selçuklu ve İlhanlılarla mücadeleye ederken batıdaki Türkmenler (Sahipata ve Germiyan gibi) Afyon ve Kütahya civarlarında zafer üstüne zafer kazanmaktaydı. Örneğin, Bozcaada Türklerin eline geçtiği gibi, Rodos, Sakız, Sisam adaları da onlar tarafından tehdit ediliyordu. Hatta Ege denizinin güneyindeki adalar Türklere vergi dahi veriyorlardı³⁹. Eğer Karamanlılar belirtilen devletler ile mücadeleye girmemiş olsaydı, belki de Osmanlılar günümüzde bilinen o muhteşem devletini kuramayacaktı.

³⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 642.

³⁵ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 75; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, s. 105-106.

³⁶ Moğollar vergi sistemini değiştirdiler. Halktan “kılan”, hayvanlardan, yani göçebelerden “kupçur”, kentlilerden ve tüccarlardan “bac” ve “tamga” alıyorlardı. Anadolu’da tek para sistemini hayata geçirerek ekonomik düzen kurmaya çalışmışlardı. (V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara 1988, s. 74.)

³⁷ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 75.

³⁸ Ahmet Refik, “Osmanoğulları”, s. 7.

³⁹ Ahmet Refik, “Osmanoğulları”, s. 8.

II-HÜLAGU HAN DÖNEMİ (1256-1265)

Kösedağ Savaşı'ndan sonra Moğollar Önyasya'da (İran, Irak, Suriye ve Anadolu) istedikleri düzeni bir türlü kuramamışlardı. Mengü Kaan, İran ve bütün batı bölgelerinin idaresini kardeşi Hülâgû'ya verdi. Kardeşi Hülâgû'yu 1253 yılında geniş yetkilerle ve İlhan unvanı ile donatarak bu bölgeye gönderdi. Bu durum aynı zamanda Moğol İmparatorluğu'nun Yakın Doğu şubesi olan İlhanlı Devleti'nin de kuruluşu demektir. Tebriz merkezli olarak 1256 yılında İran topraklarında kurulan devlet, Hülâgû'nun taşıdığı "ilhan" unvanına nispeten İlhanlılar adını almıştı⁴⁰. Yakın-Doğu'daki siyasi güçleri etkileyerek bölgedeki dengeleri tamamen değiştirdi. Hülâgû'nun amacı İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirerek bu bölgeleri Moğol Büyük Hanı Mengü'ye tâbi olarak idare etmektir. Mengü, Moğol ordusunun yüzde yirmisinden oluşan bir askeri kuvveti Hülâgû'nun emrine verdi. Cüveynî, bu ordunun sayısını 280 bin olarak bildirmektedir⁴¹. Hülâgû'nun emrindeki ordu mensuplarının Curmagun ile beraber gelenler gibi yerleşmek üzere geldikleri düşünülürse, gelen insan sayısı bir milyonu geçtiği düşünülebilir⁴². Karakurum'dan Önyasya'ya doğru yola çıkan Hülâgû'nun planı, birçok hükümdarın (Sultan Melikşah ve Harezmi Alâeddin Tekiş gibi) alamadığı Alamut Kalesi'ni almak ve akabinde Abbasî Devleti'ni yıkmaktır. Hülâgû, bölgedeki hükümdarları kendisine tâbi olmaya davet etti. Alamut Kalesi'nin fethinden sonra Bağdat'ı ele geçirip Abbasîleri ortadan kaldırdıktan sonra Irak, Azerbaycan ve Suriye'yi aldı (1258). Türkiye Selçuklu sultanları II. İzzeddin ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan da diğer hükümdarlar gibi çağrıya uyarak Hülâgû'ya boyun eğdiler⁴³. İlhanlılar Hülâgû döneminde daha çok kendilerine boyun eğmeyen Memlûk, Altunorda, Abbasi ve Batinîler ile meşgul olduklarından dolayı Anadolu'da istedikleri kadar etkin olmasalar da bölgeyi kendi haline de bırakmadılar.

Hülâgû döneminde Türkiye Selçukluları, fiilen Moğol/İlhanlı idaresine girdikten sonra onlara karşı bir savunma cephesi oluşturamadıkları gibi devletin

⁴⁰ Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 107-108; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar" *TDVİA.*, C. 22,

İstanbul 2000, s. 102.

⁴¹ Cüveynî, s. 184; Yuvalı, "İlhanlılar", s. 103.

⁴² Yuvalı, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar", s. 100.

⁴³ Nadir Devlet, "İlhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, İstanbul 1987, s. 63; Yuvalı, "İlhanlılar", s. 102-103; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s.109-110.

içinde asilik eden Türkmenlere karşı koyacak bir kuvvete de sahip değillerdi. Selçuklu sultanları artık Moğol/İlhanlılarla başa çıkabilecek güçte değildi. Türkmenler, hem Selçuklulara hem de Moğollara baş kaldırıyordu. İlhanlı hükümdarı Hülâgû, Anadolu'daki Moğol kumandanlarına, asilik yapan Türkmenleri cezalandırması emrini verdi. Moğollar, özellikle Sivas ve Kayseri bölgesindeki Türkmenlere ve Ağaçerilere ağır bir darbe indirdi. Bu bas-kılara dayanamayan Türkmenlerin birçoğu güneye doğru inerek Memlûklulara sığındı⁴⁴.

Anadolu'ya genel vali olarak atanan Muineddin Pervâne döneminde İlhanlılar genellikle durumdan memnundu. Zira ne isterlerse yerine getiriliyordu. Anadolu'dan alacakları haraç ve vergileri Pervâne sayesinde kolaylıkla tahsil ediliyordu. Ülkede despotik bir sistem kurmuş olan Pervâne Muineddin Süleyman da gidişattan memnundu. Ancak Türkmenler onun başını ağrıtıyordu. Karamanlılar ve uçlardaki Türkmenler, devletin Selçuklu ve İlhanlı emirleri tarafından soyulmasına, kendilerine kötü muamele edilmesine karşı çıkıyorlardı⁴⁵. İlhanlıların bu uygulamalarına karşı Anadolu'da direniş gösterenler, Sinop-Antalya çizgisinin batısında kalan beylikler idi. Bunlardan Moğollara karşı ilk olarak Denizli yöresinde oturan Türkmenler başlarında Mehmet Bey olduğu halde isyan ettiler ise de, başarılı olamadılar ve Moğollar ile anlaşmak zorunda kaldılar⁴⁶. İlhanlılardan kaçan çok sayıda Türkmen, Anadolu'da Kamereddin-ili⁴⁷ olarak bilinen bölgeye sığınmıştı. Karamanlılar da bu bölgeye ve güney sahiline yerleşen Türk boylarındandı. Moğollardan kaçıp Anadolu'ya, özellikle de uç bölgelere sığınan Türkmenler, onlara karşı

⁴⁴ Sümer, *Oğuzlar*, s. 180; Bu olay *Baybars Tarihi*'nde şöyle anlatılmaktadır; “*Türkmenlerden dahi al-Melik az-Zâhir'in hükümdarlığı esnasında kendisine kırkbin evden ziyade kimseler gelmiş ve bunlar kabul ve ikrama mazhar olmuş ve Gazze'den itibaren Antakya ve Sis hududuna kadar bütün sahillere yerleştirilmiş ve kendilerine çoğu frenklerden alınmış olan beldeler ikta edilmişdi*” (*Baypars Tarihi Al-Melik-Al-Zahi (Baypars)Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, (Çev. Şerefüddin Yaltkaya), TTK yay., Ankara 2000, s. 155.)

⁴⁵ İlhan Erdem, *Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara 1995, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 306-310; İlhan Erdem, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 31, 2001, s. 35-48.

⁴⁶ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, Erciye Üniversitesi Yay., Kayseri 1994, s. 112.

⁴⁷ Alaaddin Keykubad tarafından Emîr Kamereddin'e 1225 yılında verilen Ermenek ve Mut tarafları daha sonra onun adıyla anılmaya başlamıştı. (İbn Battuta, *Seyahatname-i İbn Battuta*, (Çev. Mehmed Şerif), İstanbul 1333-35, s. 312)

olan düşmanlıklarını güçleri nispetinde her fırsatta gösteriyorlardı⁴⁸. Kendisini Türkiye Selçuklularının varisi olarak gören Karamanoğulları ve diğer Türkmenler Moğol kökenli İlhanlılara ve onlara taraftar olan Selçuklulara karşı fırsatını buldukça isyan ediyordu. Moğollara ve onlara tabi olan Selçuklu Sultanlarına karşı Denizli Türkmenlerinden sonra ikinci olarak isyan edenler Ermenek taraflarındaki Karamanlı Türkmenler'i idi⁴⁹. İlhanlılar ise Selçuklu kuvvetlerinin de yardımıyla isyan eden bu Türkmenlere karşı mücadele ediyordu. Selçuklu kaynaklarında Karamanoğulları'nın tarih sahnesine çıkışı Moğol/İlhanlılara karşı verdikleri mücadelelerle anlatılır. Baycu Noyan, ikinci Anadolu seferinde Sultan Hanı muharebesi ile II. İzzeddin Keykavus'u Selçuklu tahtından uzaklaştırarak yerine IV. Kılıç Arslan'ı getirdi. Bu değişimle Anadolu'da Moğol/İlhanlı hâkimiyetinin artması, Türkmenlerin onlara karşı olan düşmanlığını had safhaya getirdi. Batı Türkmenleri gibi Kerimüddin Karaman'a tâbi güney Türkmenleri de -Ermenilere karşı mücadele verirken yön değiştirerek- Moğol/İlhanlılara ve yandaşı olan IV. Kılıç Arslan'a karşı mücadeleye giriştiler. Bu düşmanlığı dostluğa çevirmek isteyen Muîneddin Pervâne, Kamereddin-ili'ni iktâ olarak Karaman Bey'e vererek onun beyliğini tanıdığını bildirdi. Hatta Karaman Bey'in kardeşi Bunsuz'u da Emîr-i candar unvanıyla emirlik makamına getirdi⁵⁰. Bu şekilde Karamanoğulları Selçuklular tarafından resmen tanınmış oldu. Karamanlılar ile barış ortamını sağlayan Selçuklular, İlhanlılar ile birlikte Denizli bölgesinde Mehmet Bey üzerine yöneldi. Ancak bu seferden sonra sıranın kendilerine geleceğini düşünen Karamanlılar, fırsatı değerlendirerek 20 bin zırhlı süvari ile Konya'ya doğru yürüdüler. Durumdan haberdar olan Muîneddin Pervâne, Selçuklu ordusunu toplayarak Gâvele kalesi civarına geldi. Burada Karamanlılarla şiddetli bir savaş yaptı ve onları yenilgiye uğrattı⁵¹. Çok da başarılı olmayan bu hareket Pervâne Muîneddin Süleyman

⁴⁸ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nüma*, (Haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen), Ankara 1949, C. I, s. 42; Köprülüzade Mehmed Fuad, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1925, C.II, s. 193, dipnot:1.

⁴⁹ Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, s. 113.

⁵⁰ İbn Bîbî, *El Evâmirü'l-Alâ'iy*, C. II, s. 202; İbn Bîbî Bunsuz'u Karamanın kardeşi olarak ifade etmektedir. Aksarayî ise Uç Emirlerini sayarken, Karaman Bey ve Bunsuz'un yanında bir de Zeynü'l-Hac isminde birisinden bahsetmektedir. Bu kişi Nure Sûfi'nin diğer oğlu olabilir. (Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s. 54-55)

⁵¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s. 53; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 519-520.

idaresindeki Selçuklu-İlhanlı kuvvetleri tarafından bastırıldı⁵². Karaman Bey'in esir alınan küçük oğulları Gâvele kalesine önce hapsedildi, daha sonra salıverildi. Muineddin Pervâne, Selçukluya asilik eden Karamanoğulları'nı düzene sokmak için onların askerlerinden bir kısmını (kalabalık halinde) Ermenistan'a gönderdi⁵³. Karaman beyi Bunsuz, Selçuklulara olan bağlılığını tekrar bildirmek için Sultan IV. Kılıç Arslan'ın huzuruna çıktı, ancak Sultan onu emir-i candar'a tutuklattı. Zeynü'l Hac ve Bunsuz gibi esir alınan Karaman beyleri Konya sokaklarında gezdirilerek halkın hakaretlerine maruz bırakıldılar. Bu beyler daha sonra iç kalenin kapısına asılarak sarayın burcundan üzerlerine ok atıldı. Karamanoğulları; İlhanlılar bir yanda Selçuklu iktidarını tehdit etmekte oldukları için bu şekilde muamele görmüşlerdir. Selçukluların Karaman beylerine yaptığı işkence ve cezalar, bir fermanla ülkenin bütün vilâyetlerine de duyuruldu⁵⁴. İlhanlılar, her ne kadar şehir ve köylerdeki Türkmenler üzerinde etkili olsalar da, coğrafi konum itibarıyla sarp yerlerde bulunan Türkmenlere karşı istedikleri başarıyı elde edemediler⁵⁵. Karamanlılar mücadelelerinde çoğunlukla başarısız olsalar da yılmadan faaliyetlerine devam ettiler.

Hülâgû öldüğünde Devleti'nin sınırları Amuderya'dan Fırat'a ve Kafkasya'dan Belûcistan'a kadar uzanıyordu. Türkiye Selçuklu sultanlığı ve Kilikya Ermeni Krallığı da İlhanlılara tabii devletlerdendi⁵⁶.

III-ABAKA HAN DÖNEMİ (1265-1282)

Hülâgû'dan sonra İlhanlı tahtına büyük oğlu Abaka geçti. O da babası gibi Budist olmasına rağmen siyasî amaçlarla Hıristiyanlara yaklaştı. Avrupa ülkeleriyle münasebetlerini geliştirirken, mücadelesini doğuda Çağatay, batıda Altunorda ve Memlûk devletleriyle sürdürdü⁵⁷. Moğol valisi Baycu Noyan, Köseadağ mağlubiyetinden sonra Anadolu'ya her gelişinde birçok bölgeyi yağmalıyor ve halkı katliyordu. Artan Moğol baskıları karşısında rahat-

⁵² Erdem, agt., s. 306-310; Reşidüddin, *Camî'ü't-Tevârih*. II. s. 734-735,

⁵³ İbn Bîbî, *El Evâmîrü'l-Alâ'îye*, C. II, s. 203.

⁵⁴ A.g.e., s. 203.

⁵⁵ Sümer, *Oğuzlar*, s. 180.

⁵⁶ Yuvalı, "İlhanlılar", C. 22, s. 103.

⁵⁷ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, TTK yay., Ankara 2011, s. 47; Yuvalı, "İlhanlılar", C. 22, s. 103.

lamak isteyen Selçuklu Sultanı IV. Kılıç Aslan, kızını⁵⁸ Abaka'nın oğlu Ar-gun ile evlendirmişti. Ancak İlhanlı hanı Müslüman olmadığı için İslâmi kurallara göre caiz olmayan bu izdivaç Anadolu Türkmenleri tarafından benimsenmedi⁵⁹. Sultan IV. Kılıç Aslan bu izdivaç sayesinde İlhanlılarla akrabalık kurarak onlardan gelen baskıları azaltmak istiyordu.

Anadolu'da Türkler değilse de Hıristiyan ahali birçok imtiyazlar kazandığı için İlhanlı hâkimiyetinden memnundu. Hatta Hıristiyanlar Müslüman ahalinin Moğol zulmüne karşı Memlûk Sultanı Baybars'tan yardım istemesinden rahatsız olmuşlardı. Söz konusu yardım talebinden dolayı Müslümanlar ile Hıristiyan ahali arasındaki gerginlik daha da artmıştı. Hıristiyanların Erzincan Metropoliti Merhasyâ İlhanlı hükümdarı Abaka Han'ı Türkler aleyhine kışkırtmıştı. Selçuklu idaresini elinde tutan Pervâne Muineddin ile metropolit arasında çekişmeler yüzünden gerginlikler yaşanmıştı. Metropolit Merhasyâ daha da ileri giderek dostluk kurduğu Abaka'ya Erzincan'ın kendisine verilmesi karşılığında 500 süvârî asker besleyeceğini teklif etmişti. Amacı Erzincan'ı Selçuklu idaresinden koparmaktı. Selçuklu yönetimini elinde tutan Muineddin Pervâne ise Metropolit Merhasyâ'nın, çiftçileri dinî kıyafete sokarak vergiden düşürdüğünü, cizye ve haraçtan mahrum kalan hazinenin büyük bir zarara uğradığını söyleyerek onun hilelerini deşifre etmişti. Gelişmelerden rahatsız olan Pervâne, Sultan Baybars'ın Anadolu'ya geleceğini düşünerek, Metropolit Merhasyâ'nın öldürülmesini emretti. Ona göre Baybars'ın Anadolu'ya gelmesiyle Müslüman ve Hıristiyan tebâ arasındaki çekişmeler sona erip eski ahengini tekrar kazanacaktı⁶⁰.

İlhanlı hükümdarı Abaka, Suriye'de tehlikeli olan durumu askeri saldırı ile önlemeye çalıştı. Ancak Rahba'da yenilerek geri çekildi. Abaka'nın emri üzerine İlhanlılar'ın Anadolu kumandanı onbeş bin kişilik bir ordu ile Pervâne ile birlikte Suriye'ye gönderdi. Baycu'nun oğlu Amal ise 1500 Moğol askeri ile Amik-Antalya bölgesindeki Türkmenleri yağmaladı. Baybars'ın öncü kuvvetleri ise bu Moğolları takip ederek Harran şehrini ele geçirecek buradaki Moğolları katletti⁶¹.

⁵⁸ Münecimbaşı "İlhanın oğlu Sultanın kızkardeşi Selçuk Hatunla evlendi" der. (Ahmed bin Lütfullah Münecimbaşı, *Münecimbaşıya göre: Anadolu Selçuklileri*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, Türkiye Yayınları, İstanbul 1935, s. 77).

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, İstanbul 1941, s. 66.

⁶⁰ *Baybars Tarihi*, s. 58; İbn Bîbî, *El Evâmîrü'l-Alâ'îye* C. II, s. 64, 68, 72-73, 144; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat yurdu, I-II, İstanbul 1969, s. 494-495.

⁶¹ Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 112-113.

A-BAYBARS'IN ANADOLU'YA GELİŞİ VE SONRASINDA YAŞANANLAR

Selçuklu idaresini elinde bulunduran Muineddin Pervâne, İlhanlı hükümdarı Abaka'nın kardeşi Acay Noyan ve ordu kumandanı Samagar Noyan'ın baskılarından rahatsızdı. Acay'ın talep ve tehditlerinden kurtulmak için Abaka'ya şikâyetle bulundu. Fakat istediği desteği bulamayınca İlhanlı hükümdarına olan güvenini yitirdi. Anadolu halkının da kurtarıcı olarak gördüğü Memlûk Sultanı Baybars'a bir elçi göndererek -Selçuklu hükümdarlığına dokunmaması şartıyla- ondan yardım talep etti⁶². Baybars, hazırlıklarını tamamlayarak Anadolu'ya yönelmek üzere iken Muineddin Pervâne seferin bir yıl daha ertelenmesini istedi. Bu arada Abaka Han, Toku Noyan'ı Anadolu'ya kumandan olarak atadı ve Selçuklu devlet erkânının ondan izin almadan hiçbir icraatta bulunmaması gerektiğini söyledi. Durumdan rahatsız olan Muineddin Pervâne, Sultan Baybars'ı hemen Anadolu'ya davet etti. Fakat Baybars seferin ancak yıl sonunda olabileceğini bildirdi. Beylerbeyi Hatiroğlu Şerâfeddin Mesud, baskılara daha fazla dayanamayarak Moğollara karşı ayaklandı (1276). Çıkan isyan üzerine Anadolu'ya gelen 30 bin kadar İlhanlı askeri Selçuklu kuvvetleri ile birleşerek ayaklanmayı bastırdı. İsyanın lideri Hatiroğlu Şerâfeddin ile emirleri öldürüldü⁶³.

Anadolu'daki gelişmeleri yakinen takip eden Memlûk Sultanı Baybars, ülkelere kaçarak yanına gelen devlet adamlarının teşviki ve Muineddin Pervâne gibi üst düzey Selçuklu emirlerinin yardım talepleri üzerine, hazırlıklarını tamamlayarak Anadolu'ya yöneldi. Sultan Baybars'ın Elbistan yakınlarına geldiğini haber alan İlhanlı Noyanlarından Toku ve Tudavan, Selçuklu kuvvetleri ile birlikte hızla oraya gitti. Elbistan'a gelen İlhanlı ordusunda Selçuklu, Ermeni⁶⁴

⁶² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 2. Baskı, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 255-269; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 36; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s. 139-143; İsmail Hakkı-Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, (Yay. Haz. Recep Toparlı), Sivas 1998, s. 153, Ümerâdan bir kısmı Baybars'a ricada bulunduğu gibi Moğolların eziyetlerinden bıkan Muineddin Pervâne de oğlu Alaaddin Ali'yi gönderip Baybars'ı Anadolu'ya çağırmişti. Kendisinde ona katılmaya karar vermişti; (Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, (Çev. Devrim Evci), Ankara 1997, s. 17).

⁶³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s. 82-83; *Baypars Tarihi*, s. 76-79; Abû'l-Farac, Gregory, (BarHebraeus), *Abûl-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Dorul), C. II. TTK, Ankara 1950, s. 598; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 262, 281.

⁶⁴ Başkumandan Simbat ise eserinde Ermenilerin Müslümanlara karşı savaş etmeyi göze almadığını belirtmektedir. (*Başkumandan Simbat vekayinâmesi*, (Çev: Hrant D. Andreaşyan), Türk Tarih Kurumu Tercümeler Kısım, İstanbul 1946, s. 90)

ve Gürcü askerleri bulunmakta idi. Akçaderbent yakınlarında Sultan Baybars'ın öncü kuvvetlerine yenilen İlhanlı ordusu, Elbistan ovasında ana kuvvetleriyle büyük bir hezimete uğradı (1277)⁶⁵. İlhanlı ordusundaki Selçuklu kuvvetlerinin büyük bir kısmı Memlûklulara karşı istekle savaşmadığı gibi bir bölümü de emirleriyle birlikte karşı tarafa geçti. İlhanlıları yendikten sonra Kayseri'ye doğru ilerleyen Sultan Baybars'ı halk ve Türkmenler sevinçle karşıladı. Türkmenlerden Karamanoğlu Şemseddin Mehmed Bey, kardeşi Ali Bey'i Kayseri'ye yollayarak Sultan Baybars'a itaatini bildirdi. Memlûk sultanı Baybars da, Ermenek ve Larende'den Akdeniz sahillerine kadar olan bölgenin idaresini Karamanoğulları'na⁶⁶ bırakarak onlara beylik menşuru ve sancak verdi. Sultan Baybars'ı Anadolu'ya davet eden Muineddin Pervâne, Abaka Han'ın korkusundan Baybars'ın yanına dahi gelemeyerek tutarsız tavırlar sergiledi. Selçuklu Sultanı ve vezirlerle birlikte Tokat'a kaçtı. Böyle bir tavırla karşılaşacağını hiç düşünmeyen Baybars'ı, Anadolu'ya davet edenler değil, çaresiz halk ve Türkmenler destekledi. Beklemediği bir durumla karşılaşan ve istediği desteği bulamayan Sultan Baybars'ın bir süre sonra kumanyası azaldı. Memlûk sultanının ordusu yiyecek ve içecek sıkıntısı çekmeye başlayınca geriye çekilme kararı aldı ve Anadolu'dan ayrılarak memleketine döndü⁶⁷. Memlûk Sultanı

⁶⁵ Bu savaşta 6667 Moğol askeri telef oldu. (İlhan Erdem, agt., s. 245); *Baypars Tarihi*, s. 85; Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220 – 1350*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK yay., Ankara 2011, s. 85; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 281; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s. 92-117,191; Müneccimbaşı, *Anadolu Selçukluları*, s. 78-79; Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 56; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*,TTK yay., Ankara 2006, s. 159-160; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, s. 159; İbn Bibî, *El Evâmirü'l-Alâ'îye*, C. II, s. 650-683; İlhan Erdem, "Olcayto Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, (1999-2000), s. 14; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 113.

⁶⁶ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 2000, s. 265; Faruk Sümer'e göre Karamanoğlu Türkmenleri, Moğol İstilaları yüzünden yurtları olan Erran'dan ilk önce Sivas taraflarına, buradan da Baba İshak ayaklanmalarına katıldıktan sonra Ermenek çevresine göç etmişlerdi. (Sümer, *Oğuzlar*, s. 180.); Şikarî, Karamanoğulları'nın Şirvan bölgesinden geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca Şikarî eserinde Sivas hâkimi Hacı Bahadır'ın "bu Oğuz taifesi Şirvan'dan gelüp, bu diyarları bir bir alup, mülk edindiler" sözünü aynen yazmıştır. Bkz. Şikarî, *Karaman Oğulları Tarihi*, Konya 1946, s. 9, 11 ve Tahsin Ünal, *Karamanoğulları Tarihi*, Ankara 1957, s. 20;daha geniş bilgi için bkz. Ramazan Boyacıoğlu, *Karamanoğulları Tarihi*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2001.

⁶⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, s. 88; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-din Süleyman*, AÜDTCF Yay., Ankara 1970, s. 162- 163. Abu'l-Farac, a.g.e., 1950, s. 599; *Baypars Tarihi*, s. 86-87; Ali Sevim, "Keyhusrev III", *TDVİA.*, C. 25, Ankara 2002, s. 351; Augustinos, *Küçük*

Baybars'ın Anadolu'yu İlhanlı tahakkümünden kurtarma teşebbüsü, o günkü Selçuklu idarecilerinin korkaklığı yüzünden sonuçsuz kaldı. Bu tarihten sonra Anadolu'da doğrudan bir Moğol/İlhanlı idaresi kurulmuştu.

İlhanlı ordusunun Elbistan yenilgisini haber alan Abaka Han oldukça kızgın bir vaziyette acil olarak Anadolu'ya geldi. Abaka Han'ın gelişini haber alan Muineddin Süleyman Pervâne yolda ona katılarak doğruca Elbistan'a gitti. Savaş alanını gezen Abaka Han meydanda yalnızca Moğol/İlhanlı emir ve askerlerinin ölümlerini gördü. Başta Toku ve Tudavun Noyanlar olmak üzere 6700'den fazla Moğol/İlhanlı askerinin ölümlerini büyük bir üzüntü ile seyretti. Savaş alanında Selçuklu askerlerinin ölümlerini göremeyince, Muineddin Süleyman Pervâne'nin kendisine ihânet ettiğini düşündü ve onu öldürttü(1277)⁶⁸. Elbistan'dan Kayseri'ye gelen Abaka Han, otuz bin kişilik ordusunu Kongurtay ve Sâhip Fahreddin Ali ile birlikte Karaman Türkleri ve aksaray'da isyan çıkarmış olan Kızıl hamid üzerine salarak bütün Selçuklu şehirlerinin yağma edilmesini emretti. Bu katliamlar esnasında âlimler de dâhil olmak üzere 200 binden fazla kişinin öldürüldüğünden bahsedilir⁶⁹. Böylece Karamanoğulları'nın

Asya Rumları, s. 17-18; Müneccimbaşı, *Anadolu Selçukluları*, s. 78-79; Faruk Sümer, "Mehmet Bey, Karamanoğlu", *TDVİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 445; Aynı yazar, "Anadolu'da Moğollar", s. 51.

⁶⁸ Ebü'l-Ferec, *İbnü'l-İbrî, Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya) TTK yay., Ankara 2011, s. 50-52; Sevim, "Keyhusrev III", C. 25, s. 351; Muineddin pervâne'ye, Elbistan yenilgisindeki üzüntüsünü Abaka Han'a ne kadar bahaneler ileri sürerek dile getirse de başlanmadı. Pervâne, Baybars'ın aniden Anadolu'ya girdiğini ve haberinin olmadığını söyledi. Ama Abaka'yı iknâ edemedi. Moğol hükümdarı ona: "Söylenenler doğrumuş senin Mısır hükümdarıyla gizlice birlikteliğinden bahsediliyordu" dedi, (*Baypars Tarihi*, s. 90-93); İsmail Hakkı-Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, s. 153; Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, s. 17-18, Pervâne, Abaka'ya karşı ne söyledi ise idamdan kurtulamadı, Aladağ (Van Gölü'nün Kuzdey-doğusunda, İran hududun da ve Beyazıt civarında 40 km.lık uzak bir mesâfededir) da idam edildi; (İlhan Erdem, agt., s. 246; Spuler, *İran Moğolları*, s. 85).

⁶⁹ Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, s. 17-18; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Bileşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2010, s. 117; Sevim, "Keyhusrev III", C. 25, s. 351; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 39-40; İsmail Hakkı-Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, s. 153; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan sonra Mevlevilik*, İnkılap ve Aka Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 1983, s. 4-5; Abaka Kayseri'ye geldikten sonra Memlûk Sultanı'nın yanında deve getirip getirmediğini sordu. Onlarda Baybars'ın at ve katırlarla geldiğini söylediler. Abaka, gene yağma yapıp yapmadıklarını ve kaç gün kaldıklarını sordu. Halk hep Baybars'ı övücü cevaplar verdi. Bunlar Abaka'yı iyice kızdırdı ve şehirdeki Müslümanların tamamının öldürülmesini emretti. Buna karşılık din adamları ve fâkihler "halkın vazifesinin itâat etmek olduğunu dolayısı ile suçlanamayacağı gibi sözlerle Abaka'yı yumuşatmaya çalışsa da başarılı olmadılar. Başta Kayseri Kadı'l-Kudat'ı olmak üzere 200 bin kişi suçsuz yere öldürüldü. Abaka Han'ın bu katliamı Kayseri'den Erzurum'a kadar uzatması ile en az 500 bin Türk çiftçi, asker ve halktan bu

ve onlara destek veren Türkmenlerin yaşadığı beldeleri harab eden Selçuklu ve Moğol kuvvetleri geri döndü. Karamanoğlu Mehmed Bey ve kardeşlerinin öldürülmeleri, bölge Türkmenleri için büyük bir kayıp ve ağır bir darbe olmuştu. Ancak Karamanoğulları, Güneri bey'in akıllı politikaları sonucunda buldukları zayıf durumdan kurtulmuşlar ve Moğollara karşı mücadelenin yine bayraktarlığını yapmışlardır⁷⁰. Abaka Han, Selçuklu emirlerine olan kızgınlığı sebebiyle Hıristiyan halka hiç dokunmadan binlerce Müslüman Türk'ü öldürterek dedesi Cengiz ve babası Hülâgû gibi Müslümanların hafızalarından yıllarca silinmeyecek olan bir iz bıraktı. Sultan Baybars karşısındaki mağlubiyetinin acısını Anadolu halkından çıkaran Abaka Han,⁷¹ çok sayıda İlhanlı askerini buraya yerleştirerek idareyi doğrudan eline aldı. Daha sonra Türkmenlerden, özellikle de Karamanlıların cezalandırılmasını emrederek, idareyi şehzade Kongurtay Noyan'a bırakıp Azerbaycan'a döndü. Ana merkezi Musul'da olan Moğol/İlhanlı ordusunun ikinci büyük kuvveti Diyarbakır'da idi⁷².

Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu seferinden sonra adeta kaderiyle baş başa kalmış olan Selçuklu Devleti tamamen Moğol/İlhanlıların eline geçtiğinden dolayı merkezi otorite yok olup idare çökmüştü. Türkiye Selçukluları İlhanlı hanlarına bağlı sıradan bir devlet haline gelmişti. Halkın gözünde önemini yitirmiş olan Selçuklu sultanlarının varlığı ile yokluğu bir olmuştu. Örneğin Sultan Gıyaseddin II. Mesud'un ölümü ülkeyi pek etkilememişti⁷³. Muineddin Süleyman Pervâne'nin ölümüyle tamamen Moğol/İlhanlı tahakkümüne giren Anadolu'da asayiş ve düzen bozulmuştu. Abaka Han, Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin kardeşi ünlü vezir Sahip Şemseddin Mehmed Cüveynî'yi bozulan huzur ortamını tekrar sağlaması için Anadolu'ya göndermişti. Şemseddin Cüveynî, hala devam etmekte olan isyanları bastırarak Anadolu'da bozulan siyasi istikrarı düzenledi. İktisadi alanda halka yük olan birçok vergiyi kaldırarak bir takım yenilikler yapmaya çalıştı. Halktan gelişigüzel

hengâmede öldürüldü yahut esir alındı. Rakamlar abartılı da olsa büyük bir katliam olduğu gerçektir. (*Baybars Tarihi*, s. 90-92; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK yay., Ankara 1994, s. 33; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 550-551, 553; İlhan Erdem, agt., s. 248). Bu katliamda İlhanlı veziri Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî, birkaç şehri satın alarak onları bu afetten korumuştur. Bu şehirlerden biriside çok az yağmaya uğrayan Sivas'tır. (Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara 2006, s. 160; Spuler, *İran Moğolları*, s. 85-88).

⁷⁰ Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s.119.

⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, *Kitâbeler*, İstanbul 1929, s. 9⁶¹ ;Yuvalı, "İlhanlılar", s. 103.

⁷² Sümer, *Oğuzlar*, s. 166; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 117.

⁷³ Sümer, *Oğuzlar*, s. 179.

para ve mal istenmesini yasakladı. Şemseddin Cüveyni'nin Anadolu'da kurmuş olduğu iktisadi düzen 1278'den 1288 yılına kadar varlığını sürdürecekti⁷⁴.

IV-AHMET TEKÜDAR DÖNEMİ (1282-1284)

Abaka'nın ölümüyle yerine geçen kardeşi Teküdar, İslâm dinini seçerek "Ahmed" adını aldı. Teküdar'ın Müslüman oluşuyla İlhanlı devlet siyaseti İslam esaslarına göre yeniden düzenlendi. İlhanlıların kuruluşundan beri düşmanı olan Memlûklular ile dostluk kurmaya çalıştı. Memlûk Sultanı Kalavun, Ahmet Teküdar'ın barış mektubuna gayet nazik bir üslupla cevap verdi. Ancak İlhanlı hanedan mensubu Kongurtay'ın Anadolu'da kan dökmeye ve zulüm yapmaya devam ettiğini bahane ederek barış teklifine yanaşmadı⁷⁵. Memlûkluların barış yapmamak için bahane ettiği şehzade Kongurtay, Sultan Ahmed Teküdar'ın tahta çıkışını desteklediği için yardımlarından dolayı mükâfat olarak Anadolu valiliğine tayin edilmişti. Türkiye Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Erzincan dolaylarında oluşunu fırsat bilen Eşref ve Karamanoğlu Türkmenleri Konya ve Akşehir'i yağmaladılar. Durumdan haberdar olan Sultan III. Gıyaseddin İlhanlılardan yardım istedi. İlhanlı şehzadesi Kongurtay da o günlerde Anadolu'ya gelmekte idi. Erzincan'da birleşen Selçuklu ve İlhanlı kuvvetleri Konya'ya, Türkmenler üzerine yürüdüler. Sabah ansızın yaptıkları bir baskınla gafil avlanan Konya ve çevresindeki birçok Türkmen katledildi. Karamanlılar başta olmak üzere onları Konya'dan uzaklaştırmakla yetinmeyen şehzade Kongurtay, hepsini tümünden yok etmek amacıyla arkalarından gitti. Ermenek'ten Mut beldesine kadar Karamanlı bölgesini talan etti ve çok sayıda Türkmen'i öldürdü. Konya'dan Denizliye kadar öyle bir Türkmen kıyımı yapmıştı ki, bölgede altı ay kuş uçmadı. Karamanlı Türkmenlerine yapılan katliam o kadar korkunçtu ki, etkisi Memlûklulara kadar gitti. Sultan Kalavun, Kongurtay'ı Sultan Ahmet Teküdar'a şikâyet etti. Memlûkluların telkini ile İlhanlı hükümdarı, Kongurtay'ı bölgeden uzaklaştırmayı, belki de Karamanlı diyarında bir tek

⁷⁴ İbn Bîbî, *El Evâmirü'l-Alâ'ıye*, C. II, s. 213-217,233; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 53; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, s. 128.

⁷⁵ Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, C. II., s. 609-611; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 576; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 53-60; Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 114.

Türkmen kalmayacaktı⁷⁶. Kongurtay'ın Karaman bölgesine yaptığı seferler tahrip ve Türkmen kıyımı ile sonuçlanmıştı.

Sultan Ahmet Teküdar'ın şehzade Kongurtay'ın, Türkmenlere karşı olan zulümlerini durdurarak Memlûklularla iyi ilişkiler kurmaya çalışması, İlhanlıların ileri gelenleri tarafından hoş karşılanmamıştı. Ahmet Teküdar'ın muhaliflerinden yeğeni Horasan valisi şehzade Argun ile Anadolu genel valisi Kongurtay'ın ve İlhanlı ordusundaki diğer putperest kumandanların ona karşı bir ittifak oluşturmalarına neden oldu. Ahmet Teküdar ile Argun arasındaki iktidar mücadelesi zamanla savaşa dönüştü. Bu mücadele sonucunda Ahmet Teküdar hayatını kaybedince yerine Abaka'nın büyük oğlu Argun Han tahta geçti (1284)⁷⁷. Ahmet Teküdar'ın iki sene kadar süren kısa saltanat döneminde Moğol/İlhanlı Noyanlarının Anadolu'daki Türkmenler üzerine uyguladığı zulüm politikası Kongurtay örneğinde olduğu gibi kısmî olarak durdurulsa da genel olarak geçmişten farklı değildi.

V-ARGUN HAN DÖNEMİ (1284-1291)

İlhanlı tahtına geçen Argun, Ahmet Teküdar ile yaptığı taht mücadelesinde kendisini desteklemeyen Selçuklu Sultanı III. Keyhüsrev'i öldürttü ve onun yerine Tebriz'de bekleyen II. Mesud'u tayin etti (1284). II. Mesud'un tahta çıkışı Konya'da büyük bir sevinçle karşılandı. Fakat Sultan Mesud da halkın beklentisine karşılık veremeyerek kendinden önceki sultanlar gibi Moğol tahakkümü karşısında gölgeden ibaret kaldı. Selçuklu emirleri de (vezir Sahib Ata ve beylerbeyi İzzeddin Muhammed gibi) İlhanlıların Anadolu siyasetine ters düşmediler⁷⁸.

Selçuklu tahtına çıkan II. Mesud, devlet erkânı ile konuşarak ülkenin gidişatına çeki düzen vermek istedi. Fakat devletin maddi olarak düzelmesi mümkün değildi. Çünkü İlhanlı hazinesine aktarılan vergiler her sene artıyordu. Anadolu halkından toplanan bu vergiler artık milleti yıldırıyordu. Öyle ki, İlhanlılara para yetiştirmeye çalışan devlet memurları halka zulüm ediyor, bazen ellerindeki mallarını dahi sattırıyorlardı⁷⁹. Anadolu'ya atanan Noyan-

⁷⁶ İlhan Erdem, "İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 35, Ankara 2004, s. 103-111; Çetin, "Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", s. 1210.

⁷⁷ Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, s. 609-611; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 60-61; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 576.

⁷⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 583-590.

⁷⁹ Ahmet Refik, "Osmanoğulları", s. 5.

lar genellikle Anadolu halkına sert davranmaktaydı. Çok ağır vergiler yükleyerek ezdikleri halkı vergilerini ödeyemedikleri zaman ağır cezalara çarptırıyor ve bazen ölümlerine sebep oluyorlardı⁸⁰. Zulüm o kadar artmıştı ki, İlhanlı ümerası eyaletlerde zengin olarak tanınan kişileri sudan bir bahane ile suçlayarak mallarını müsadere ediyordu. Bu uygulamalara baş kaldıranlar ise Moğol/İlhanlı askerleri tarafından öldürülüyordu. İlhanlı vükelâsı halktan zorla rüşvet ve hediyeler alıyordu. Her sene usûlünce gönderilen bu paralar ve hediyeler birkaç gün gecikse “*Reayanın ciğerin çıkarır ve mali mukarresin ez’afını tahsil ederdi*”⁸¹.

Türkmenler, öldürülen Selçuklu sultanı Gıyaseddin III. Keyhüsrev’in oğullarını tahta çıkarmak için Moğol/İlhanlılara karşı ayaklandı (1285). Annelerinin teşviki ve daveti üzerine III. Keyhüsrev’in çocuklarını Karamanlılar ve Eşrefoğulları, Selçuklu tahtına oturttu. Onları kısa bir süre tahta çıkarsalar da Sultan Mesud II. Gıyaseddin, III. Keyhüsrev’in annesini ve iki oğlunu yakalatıp İlhanlı hükümdarı Argun’a gönderdi. İlhanlı hükümdarı Argun çocukların III. Gıyaseddin’in evlâtları olmadıklarına karar verip başlarını kestirerek Türkmenlere gönderdi. Sonuçlardan hoşnut olmayan Karamanlılar ile Germiyanlılar, Gorgorum’u⁸² ve Tarsus’u istilâ edince Argun Han kardeşi Geyhatu’yu 20 bin kişilik bir kuvvetle Türkmenleri cezalandırması için Anadolu’ya gönderdi (1286). Önce Erzincan’a gelen Geyhatu burada bir müddet kaldıktan sonra şiddetli bir kışın ortasında Sivas-Kayseri yoluyla Aksaray’a geldi. Selçuklular ile birleşen İlhanlı kuvvetleri Türkmenlere karşı harekete geçti. Öncü birliklerinin başında Napsi Noyan vardı. Germiyan Türkmenleri Selçuklu kuvvetlerine bir baskın düzenleyerek onlara ağır kayıplar verdirdi. Fakat Selçuklular toparlanınca Türkmenler ganimetleri dahi alamadan kaçmak zorunda kaldılar. İlhanlı-Selçuklu ittifak kuvvetlerinin seferleri sonucu Konya ve Beyşehir çevresinden uzaklaştırılan Karamanlı Türkmenlerinin tekrar Selçuklulara bağlılığı sağlandı. Bölge halkı bu seferler esnasında korkusundan mağaralara saklandı. Vezir Sahib Ata’nın İlhanlılara para temin etmesi ve Geyhatu’nun merhametli davranması sonucu halk büyük bir felâketten kurtuldu. Hatta Moğol/İlhanlı askerleriyle yaptıkları ticaret sonucu zengin dahi oldular. Geyhatu, Sultan II. Mesud ile birlikte Afyonkarahisar yakınlarında Germiyanlı Emir Bozkuş’u da yenip Selçuklulara bağladıktan

⁸⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 636.

⁸¹ Ahmet Refik, “Osmanoğulları”, s. 6.

⁸² Beyşehir ve havalisi.

sonra Konya merkeze geri döndü⁸³. Ancak kısa bir süre sonra Sultan II. Mesud ile İlhanlılar tekrar âsîlik eden Karamanlılar üzerine bir sefere çıktı (1288). İlhanlı-Selçuklu ittifak kuvvetleri Larende ve bütün Karaman topraklarını tahrip etmeye başlayınca onlara karşı koyamayacaklarını anlayan Eşref ve Karamanoğulları Sultan II. Mesud'tan özür dileyerek tekrar bağlılıklarını bildirdiler⁸⁴.

Vezir Sa'düd-devle, oldukça müsrif bir hükümdar olan Argun Han'ın masraflarını karşılamak için yeni vergiler koydu. Ve devlet kademelerine de yakın akrabalarını getirince halk arasında huzursuzluklara neden oldu. İlhanlı hükümdarı Argun genç yaşta ölünce toplanan kurultay oğlu değil kardeşi Geyhatu'yu hükümdar seçti (1291)⁸⁵.

VI-KEYGATU/GEYHATU VE BAYDU HAN DÖNEMLERİ (1291-1295)

Argun Han kardeşi Geyhatu'yu Türkmenlerin çıkardığı isyanları bastırması ve bozulan otoriteyi tekrar sağlaması için Anadolu'ya göndermişti. Geyhatu, Türkmenlere karşı yaptığı mücadelelerde başarılı olmuştu. Ağabeyinin ölümü üzerine İlhanlı tahtına çıkmak için Azerbaycan'a giden Geyhatu, yerine Anadolu işlerinde yetkili olarak Taş-Timür Hatayi'yi atamıştı. Ancak onun Anadolu'dan ayrılması yine de ülkede büyük bir boşluk yaratmıştı. Fırsatı değerlendirmek isteyen Karamanlı ve diğer Türkmenler derhal taarruza geçerek Konya üzerine yürüyüp şehri kuşattılar. Savunmasız olan şehri askeri maharetlere sahip olan ahiler savunmak için önlem aldılar. Karamanlı Türkmenleri Selçuklu ve İlhanlı kuvvetlerinin Kayseri'den yaklaşmakta olduğunu haber alınca geri çekildiler. Ancak gelen haberin asılsız olduğunu öğrenince tekrar kuşatmaya başladılar. Selçuklularla Obrucuk mevkiinde savaşa giren Karamanoğulları, Geyhatu'nun Anadolu'ya geldiğini duyunca geri çekildiler. Selçuklu sultanı II. Mesud, Geyhatu'yu Kayseri'de karşıladı. Durumdan haberdar olan Geyhatu süratle Karamanlılar üzerine yürüyerek çok sayıda Türkmeni öldürttü. Ve onların yoğun olduğu Larende şehrini ateşe verdi. Türkmenlerden bazıları ancak sarp yerlere çekilmek suretiyle kurtulabildi. Karamanlıları bertaraf eden Geyhatu, asîlik eden diğer Türkmenlerden Eşrefoğulları'na karşı harekete geçti. Onları da Karamanlılarla aynı akıbete uğ-

⁸³ Ahmed Eflâki, *Ariflerin Menkibeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), MEB yay., İstanbul 1995, s. 52-53; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 60; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 589; Boyacıoğlu, *Karamanoğulları Tarihi*, s. 35-36.

⁸⁴ A.g.e., s. 590.

⁸⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 99.

rattıktan sonra 7 bin Türkmeni esir alıp bol miktarda ganimetle Konya'ya döndü⁸⁶. Geyhatu, merkeze gittikten sonra tekrar ortaya çıkan ayaklanmaları bastırmak için Anadolu'ya yeni kuvvetler gönderdi. İlhanlı kuvvetleri Selçuklularla beraber Karamanlılar başta olmak üzere Türkmenlere ağır darbeler vurdular⁸⁷.

II. İzzeddin Keykavus'un oğullarından şehzade Kılıçarslan yanına aldığı Çoban oğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan, Kastamonu beyleri ve bölgedeki uç Türkmenleri ile birlikte Anadolu'daki İlhanlı idaresine karşı ayaklandı. İsyancılar ile Selçuklu-İlhanlı ittifak güçleri arasında yapılan mücadelede, Yavlak Arslan'ın şehit edilmesine rağmen Kastamonu'ya girilemedi. İlhanlı kuvvetlerinin Kastamonu üzerine yürümesini fırsat bilen Karaman ve Eşrefoğulları tekrar baş kaldırdırken, Halep Türkmenleri Sivas'a girdiler. Fakat bu esnada Kıbrıslı Haçlılar Alaiye'ye saldırınca Karamanlılar Konya'dan vazgeçip Alaiye'yi korumak zorunda kaldılar. Budist olan Geyhatu, eşinin Müslüman olmasından dolayı İslâm'a karşı hoşgörülü idi. Zalim bir insan değildi. Ancak hesapsız harcamaları yüzünden devlet hazinesi sonunda iflas etti. Ülkeyi bu durumdan kurtarmak için o sıralar Çin'de uygulandığı gibi kâğıt para basma yolu denendi. Halkın elindeki altın ve gümüş paranın, kâğıt para "Çav" ile değiştirilmesi zorunlu hale getirildi. Fakat bu uygulama ticari hayatı tamamen durma noktasına getirince kâğıt paradan vazgeçildi⁸⁸.

Geyhatu'nun sefih yaşantısından memnun olmayan bazı devlet adamları, onun Cengiz yasasını ihlâl ettiğini bahane ederek tahttan indirmek istediler. Onun yerine Hülâgû'nun torunlarından Baydu'yu tahtı ele geçirmeye kışkırttılar. 24 Mart 1295'te Geyhatu öldürülünce ortaya çıkan buhrandan yararlanan Baydu iktidarı ele geçirdi. Ancak onun İslam aleyhtarı politikaları Anadolu'daki Moğol zulmünü ve huzursuzluğu artırdı. Baydu'nun kötü idaresi henüz bir yıl dolmadan sekiz ay gibi kısa bir sürede bazı devlet adamlarının desteğiyle sona erdi⁸⁹.

⁸⁶ Anonim *Selçuknâme (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi)*, (Türkçe trc. F. N. Uzluk), Ankara 1952, s. 61-63; Ersan,

Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı, s. 145-146.

⁸⁷ A.g.e., s. 61-63; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 605.

⁸⁸ Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, C. II., s. 641-649; Erdem, "Olçayto Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler", s. 18.

⁸⁹ Abü'l Farac, *Abü'l Farac Tarihi*, C. II., s. 641-649; Erdem, "Olçayto Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler", s. 18.

VII-GAZAN HAN DÖNEMİ (1295-1304)

“*Mahmud*” adını alarak Müslümanlığı kabul eden Gazan Han, tahta çıkınca İslâmiyet’i devletin resmî dini haline getirdi. Büyük bir hükümdar olan Gazan Han zamanında, İlhanlıların Anadolu politikasında Türkmenlerin lehine pek fazla bir değişiklik olmadı. Hatta İlhanlı vali ve emirleri yüzünden halk daha fazla ezildi ve perişan oldu⁹⁰. Gazan Han döneminde Moğol/İlhanlı Noyanları’nın ayaklanmaları Anadolu’da karışıklıklara ve İlhanlı idaresinin zayıflamasına neden oldu. Selçuklu tahtını ele geçirmenin peşinde olan Moğol/İlhanlı Noyanlardan Baltu güçlenince merkeze karşı ayaklandı. Ancak mücadeleyi kaybedip Tebriz meydanında asıldı. Bu işyanda Sultan II. Mesut zorla da olsa Baltu’nun yanında yer aldığından dolayı tahtan uzaklaştırılıp Hemadan kalesine sürüldü. Anadolu’yu hiçbir zaman tek bir sultanın idaresi altında bırakmak istemeyen, her zaman çok başlı bir sistemin olmasını isteyen Gazan Han, Selçuklu tahtını dört hanedan mensubuna pay ederek iltizamla yönetmeye çalıştı. Amaç Anadolu’da İlhanlılara karşı çıkan isyanları önlemektir. Ancak bu sistemde sürekli çekişmeler yaşandığı için Anadolu halkı daha da ezildi⁹¹. Müşterek saltanat döneminden sonra Selçuklu tahtına II. Keykâvus’un torunu Alâeddin III. Keykûbad getirildi. Vezir olarak da kendisine Ahmed Lakuşî tayin edildi. Ahmed Lakuşî, bu makama tayin edilebilmek için Moğollara daha fazla vergi toplamayı vaat etmişti. Bundan dolayı yeni vezir Moğollara karşı sözünü tutabilmek için Anadolu’da ilâve vergiler yüklemeyi zorunlu görüyordu. İstifa Divanı’nın başına ise, Aksarayî’nin ifadesiyle “kedi ile fare arasındaki farkı anlayamayacak” cahil bir insan olan Abdülaziz adında birisi getirildi. Sultanının hâkimiyeti ise sadece sembolik olup bir geçerliği yoktu. 1318 yılına kadar Selçuklu hanedanı her ne kadar mevcut olmuşsa da devletin idâresi ve her türlü işleri her zaman İlhanlıların elindeydi⁹².

Bu dönemde Baltu’nun ayaklanmasından sonra Anadolu’da çıkan ikinci büyük isyan “*Sülemiş isyanı*”dır. Sülemiş’in ayaklanarak Anadolu’da müstakil bir devlet kurmaya karar vermesi, İlhanlıları oldukça telaşlandırdı. Çıkan karmaşadan sorumlu tutulacağını anlayan Alâeddin III. Keykubad tahtı bırakıp kaçtı ise de isyanın bastırılması üzerine Gazan Han onu tekrar tahta

⁹⁰ Yuvalı, “İlhanlılar”, s. 103; Spuler, *İran Moğolları*, s. 104-118.

⁹¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul 1974, s. 82; Ahmet Refik, “Osmanoğulları”, s. 7; Aksarayî, *Müsameretü’l Ahbar*, s. 189-196, 197-200; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 614-615; Anonim *Selçuknâme*, s. 67.

⁹² Ahmet Refik, “Osmanoğulları”, s. 7; Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 155.

oturttu. Yeniden başa geçen Selçuklu sultanı İlhanlılara şirin görünmek için halka zülüm ediyordu. Öyle ki, durumdan bezmiş olan bazı devlet erkânı sultanı İlhanlılara şikâyet etti. Anadolu'nun her tarafında kalabalık eşkiya gurupları türemişti. Suriye seferine çıkan Gazan Han, Anadolu'da bozulan otorite ve düzeni sağlaması için Mucirüddin Emir-Şah'ı oraya gönderdi (1299). Mucirüddin Emir-Şah mümkün olduğu kadar eski düzeni tekrar sağlamaya çalıştı. Germiyanlılar, İlhanlılara mağlup olup onlarla bir anlaşma yaptılar. Ancak Karamanoğulları İlhanlıları oldukça çok uğraştırdı. Öyle ki Gazan Han'ın, “*şu Türkmenler ve Karamanlılar olmasa Moğol atlıları güneşin battığı yere kadar giderler*” diye bir sözü rivayet edilmektedir. Selçuklu Sultanı Alâeddin III. Keykubad'dan gelen şikâyetler artınca saltanattan azledilip yargılanan Sultan için idam kararı verildi. Ancak İlhanlı prensesi olan eşi araya girince ölümden kurtuldu. Ve kendisine yetecek kadar dirlik verilerek İsfahan'a gönderildi (1302). Selçuklu tahtına Hemedan'da iskân ettirilen Gıyaseddin II. Mesud ikinci kez getirildi. Selçuklu saltanatındaki bu değişim Anadolu halkı için bir rahatlık getirmedi. Sultan II. Mesud, eski debdebe ve ihtişamı tekrar canlandırmaya çalıştıysa da arzu ettiği duruma tekrar kavuşamadı. Sultana yetecek kadar para bırakan İlhanlılar, her dönem devlet bütçesini kısıtıği için geri kalan miktar bazen görevlilerin maaşına dahi yetmiyordu⁹³.

İlhanlı-Memlûklü çekişmelerinin yaşandığı yerlerden biriside Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri idi. Buralar bu çekişmelerden oldukça etkilenmişti. İlhanlıların bölgedeki Hıristiyanları desteklemesi buralarda birçok çatışmanın çıkmasına neden olmuştu. Bunun yanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol kabileleri ile Türkmenler arasında da çatışmalar yaşanmıştı. Bu çekişmeler yaşanırken İlhanlı merkezinde Gazan Han'ın ölümüyle yerini kardeşi Olcayto geçti (1304)⁹⁴.

VIII-SULTAN MUHAMMED OLCAyto DÖNEMİ (1304-1316)

İlhanlı tahtına geçen Muhammed Olcayto, ağabeyi Gazan Han gibi güçlü bir kişiliğe sahip değildi. Fakat onun kurduğu sistem ve siyasetleri takip ettiği için ülkedeki huzur ve güvenin sürmesini sağladı. Olcayto Han, Anado-

⁹³ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 35-36; Ahmet Refik, “Osmanoğulları”, s. 7-8; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 50, 67-71.

⁹⁴ Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, s. 119; Spuler, *İran Moğolları*, s. 119-121; Yuvalı, “İlhanlılar”, s.

lu'daki karışıklıkları bitirmesi için İreincin Noyan'ı buradaki kuvvetlerin başına kumandan olarak atadı (1305)⁹⁵. İreincin Noyan, Anadolu'daki keyfi ve gaddar uygulamaları ile Türkmenlerin Moğollara karşı var olan kin ve intikam duygusunu daha da artırdı⁹⁶. Anadolu Türklüğünü temsil eden başta Karaman, Germiyan, Hamid ve Candaroğulları olmak üzere bütün beylikler, Olcaytu Han'ın yaşlılığını da fırsat bilerek İlhanlılara karşı harekete geçtiler. İreincin Noyan'ın yaptığı zulümleri de Türkmenler üzerine propaganda aracı yaparak taraftar toplayıp hem vergi vermemeye hem de İlhanlı iktidarına karşı direnmeye başladılar⁹⁷. Olcayto Han 1312 yılında Memlûklular üzerine başarısız bir sefer gerçekleştirince, Karamanoğulları boş durmayıp tekrar Konya'yı işgal ettiler. İlhanlı hükümdarı Anadolu'da Türkmen ayaklanmalarına karşı etkisiz kalan İreinci Noyan'ı geri çekerek yerine Emir Çoban'ı görevlendirdi (1314). Anadolu'daki İlhanlı kuvvetlerinin başına atanan Emir Çoban bütün Türkmen beylerini huzuruna çağırarak itaat etmeye davet etti. Bu çağrıya icabet ederek bağlılıklarını bildiren Türkmen beyleri şunlardır: "Uluborlu'dan Hamidoğlu Feleküddin Dündar Bey, Beyşehir'den Eşrefoğulları, Karahisar-ı Devle'den Sahib Fahreddin Ata'nın torunları, Kütahya ve havalisinden Germiyan Beyleri ve Ali Şir oğulları ile Kastamonu'dan Candaroğlu Süleyman Paşa"⁹⁸. Sis'te bulunan Ermeni Kıralları da Emir Çoban'ın huzuruna gelerek itaatini arzetti. Fakat Türkmen Beylikleri'nin en eski ve en kuvvetlilerinden biri olan Karamanoğulları kendilerine olan güvenlerinden dolayı bu davete icabet etmedi. Ve İlhanlılara karşı en şiddetli direnci gösterdi. Bu durum üzerine Emir Çoban, Konya'yı elinde tutan Karamanoğulları üzerine yürüdü ve Konya'yı kuşattı. Emir Çoban'a karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Karamanlılar gece vakti Konya'dan asıl yurtları olan Larende yönüne kaçtılar⁹⁹.

Karamanoğulları, kaynaklardan anlaşıldığı üzere bazı dönemler diğer Anadolu beylikleri gibi İlhanlılara vergilerini vererek tâbiliklerini bildirmişlerdi. "*Kitab-ı Fi'l-Hesâb*" adlı eserde İlhanlılara vergi veren beylikler arasında

⁹⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 635-636.

⁹⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 39-40.

⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Sulduz ve Demirtaş", *Belleten*, XXXI. (124), Ankara. 1967, s. 602.

⁹⁸ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbar*, s. 252; Spuler, *İran Moğolları*, s. 127-128; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 50.

⁹⁹ İbn Bîbî, a.g.e., C. II, s. 215; Spuler, *İran Moğolları*, s. 127-131.

ismi geçmektedir: “*Karaman, Evlâd-ı Hamit, Tunguzlu (Denizli), Umur Biğ, Germiyan, Urhan, Geredüpe Bolu (Gerede), Kastamonu, Eğirdir, Sinop*”¹⁰⁰.

Olcayto Han, Memlûklulara karşı geçmişten gelen düşmanlığını sürdürdü. Anadolu’da ise Türkiye Selçuklularının yerini alan Türkmen beyliklerine karşı onların düşmanı olan Bizans’ın yardımına gitmekten çekinmedi ve onlarla kurduğu dostluk sonucunda II. Andronikos Palaiologos’un kızı Mer-yem ile evlendi¹⁰¹.

Anadolu’da Türkmenlere karşı başarılı mücadeleler vermiş olan Emir Ço-ban, ülkesine döndüğünde İlhanlı hükümdarı Olcayto Han ölmüş yerine ço-cuk yaştaki oğlu Ebû Said Bahadır Han geçmişti (1316)¹⁰².

IX-EBU SAİD BAHADIRHAN DÖNEMİ (1316-1335)

A-Anadolu’da Moğol/İlhanlı İdaresinin Sona Erişi

Ebu Said Bahadır Han zamanında İlhanlı eyaletlerine genel vali olarak atanan Emir Çoban, devletin en kudretli şahsiyeti ve hâkimi oldu. Anadolu’ya da genel vali olarak oğlu Timurtaş’ı¹⁰³ tayin etti (1317/1318). Anadolu artık İlhanlı valileri tarafından yönetiliyordu. Ancak Selçuklu hanedanının olmayışı bölgede önemli bir otorite boşluğuna sebep olmuştu. Uçlarda bulunan Türkmen beyleri ise İlhanlılara vergilerini vermeye devam ediyorlardı. Anadolu’yu bir hükümdar gibi idare eden Timurtaş, merkez olarak Kayseri’yi seçti. Anadolu’da ileri gelen bazı beyleri öldürerek sindirme politikası izledi. Timurtaş’ın Anadolu’ya gelişi ile kuzeyde rahat hareket edemeyen Karamanoğlu Bedreddin I. İbrahim Bey, Ermeniler üzerine yöneldi ve Tarsus bölgesini işgal etti (1318)¹⁰⁴. Bir ara İlhanlı devletindeki iç karışıklıklardan istifade eden Karamanoğulları Burhaneddin Musa komutasındaki bir ordu ile Konya’yı tekrar aldı (1320). Fakat işlerini düzene koyan Timurtaş, bir süre sonra Konya’yı tekrar kurtararak Türkmenler üzerine yürüdü. Türkmenlerden bir kısmının memleketini ellerinden alarak onları kontrolü altına aldı.

¹⁰⁰ Ahmet Refik, “Osmanoğulları”, s. 15¹ “*Kitab-ı fi’l-Hesab, El ucat* kısmında, Ayasofya Kütüphanesi, N: 2756”.

¹⁰¹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 121-122.

¹⁰² A.g.e., s. 131-133.

¹⁰³ Eflâki gibi birçok müellif Timurtaş’ı, adâletli, cömert, temiz ahlaklı ve dindâr olarak över. Timurtaş, Moğol zulmü altında ezilen Anadolu halkı üzerinde o kadar müspet bir etki bırakmıştı ki, halk onu “mehdi” olarak ilan etti. (Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 647).

¹⁰⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 132-143; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 645-650.

Karamanoğlu Bedreddin I. İbrahim Bey ise bu şiddet karşısında Timurtaş'ın babası Emir Çoban'dan yardım istedi. Babası Çoban Bey'in isteğiyle Türkmenlerin peşini bırakan Timurtaş, Çukurova bölgesindeki Ermeniler üzerine yöneldi¹⁰⁵. Kendisini Selçukluların varisi gibi gören Timurtaş, hâkimiyetini Akdeniz sahillerine ve dağlık Karaman bölgesine kadar genişletti. Halkın güvenini ve sevgisini kazanan Timurtaş, Selçuklu topraklarında düzeni sağlasa da uçlardaki Türkmen beylikleri ile arasındaki mücadeleler devam etti. Bazen Bizans'a karşı cihat yapan uçlardaki Türkmenler üzerine seferler düzenledi. Timurtaş, Antalya'yı Hamidoğlu Yunus Bey'den, Beyşehir'i de göle attığı Eşrefoğlu Süleyman Şah'tan aldı (1326). Batı uçlarındaki Türkmenler üzerine de yürüdü. Timurtaş'a karşı koyamayacağını anlayan Karahisar Beyi Sahib Ata'nın torunlarından Nusretüddin Ahmed, Germiyanogulları'na sığındı¹⁰⁶.

Timurtaş beylerinden Uygur asıllı Eretna'yı Karahisar muhasarası ile görevlendirdi. Ancak Türkmen beyleri hemen hemen Batı Anadolu'nun tamamına hâkim olduğu için Eretna Bey daha ileriye gidemedi. Timurtaş Anadolu'da Türkmenlerle uğraşırken, merkezde babası Çoban Bey ile Ebu Said Bahadır Han'ın arası açıldı. İki arasında bir iç savaş başladı. Timurtaş, işlerin oldukça karışık olduğu haberini alınca Ebu Said Bahadır Han'ın üzerine gitmekten vazgeçip çareyi Memlûk sultanlığına sığınmakta buldu. Kahire'de çok güzel bir şekilde karşılanan Timurtaş, daha sonra Karamanoğulları'nın çevirdiği entrikalar sonucu Sultan Nasır tarafından önce hapse atıldı ve sonra idam edildi (1328)¹⁰⁷. Timurtaş'ın öldürülmesi ile Anadolu Türkmenleri rahat bir nefes aldı.

İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölümüyle İlhanlıların Anadolu üzerindeki kudreti kırıldı ve kendi aralarında iç karışıklıklar başladı. İlhanlı baskısından kurtulan başta Karamanoğulları olmak üzere Türkmen beylikleri rahat bir nefes alarak buldukları bölgelerde birer birer istiklallerini ilan ettiler. Türkmenler üzerinde yaklaşık 80 yıldır süren Moğol zulmü artık geride kaldı. Anadolu'da bolluk ve bereketle birlikte mesut günler başladı¹⁰⁸. Diyarbakır valisi olan Uyrat Ali, İlhanlı tahtına çıkarılan Ar-

¹⁰⁵ Aksaray s. 321-325; Eflaki, s. 925, 977; Spuler, *İran Moğolları*, s. 132-143; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 645-646)

¹⁰⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 648-650.

¹⁰⁷ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 2; Spuler, *İran Moğolları*, s. 136-143; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 649-650.

¹⁰⁸ Sümer, *Oğuzlar*, s. 183.

pagun’u tanımadı. Ve Musa adlı bir şehzadeyi han ilan ederek Arpagun’un üzerine yürüdü. Yapılan mücadele sonunda Arpagun öldürülerek yerine şehzade Musa İlhanlı tahtına çıkarıldı. Diyarbakır valisi Uyrat Ali, dolaylı da olsa devlet yönetimini ele geçirdi. Ancak bu durum uzun sürmedi. Anadolu’nun genel valisi Celâyirli Şeyh Hasan büyük bir kuvvetle merkeze gelerek iktidarı Uyrat Ali’nin elinden aldı¹⁰⁹. Celâyirli Şeyh Hasan’ın karşısına da Küçük Şeyh Hasan¹¹⁰ çıkarak ona karşı yaptığı mücadeleyi kazandı. Büyük Şeyh Hasan’a yalnız Bağdat’ın idaresini bıraktı¹¹¹. İlhanlı merkezinde yaşanan mücadelelerden dolayı Anadolu’dan İran’a büyük göçler yaşandı. İlhanlı kumandanlarıyla Anadolu’ya gelmiş olan Moğol kuvvetleri ve bazı Türkmenler merkezdeki karışıklıklardan dolayı yönetimi ele geçirmek için geri dönüyorlardı. Moğolların önünden kaçarak Anadolu’ya gelen Türkmenlerden bir kısmı artık onların üzerinde siyasi oyunlar oynamaya başladı. Siyasi karışıklıklar sonucu yıkılan İlhanlıların yerine Celâyirli, Karakoyunlular, Muzafferîler, Horasan Serbedârileri ve Eratnaoğulları gibi mahallî hanedanlıklar kuruldu.¹¹² Anadolu’da ise kendini Türkiye Selçukluları’nın varisi olarak gören Karamanoğulları, Gevele Kalesi, Beyşehir, Konya ve havalisini topraklarına katarak sınırlarını genişletip gücünü daha da artırdı. Karamanoğulları İlhanlı sonrası hâkimiyet kurmak için bölgedeki beylik ve devletlerden Eratnalılar daha sonra da Kadı Burhaneddin ile çok çetin mücadelelere girişti.

SONUÇ

Türkiye Selçuklularının himayesinde yer alan uçlardaki Türkmenler, Köse- dağ Savaşı’ndan sonra Moğolların Anadolu’ya gelmesiyle dolaylı olarak onların hâkimiyetine girdi. Moğol tahakkümüne giren Türkmen beyleri bu durumdan hiç de hoşnut değillerdi. Selçuklu sultanlarına itaat ettikleri halde kendilerinden olmayan Moğol/İlhanlılara karşı fırsatını buldukları her an ayaklandılar. Bu durum Anadolu’da uzun süre Moğol-Türkmen çatışmalarının yaşanmasına sebep oldu.

Moğol zulmüne karşı yardıma çağrılan Baybars, kendisini Anadolu’ya davet edenlerden umduğu yardımı göremeyince bir süre durup memleketine geri

¹⁰⁹ A.g.e., s. 166-167.

¹¹⁰ *Küçük Şeyh Hasan*; Olcaytu ve Ebû Said’in beylerbeyi olan meşhur Suldus Çoban Bey’in torunu ve Anadolu’nun Genel Valisi Demirtaş’ın oğlu idi. (Sümer, *Oğuzlar*, s. 167).

¹¹¹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 167.

¹¹² Yuvalı, “İlhanlılar”, s. 104.

döndü. Kurtuluşları için bir umut olarak gördükleri Baybars'ın geri dönüşü Anadolu'da Türkmenleri Moğol baskılarına karşı tekrar kaderiyle baş başa bıraktı. Dış yardımlardan mahrum olan Türkmenler, özellikle Karamanlılar, Anadolu'da İlhanlılara karşı amansız mücadeleler verdi. Baybars ve Abaka'nın Anadolu'ya gelmeleri Karamanlıların hareketleri üzerinde derin izler bırakmıştı. Karamanlılar, İlhanlıları direnişleriyle o kadar yıldırılmışlardı ki, Gazan Han, Karamanlılar olmasaydı, hâkimiyetinin batı denizine kadar ulaşacağını söylemişti. Karamanlılar başta olmak üzere Türkmenlerin Moğol/İlhanlılara karşı yapmış olduğu direniş Moğol zulmünün Anadolu'nun batısına yayılmasını engellemişti. Anadolu Türkmenleri ve karamanlılar en zor şartlarda bile ellerinden silahı ve sabanı bırakmamışlardı. Anadolu'da Moğollara karşı direnişin en önemli temsilcisi olan Karamanlılar 70-80 yıllık mücadeleler sırasında zarara uğrayıp mağdur olsalar da, varlıklarını yine de devam ettirmişlerdir. Moğol baskılarına rağmen birçok kale ve şehri ellerinde tutmuşlardı. Karamanlılar, diğer Türkmenlere göre biraz daha iç bölgelerde yer aldığı için Selçuklu ve İlhanlılar ile en çok mücadele eden onlar olmuştu.

Anadolu'daki Türkmen-Moğol/İlhanlı çatışmaları İlhanlı devletinin yıkılışı ile sona bulmuştu. Karamanlılar, Selçuklular döneminde Moğol kökenli İlhanlılara karşı mücadele ederken, sonraki dönemlerde Kadı Burhaneddin ve Osmanlı'ya olan kin ve düşmanlıklarından dolayı yine Moğol kökenli olan Timur'a tam destek vermişlerdi.

KAYNAKÇA

- ABÛ'L-FARAC, Gregory, (Barhebraeus), Abûl-Farac Tarihi, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. II. TTK, Ankara 1950.
- EBÛ'L-FEREC İBNÛ'L-İBRÎ, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, TTK Yay., Ankara 2011.
- AHMED BİN LÛTFULLAH MÛNECCİMBAŞI, *Müneccimbaşıya Göre: Anadolu Selçukîleri*, Çev. Hasan Fehmi Turgal, Türkiye Yayınları, İstanbul 1935.
- AHMET EFLÂKÎ, *Ariflerin Menkibeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), MEB Yay., İstanbul 1995.
- AHMET REFİK, "Osmanoğulları", Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, No:32, S. 1-56.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimai Tarihi*, .TTK Yay., İstanbul 1974.
- Anonim Selçuknâme (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi)*, (Trc. F.N. Uzluk), Ankara 1952.
- AUGUSTINOS, Gerasimos, *Küçük Asya Rumları*, (Çev. Devrim Evcı), Ankara 1997.

- BABİNGER, F. – KÖPRÜLÜ, F., *Anadolu'da İslâmiyet*, (Çev.Ragıp Hulusi), İstanbul 1996.
- BAŞKUMANDAN SİMBAT VEKAYİNÂMESİ, (Çev: Hrant D. Andreasyan), TTK, İstanbul 1946.
- BAYPARS TARİHİ AL-MELİK-AL-ZAHİR (Baypars)Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi, (Çev.Şerefüddin Yaltkaya), TTK Yay., Ankara 2000.
- BOYACIOĞLU, Ramazan, *Karamanoğulları Tarihi*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2001.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 2. Baskı, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- CAHEN, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi:(XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- CEZAR, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir Ve Mimarlık*, İstanbul 1977.
- CÜVEYNÎ (Alâeddin Âtâ Melîk), *Târîh-İ Cehân Guşâ*, Nşr. Mirza Muhammed Kazvinî, I, London 1912.
- ÇETİN Halil, “İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 7/4, Fall 2012*, P. 1203-1216, Ankara 2012, S.1203-1216.
- DEVLET, Nadir, “İlhanlılar”, *DGBİT*, IX, İstanbul 1987, S.63.
- DOĞRU, Halime, *16. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler Ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991.
- EBÜ'L-FEREC, *İbnü'l-İbrî, Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya) Ttkyay., Ankara 2011.
- ERDEM, İlhan, “İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi Ve Selçuklular”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.35, Ankara 2004, S.103-111.
- ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995.
- ERDEM, İlhan, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yasanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, 2001, S. 35-48.
- ERDEM, İlhan, “İlk Dönem Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* (AÜDTCF) C. XXIV S.38, Ankara 2005, S.5.
- ERSAN, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Bileşik Dağıtım, Ankara 2010.
- GREGORY ABÜ'L FARAC, *Abü'l Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, C.II., Ankara 1950.
- GORDLEVSKİ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, (Çev. Azer Yaran), Onur Yay., Ankara 1988.

- GÖLPINARLI, Abdalbaki, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Ve Aka Kitapevi, İstanbul 1983.
- GÜL, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu Ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010.
- İBN BATTUTA, *SEYAHATMANE-İ İBN BATTUTA*, (Çev. Mehmed Şerif), İstanbul 1333-35.
- İBN BÎBÎ, *El Evâmirü'l-Alâ'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name)*, (Haz.: Mürsel Öztürk), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, C.I, Ankara 1996.
- İBNİ BİBİ, *Muhtasar Selçuknâmesinden Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Trc.M.Nuri Gençosman), Ankara 1941.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nde Uç (Serhad)Lar", *Doğu Batı Makaleler-II.*, Doğu Batı Yay., Ankara 2008, S.45-60.
- İSMAİL HAKKI-RIDVAN NAFİZ, *Sivas Şehri*, (Yay. Haz. Recep Toparlı), Sivas, 1998.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972.
- KAYMAZ, Nejat , *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman*, AÜ. Basımevi, Ankara 1970.
- KERİMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, (Çev. Mürsel Öztürk) ,TTK Yay., Ankara 2000.
- KIRZAOĞLU, M.Fahreddin, *Kars Tarihi I*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- KOCA, Salim, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, (Yay. Haz. Selcan Koca, İsa Sarı), Ankara 2011.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yay., Ankara 1994.
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad, "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1925, C.I, S.193, Dipnot:1.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1993.
- MEHMET NEŞRÎ, *Kitâb-I Cihan-Nûma*, (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen), C.I, Ankara 1949.
- MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*,TTK Yay., Ankara 2006.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, S.71.
- OCAK, Ahmet Yaşar , "Baba İlyas", *İA*, C. 4, TDV Yay., S. 368.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, TTK Yay., Ankara 2010.
- RASONYİ, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara 1993.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Camiü't-Tevarih*, (Nşr. Behmen Kerimi), Tahran 1374.
- SEVİM, Ali, "Keyhusrev III", *TDVİA.*, C.25, Ankara 2002, S.351-352.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları, Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220 – 1350*,(Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay., Ankara 2011.

- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Devletleri*, Ankara 1998.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar(Türkmenler)*, TDAV Yay., İstanbul 1999.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Arş. Dergisi*, I, Ankara 1969, S.1-147.
- SÜMER, Faruk, "Mehmet Bey, Karamanoğlu", *TDVİA*, C.28, Ankara 2003, S.445-446.
- SÜRYANİ MİHAEL, *Chronique, III*, (Trc. Chabot), Paris 1905.
- ŞİKARÎ, *Karaman Oğulları Tarihi*, (Nşr. M.Koman), Konya 1946.
- ÜNAL, Tahsin, *Karamanoğulları Tarihi*, Yıldız Matbaası, Ankara 1957.
- TANERİ, Aydın, *Harezşahlar*, TDV Yay., Ankara 1993.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2002.
- TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2003.
- TURAN, Osman *Selçuklu Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Ve İslâmiyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- TURAN, Osman *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, I-II, İstanbul 1969.
- URFALI MATEOS, *Vekayi-Nâmesi(952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D.Andreasyan), TTK, Ankara 2000.
- UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakkı, *Kitâbeler*, İstanbul 1929.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Emir Çoban Sulduz Ve Demirtaş", *Belle-ten*, XXXI. (124), Ankara. 1967, S.601-646.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, İstanbul 1941.
- YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, E.Ü.Yay., Kayseri 1994.
- YUVALI, Abdulkadir, "Anadolu'nun Türkleşmesi Ve Moğollar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.38, İstanbul 1985, S.-90-101.
- YUVALI, Abdülkadir, "İlhanlılar" *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, S.102-105.

MEDYA ALIŞKANLIKLARI VE KENT ALGISI İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DENEME: DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

AN ESSAY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN MEDIA PRACTICES AND PERCEPTIONS OF URBAN SPACE: THE CASE OF DİYARBAKIR

Arif Keçeli*

Faruk Sariusta**

ÖZET:

Mekânların ve toplumların her geçen gün daha da ulaşılabilir olduğu 21. yüzyılda, kitle iletişim teknolojileri ve hızlı erişim imkânları, fiziksel olarak bulunmadığımız yerleşim alanları ve birebir temasımız olmayan insan grupları hakkında fikir sahibi olmamızı son derece kolaylaştırmaktadır. Ancak, bu sanal kaynaklar her zaman doğru ve gerçek bilgiyi sağlayamamaktadırlar. Kitle iletişim araçları ile halka aktarılan görsel imajlar ve yazın metinleri olay, olgu ve mekânları bütünü ile ve olduğu gibi yansıtma keyfiyetine haiz değildirler. Bu çalışma, medyanın kişilerin kentsel mekân algıları ve yaygın kentsel imaj üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Genel olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve özeldde Diyarbakır ili hakkında ülkemiz toplumunun büyük oranda ön yargılı ve eksik bilgiye sahip olduğuna dair gözlem ve öngörüler, dolayısı ile bu konuda bir farkındalık yaratma duygusu çalışmanın çıkış noktasıdır. Üniversitelerin lisans, yüksek lisans veya doktora programlarında devam etmekte olan öğrencilere yönelik uygulanan anket çalışması, araştırmanın temel verilerini oluşturmaktadır. Ankete katılan kişilerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, memleketi gibi belirleyiciler ile birlikte televizyon izleme sıklığı, günlük gazete takibi, çalışma alanına ait imaj tahminleri ve genel algıyla ilgili sorulara verdikleri yanıtlar istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekân Algısı, Şehir Coğrafyası, Medya, Diyarbakır

* Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, keceli@mehmetakif.edu.tr

** Arş. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üni., Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, s.usta_faruk@hotmail.com

ABSTRACT:

In 21 century, places and communities are getting even more accessible with each passing day by communication technologies. Therefore, it is now extremely easy to have an idea about people who we haven't met and their homes where we have not physically been. However, visual, printed and cyber media cannot always provide accurate and truthful information. Images and texts in mass media may not reflect absolute truth and whole picture of events and places. This study focuses on effects of media on people's perceptions of place and urban image. According to observations and predictions, remarkable parts of Turkish society are largely biased and uninformed about Southeastern Anatolia Region and Diyarbakır. Hence, the study aiming to eliminate misperceptions and create awareness of attractiveness and beauties of the area. A survey was conducted with undergraduate and graduate students of different universities. Age, gender, educational status, hometown are some of the determinative questions. Frequency of TV watch, reading daily newspapers, general perceptions about the study area, image guessing are some other questions.

Key Words: *Perception of Space, Urban Geography, Media, Diyarbakır*

1. GİRİŞ

Mekânların ve toplumların her geçen gün daha da ulaşılabilir olduğu 21. yüzyılda, kitle iletişim teknolojileri ve hızlı erişim imkânları, fiziksel olarak bulunmadığımız yerleşim alanları ve birebir temasımız olmayan insan grupları hakkında fikir sahibi olmamızı son derece kolaylaştırmaktadır. Ancak, bu sanal kaynaklar her zaman doğru ve gerçek bilgiyi sağlayamamaktadırlar. Kitle iletişim araçları ile halka aktarılan görsel imajlar ve yazın metinleri olay, olgu ve mekânları tamamı ile ve olduğu gibi yansıtma keyfiyetine haiz değildirler (Lang, 1974; Kittler, 1999).

Medyanın toplum üzerindeki etkisi ve sebep olduğu bilgi kirliliği uluslararası literatürde de çok defa üzerinde durulan bir konudur (Kittler, 2000). Aynı zamanda yapılandırılmış düşünce (constructed mind) olarak da ele alınan konu (Valsiner and Veer, 2000), eğitim müfredatından, tarihsel birikimlere, toplum içerisinde nesilden nesile aktarılan rivayet ve öğretilerden, medyanın günlük hadiseleri sunum keyfiyetine kadar bir çok alanda ele alınmıştır. Ernest'e göre (1995) düşünce ve algılar sosyal yaşam içerisinde gerçekleşen diyaloglar, etkileşimler ve fikir alışverişleri doğrultusunda şekillenir ve mana bulur. Kitle iletişim araçları ile kişilerin bağlantısı pasif iletişim olarak adlandırılır ve etkileşim tek taraflı olarak gerçekleşir. Bu iletişim biçiminde, büyük kitleler tarafından takip edilen görsel ve yazılı medya aracılığı ile, yapımcılara ya da program kurgularını hazırlayan kişilere özgü algı ve düşünceler, aynı anda kolektif bir düşünce ve yaklaşımın ortaya çıkmasına

sebeptir (Belbase, 2011). Her ne kadar olay ve olgularla karşı kişilerin sahip oldukları algılar bireysel inanç, yaşantı ve hayat görüşüne bağlı olsa da, kişilerin görsel ve işitsel olarak karşılaştıkları her obje ve düşünce bir sonrakinin ne şekilde algılanacağına önemli roller üstlenmektedir (Web 4).

Türkiye ölçeğinde durum ele alındığında, halk gazete, televizyon ve internet aracılığı ile genellikle ülkenin doğu ve güneydoğusunda yaşanan, etnik kökenli, ölümlü ve yaralamalı olaylardan sıklıkla haberdar olmakta, bu da insanlarda bölge ile alakalı olumsuz imajın oluşmasına sebep olmaktadır. Diğer bir deyişle, bölgede bulunulmadan ve bireysel tecrübeler yaşanmaksızın, bölge ve halkı ile ilgili düşünceler olumsuz olarak yapılandırılmaktadır.

Yaklaşık 30 senedir yurt genelinde ve özellikle söz konusu bölgede yaşanan terör faaliyetleri, başta bölge halkının huzur ve refahını olumsuz etkilemekle birlikte, yine bölgenin sosyo-ekonomik gelişiminin önünde de büyük bir engel olarak durmaktadır. Güven problemi nedeni ile kamu ve özel kurum ve kuruluşları bölgeye yatırım yapma konusunda çekingen davranmakta, bölgede potansiyel istihdam alanlarını oluşturmada çeşitli zorluklar ve engellerle karşılaşmaktadırlar (Cecen, 2012; Özhan ve Ete, 2008). Terörün bölge ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin yanında sosyal problemlere de sebep olduğu açıktır (Yılmaz ve Kaya, 2005; Yavan, 2012; Proje Raporu, 2009; Bilim Serisi, 1998).

Bunun yanında, Diyarbakır kenti ve çevresinde yaşanan etnik kökenli problemler, sadece bölge halkını olumsuz etkilemekle kalmamakta, söz konusu bölge dışında yaşayan insanların şehir ile ilgili düşüncelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bölgedeki terör, önyargılar ve eksik bilgilendirme, kişilerin bölgeyi ve kenti ziyaret etmemelerinde rol oynayan en önemli faktörler olarak sıralanabilir. Şehri daha önce ziyaret etmemiş olan, şehirle alakalı iyi ya da kötü herhangi bir kişisel tecrübe sahibi olmayan bireylerin bu kent ile ilgili en büyük bilgi kaynağı yine kitle iletişim araçlarıdır.

Kentin özgün yapısına karşın kamuoyundaki imajı ile ilgili görüşü sorulan bir kent sakini (B.T.) şunları aktarmaktadır: “Diyarbakır’da, buranın yerlisi olan halk oldukça azalmıştır. Gelişme ve büyümesi ile doğru orantılı olarak, dışarıdan aldığı göçlerle, kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olmuştur. Yaşanan hadiseler hepimiz için üzücü ve rahatsız edicidir. Biz Diyarbakır’lı olarak kim nereden gelirse gelsin burada barındırdığımız halde, Diyarbakırlı olarak hiç bir yerde kabul görmemekteyiz. Şehrimizde misafir ettiğimiz sahabe ve peygamberler, tarihi değeri olan eser ve binalar, bu şehrin güzelliği ve değerinin göstergeleridir. Ancak uzun süredir yaşanan terör hadiseleri ve şehrin etnik bir merkez haline getirilmeye çalışılması, Urfa’nın peygamber-

ler şehri olarak anıldığı bir coğrafyada, bizi terör olayları ve bir terörist grup ile anılır hale getirmiştir. Bu bizim için çok talihsiz bir durumdur. İnsanların bu şehri sahip olduğu dini, kültürel ve tarihi değerlerle tanınması ve sahip çıkması hepimizin arzusudur.”

Bugün, modern yapılaşması, kent merkezinde uzanan Diyarbakır kalesi ve surları, çeşitli noktalarda bulunan ziyarete açık sahabe mezarları, tarihi camiler, restore edilerek hizmet sektörüne mekân haline getirilmiş otantik hanlar, Ziya Gökalp, Ahmet Arif ve Cahit Sıdkı Tarancı evleri gibi kültürel merkezler ve müzelerle Diyarbakır tarihi ve kültürel olarak ülkenin en zengin merkezlerinden biri konumundadır.

Buradan hareketle, bu çalışmada televizyon, gazete ve internetin kişilerin mekân algısı üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bir başka deyişle, kitle iletişim araçlarının, insanların mekân ve toplumlara dair algıları üzerindeki belirleyici rolü ve bundan kaynaklı eksik ve yanlış yapılan mekân algısının ortaya konulması hedeflenmiştir. Diyarbakır hakkında toplumun büyük oranda ön yargılı ve eksik bilgiye sahip olduğuna dair gözlem ve öngörüler, dolayısı ile bu konuda bir farkındalık yaratma duygusu çalışmanın çıkış noktasıdır.

2. KİTLE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE KENT ALGISI

Mekân, bir yönü ile çok basit diğer taraftan oldukça karışık yapısı, akademik bir terim olmasının dışında günlük hayatta da sıklıkla kullanımı, bir haneden bir ülkeye kadar çok farklı ölçeklerde ele alınışı ile tanımlaması zor bir olgudur (Cresswell, 2004). Konunun içeriği ile doğru orantılı olarak birçok soyut ve somut kavramın ifade edilebildiği “mekân” olgusu, başta Yi-Fu Tuan (1974), Anne Buttimer (1976) ve Edward Relph (1976, 1981, 1993) gibi hümanist coğrafyacılar ve sonrasında pek çok araştırmacı tarafından irdelenmiştir.

Coğrafi bakış açısı ile kişilerin mekânları görelî, o mekânla ilgili yaşantıları (hatıraları) ve aidiyetleri ile doğru orantılı olarak yorumlaması mekân algısı olarak tanımlanabilir (Hall, 2006; Czepezyński, 2008). Mekân algısı literatürde oda ve ev ölçeğinden, mahalle, şehir ve ülke ölçeğine kadar uzanan geniş bir yelpazede psikolojik, sosyolojik ve coğrafi yönleri ile ele alınmıştır (Jackson, 1994). Dış mekânlar söz konusu olduğunda kişilerin bu mekânları kullanımı, bu mekânlar üzerindeki hareketleri ve bu mekânı yorumlama yöntemleri coğrafya çalışmalarında hatırı sayılır bir yer bulmuştur (Warf, 2006). Kişilerin çocukluklarını geçirdikleri sokaklar, okul döneminde bulunduğu yerler ve iş hayatına atıldığı mekânlar, farklı zamanlarda farklı ses, koku ve imajlarla o kişilerde bu mekânlara ait duyguları canlandırır. Dolayısı

ile mekân algısının temeli kişilerin yaşantı ve hatıralarına bağlı olarak görecelidir.

Harrison (1999), Cresswell (2003) ve Duncan (1990) mekânın ve mekân algısında etkin rol oynayan peyzajın farklı ölçeklerde ve bakış açılarında farklı temayüllere neden olduğu konusunda ayrılışlar da; mekân algısının çeşitli simge, sembol, yapılanma, peyzaj ve benzeri yöntemlerle ideolojik tabanlı yönlendiriliyor olmasında ortak görüşe sahiptirler. Relph'te çevre ile ilgili farkındalığın, çevrenin hali hazır durumu hakkındaki tasavvurların ve değişimlerin, dolayısı ile mekân algısının öğrenilebilir ve sonradan geliştirilebilir bir özellik olmasına vurgu yaparak, bunun yönlendirilebilirliği konusunda fikirlerini beyan etmiştir (Relph, 1997). Özgüç (2000), 1960-1970 döneminde davranışsal coğrafya yaklaşımı ile ortaya çıkan mekân algısı ve zihin haritalarının yapılanması konusunu tartıştığı bölümde, kitap ya da televizyonda görülen imajların kişilerin mekân seçimleri ve yorumlamaları üzerindeki etkisinden bahsetmiştir.

Günümüzün iletişim teknolojileri mekân algısını etkileyen güçlü bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Stern ve Krakover, 1993; Meyrowitz, 1985). Televizyon, gazete ve internet üzerinden servis edilen metin ve imajlar kişilerin mekân algısını etkilemekte ve yönlendirmektedir (Latham *vd.*, 2009). Örneğin Amerikan şehirlerinin tasvirinde kullanılan gökdelenlerden oluşmuş şehir merkezi imajı (CBD), birçok insanda bu ülkede yaşam standartlarının yanı sıra, bu ülkedeki şehirlerle ilgili bir zihin yapılanmasına sebep olmuş, ancak finansal gücün bir nevi simgesi haline gelmiş söz konusu gökdelenlerle aynı mekânı paylaşan terkedilmiş fabrikaları, dar gelirli vatandaşların yaşadığı kötü durumdaki meskenleri, suç oranının son derece yüksek olduğu ara sokakları gölgede bırakmıştır (Jacobs, 1961).

Bir beyaz Amerikalı hiç gitmediği Ortadoğu coğrafyasını nasıl çöl ve develer ile özdeşleştirmektedir? Hindistan'ın çok kötü şartlarda yaşayan yoksul insan topluluklarından oluşan ("Hint fakiri" tabirini de dilimize sokan) uluslararası imajı nereden yayılmıştır? Çin, baştan sona endüstriyel fabrikalarla ve üretim merkezleri ile bezenmiş bir ülke midir? Bir Afrika ülkesinin adı geçtiğinde insanların aklına gelen ilk imaj nedir? Kuzey Amerika şehirlerinin tamamı gökdelenlerle bezeli ve herkes için müreffeh bir sosyal yaşamı ev sahipliği yapmaktadır? Toplumun farklı kesimlerinden bu sorulara verilecek cevaplar genel çerçevede birbirine yakın ve tutarlı olacaktır. Bu tutarlılık mutlak doğruluk anlamına gelmemekle birlikte, yaygın yanlış algılamaların güçlü bir tasdikçisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel bir mekânın, o kentte yaşayanlarla "diğerleri" tarafından algılanışı elbette ki farklıdır. Ancak kentin temsili ve sunumu, o kent hakkında fikir

sahibi olacak insanlar için önem teşkil etmektedir. Günümüzün iletişim teknolojisi göz önüne alındığında, bir kentlin öne çıkan imajları gerek yerel gerekse küresel kamuoyunda ilgilileri nezdinde çok şey ifade etmektedir. Dolayısı ile yapılandırılmış kentsel algı üzerinde kitle iletişim araçlarının etkisi tahminlerin ötesindedir.

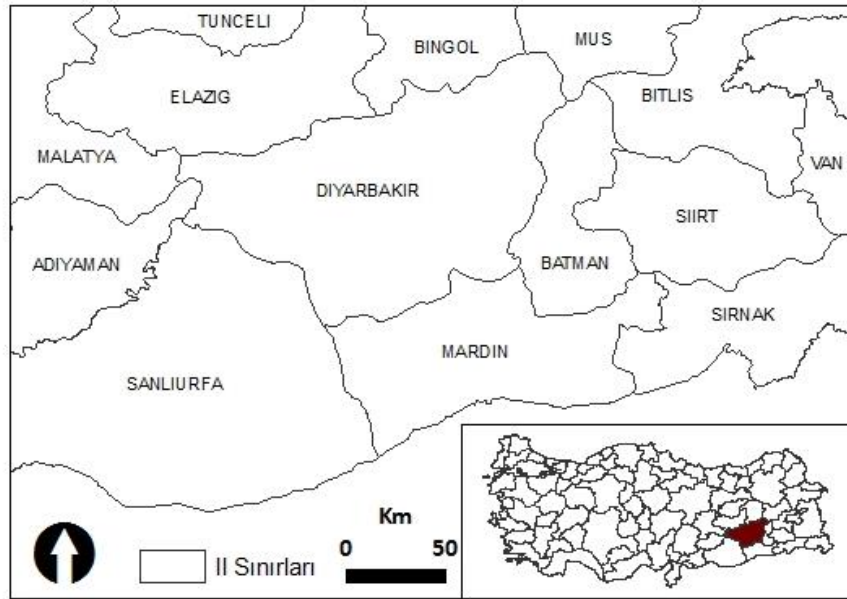
Burada vurgulanması gereken hususlardan bir tanesi de, ulusal ve uluslararası kamuoyuna sunulan imajların empoze edilmek istenen belirli bir düşünce ve algı ile paralel tasarlanmasıdır. Sunulan haberin niteliği ve kalitesi, o haberin doğruluğu, gerçekliği, nesnellığı, anlamlılığı, kesinliği, hızlılığı, tutarlılığı ve inandırıcılığı ile doğru orantılıdır (MEGEP, 2007). Ancak magazin, dizi ve benzeri programların yanında haber içerikli programlarında reyting kaygısı ve ideolojik yaklaşımlarla söz konusu nitelikleri taşımaktan uzak oldukları pek çok örnekte görülmektedir (Gökçek, 2006; Şahin, 2011; Web 3). Bu duruma verilebilecek en popüler örneklerden bir tanesi, medyanın izleyici algısını manipüle etme kabiliyetini göstermek amacı ile pek çok internet sitesinde yer alan (Web 1, Web 2), Al Cezire ve CNN'in (bazı kaynaklar imajın FOX'a ait olduğunu belirtiyor) kullandığı imajlardır (Resim 1). Söz konusu imajların kullanıldığı haber içeriklerinin doğruluğu hakkındaki tartışma bir yana, burada asıl vurgulanmak istenen medyanın kişilerin herhangi bir olay, olgu, kişi ya da gruplarla ilgili algıları yönlendirme kabiliyetine yapılan vurgu, çalışma için önem arz etmektedir.

Resim 1: Medya, bakış açımızı nasıl yönlendirebilir?

3. ÇALIŞMA ALANI

Anadolu toprakları birçok medeniyete kucak açmış ve kendi kimliği içerisinde, kendine özgü bir motifle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu coğrafyadaki çok kültürlülük ya da diğer bir deyişle kültürel zenginlik içerisinde Diyarbakır önemli bir yere sahiptir. Diyarbakır'ın yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan ve toplumsal etkileşim bakımından önemli bir kavşak noktası olan Yukarı Dicle bölgesinde kurulmuş olması kentin bu kültürel zenginliği üzerinde etkilidir (Erkam ve Bağlı, 2005). Diyarbakır konum olarak içerisinde bulunduğu coğrafyanın merkezinde yer almakla birlikte, bölgede geçmişten günümüze bir cazibe merkezi olma özelliğine sahiptir (Durum Raporu, 2006). Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta kısmında yer almakta olup doğudan Batman, Muş; güneyden Mardin; batıdan Şanlıurfa, Adıyaman, Malatya; kuzeyden Elazığ ve Bingöl illeriyle çevrilmiştir (Harita 1).

Harita 1: Diyarbakır lokasyon haritası

Diyarbakır, tarihsel geçmişi, etnik yoğunluğu, sosyo-politik yapısı ve modern kentleşmesi ile şehir coğrafyası çalışmaları açısından Anadolu kentleri arasında ilgi çekici bir yere sahiptir. Çayönü kazısındaki bulgular bölgedeki yerleşimin köklerinin M.Ö.7500 yıllarına kadar uzandığını göstermektedir (Kejanlı, 2005). 639 senesinde, 2. Halife olarak İslam Devletinin başında bulunan Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından Diyarbakır kalesinin

ele geçirilmesi ile Türklerin Anadolu'ya geliş tarihinden önce bölge halkı Müslümanlık ile tanışmıştır (Attar, 2004). Şehir tarih boyunca Hurriler, Mitanniler, Hititler, Asurlar, Medler, Persler, Büyük İskender, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular ve Osmanlıların hâkimiyetleri altında stratejik varlığını sürdürmesinin ardından bugün bütün tarihi ve kültürel zenginlikleri ile Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı önemli büyükşehirlerden biri konumundadır (Ağaryılmaz ve diğerleri, 1991).

Kent merkezi, farklı medeniyetlerden günümüze kalmış cami, han, medrese, bedesten gibi tarihi binalar, bölge halkı içerisinde yetişmiş önemli isimlerin yaşadığı ve bugün kültürel turizme hizmet eden meskenler ve otantik mimarileri ile dikkat çeken ticarethanelerle canlı bir sosyo-ekonomik ortama ev sahipliği yapmaktadır. Bununla birlikte kentsel kimlikle özdeşleşmiş tarihi yapıları, kadim kent surları ve mukaddes mekânlarıyla turizm açısından önemli bir cazibe merkezidir.

Bugün, kentin belirli bölgelerinde kentsel dönüşüm uygulanmaktadır. Sur içinde ve yakın çevresinde yer alan mahalleler genellikle düşük kalitede binalardan oluşmaktadır. Kent, Elazığ ve Şanlıurfa karayolları boyunca gelişmektedir. Kent bu bölgedeki modern yapılanması ile ilk ziyaretçilerini şaşırtmaktadır. Dicle kent ve Yenişehir olarak adlandırılan söz konusu gelişim bölgesi, yüksek katlı binalardan oluşan, havuz, egzersiz merkezi ve ortak yeşil alan gibi sosyal imkânları barındıran siteler, bölünmüş yollar ve ticarethanelerle çağdaş bir yaşam alanı halini almıştır.

4. METOT

Televizyon, gazete ve internette sıklıkla olumsuz imajlarla birlikte karşımıza çıkan Diyarbakır kenti çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Çalışma için açık, dereceli ve çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir anket uygulaması düzenlenmiştir. Anket, Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan 22 yükseköğretim kurumunda, rastgele seçilmiş 850 yükseköğretim (lisans, yüksek lisans, doktora) öğrencisi ile yüz yüze uygulanmıştır. Eğitim seviyesi ve sosyal çevre gibi anket sonucunu olumsuz yönde etkileyebilecek değişkenlerin önüne geçilmesi, aynı zamanda medya alışkanlıkları diğer yaş grupları ve sosyo-ekonomik gruplara göre daha çeşitli olabileceği öngörüsü ile üniversite öğrencileri örneklem olarak belirlenmiştir. Anket çalışmasında kişilerin yaş, eğitim durumu, doğum yerleri ve cinsiyet bilgileri dışında kişisel veri toplanmamıştır.

Uygulanan anketin ilk bölümünde, şehrin sosyal, tarihi ve mekânsal örüntüleri göz önüne alınarak seçilen 6 imaj kullanılmıştır. Çoktan seçmeli olarak cevaplandırılan imaj sorularının 3 tanesi bölge 3 tanesi il tahmini olarak

yöneltirilmiştir. İçlerinde Diyarbakır surları, Hasan Paşa Hanı, Hz. Süleyman Camii minaresi gibi kentin genel dokusunda, ulusal ve uluslararası imajında hatırı sayılır yerlere sahip olan öğelerinde bulunduğu bu 6 soruya yönelik verilen cevaplardan yola çıkarak, kişilerin söz konusu şehir ile ilgili mekân algıları ve mevcut değerler ile ilgili farkındalıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anket 2012 sonbaharında, KCK operasyonlarının yapıldığı ve buna bağlı olarak ülke genelinde açlık grevlerinin düzenlendiği ve sokak olaylarının yaşandığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Resim 4, 5 ve 6'da seçenek olarak verilen şehirler bu dönemde sokak olaylarının yaşandığı yerler arasından belirlenmiştir.

Anketin ikinci bölümü kişilerin medya alışkanlıklarını tespit etmeye ve çalışma alanındaki tarihi, kültürel ve mekânsal değerlerle ilgili farkındalık düzeylerini ölçmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Kişilerin şehir ve bölge ile ilgili birincil bilgi kaynakları, gazete ve haber takibi sıklıkları, şehrin mekânsal özellikleri ile ilgili düşünceleri sorulmuştur. Ankete katılan kişilerin daha önce Diyarbakır'da bulunup bulunmadıklarına dair bilgi alınmıştır. Açık uçlu ve seçenekli olmak üzere iki farklı soru kentin simgesi olabilecek yapı ve mekanlarla ilgidir. Aynı zamanda kent ve bölge ile ilgili olarak medyada karşılaştıkları haber/program içerikleri ve bunların sıklığı sorusu yöneltilmiştir.

Anketten elde edilen bulgular, Diyarbakır'ı ziyaret eden ve etmeyenlerin kent ile ilgili tasavvurları, kent simgeleri ile ilgili verdikleri cevaplar, kentin genel dokusu ile ilgili öngörüler, kişilerin medya alışkanlıkları, haber alma kaynakları ile muhtelif sorulara verdikleri cevaplar gibi verilerin birbirleri arasında olan ilişkiler karşılaştırmalı olarak sonuçlar kısmında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışmanın çıkış noktası ve motivasyonunda etkili olduğu gibi, metot kısmında da aslında en önemli adım kentin sosyal ve mekansal zenginliklerini yerinde gözlemlemek olmuştur.

5. BULGULAR

Çalışma kapsamında 850 anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %53'ü erkek, %47'si kadındır. Katılımcıların bölgesel olarak dağılımları %25 Karadeniz, %21 Doğu Anadolu, %16 Güneydoğu Anadolu, %14 İç Anadolu, %11 Marmara, %10 Akdeniz ve %3 Ege bölgesi şeklindedir.

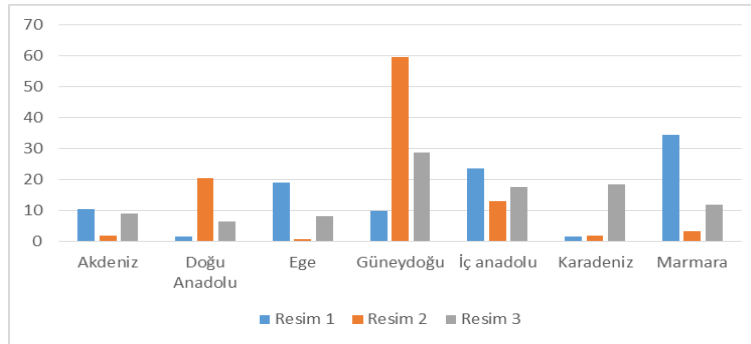
Metot kısmında belirtildiği gibi, anketin ilk bölümü kent içerisinden alınmış 6 farklı imaj ile bölge ve şehir tahminleri olarak tasarlanmıştır (Resim 2).

Tablo 1 ve Grafik 1 ile Tablo 2 ve Grafik 2’de verilen sonuçlara bakıldığında:

Birinci resime ait bölge tahminleri %34 Marmara, %23 İç Anadolu, %19 Ege, %10 Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu, son olarak %2 oranında Doğu Anadolu Bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2. resim için yapılan tahminlerin dağılımları %59 Güneydoğu Anadolu, %20 Doğu Anadolu, %13 İç Anadolu, %3 Marmara, %2 Karadeniz ve Akdeniz ve %1 Ege Bölgesi şeklindedir. 3. resim için ise, %29 Güneydoğu Anadolu, %18 Karadeniz ve İç Anadolu, %9 Akdeniz, %8 Ege ve %6 Doğu Anadolu Bölgesi tahminleri yapılmıştır. Şehir tahminlerinin ilk imajı olan 4. resim için verilen yanıtlar %32 Eskişehir, %17 Antalya, %13 Diyarbakır, %9 Denizli ve %8 Erzurum şeklinde bir dağılım göstermektedir. 5. resim üzerinden yapılan tahminlerde Diyarbakır’ın %95 ile belirgin bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Son olarak, 6. resim %41 Konya, %20 Diyarbakır, %17 Erzurum, %9 Eskişehir, %5 Antalya ve Denizli şeklinde tahmin edilmiştir.

Tablo 1: Anketin birinci bölümünde yer alan imajlara göre bölge tahminleri (%)

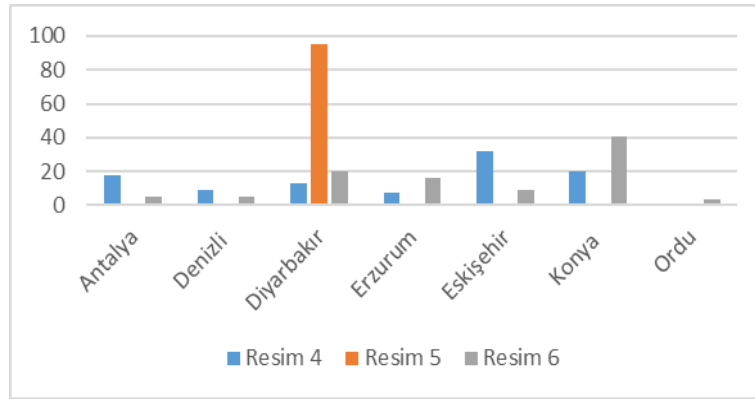
	Resim 1	Resim 2	Resim 3
Akdeniz	10	2	9
D. Anadolu	2	20	6
Ege	19	1	8
GD. Anadolu	10	60	29
İç anadolu	23	13	18
Karadeniz	2	2	18
Marmara	34	3	12

Grafik 1: Anketin birinci bölümünde yer alan imajlara göre bölge tahminleri

Tablo 2: Anketin birinci bölümünde yer alan imajlara göre şehir tahminleri (%)

	Resim 4	Resim 5	Resim 6
Antalya	17	1	5
Denizli	9	0	5
Diyarbakır	13	95	20
Erzurum	8	1	16
Eskişehir	32	1	9
Konya	20	0	40
Ordu	1	1	3

Grafik 2: Anketin birinci bölümünde yer alan imajlara göre şehir tahminleri İmajlardan yola çıkılarak yapılan bölge ve şehir tahminlerinde, katılımcıların tercihlerinde etkili olan temel bilgi kaynakları sorulmuştur. Buna göre katılımcıların imaj tahminlerinde kullandığı bilgi kaynakları %55 ile “televizyon ve gazete”, %10’luk oranlarla “şehir belgeselleri”, “tahmin” ve “diğer kişilerden duydukları” olarak ifade edilmiştir. Temel haber kaynakları içerisinde “internet” %9, “gezi gözlem” %4 oranlarında yer almıştır.

Katılımcıların %74’ü televizyon ve gazetelerde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesiyle ilgili olarak sürekli olumsuz görüntülerle karşılaşmakta olduk-

larını belirtmektedir. Diğer yandan katılımcıların %20'si bu bölgelerle ilgili olarak olumsuz görüntülerle karşılaşmadığını ifade ederken, %6'sı konu ile ilgili kararsızlıklarını ortaya koymuşlardır.

Resim 1

Resim 4

Resim 2

Resim 5

Resim 3

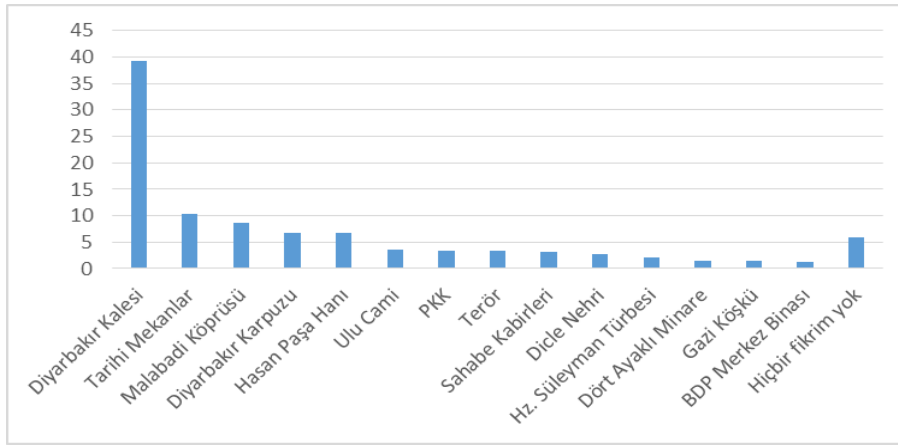
Resim 6

Resim 2: Anketin ilk bölümünde kullanılan imajlar

Katılımcıların %35'i televizyon ve gazetelerde yayınlanan haberlerden dolayı Doğu ve Güneydoğu bölgesine gitmek istemediklerini belirtmektedirler. Bununla birlikte katılımcıların %48'i bu durumun tersini belirtmekte, %17'si de bu konu hakkında kararsız kaldığını ifade etmektedir.

“Diyarbakır deyince aklınıza gelen bir kent simgesi (anıt, heykel, tarihi mekân, köprü, han ve benzeri) var mı? Varsa ne(ler)dir?” sorusu ankete katılan kişilere seçenek verilmeden, ucu açık olarak yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplara bakıldığında Diyarbakır kent simgesi olarak, %39,3 Diyarbakır Kalesi, %10,3 tarihi mekânlar, %8,7 Malabadi Köprüsü, %7,5 Diyarbakır karpuzu, %6,7 Hasan Paşa Hanı, %3,6 Ulu Cami, %3,4 PKK, %3,3 Terör, %3,1 Sahabe kabirleri, %2,7 Dicle Nehri, %2,2 Hz. Süleyman Türbesi, %1,4 Dört Ayaklı Minare, %1,4 Gazi Köşkü ve %1,2 ile BDP merkez binası sonuçları elde edilmiştir (Grafik 3).

Grafik 3: Diyarbakır deyince aklınıza gelen bir kent simgesi var mı? Varsa ne(ler)dir?

“Diyarbakır kent merkezi gecekondular ve varoş yerleşimlerden oluşmaktadır” ifadesine ankete katılan kişilerin %15’i katılıyorum yanıtını verirken, %57’si aynı fikirde olmadığını beyan etmişlerdir. Katılımcıların %28’inin bu soru ile ilgili kararsız kaldığı görülmektedir. “Diyarbakır kent merkezi yüksek katlı binalar, villalar ve modern sitelerden oluşmaktadır” ifadesini içinde katılımcıların %34’ü olumlu, %35’i olumsuz, %31’de kararsız olarak cevap vermişlerdir.

Ankete katılan kişilerden Diyarbakır hakkında televizyon ve gazetelerden aldıkları haberleri, haber içeriği ve sıklıklarına göre 5’li bir ölçekte sıralamaları istenmiştir. Yapılan sıralamaların sonuçlarına bakıldığında 1. derecede (en sık) %71 ile politik içerikli haberlerin baskın olduğu görülmektedir, 2. derecede de %68 ile güvenlik ve terör içerikli haberler gelmektedir. Tarih & coğrafya, kültür & sanat ve spor içerikli haberlerle karşılaşma sıklığı üçüncü, dördüncü ve beşinci derece olarak sıralanmışlardır.

Anket çalışmasında yer alan bir başka soruda katılımcılara Diyarbakır şehrinin kentsel simgesi olabilecek mekânlar seçenek olarak verilmiş ve tercih yapmaları istenmiştir. Kentsel simge olarak seçilmiş olan mekanların dağılımları şu şekildedir: %19 BDP merkez binası, %15 şehir kalesi ve burçlar, %9 Malabadi Köprüsü, %8 Sahabe kabirleri, %7 PKK anıtı ve Ulu Cami, %6 Hz Süleyman Türbesi, %5 Dört Ayaklı Minare ve Hasan Paşa Hanı, %4 Cahit Sıtkı Tarancı Evi ve Çayönü Antik Kenti. Kent simgesi olarak BDP merkez binası ve PKK anıtını seçeneklerini tercih eden katılımcıların memleketlerine bakıldığında büyük oranda Marmara, Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgelerindeki şehirler karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel simgelerle ilgili verilen cevaplar daha önce kentte bulunmuş ve bulunmamış katılımcıların oranları karşılaştırılarak ele alındığında ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, kentte var olmayan PKK anıtı kent simgesi olarak seçeneklerin %89'u Diyarbakır'da bulunmayanlar iken %11'i daha önce kenti ziyaret etmiş kişilerdir. BDP Merkez binasını kentsel simge olarak belirleyen katılımcıların %81'i Diyarbakır'da hiç bulunmamıştır. Kentsel simge olarak Sahabe Kabirlerini seçenek katılımcılarında %70'i daha önce kentte bulunmamış katılımcılardır. Diyarbakır da bulunmuş olan katılımcıların %78'i kent merkezinin gecekondur ve varoşlardan oluşmadığını belirtmekte iken %16'sı kent merkezini gecekondur ve varoş olarak görmektedir. Diyarbakır da bulunmayan katılımcıların %47'si kent merkezinin gecekondur ve varoşlardan oluştuğunu düşünmektedir. Diyarbakır kentinde bulunmamış olan katılımcıların %26'sı yeni yerleşim alanlarının yüksek katlı modern binalardan oluştuğunu belirtmekte iken katılımcıların %38'i bu durumun tersini düşünmektedir.

Ankete katılanların %83'ü Diyarbakır'ı ziyaret etme fırsatı bulamamış kişilerdir. Katılımcıların %69'u gezi amaçlı olarak Diyarbakır'ı ziyaret etme fikrine sıcak bakmaktayken, %17'si bu duruma olumlu yaklaşmamış, %14'dü de kararsız olduklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların %43'ü düzenli olarak gazete takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %56'sı günde 1 saatten az televizyon izlemekte iken, %30'u 1-2 saat arasında, %11'i 3-4 saat arasında, %3'ü günde 4 saatten fazla televizyon izlediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların temel haber kaynakları ve kentsel simge seçimleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, televizyon ve gazete bütün kentsel simgeler için birincil bilgi kaynaklarını oluşturmaktadır. Buna göre kentsel simge olarak BDP merkez binasını gösteren katılımcıların %57'sinin, PKK anıtı olarak ifade eden katılımcıların %60'ının ve Diyarbakır Kalesini seçeneklerin %62'sinin birincil haber kaynağı "televizyon ve gazete" olarak belirlenmiştir.

6. SONUÇ

İmaj tahminlerinin sonuçlarına bakıldığında, en genel ifadesi ile yapı türleri ve sosyal hadiseler, kişilerin şehirler ve bölge ile ilgili algılarını etkilemekte olduğu sonucuna varılabilir. Örneğin resim 1 için Marmara Bölgesi, resim 4 için Eskişehir cevapları en yüksek oranlara sahiptir. Bu resimlerin ortak özelliklerine bakıldığında, her ikisi de yüksek katlı site binalarının, müstakil evlerin, bölünmüş yolların, çevre düzenlemeleri ve peyzajları tamamlanmış alanların görüntülerini içermektedir. Fakat algıyı etkileyen faktörlerle ilgili çıkarımları tartışırken, kişilerin mekân algılarını ve zihin haritalarını oluşturan medya etkisi de irdelenmelidir. Örneğin, Diyarbakır kent merkezinde bir PKK anıtı bulunmamasına rağmen, kişilerin buna ihtimal olarak yaklaşması ve kentin simgesi değerini atfetmeleri, kent ile ilgili oluşan yapılandırılmış yanlış algının bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu eliyle bölgeye yapılan yatırım ve iyileştirmelerin yanında özel teşebbüsün, özellikle emlak sektöründe, gerçekleştirdiği imar hareketi, bölge genelinde ve kent özelinde gözle görülür farklılıklar yaratmasına rağmen, kamuoyunda bu durum ile ilgili yeterli farkındalık oluşturulamamıştır.

Son 10 yılda yurt genelinde yaşanan kentsel dönüşüm, altyapı ve üstyapı iyileştirmeleri, yeşil alan hizmetleri ve benzeri yatırımlar merkezi yönetim, yerel yönetimler, yazılı ve görsel medya tarafından oldukça sık dile getirilmektedir. Bu kentsel yenilenme ve dönüşüm hareketi sürecinde doğu ve güneydoğu illerinde geçmiş yıllara oranla oldukça fazla yol kat etmişler ve hatırı sayılır bir fiziki değişime ev sahipliği yapmışlardır. Ancak bu durumun kamuoyunda yeteri kadar bilinmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, düşük kalitedeki bir ya da iki katlı binalardan oluşan bir mahalle kesitinin yer aldığı 2. resime ait tahmin sonuçları %59 oranında Güneydoğu bölgesini işaret etmektedir. Oysa benzer görüntülerin alınabileceği pek çok kırsal ya da kentsel yerleşime diğer bölgelerde de elbette rastlanabilir.

Diyarbakır kalesinden bir görüntü içeren 3. resimin tahmin sonuçlarında Güneydoğu bölgesi sadece %29'da kalmıştır. Bir kale kent cenneti olan Anadolu'da, mimari özellikleri ve özgün yapısı ile bugüne kadar en güzel şekilde korunanlardan biri olan Diyarbakır kalesinin (surların), özellikle nüfusun üniversite eğitimi alan bir kesimi tarafından bilinmiyor olması, kendi ülkemizde yer alan önemli değerlere ne derece uzak olduğumuzu ifade etme adına önemli bir göstergedir. Gelecek bir çalışmada birbirine emsal olabilecek bazı kent simgelerinin farklı bölgelerden alınacak örnekler üzerinden yapılacak tahminlerin karşılaştırılması üzerine bina edilebilir. Böyle

bir çalışmanın sonucu, bölgeler ile ilgili farkındalık düzeyinin kısmen ortaya konmasının yanı sıra doğu ve güneydoğuyu diğer bölgelere kıyasla ne kadar bildiğimiz üzerinede bazı çıkarımların yapılabileceği sonuçları sağlayabilir.

Resim 5’de yer verilen sokak olayları görüntüsü üzerinden yapılan tahminlerin %95 oranında Diyarbakır’ı işaret etmesi de, toplumun genelinde söz konusu kent ile ilgili algının vehametini gözler önüne sermektedir. Anket uygulamasının yapıldığı dönemde (Ekim-Aralık, 2012), zincirleme olarak yaşanan KCK operasyonu, cezaevlerinde yaşanan açlık grevlerine destek ve ardından gelen göz altılara reaksiyon olarak gelişen sokak olayları İstanbul, Ankara, Adana, Bursa gibi illerde de kendini göstermesine, birbirine benzeyen birçok şiddet görüntüsünün farklı şehirlerde fotoğraflanmasına ve medyada yer almasına rağmen (Web 5, 6, 7, 8, 9), ankette kullanılan fotoğrafın ait olduğu şehir olarak Diyarbakır’ın gösterilmesi, bu kentin imajı ve temsili ile ilgili ciddi çalışmalara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Son olarak, 6. resimde verilen Hasanpaşa Hanı, çalışmadan çok kısa bir süre önce yayında olan dönem dizilerinden "Sultan"ın çekimlerine ev sahipliği yapmış olması ile söz konusu dönemde magazin programlarında sıklıkla adından söz edilen bir mekândır. Ancak Hasanpaşa Hanının tarihi ve mimari özellikleri, bulunduğu çevrenin sosyal yapısı içerisinde nasıl bir kollektör mekan vazifesini icra ettiği, geleneksel sanatların ticaret mekanlarının yanı sıra başında, klasik mimari içerisinde modern kitapçılık anlayışını birleştirmiş Ensar Kitapevinin varlığı, bu kadim hanın ulusal düzeyde fenomen olması adına yeterlidir. Ancak bütün bunlara rağmen bu imaj ile ilgili tahminlerde beklentilerin altında kalmıştır.

Örnek olarak verilen sonuçlar göstermektedir ki, kenti ziyaret eden kişilerle, kent hakkında sadece duyum ya da öğrenimleri olan kişilerin yorumları ve algıları arasında ciddi farklılıklar gözlenmektedir. Günümüzde sahip olduğumuz iletişim teknolojileri düşünüldüğünde, deniz aşırı ülkelerin marka değeri kazanmış kent simgeleri hakkında az ya da çok bilgi sahibi iken kendi ülkemizdeki değerlere bu denli uzak oluşumuz, üzerinde düşünmemiz gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kent simgesi olarak verilen diğer mekânlarda göz önüne alınarak, Diyarbakır Kalesi, Malabadi Köprüsü gibi mekânlarda çok daha yüksek oranlar beklenirken, BDP Merkez Binası ve PKK anıtı olarak verilen seçeneklerde beklenenin çok üstünde oranlarla karşılaşılmıştır. Beklenenlerin, tahmin edilenlerin, olması gerekenlerin ve somut olarak karşımıza çıkan sonuçların kendi

içindeki girift yapısı elbette çok faktörlü ve çok aktörlü bir sebep sonuç ilişkisi içerisinde ele alınmalıdır. Ancak ankette yer verilen medyada bölge ile ilgili sürekli olumsuz imajlarla karşılaşılması sorusuna katılımcıların %74'ünün katılıyor olması; ve medyada kentin ve bölgenin anıldığı haber ve program içeriklerinin ağırlıklı olarak politik ve terör içerikli olması, yukarıda bahsedilen beklenilmeyen sonuçlarla karşı karşıya kalınmasında rol oynayan faktörler arasında medyanın sıralaması konusunda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Öyle ki, ankete katılan kişilerin yaklaşık %50'si televizyonda yayınlanan haber ve programlardan dolayı bölgeye gitmek istemediklerini ifade etmişlerdir.

Özetle, elde edilen sonuçlar göstermektedir ki: Küreselleşmenin tüm dünyayı sardığı ve kentlerin markalaşma hamleleri ile cazibe merkezi olma, dolayısı ile mevcut rekabet ortamında pazardan kendilerine düşen payı artırma çabalarının bir sonucu olarak, medyanın tüm organlarını (reklam, sinema, animasyon, gazete, el broşürleri, tanıtım filmleri, temalı diziler ve benzeri) ulusal ve uluslararası düzeyde fayda endeksli değerlendiriyor olmalarına rağmen; ülkemizde nedeni her ne olursa olsun (sosyo-politik, etnik, stratejik, vb.) çok yakınımızda bulunan değerlerden toplumun büyük oranda habersiz olması, bu değerlerle ilgili farkındalık oranının oldukça düşük olması, yanlış algılara sahip olması ve net bir şekilde görülen bilgi eksikliği bu konuda kamu ve özel teşebbüs eli ile, festival, kültür ve tanıtım günleri, kamu spotları, sosyo-kültürel etkinliklere ev sahipliği, sportif organizasyonlar, ulusal ve uluslararası katılımlı kongre, sempozyum ve benzeri nitelikte toplantılar aracılığıyla bölgenin/kentin bilinçli ve doğru tanıtımına yönelik ivedi olarak yapılması gereken faaliyetlere çağrı yapmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ağaryılmaz, İ., Binoğul, E., Can, C. ve Binan, C., 1991, Diyarbakır Kenti Tarihi Yapısı, Sorunları ve Korunması İçin Temel Yaklaşımlar, Yıldız Üniversitesi Raporu, İstanbul, TR
- Attar., A., 2004, 1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır, TR
- Belbase, S., 2011, Radical versus Social Constructivism: Dilemma, Dialogue and Defense, College of Education, University of Wyoming, Laramie, US

- Bilim Serisi, 1998, Dogu ve Guneydogu Anadolu'dan Teror Nedeni ile Goc Eden Ailelerin Sorunlari, Basbakanlik Aile Arastirma Kurumu Baskanligi, No.115, Ankara, TR
- Buttimer, A., 1976, Grasping the Dynamism of Lifeworld, Annals of the Association of American Geographers, vol.66, US
- Cecen, A., 2012, Guneydogu Bir Ortadogu Sorunudur, http://www.kemalistyaklasim.info/index.php?option=com_content&view=article&id=501:gueneydou-br-orta-dou-sorunudur&catid=41:makaleac&Itemid=56
- Cresswell, T., 2004, Place: A Short Introduction, Blackwell, Oxford, UK
- Cresswell, T., 2003, Landscape and the Obliteration of Practice, Handbook of Cultural Geography, SAGE, London, UK
- Czepezynski, M., 2008, Cultural Landscapes of Post-Socialist Cities: Representation of Powers and Needs, Ashgate, Burlington, US
- Duncan, J. S., 1990, Landscape as a Signifying System, The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom, Cambridge University Press, New York, US
- Durum Raporu, 2006, Diyarbakır İl Orman Müdürlüğü, Diyarbakır
- Erkam, R., Bağlı, M., 2005, Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt. 22, sayı. 1, s.105-124, Ankara, TR
- Ernest, P., 1995, The One and the Many, Constructivism in Education, Lawrence Erlbaum NJ, US
- Gökçek, Y. Z., 2006, Tiraj Peşinde Koşarken Etiğe Sağır Olmak, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, TR
- Hall, T., 2006, Urban Geography, Routledge, Taylor and Francis Group, New York, US
- Harrison, S., 1999, The Problem with Landscape: Some philosophical and practical questions, Geography, vol.84, S. Yorkshire, UK
- Jackson, J. B., 1994, A Sense of Place, a Sense of Time, Yale University Press, London, UK
- Jacobs, J., 1961, The Death and Life of Great American Cities, Norton, New York, US
- Kejanlı, T., 2005, Anadolu'da İlk Yerleşmeler ve Kentleşme Eğilimleri, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, s.90-100, Elazığ, TR
- Kittler, F., 1999, Gramophone, Film, Typewriter, çeviri G. Winthrop-Young. Palo Alto, Stanford University Press, California, US

- Kittler, F., 2000, *Literature, Media, Information Systems*, G&B Arts International, Canada
- Lang, K., 1974, *Images of Society: Media Research in Germany*, American Association of Public Opinion, vol.38, no.3, pp 335-351, US
- Latham, A., McCormack, D., McNamara, K., McNeill, D., 2009, *Key Concepts in Urban Geography*, SAGE, London, UK
- MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi), 2007, *Gazetecilik Alanı: Haberin Nitelikleri*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, TR
- Meyrowitz, J., 1985, *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*, Oxford University Press, New York, US
- Ozhan, T., Ete, H., 2008, *Kurt Meselesi: Problem ve Cozum Onerileri*, SETA Analiz, Sayi.1, Siyaset Ekonomi ve Toplum Arastirmalari Vakfi, TR,
- Özgüç, N., Tümertekin, E., 2000, *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitapevi, İstanbul, TR
- Proje Raporu, 2009, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı Araştırması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden En Fazla Göç Almış Olan İllerin Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı Araştırması: Sorunlar, Beklentiler ve Çözüm Önerileri*, Bahcesehir Universitesi, Stratejik Arastirmalar Merkezi, Istanbul, TR
- Relph, E, 1976, *Place and Placelessness*, Pion, London, UK
- Relph, E. 1997, *Sense of Place: Ten Geographic Ideas that Changed the World*
- Stern, E., Krakover, S., 1993, *The Formation of a Composite Urban Image, Geographical Analysis*, vol.25, no.2, Ohio State University Press, Ohio, US
- Şahin, D., 2011, *Karşılaştırmalı İzleyici Ölçümleri*, T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Ankara, TR
- Tuan, Y., 1974, *Topophilia: A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, US
- Valsiner, J., Veer, R., 2000, *The Social Mind: Construction of the Idea*, Cambridge University Press, New York, US
- Yavan, N., 2012, *Yerel ve Bölgesel Kalkınmada Teşvik ve Kredilerin Etkisi: Diyarbakır Örneği*, Dicle Toplumsal Araştırmalar Merkezi Yayınları, Diyarbakır, TR

Yılmaz, O., Kaya, V., 2005, Bölgesel Devlet Hizmetleri ve Bölgesel Büyüme İlişkisi, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt.7, no.3, s.167-178, Ankara, TR

Warf, B., 2006, Encyclopedia of Human Geography, SAGE, London, UK

Web 1: <http://simlecompte.blogspot.com/2011/11/how-media-can-manipulate-our-viewpoint.html>

Web 2: <http://regionalpost.com/how-the-media-can-manipulate-our-viewpoint/>

Web 3: <http://www.globalissues.org/article/532/media-manipulation>

Web 4: <http://www.allaboutphilosophy.com>

Web 5: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21825450.asp>

Web 6: <http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Ankara-ya-giden-CHP-lilere-polis-engeli.htm?ArticleID=145928>

Web 7: <http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Taksim-de-eylemcilere-buyuk-sok.htm?ArticleID=146499>

Web 8: <http://www.posta.com.tr/turkiye/HaberDetay/Molotof--polisi-boyle-yakti.htm?ArticleID=146400>

Web 9: <http://www.hurriyet.com.tr/ankara/21822125.asp>

GENÇLİK HİZMETLERİ VE SPOR İL MÜDÜRLÜĞÜ ÇALIŞANLARININ MOTİVASYON DÜZEYLERİ

MOTIVATION LEVELS OF PERSONNELS OF PROVINCIAL DIRECTORATE OF YOUTH SERVICES AND SPORT

*İnci SEÇKİN AĞIRBAŞ**

*Yunus Emre KARAKAYA***

ÖZET

Bu araştırmada, Doğu Anadolu Bölgesi'nde rastgele yöntem ile seçilmiş illerde yer alan Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüklerinde çalışanların motivasyon düzeylerini tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmada Elazığ, Erzincan, Erzurum, Ağrı ve Kars illerinde yer alan 106 çalışan yer almaktadır. Araştırma için gerekli veriler Kocaoğlu (2007) tarafından geliştirilen anket formu ile sağlanmıştır. Örneklem grubun, sosyo-demografik değişkenlerine göre dağılımını ortaya koymak amacıyla frekans ve yüzdeler hesaplamaları yapılmıştır. Anket maddelerine ait puan ortalamaları açısından, bağımsız değişkenlere bağlı farklılaşma düzeyini değerlendirmek için iki bağımsız grup ortalamaları arasındaki karşılaştırmalarda t-testi uygulanmıştır. İki den fazla grup ortalamalarının analizinde ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Sonucun istatistiksel olarak anlamlı çıktığı durumlarda, farkın kaynağını bulmak için LSD testi uygulanmıştır. İstatistiksel anlamlılık derecesi ise $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü'nde çalışanlar arasında "cinsiyet" ve "kurumdaki pozisyon" değişkenlerine göre motivasyon düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmüştür. "Medeni durum", "yaş", "eğitim seviyesi" ve "kurumda çalışma süresi" değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Araştırma sonucunda, bu kurumda çalışanların motivasyon düzeylerinin kurum içerisinde belirleyici bir düzeyde etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu kurumlarda çalışanların motivasyon düzeylerinin genelde yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, inciseckin@hotmail.com

**Fırat Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, emrekarakaya@firat.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Motivasyon, İş Motivasyonu, Gençlik Hizmetleri ve Spor Teşkilatı

ABSTRACT

In this study it was aimed to determine the randomly selected provincial directorate of youth services and sport personnel's level of motivation. The study includes 106 personnel from Elazığ, Erzurum, Ağrı and Kars. Necessary data for the study were obtained with a survey developed by Kocaoğlu (2007). Frequency and percentage calculations were made in order to reveal the dispersion of sample group according to socio-demographic variance. T-test was applied in the comparison of two independent group averages in order to review differentiation level based on independent variance in terms of the averages points of survey items. Single way variance analysis (ANOVA) was used in the analysis of more than two group's averages. When the result was found statistically significant, LSD test was applied to find the source of difference. It was accepted that statistically significance degree Alpha (α) and level of error was $p < 0.05$.

Statistically significant difference was found among the provincial directorate of youth services and sport personnel's level of motivation according to the variance of "gender" and "position in institution". No statistically significant difference was found according to the variance of "marital status", "age" "level of education" and "working time in institution". In the result of the study it was found that personnel's motivation in the institution has significant effect. It was also concluded that personnel's level of motivation, who work in these institutions, was generally high.

Key Words: Motivation, Job Motivation, Youth Services and Sport Institution

GİRİŞ

Kurum ve kuruluşlarda verimlilik ve etkinliğin sağlanması çalışanların başarılarına bağlıdır. Bu başarının sağlanması için de çalışanların güdülenmiş olması gerekmektedir. Yeterince güdülenmemiş bir çalışan, yaptığı işten memnun olmaz ve işine gerekli ilgiyi gösteremez. Yöneticilere düşen görev ise çalışanların fizyolojik, psikolojik ve işe ilgisini arttıracak tüm ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktır (Büyükgoze, 2012: 1).

Türkçe karşılığı güdü, güdülenme olan motivasyon, Latince hareket etme anlamına gelen "movere" ve "motum" kökünden türetilmiştir. Harekete geçiren anlamında kullanılmaktadır (Tevrüz, 1997: 33; Adair, 2003: 9). Motivasyon, bazı hedeflere ulaşmaya yönelik, istekli ve istikrarlı bir şekilde harekete geçiren enerji ya da güdü olarak tanımlanmaktadır (Berman and et al., 2010: 180). Motivasyon, insan yaşantısında ve iş hayatında merkezi bir önem taşıyan konulardan biridir (Roberts, 1992). Ödül ya da hedefe ulaşmayı sağlayan

hareketlerin bir bölümünü içine alan, bir amaca yönelik davranıştır (Armstrong, 2006: 252). Motivasyon kavramıyla anlatılmak istenen, bireydeki enerjinin belirli hedeflere yönlendirilmesi için hareketlendirilmesi ve aktive edilmesidir. Buna göre motivasyon, genel olarak iki soruya cevap veren bir süreçtir. Motivasyon sürecinin davranışsal boyutu olarak ifade edilen birinci soru, “Nasıl?” dir. Fakat esas süreci başlatan, yani bireydeki güdülerini harekete geçiren soru “Neden/Niçin?” dir (Euwema ve etc.,2003: 119-139). Hellriegel ve etc. (1992) motivasyonu, kişinin belirli bir hedefe yönelik davranmasına neden olan, kişiyi harekete geçiren güç olarak tanımlamışlardır. DaffandMarcic (2004) ise motivasyonu, bir kişide çalışmayı sürdürmek için coşku ve sabrı harekete geçiren, içsel ve dışsal güçler olarak açıklamışlardır. Gürgen (1997) ise motivasyonu, kişilerin belli bir amacı gerçekleştirmek için kendi arzu ve istekleriyle davranmaları olarak tanımlamıştır. İnsanları faaliyete geçiren, davranışı harekete yönlendiren ve belirli bir amaca doğru harekete geçirmek için gösterilen çabaların toplamıdır. Çalışanları işe teşvik etmede kullanılacak olan motivasyon araçları önemli bir fonksiyona sahip olabilmektedir. Çünkü uygun kullanıldığında bu araçlar çalışanların işlerinden memnun olma düzeylerini yükseltecek ve bu da çalışma verimliliğine doğrudan yansıtacaktır. Kısaca motivasyon iki şekilde kategorize edilebilir. Dışsal sebepler (sosyal kabul, ödüller, bedensel zorlama) ve içsel (kendini tanıma, kendini tatmin etme, aktiviteden alınan zevk) sebeplerdir (Wann, 1997: 158-183; RyanandDeci, 2000: 54-67; BartleandMalkin, 2000: 28-36; Armstrong, 2006; Herzbergandetc., 1959; Ekerman, 2006). Ayrıca motivasyon, finansal ve finansal olmayan motivasyon olarak iki spesifik şekilde kategorize edilebilir. Her iki şekilde de en iyi sonucu sağlayacak stratejik bir yol izlenmesi gerekmektedir (Burton, 2012).

Motivasyon, spordan yönetime pek çok alanla ilişkilendirilen kapsamlı ve karmaşık bir konudur(Woolfolk, 1998). Çalışanların örgütsel amaçlar doğrultusunda isteyerek çalışması ve verimli olması için gerekli şartların araştırılması ve oluşturulması şeklinde de ifade edilebilir (Karakaya, 2007: 55). Çalışanlarınmotivasyon düzeyi, kurumdan sağladığı maddi ve manevi kazançların bireysel ihtiyaçlarını ne ölçüde giderdiğine bağlıdır. Eğitimde olduğu gibi motivasyonun yüksek tutulması için bazı ek faaliyetlerde bulunması gerekmektedir (Bingöl, 2003).

ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ:

Kurumların verimlilik düzeyinin en etkili düzeye çıkması çalışanların işlerinde istekli ve motivasyonu yüksek bir şekilde çalışmalarını ile mümkündür. Kurum ve kuruluşlar, çalışanlarını kurumun amaçları ve hedefleri doğrultusunda yönlendirmektedir. Çünkü çalışanlar yaptıkları işten ve çevreden

memnuniyet düzeyleri yüksek olduğu zaman daha verimli çalışılabilmektedir. Bu doğrultuda sporu yöneten ve yönlendiren bir kurum olan Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü göz önüne alındığında, belirlenen amaçlara ve hedeflere ulaşmada spor kurumlarında çalışanların motivasyon düzeyleri büyük bir önem taşımaktadır. Yukarıdaki açıklamalar ışığında, bu araştırmada Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü çalışanlarının motivasyon düzeyleri tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda bir dizi öneriler sunulmuştur.

YÖNTEM

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye’de Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlükleri bünyesinde görev yapan çalışanlar oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Ağrı ve Kars illerinde Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde çalışan 106 kişi (yönetici, sözleşmeli personel, idari personel, teknik personel ve hizmetli) ile sınırlıdır. Örneklem grubun görüşlerini belirlemek amacıyla, Kocaoğlu (2007) tarafından geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Bu anket formu, çalışanların işe yönelik davranışları, işe devamsızlık eğilimleri ve beklentileriyle ilgili 15 ifadeden oluşmaktadır. Kocaoğlu’nun (2007) güvenilirlik testi sonucunu 0.936 olarak bulmuştur. Bu çalışmada ise güvenilirlik testi sonucu 0.889 olarak tespit edilmiştir.

Anket formu, yukarıda belirtilen illerdeki 106 çalışana uygulandıktan sonra, elde edilen veriler SPSS 17.0 paket programında analiz edilmiştir. Anket formunun derecelendirme aralıkları; “Hiç Katılmıyorum” (1,00-1,74), “Katılmıyorum” (1,75-2,49), “Katılıyorum” (2,50-3,24), “Tamamen Katılıyorum” (3,25-4,00) şeklinde belirlenmiştir. Çalışmada anket formuna ait veriler, genel olarak çalışanların iş motivasyon durumunu belirlemek üzere toplam puan üzerinden değerlendirilmiştir. Genel toplam puan aralıkları minimum 15 ve maksimum 60 puandır. İfadelerin olumsuz ifade şeklinde sorularının nedeni toplam puanlar ile motivasyon düzeyleri arasında ters orantı olmasındandır. Yani puan düştükçe motivasyon düzeylerinin yükseldiği, puan yükseldikçe motivasyon düzeylerinin azaldığı söylenilebilir.

Elde edilen veriler üzerinde “cinsiyet”, “medeni durum”, “yaş”, “eğitim seviyesi”, “kurumdaki pozisyonu” ve “kurumda çalışma süresi” değişkenlerine göre aşağıdaki analizler yapılmıştır;

- Örneklem grubun, sosyo-demografik değişkenlerine göre dağılımını ortaya koymak amacıyla frekans ve yüzdeler hesaplamaları yapılmıştır,
- Anket ifadelerine ait puan ortalamaları açısından, bağımsız değişkenlere bağlı farklılaşma düzeyini değerlendirmek için iki bağımsız grup ortalamaları

rı arasında karşılaştırmalar için t-testi, ikiden fazla grup ortalamalarının analizinde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Sonucun istatistiksel olarak anlamlı çıktığı durumlarda, farkın kaynağını bulmak için LSD testi uygulanmıştır. İstatistiksel anlamlılık derecesi ise $p < 0,05$ (Alpha (α) yanılma düzeyi) olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü bünyesine görev yapan çalışanların motivasyondüzeylerini ortaya koymak amacıyla elde edilen bulgular aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 1. Örneklem grubun anket formuna verdikleri görüşlerin dağılımı

Madde	İfade	N	\bar{X}	Ss
1	Son zamanlarda motivasyonumun azaldığını düşünüyorum	106	2.46	1.36
2	İş yerinde bulunmamak için çeşitli bahaneler uyduruyorum	106	1.79	1.15
3	İşime karşı bağlılığımın azaldığını hissediyorum	106	2.98	0.98
4	Bu işin bana bir gelecek vaat etmediğine inanmıyorum	106	2.29	1.36
5	İşimden soğudum. İsteksiz iş yapıyorum	106	2.11	1.28
6	Sabahları işe gelmek istemiyorum	106	2.09	1.32
7	Kendimi çalıştığım yere ait hissetmiyorum	106	2.21	1.35
8	Çalıştığım işte kariyerimde ilerleyemeyeceğime inanıyorum	106	2.66	1.46
9	Zamanımın büyük kısmını doğrudan işimle ilgili olmayan konularla geçiriyorum	106	1.99	1.24
10	İş ortamında çalışma arkadaşlarımla çatışma yaşıyorum	106	2.15	1.25
11	İşle ilgili hatalar yapıyorum	106	2.11	1.17
12	Bir işe konsantre olmakta güçlük yaşıyorum	106	2.03	1.16
13	Çalışma performansımın azaldığını düşünüyorum	106	2.22	1.24
14	Son zamanlarda kullandığım hastalık izinleri arttı	106	1.63	0.97
15	Yaşadığım sağlık sorunları nedeniyle üretkenliğim azaldı	106	1.92	1.18
	Toplam	106	32.69	11.47

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan çalışanlar en yüksek ortalama ile “Çalıştığım işte kariyerimde ilerleyemeyeceğime inanıyorum (8. ifade)” ifa-

desine “Katılıyorum” düzeyinde bildirimde bulunmuşlardır ($X=2,66\pm 1,46$). Araştırmaya katılan çalışanların en az katıldıkları ifade ise “*Son zamanlarda kullandığım hastalık izinleri arttı (14. ifade)*” ifadesi olduğu görülmektedir. Çalışanlar bu ifadeye “Hiç Katılmıyorum” ($X=1,63\pm 0,97$) düzeyinde bildirimde buldukları görülmektedir.

Tablo 2. Örneklem grubun cinsiyet değişkenine göre analiz sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	t	p
Erkek	95	31.43	10.62	-3.545	0.001*
Kadın	11	43.72	13.11		

* $p<0.05$

Örneklem grubun cinsiyet değişkenine göre elde edilen verilerde erkek ve kadın çalışanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (Tablo2). Kadın çalışanlar ($X=43,72\pm 13,11$) erkek çalışanlara ($X=31,43\pm 10,62$) göre motivasyonlarının daha düşük seviyede olduğunu bildirmişlerdir.

Tablo 3. Örneklem grubun medeni durum değişkenine göre analiz sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	t	P
Bekar	25	33.08	11.56	0.185	0.854*
Evli	81	32.59	11.51		

* $p<0.05$

Tablo 3’te çalışanların medeni durumlarına göre motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p<0.05$).

Tablo 4. Örneklem grubun yaş değişkenine göre analiz sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	F	p
20-30 yaş	27	31.14	10.22	2.297	0.106*
31-40 yaş	28	36.64	12.40		
41 ve üzeri yaş	51	31.37	11.28		

* $p<0.05$

Tablo 4’te çalışanlarının yaş değişkenine göre motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p<0.05$).

Tablo 5. Örneklem grubun eğitim seviyesi değişkenine göre analiz sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	F	p
İlköğretim	15	34.80	14.43		
Ortaöğretim	37	31.37	10.91	0.515	0.599*
Yüksek Öğretim	54	33.03	11.05		

*p<0.05

Tablo 5’de çalışanların eğitim seviyesi değişkenine göre motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir (p<0.05).

Tablo 6. Örneklem grubun kurumdaki pozisyonlarına göre analiz sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	F	p	Fark (LSD Test)
Hizmetli (a)	30	33.53	12.16			a-c
Teknik Personel (b)	9	31.11	13.72			a-d
İdari Personel (c)	36	27.86	7.34	5.377	0.001*	b-d
Sözleşmeli Personel (d)	16	42.50	12.28			c-d
Yönetici (e)	15	33.20	10.17			d-e

* p<0.05

Tablo 6’de çalışanların kurumdaki pozisyonlarına göre motivasyon düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık görülmüştür (p<0.05). Farkın kaynağını bulmaya yönelik yapılan LSD testinde bu farkın “*hizmetli (a)*” ve “*sözleşmeli personel (d)*” kadrosunda çalışanların motivasyonlarının diğerlerine göre düşük olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Örneklem grubun kurumda çalışma sürelerine analiz sonuçları

Grup	N	\bar{X}	Ss	F	p
1 yıldan az	17	28.58	8.43		
1-10 yıl	36	35.02	12.60	1.875	0.158*
10 yıldan fazla	53	32.45	11.29		

Tablo 7’de çalışanların kurumda çalışma sürelerine göre motivasyon düzeyleri arasında istatistiksel olarak bir farklılık görülmemiştir ($p < 0.05$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışanların motivasyonunun sağlanması, kurum/kuruluşların verimliliğinin artırılması için önemli unsurlardan biridir. Motivasyonun yüksek olması, iş doyumunu, üretken olma, başarı gibi yönleriyle bireyler açısından yararlar sağlarken, verimlilik artışı, düşük personel devir hızı, nitelikli çalışanları çekme gibi yönleriyle de kurum/kuruluşlara büyük katkılar sağlamaktadır. Dolayısıyla motivasyon, yönetimin ve çalışanların ortak sorumluluğundadır (Özden, 2003). Çalışanların motivasyonu ve bağlılığı bir organizasyonun başarısı için çok önemlidir (Denton, 1987). Her düzeydeki kurumun başarısı, o kurumda çalışanların motivasyonlarının sağlanmasına bağlıdır (Yiğenoğlu, 2007). İşlerine yüksek düzeyde bağlı çalışanlar daha fazla odaklanırlar (Hackett and etc., 2001).

Doğu Anadolu Bölgesinde Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüklerinde görev yapan çalışanların, bazı demografik ve çalışma özelliklerine göre motivasyon düzeylerini incelemek amacı ile yapılan bu çalışmada, örneklem grubu *cinsiyet* değişkeni arasında motivasyon düzeyleri karşılaştırıldığında, anlamlı derecede farklılık olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2). Erkeklerin daha düşük derecede görüş bildirdikleri tespit edilmiştir ($X=31,43$). Elde edilen bu bulgular erkek çalışanların kurumun tüm insan kaynaklarını etkin bir şekilde kullandıkları şeklinde yorumlanmıştır. Yapılan araştırmalar incelendiğinde, bu çalışmayla benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Lai (2011) motivasyonda cinsiyet farklılıkları olabileceğini belirtmiştir. Pratchand Jacobowitz (1996) yaptıkları çalışmada, motivasyon ölçümünde cinsiyet farklılıklarının anlamlı olduğunu bildirmişlerdir. Güzel (2011) yaptığı çalışmada ise çalışanları motive eden faktörlerinin öncelik sıralamalarında cinsiyetin anlamlı bir farklılık olduğunu bildirmiştir. Ayrıca ilgili literatür incelendiğinde bu çalışmanın aksine, motivasyon konusuyla ilgili olarak cinsiyete göre farklı sonuçlara

ulaşmıştır. Langeand Adler (1997), yaptığı araştırmada kadın çalışanların içsel motivasyonlarının erkeklerden yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ekici ve ark. (2009) Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü taşra teşkilatında çalışanlar üzerinde yaptıkları araştırmada cinsiyet ile iş tatmini arasında herhangi bir farklılığa rastlamamışlardır. Bozkurt ve Bozkurt (2008: 18) eğitim sektörü üzerine yaptığı araştırmada cinsiyet ile iş tatmini arasında anlamlı bir farklılık tespit etmemişlerdir. Yine Gençay (2007: 765-780) beden eğitimi öğretmenleri üzerinde de yaptığı çalışmada ise iş tatmini ile cinsiyet arasında bir farklılık bulamamıştır.

Örnekleme grubundaki pozisyonlarına göre motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (Tablo 6). “Hizmetli” ve “Sözleşmeli Personel” kadrolarında çalışanların motivasyon düzeylerinin genelde düşük olduğu görülmüştür. Hickson & Oshagbemi (1999: 537-544) de yaptıkları çalışmada, yönetsel bir unvana sahip olan çalışanların ya da statüsü yüksek bir pozisyonda bulunanların böyle bir unvana sahip olmayan ya da düşük statülü işlerde çalışanlara kıyasla iş doyumlarının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Örnekleme grubu, *medeni durum* değişkenine göre motivasyon düzeyleri incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Tablo 3). Yapılan araştırmalar incelendiğinde, bu bulgularla aynı sonuçlara ulaşılmıştır (Belli ve ark., 2012: 29; Çelenk ve ark., 2004: 297-317). Çalışanların yaş değişkenine göre motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Tablo 4). Ekici ve ark. (2009) tarafından Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü çalışanlar üzerinde yapılan çalışmada iş tatmini ile yaş arasında herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu çalışmaların dışında, Buelens & Broeck (2007:68), motivasyon farklılıklarını açıklamada yaş değişkeninin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Aynı zamanda hiyerarşik seviyelerinde önemli olduğunu belirtmişlerdir. Örnekleme grubun *eğitim seviyesi* değişkenine göre anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Tablo 5). Belli ve ark. (2012: 30) ‘da yaptıkları araştırmada bir farklılığa rastlamamışlardır. Bu sonuçların dışında, Buelens & Broeck (2007), motivasyon farklılıklarını açıklamada eğitim değişkeninin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Yine çalışanların *kurumda çalışma sürelerine* göre motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (Tablo 7). Belli ve ark. (2012: 29) ‘da, yaptıkları araştırmada anlamlı farklılıklara rastlamamıştır. Bu çalışmaların aksine, Güzel (2011), öğretmenler üzerinde yaptığı bir araştırmada, öğretmenleri motive eden faktörlerinin öncelik sıralamalarında kıdem yılının anlamlı bir farklılık olduğunu bildirmiştir.

Çalışanların motivasyon düzeyi, kurumdan sağladığı maddi ve manevi kazançların bireysel ihtiyaçlarını ne ölçüde giderdiğine bağlıdır. Eğitimde ol-

duğu gibi motivasyonun yüksek tutulması için bazı ek faaliyetlerde bulunulması gerekmektedir. Bununla birlikte, kurum/kuruluşa daha nitelikli iş görenlerin çekilmesi, mevcut nitelikli iş görenlerin uzun süre kurum/kuruluş bünyesinde tutulması, iş görenlerin daha verimli olması, motivasyonun yüksek tutulduğu çalışma ortamları ile gerçekleştiği söylenebilir (Bingöl, 2003). Ayrıca kurum/kuruluşların başarısı büyük oranda, insan unsurunun çok yönlü ve karmaşık yapısının iyi anlaşılmasına ve bu yapıya uygun çalışma ortamının oluşturulmasına da bağlıdır (Karakaya ve Ay, 2007: 55). Yukarıdaki açıklamalar ışığında yapılan bu çalışmada Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde çalışanların motivasyon seviyeleri incelenmiştir. Çalışanlar, anket formunda yer alan ifadelerle genelde düşük derecede görüş bildirmişlerdir. Çalışanların cinsiyet ve kurumdaki pozisyonlarına göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Medeni durum, yaş, eğitim seviyesi ve kurumda çalışma süresi değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmemiştir. Sonuç olarak, bu kurumlarda çalışanların motivasyonun sağlanması için çalışanların yeteneklerinin ortaya çıkarılması motivasyonlarını daha daolumlu etkileyecektir. Çünkü kurumda motivasyonu yüksek olan çalışanların daha iyi seviyede performans göstereceği bir gerçektir. Bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki önerilere yer verilmiştir;

- Motivasyonun öneminin vurgulanması için çalışanlara hizmet içi eğitim programları düzenlenerek eğitim verilebilir,
- Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü ile ilgili yapılmış başka çalışmalar ve kurum içindeki değişme ve gelişmeler daha iyi incelenebilir,
- Bu araştırma yapılacak diğer araştırmalara katkı sağlayıcı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adair, J. (2003). Etkili Motivasyon: İnsanlardan En İyi Verimi Nasıl Alabilirsiniz, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık,9.
- Armstrong, M. (2006).Motivation A Handbook of Human Resource Management PracticeLondon: KoganPage Limited,. 252.
- Bartle,L. P. &Malkin, M.J. (2000). Themotivationtomove, Parks&Recreation, 35(1): 28-36.
- Belli, E., Ekici, S. ve Ünal, H. (2012). Ege Bölgesindeki Gençlik ve Spor İl Müdürlüklerinde Çalışan Personelin İş Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması, Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi, 7 (1), Elektronik Dergi, 29, 30.
- Bingöl, D. (2003).Bürolardaki Estetik ve Dekoratif Düzenlemelerin Persone-

- lin Motivasyonu Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Bozkurt İ. ve Bozkurt Ö. (2008). İş Tatminini Etkileyen İşletme İçi Faktörlerin Eğitim Sektörü Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması, Doğu Üniversitesi Dergisi, 9(1):18.
- Buelens, M.&Broeck, H. (2007). An Analysis of Differences in Work Motivation between Public and Private Sector Organizations, Public Administration Review, 67 (1):68.
- Burton, K. A. (2012). Study of Motivation: How to Get Your Employees Moving SPEA Honors Thesis, Indiana University.
- Büyükgöze, T. (2012). Çalışanların Kurumsal İmaj Algılaması İle Motivasyonu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1.
- Çelenk, Ü., Piyal, B., Karaodul, G. ve Demir, M. (2004). Ankara Onkoloji Eğitim Hastanesinde Çalışanların İş Doyumu, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 7 (3):297-317.
- Daft, R. L. & Marcic D. (2004). Understanding Management (4th ed.), Mason: Thompson.
- Denton, K. (1987). Effective Appraisals: Key to Employee Motivation, Industrial Engineering, 19(12):24.
- Ekerman, G. (2006). Job Enrichment and Staff Motivation, Human Resource Management, Cape Town: Maskew Miller Longman (Pvt) Ltd, 183-191.
- Ekici, S., Belli, E. ve Gürbüz, A. (2009). Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Taşra Teşkilatında Çalışanlarının İş Doyum Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, Niğde Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 3(1):85-95.
- Euwema, M.C., Vliert E.V. & Bakker, A.B. (2003). Substantive and Relational Effectiveness of Organizational Conflict Behavior, The International Journal of Conflict Management, 14 (2):119-139.
- Gençay, A. Ö. (2007). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişliklerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Kastamonu Eğitim Dergisi, 15 (2): 765-780.
- Gürgen, H. (1997). Örgütlerde İletişim Kalitesi, Der Yayınları, İstanbul.
- Güzel, H. (2011). Fizik Öğretmenlerinin Demografik Özellikleri Ve Motivasyon Faktörlerinin Araştırılması, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 11(2):1031-1054.
- Hackett, R.D., Lapierre, L. M., & Hausdorf, P. A. (2001). Understanding the links between work commitment constructs, Journal of Vocational

- Behavior, 58.
- Herzberg, F., Mausner, B., Peterson, R. D. & Capwell, D. F. (1959). *The motivation to work*, New York: Wiley.
- Hellriegel, D., Woodman, R.W. & Slocum, Jr J.W. (1992). *Organizational Behavior* (6th ed.). St. Paul: West Publishing Company.
- Hickson, C. & Oshagbemi, T. (1999). The Effect of Age on the Satisfaction of Academics with Teaching and Research, *International Journal of Social Economics*, 26(4):537-544.
- Karakaya A. ve Ay F. (2007). Çalışanların Motivasyonunu Etkileyen Faktörler Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1):55.
- Kocaoğlu, M. (2007). Mobbing (İş Yerinde Psikolojik Taciz, Yıldıрма) Uygulamaları ve Motivasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul*.
- Lai E. (2011). *Motivation: A Literature Review*, Research Report, Always Learning, Pearson, 35.
- Lange, G.W. Adler, F. (1997). Motivation and achievement in elementary children, Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Washington, D.C.
- Özden, M. C. (2003). Motivasyon Bilmecesi, *Peryön Dergisi*, Erişim: <http://www.kigem.com/content.asp?bodyID=1956>, Erişim Tarihi: 25.06.2011.
- Pratch, L. Jacobowitz, J. (1996). Gender, motivation, and coping in the evaluation of leadership effectiveness, *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*.
- Roberts, G.C. (1992). *Motivation in Sport and Exercise, Conceptual Constraints and Convergence*, Human Kinetics Books, Boston: Allyn and Bacon.
- Ryan, R. M. & Deci, E.L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions, *Contemporary Educational Psychology*, 25: 54-67.
- Wann, D. L. (1997). *Sport psychology*, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice-Hall, 158-183.
- Tevrüz, S. (1997). Endüstri ve Örgüt Psikolojisi, Ed. Tevrüz, S., Sürekli, D., 2. Baskı, *Türk Psikologlar Derneği, Kalite Derneği, İstanbul*, 33.
- Yiğenoğlu, E. (2007). Ortaöğretim okulu öğretmenlerinin algılarına göre, mesleki etkinliklerindeki güdülenmişliklerini sağlayan etmenler, *Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara*.

HALK OYUNLARI OYNAYANLARIN DURUMLUK VE SÜREKLİ KAYGI DÜZEYLERİ (ERZİNCAN YÖRESİ ÖRNEĞİ)¹

STATE AND CONTINUAL LEVELS OF ANXIETY OF FOLK DANCERS (SAMPLE OF ERZİNCAN ENVIRONMENT)

*Ertuğrul Ahmet TERZİOĞLU**

*Yakup KOÇ**

*Mehmet YAZICI***

ÖZET

Bu çalışma halk oyunları oynayanların durumluk kaygı sürekli kaygı düzeylerini belirlemek amacı ile “Erzincan Yöresi” halk oyunları oynayan 10 bayan (yaş 16,30±1,06 yıl) ve 15 erkek (yaş 15,87±3,56 yıl) halk oyunları oyuncusu olmak üzere 25 gönüllü üzerinde gerçekleştirildi. Verilerin toplaması anket tekniği ile yapılmış olup sporcuların kaygı düzeyini ölçmek için Spielberger ve arkadaşlarının geliştirdiği Durumluk Sürekli Anksiyete Envanteri (State Trait Anxiety Inventory STAI) kullanılmıştır. Halk oyunları oyuncularının cinsiyetlerine göre yarışma öncesi durumluk kaygı puanlarının karşılaştırmasında $p<0.01$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu, yarışma sonrası durumluk kaygı ve sürekli kaygı puanlarının karşılaştırmasında ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Erkek halk oyunu oyuncularının yarışma öncesi ve sonrası durumluk kaygı puanlarının karşılaştırmasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit bulunmazken, bayan halk oyunları oyuncularının karşılaştırmasında $p<0.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

Çalışmamız kaygı düzeylerinin cinsiyetler ve yarışma öncesi-sonrası gibi durumlarda farklılık gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Benzeri çalışmaların farklı yöre oyuncuları üzerinde de çalışılabileceği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halk Oyunları, Durumluk Kaygı, Sürekli Kaygı

¹ Bu çalışma 10 - 12 Mayıs 2012 tarihlerinde gerçekleştirilen 1. Uluslararası Türk Halk Oyunları Kongresi’nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü

** Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi BESYO

ABSTRACT

This study was carried out on total 25 volunteers– 10 females (16,30±1,06 years of age) and 15 males (15,87±3,56) to determine their state and continual levels of anxiety of Erzincan environment folk dancers. Data collection was done by survey technique and State Trait Anxiety Inventory STAI developed by Spielberger at al was used to measure the level of anxiety of dancers. In comparison of pre- contest state anxiety points as to their genders, a statistically significant differences at $p<0.01$ level was determined, while in comparison of post-contest state anxiety and continual anxiety points, statistically significant differences between groups were not determined. In comparison of pre-contest state anxiety points of male dancers, statistical significant differences was not found, while in comparison of those of females, statistically significant differences at $p<0.05$ level was found.

Our study has revealed that anxiety levels result in differences pre- and post contest conditions among genders. We suggest that similar studies should be done for different folk dances at different locations.

Key Words: Folk Dances, State Anxiety, Continual Anxiety

GİRİŞ

Oyun, amacı genellikle kendinde olan bir insan faaliyetidir. Ulusların kültürel özelliklerini oluşturan öğeler arasında, oyun ve müzik; toplum hayatının her aşamasında yer alan sanat türleri içinde, oluşum ve anlatım zenginliği bakımından, en eski ve renkli olan bir kaynaşma aracı olmuştur. Tarihi boyunca önemini korumuş ve günümüzde de korumaya devam etmektedir (Erdem ve Pulur 2002)

Kültürde oyun unsuru söz konusu olduğunda, uygar yaşantının çeşitli aktivitelerde, çeşitli hareketlerde oyuna önemli bir yer ayrıldığı, insanların oyunu yalnızca bir tepki ya da içgüdü olarak oynadığı değil, kökünde; oyundan kültüre bir dönüşüm olduğu söylenmek istenmektedir (Erdem ve Pulur 2002)

Halk oyunları da, toplum üyelerince kabul görerek, insan davranışının öğrenilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir kültür ürünü olarak varlığını sürdürmektedir (Terzioğlu, 1992)

Kaygı yaşamımızın bir parçasıdır ve gelecekteki olaylara tasalanmak olarak tanımlanır. Sonucu kestirilemeyen durumlarda da insanların kaygılı olması normaldir. Kaygı, sporcuların davranışlarında doğru karar alma yeteneklerini olumsuz olarak etkileyebilir. Kaygı seviyesi yükseldikçe sporcu doğru karar almadan ve yeteneklerini sergileyebilmekten uzaklaşır. Aşırı baskı altında bulunan sporcular bazı yanlış hareketler yapabilmektedir. Aşırı kaygı, sporcuların çok iyi bildikleri ve defalarca antrenmanlarda gerçekleştirdikleri bazı hareketleri unutturabildiği gibi, duygularında karışıklığa yol açıp

olumsuz bazı hareketler yapmasını da sağlayabilir (Gümüş, 2002). Birçok üst düzeydeki sporcu becerilerini sadece fiziksel ve fizyolojik kapasitelerine değil, psikolojik özelliklerine de borçludur. Bu sporcunun kendini karşılaşmaya psikolojik olarak hazırlamada, motive olmada, kaygılarını yönetmede, konsantre olmada, amaçlar belirlemede mükemmel yeteneklere sahiptirler (Koç, 2004). Kaygı, Spielberger tarafından genel olarak sürekli kaygı (trait anxiety) ve durumluk kaygı (state anxiety) şeklinde nitelendirilmiştir (Cheng, 2005). Beklenmedik kontrol edilemeyen şekilde gelişen iç ve dış olaylar süreci olan kaygı durumluk ve sürekli kaygı şeklinde ele alınabilir.

Durumluk kaygı, bireyin içinde bulunduğu stresli durumlardan dolayı hissettiği korku olup bireyin gerilim ve huzursuzluk duygularının göstergesidir. Sürekli kaygı ise bireyin kaygı yaşantısına olan bağımlılığıdır. Bu durum kişinin içinde bulunduğu durumları sürekli olarak algılaması ya da stres olarak yorumlaması biçiminde ifade edilebilir (Aral, 1997). Sürekli kaygı, belirli bir durum veya zamana göre ortaya çıkmayan, nispeten sürekli olan bir kaygıyı göstermektedir. Bu tip kaygı sahibi bireyler, herhangi bir durum veya zamanda kaygıya kapılabilirler. Kazelskis (1999)'e göre ise kaygının bilişsel boyutu bir kişinin kendi performansını küçük görmesinden meydana gelirken duyuşsal boyutu, karşılaşılan durumlara yönelik gösterilen reaksiyonlar ile gerginlik ve sinir duygularından oluşmaktadır.

METOD

Araştırma Grubu:

Bu çalışma "Erzincan Yöresi" halk oyunlarını oynayan yaş ortalaması 16,30±1,06 olan 10 bayan ve yaş ortalaması 15,87±3,56 olan 15 erkek elit halk oyunları oyuncusu olmak üzere toplam 25 kişi üzerinde uygulanmıştır.

Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçümleri:

Çalışma da verilerin toplaması anket tekniği ile yapılmış olup sporcuların kaygı düzeyini ölçmek için Spielberger ve arkadaşlarının geliştirdiği Durumluk Sürekli Anksiyete Envanteri (State Trait Anxiety Inventory STAI) kullanılmıştır.

Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri toplam yirmişer maddeden oluşan iki ayrı ölçekten meydana gelmektedir. Ölçeklerin cevaplandırılmasında bir zaman sınırlaması yoktur. Durumluk Kaygı Ölçeği maddelerinde ifade edilen duygu ya da davranışlar bu tür yaşantıların şiddet derecesine göre (1) hiç, (2) biraz, (3) çok, (4) tamamen gibi şıklardan birini işaretlemek suretiyle cevaplandırılır. Sürekli Kaygı Ölçeği'nde ise, ifade edilen duygu ya da davranışlar sıklık derecesine göre (1) hemen hiçbir zaman, (2) bazen, (3) çok

zaman, (4) hemen her zaman şeklinde işaretlenir (Yücel, 2003: 41). Ölçekte iki tür ifade bulunur. Bunlara, doğrudan ya da düz (direkt) ve tersine dönmüş (reverse) ifadeler diyebiliriz.

Doğrudan ifadeler; olumsuz duyguları, tersine dönmüş ifadeler ise; olumlu duyguları dile getirir. Bu ikinci tür ifadeler puanlanırken 1 ağırlık değerinde olanlar 4'e, 4 ağırlık değerinde olanlar ise 1'e dönüşür. Doğrudan ifadelerdeki 4 değerindeki cevaplar kaygının yüksek olduğunu gösterir. Tersine dönmüş ifadeler de ise; 1 değerindeki cevaplar yüksek kaygıyı, 4 değerindekiler düşük kaygıyı gösterir. "Huzursuzum" ifadesi doğrudan, "Kendimi Sakin Hissediyorum" ifadesi de tersine dönmüş ifadelerle örnek olarak gösterilebilir. Bu durumda "huzursuzum" ifadesi için 1 ağırlıklı seçenek işaretlenmişse bu cevaplar yüksek kaygıyı yansıtmış olurlar (Yücel, 2003).

Durumluk Kaygı Ölçeği'nde, on tane tersine dönmüş ifade yer alır. Bunlar; 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19 ve 20' nci maddelerdir. Sürekli Kaygı Ölçeği'nde ise tersine dönmüş ifadelerin sayısı yedi adettir. Bunlar; 1, 6, 7, 10, 13, 16, 19' uncu maddelerdir. Doğrudan ve tersine dönmüş ifadelerin toplam puanı hesaplanır. Doğrudan ifadeler için elde edilen toplam puandan, tersine dönmüş ifadelerin toplam puanı çıkarılır. Bu sayıya önceden saptanmış değişmeyen bir değer eklenir. Durumluk Kaygı Ölçeği için bu değer 50, Sürekli Kaygı Ölçeği için ise 38'dir. En son elde edilen değer bireyin kaygı puanıdır. Durumluk Kaygı Ölçeği halk oyunları oyuncularına yarışmanın 1 gün öncesi ve yarışmanın hemen sonrası uygulanmış, Sürekli Kaygı Ölçeği ise halk oyunları oyuncularına yarışmadan 1 gün önce uygulanmıştır.

İstatistiksel Analiz:

Elde edilen veriler SPSS 15.0 for Windows istatistik paket programında tanımlayıcı istatistik yapıldıktan sonra normallik analizi uygulanmıştır. Verilerin normal dağılım göstermelerinden dolayı bağımsız iki grup karşılaştırmalarında parametrik testlerden "Independent-Samples T" ve "Paired-Samples T" testleri uygulanmıştır.

BULGULAR**Tablo 1:** Halk oyuncularının durumluk ve sürekli kaygı puanları

Cinsiyet	Değişken	N	X	ss
Erkek	Durumluk Kaygı (Yarışma Öncesi)	15	49,67	1,496
	Durumluk Kaygı (Yarışma Sonrası)	15	49,73	7,086
	Sürekli Kaygı	15	55,13	7,328
Bayan	Durumluk Kaygı (Yarışma Öncesi)	10	41,70	4,620
	Durumluk Kaygı (Yarışma Sonrası)	10	47,90	8,762
	Sürekli Kaygı	10	50,60	6,310

Tablo 1’de halk oyunları oynayanların cinsiyetlerine göre durumluk ve sürekli kaygı puanları görülmektedir.

Tablo 2: Halk oyunları oynayanların cinsiyetlerine göre durumluk ve sürekli kaygı puanlarının

“Independent-Samples T” testi karşılaştırılması

Değişken	Cinsiyet	N	X	ss	t	P
Durumluk Kaygı (Yarışma Öncesi)	Erkek	15	49,67	1,50	6,261	,000**
	Bayan	10	41,70	4,62		
Durumluk Kaygı (Yarışma Sonrası)	Erkek	15	49,73	7,09	,577	,570
	Bayan	10	47,90	8,76		
Sürekli Kaygı	Erkek	15	55,13	7,33	,552	,124
	Bayan	10	50,60	6,31		

*P<0.05 **p<0.01

Tablo 2’de halk oyunları oynayanların cinsiyetlerine göre yarışma öncesi durumluk kaygı puanlarının karşılaştırmasında p<0.01 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu, yarışma sonrası durumluk kaygı ve sürekli

kaygı puanlarının karşılaştırmasında ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir.

Tablo 3: Halk oyunları oynayan erkeklerin yarışma öncesi ve sonrası durumluk kaygı puanlarının

“Paired-Samples T” testi karşılaştırılması

Değişken	Ölçüm	N	X	ss	t	P
Durumluk Kaygı	Yarışma Öncesi	15	49,67	1.50	-.034	.973
	Yarışma Sonrası	15	49,73	7.09		

*P<0.05 **p<0.01

Tablo 3’te Halk oyunları oynayan erkeklerin yarışma öncesi ve sonrası durumluk kaygı puanlarının karşılaştırmasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Tablo 4: Halk oyunları oynayan bayanların yarışma öncesi ve sonrası durumluk kaygı puanlarının

“Paired-Samples T” testi karşılaştırılması

Değişken	Ölçüm	N	X	ss	t	P
Durumluk Kaygı	Yarışma Öncesi	10	41.70	4.62	-2.263	.050*
	Yarışma Sonrası	10	47.90	8.76		

*P<0.05 **p<0.01

Tablo 4’te Halk oyunları oynayan bayanların yarışma öncesi ve sonrası durumluk kaygı puanlarının karşılaştırmasında p<0.05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Erzincan yöresi halk oyunları oyuncularının durumluk ve sürekli kaygı düzeylerini belirlemek amacı ile yaptığımız araştırma sonucuna göre; halk oyunu oyuncularının cinsiyetlerine göre yarışma öncesi durumluk kaygı puanlarının karşılaştırmasında erkek halk oyuncularının kaygı düzeyi bayan halk oyuncularına göre yüksek olduğu ve aradaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür (P<0,01). Yarışma sonrası durumluk kaygı ve sürekli kaygı puan-

larının karşılaştırmasında ise gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür ($P>0,01$) (Tablo 2). Çalışmamıza paralel olarak, Başaran ve ark. (2009) farklı branşlarda aktif spor yapan bireylerin cinsiyetlerine müsabaka öncesi durumluk kaygı düzeylerinde erkeklerin bayanlardan anlamlı olarak yüksek bulmuşlardır.

Bu konuda yapılan farklı çalışmalarla mukayese edildiğinde ise; Özgül (2003), “Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinde Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri” konulu çalışmada; öğrencilerin cinsiyetine göre durumluk kaygı puanları arasında fark bulamamış, Sürekli Kaygı puanlarında ise kızların değerlerini anlamlı ölçüde yüksek bulmuştur (Özgül, 2003). Taekwondocular üzerinde yapılmış olan bir araştırmada; sporcuların cinsiyeti ile durumluk kaygı ve sürekli kaygı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulmamıştır (Yücel, 2003). Bir başka çalışmada, sporcuların cinsiyetleri ile müsabakadaki kaygıları arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (Özbekçi, 1989). Develi (2006) çalışmada; beden eğitimi öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre sürekli kaygı düzeyleri karşılaştırılmış ve sonuç olarak, cinsiyet ile sürekli kaygı puanı arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Yapılan başka bir araştırmada spor lisesi öğrencilerinin sürekli kaygı durumlarının, cinsiyet değişkenlerine bakıldığında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmüştür ($P<0,05$). Erkek öğrencilerin kaygılarının kızlara oranla daha düşük olduğu bulunmuştur (Gacar ve Karahüseyinoğlu 2010).

Erkek halk oyunu oyuncularının yarışma öncesi ve sonrası durumluk kaygı puanlarının karşılaştırmasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($P>0,01$) (Tablo 3). Bunun aksine bayan halk oyunu oyuncularının yarışma öncesi ve sonrası durumluk kaygı puanlarının karşılaştırmasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($P<0,01$) (Tablo 4). Bayan halk oyunu oyuncuların yarışma öncesi kaygı puanlarının düşük olduğu ve yarışma sonrasında kaygı puanlarının yükseldiği görülmektedir. Baştuğ (2009), yaş ortalaması 23.25 ± 4.09 olan bayan voleybolcuların müsabaka dönemi kaygı ve umutsuzluk düzeylerini incelediği çalışmada; Müsabakadan 30 dakika önce alınan kaygı puanı ile müsabakadan 1 saat sonra alınan kaygı puanı arasında anlamlı farklılık bulmuştur ($p<0.05$). Müsabakadan 30 dakika önce sporcularda kaygı düzeyinin yüksek olduğu belirlemiştir. Müsabakadan önce sporculardaki kaygı değerlerinin yüksek olmasının nedeni, müsabaka dönemi sporcuların stres ve kaygıyı yoğun yaşamasından kaynaklandığı değerlendirilmiştir (Baştuğ, 2009). Yılmaz, Koruç ve Acar (2004) yıldız bayan voleybolcular üzerinde yaptığı çalışmada sporcuların yarışma öncesi ve sonrası durumluk kaygı düzeylerinde anlamlı farklılıklar bulmuştur ($p<0.05$). Çalışmada yarışmadan 2 saat sonra alınan ölçümler sonucunda ise hem bilişsel hem de bedensel kaygıda bir düşüş gözlenmiştir. Benzer sonuçlar müsabaka öncesi yüksek

olan kaydı düzeyinin müsabaka sonrasında düştüğü yöndedir (Koruç, Altay ve Yılmaz, 2004; Yılmaz ve Koruç 2004).

Stavrou, Psychountaki ve Zervas, (2006) sporcuların müsabaka kaygısı üzerine yaptıkları çalışmalarında, müsabakadan 1 saat önce ve müsabakadan 30 dakika sonra kaygı düzeyleri incelenmiş ve rekabetin doğasında var olan kaygının kendine güven duygusu ile ilişkili olduğunu belirtmiştir.

Halk Oyunları Oynayanların yarışma dönemlerinde çok yoğun bir stres ve kaygı yaşadıkları düşünüldüğünde ise, kontrol edilemeyen kaygı durumları oyuncuların performans ve başarılarını olumsuz yönde etkileyebilmekte ve onları başarısızlığa götürebilmektedir. Oyuncuların yaşadıkları kaygı, başarılarını ve kendilerine olan güvenlerini de etkilemektedir.

Halk Oyunları oynayanların performanslarının istenilen seviyede olabilmesi için belirli bir kaygı düzeyine sahip olmaları gerekir. Kaygı düzeyleri normal olan halk oyunları oynayanlar soğukkanlı, aklımlı zorluklar karşısında iyi kullanabilen, duygularına göre hareket etmeyen, kontrollü hareket eden, yerine ve zamana göre davranan özellikler gösterirler. Ayrıca bu kişilerde acele etmeyen, telaşsız, endişeye düşüp sabırsızlık göstermeyen, soğukkanlı davranan, kendini şaşırmadan hareket eden özellikler vardır. Kaygı düzeyleri yüksek olan kişilerde ise, devamlı bir endişe mevcuttur ve bu endişe, insanın kendini belirsiz bir tehdidin varlığını sürekli olarak hissetmesi halidir. Sürekli olarak bu duygunun tesirinde olma, insanı huzursuz eder, onu gerçeklikten uzaklaştırır, bilinç alanını daraltır. Bu kaygı düzeyinin fazlası telaşa, bocalamaya sebep olur ve kaygının şiddeti arttıkça, bilinç daha fazla daralır, insan telaşlanıp acele eder, gereken tepkileri gösteremez, ilkel stratejileri uygular. Kaygı düzeyinin noksanlığı da rehavete, tembelliğe, vurdumduymazlığa sebep olur.

KAYNAKLAR

- Aral, N. (1997). Fiziksel istismar ve çocuk. Ankara: Tekışık Web Ofset Yayıncılık.
- Başaran, M.H. Taşğın, Ö. Sanioğlu, A. Taşkın, A.K., (2009) Sporcularda Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (21); 533-544
- Baştuğ, G. (2009). “Bayan Voleybolcuların Müsabaka Dönemi Kaygı ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi” Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi, 11 (3), 15–20. Konya

- Cheng, C., (2005). Psychological Responses to Outbreak of Severe Acute Respiratory Syndrome: A Prospective, Multiple Time-Point Study. *Journal of Personality*, 261-285.
- Develi, E. (2006). Konya’da ilköğretim Okullarında Görev Yapan Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Sürekli Kaygı Durumlarının İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Erdem, Ş., Pulur, A. (2002) Doğu Karadeniz Bölgesinde Oynanan Horon Türü Oyunlar Üzerine Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi, 10 (1): 224
- Gacar, A. Karahüseyinoğlu, M. F. (2010). Spor Lisesi Öğrencilerinin Sürekli Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler açısından İncelenmesi. 11. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi, 10-12 Ekim 2010. Antalya.
- Gümüş, M. (2002). Profesyonel Futbol Takımlarında Puan Sıralamasına Göre Durumluk Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kazelskis, R. (1999). The Math Anxiety Questionnaire: A Simultaneous Confirmatory Factor Analysis a Across Gender. Paper presented at the Annual Meeting of the Mid-South Educational Research Association. Point Clear, AL, 21.
- Koç, H. (2004). Profesyonel Futbolcularda Durumluk Kaygı Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Koruç, Z., Altay, F., Yılmaz, V. (2004) "Comparison of pre-competition and post competition anxiety level in national female rhythmic gymnastics team," The 10th. ICHPER. SD European Congress. Antalya, Novenber 17-20, 71.
- Özbekçi, F (1989). Farklı Spor Dallarında Yaşanan Müsabaka Stres Düzeylerinin Araştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Özgül, F (2003). Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Öğrencilerinde Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

- Stavrou, N.A. Psychountaki, M., Zervas, Y. (2006). Intensity and Directions Dimensions of Competitive State Anxiety. A time-to-event Approach, 103(1):91.
- Terzioğlu, E.A. (1992). Türk Folklorü İçinde Halk Oyunları Oynayanların Psiko-Sosyal Özellikleri ve Oyunların Şahsiyet Gelişimine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Yılmaz, V., Koruç, Z. ((2004) "Comparison of Anxiety Levels pre-competitive and post competitive Performance" The 10th. ICHPER. SD European Congress., 17-20, 81. November, Antalya
- Yılmaz V., Koruç Z., Acar Z. (2004). "Comparison of Pre-Competition and Post-Competition Anxiety Levels of Volleyball Players" 10th ICHPER-SD Europe Congress & The TSSA 8th International Sport Sciences Congress, 17-20 November, Antalya.
- Yücel, E. O. (2003). Taekwondocuların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Müsabakalardaki Başarılarına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara.

DİNLERDE DÜNYADAN FERAGAT ETME (FAKİRLİK) DÜŞÜNCESİ

THE RENUNCIATION (POVERTY) ATTITUDE FROM THE WORLD IN RELIGIONS

*Mustafa Göregen**

ÖZET

Fakirlik, bir realite olarak dinlerin dikkatinden kaçmamıştır. Bu realite, aynı zamanda dindarın vazgeçilmez bir fenomeni olarak da dinler tarafından değerlendirilmiş ve dinî öğretilere sokulmuştur. Bu makale de Dinler Tarihi bağlamında Konfüçyanizm, Taoizm, Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinî geleneklerin fakirliğe bakışı ele alınmıştır. Maddi aleme kötümser bakan ve daha ziyade ruhun ölümsüzlüğüne vurgu yapan din formları, fakirliği bir fazilet hatta bir nevi kutsallık olarak görürken, ruhun yanı sıra maddeyi de ihmal etmeyen gelenekler ise fakirliği sosyal bir olgu olarak değerlendirmektedirler.

Anahtar kelimeler: *Fakirlik, Konfüçyanizm, Taoizm, Hinduizm, Budizm, Hıristiyanlık, Yahudilik.*

ABSTRACT

The poverty is, being an human reality, considerably evaluated in the religious traditions, and in some aspects this fact is introduced into the religious teachings. This article deals with the views of the religions, such as Confucianism, Taoism, Hinduism, Budism, Juadism and Christianity, on poverty. Some certain forms of religions which insist on the spiritual life and consider the temporal life as pessimistic, sees it as the vitue and the holiness whereas the religions that don't neglect the spirit as well as the temporal substance remark on poverty as a social fact.

Keywords: *Poverty, Confucianism, Hinduism, Taoism, Buddhism, Christanity, Judaism.*

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi

1. GİRİŞ: BİR FENOMEN OLARAK FAKİRLİK

Hem ferdin hem de sosyal hayatın vazgeçilmez bir realitesi olan fakirlik, Dinler Tarihi bağlamında ya gönüllü bir zahitlik hareketi olarak dünyadan uzaklaşmaya dayalı bir öğretiyi ya da maddi mülkten zorunlu olarak mahrum kalma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Fakirlik dünyanın başlıca büyük dinî geleneklerinde dindarları sarmalayan bir gerçekliktir. Pek çok dinî kültür içinde emredilen sadaka, fakirlerle birlikte zikredilmekte; onlara yardımda bulunmak dinî bir zorunluluk olarak görülmektedir. Nitekim dinler, çoğunlukla insanoğlunun öteki insanlara şefkatini genel olarak fakir insanlar bağlamında değerlendirilmekte ve bir kişinin hayatın zaruri ihtiyaçlarını ötekiyle paylaşmasını, madden refah içinde olan dindarın ahlakî bir sorumluluğu olarak görmektedir.

Zorunlu fakirliğin yanında dinler tarihi bağlamında sık sık fakirlik daha iyi ve daha yüksek bir manevî derece için dünya malından uzaklaşma duygusu olarak faziletli bir tavır şeklinde de değerlendirilmektedir. Tarihsel açıdan bazı dinî ve felsefî şahsiyetler, gönüllü olarak fakir kalmayı, muhtaç duruma düşmeyi ve böylece Tanrıya ihtiyaç duyan kişi olmayı isterler. Bunu dileyenler, bu tavrı manevi bir iyilik olarak görmekte ve bu durumun benliğinin kendine yeterli oluşuna ve benliği kuşatan dünya zincirini kırıp kurtuluşa götüreceğini savunurlar¹. Fakirliği bir fazilet olarak gören dinî gelenek veya alt gruplar, özellikle mülk edinmemeyi öne çıkarırlar. Bu tür dinî geleneklerde bu düşünceler bir cemaat meydana getirecek kadar etkin olur. Öyle ki keşişlik sınıfı gibi bir dinî grup bunu ruhun temizlenmesi için önemli bir ilaç olarak görecektir. Öyle ki keşiş, ferdî fakirliği bir zorunluluk olarak ve yüksek ruhani hürriyetin ve derin manevi saadetin kaynağı olarak övecektir.²

Fakirlik dinlerde bazen bir kader, bazen dünyevî bir durum, bazen kötü bir talih, bazen de gönüllü olarak bir hayat görüşü şeklinde algılanmış gelmiştir. Fakirliğin bir kötü talih olarak algılandığı ve negatif açıdan değerlendirildiği dinî geleneklerin başında eski Mısır inancı ve eski İran geleneği gelir. Bunlara ilave olarak eski Yunanda mesela Stoacı, Pisagorcu veya Knikler gibi felsefi gruplar bir dereceye kadar fakirliği kişisel disiplinde önemli bir norm olarak kabul görmüş hatta Eski Yunan düşüncesinde mesela Aristoteles'te fakirlik kötülükten dolayı ortaya çıkan bir durum olarak algılanmıştı. Bunun

¹ Michael Bailey, "Religious Poverty, Mendicancy and Reform in the Late Middle Ages", *Church History*, 72 (September 2003), 457- 484.

² Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002, 167.

neticesinde Eski Yunan, fakirliği, yapılan amellerin tabii bir sonucu olarak görür.³ Bunun yanında fakirlik ve fakirler, ruhun arınmasını öne çıkaran ve dünyaya kötümser bakan dinî geleneklerde olumlu değerlendirilmekte ve yabancı, dul, öksüz, dilenci gibi sıkıntılı hayat yaşayan insanlarla birlikte mukaddes sayılmaktadırlar. Hatta bu tür insanların bir anlamda Tanrının insanları denemek üzere kılığına büründüğü ilahi enkarnasyonlar olabileceği (Eski Yunan'da Zeus'un yaptığı gibi) bile düşünülmüştür.

Biz bu çalışmamızda özellikle fakirliği dinî metinlerinde fazlasıyla vurgulayan ve bu konuda öğreti geliştiren Çin (Taoizm, Konfüçyanizm) ve Hint dinleri (Hinduizm, Budizm) ile Yahudilik ve Hıristiyanlık bağlamında değerlendireceğiz.

2. ÇİN DİNÎ GELENEĞİNDE (KONFÜÇYANİZM VE TAOİZM) FAKİRLİK

Çin dinî kültürü, genel olarak atalara saygıyla karışık tapınma kültürü ile fert veya sosyal alanda erdemli yaşamı, doğal insan olmayı öne çıkarır. Bu kültürün fakirlere yönelik özel bir öğretiyi geliştirdiklerini söylemek zordur. Ancak bazı Çin filozofları bu konuyu da içine alan bir takım dinî risaleler yazmışlardır. Bunlar arasında fakirleri gözetmeyi ve onlara yardımda bulunmayı bir erdem olarak kabul eden ve buna özellikle vurgu yapanlardan biri olan ve hem Taoizm hem de Konfüçyanizm geleneğini uzlaştıran KoHung (284-363) gelmektedir. Pao-p'u Çu adını verdiği eserinde insanın hem fert olarak hem de cemiyet içindeki tavırlarını ele almaktadır. Bu eserde o hayat ve ölümü kainatın büyük kanunlarından saymakta ve yeryüzünde az veya çok farklılık ve benzerliklerin bulunduğunu bunun da tesadüf olmadığını savunur.

Ona göre insanın içinde bir ruhani unsur (hun), bir de dünyevi unsur (p'o) bulunur. Onlar görülme de vardır. Hung'a göre mutluluğun sırrı zenginlik ve şerefte değil, insanın uyumlu iradesinde yatmaktadır. Kişi mutlu ve basit bir hayat sürerken aynı zamanda kirli arzularını tamamen yok etmeyi öğrenmelidir. Bu sır, yerde kıvrılıp giden solucanlara bile iyilikte bulunmayı gerektirir.⁴

3 M.Schneider, "Poverta", *NuovoDizionario delleReligioni*, ed. HansWaldenfels, Milano, 1993, 703-704.

4 Wing-tsitChan, "Çin Dinleri" *Asya Dinleri*, P. Pt. Raju, Wing-TsitChan, Joseph Kitagawa, İsmail R. Farukî, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul 2002, 352-355.

Çin kültüründe faziletli olan ve faziletli oluşu savunanlar, aynı zamanda ölümsüzlüğü arzulayanlardır. Bu insanların kalpleri her şeye karşı naziktir, diğer insanlara tıpkı kendilerine davrandıkları gibi davranırlar. İnsaniyetlerini (jen), böceklere bile gösterirler. Bu insanlar, öteki insanların neşeleriyle sevinip, kederleriyle üzülmürler; yetimlere merhametli, dullara güleryüzlü davranır ve fakirlere sadaka verip ihtiyaç içinde olanlara yardım eder ve onları korurlar. Kendilerinden üstün olanları kıskanmaz ve onlara karşı yaltaklanmazlar.⁵ Hung'a göre kişi fakirlere verdiği sadakadan pişman olursa veya muhtaç insanlara düşük kalitedeki yiyecekler yedirirse, insan kaderinin Hakimi ona bir müddet daha süre verir ama nihayetinde bunun hesabını mutlaka dünyadayken ona sorar.⁶ Çin kültüründe bir başka dinî risale "Sessiz Mukabele Yolu" adını taşır. Bu risalede budist etkisinde gelişen taoist-konfüçyanist faziletlerden bahsedilir. Bu esere göre mutluluk tarlasını genişletmek isteyen kimseler, iyi işler yapmalı, faziletli fiilleri gizleyerek işlemeli, canlı varlıklara ve insanlara faydalı olmalı dürüst ve doğru olmalıdır. Bunun yanı sıra onlar, halka karşı şefkatli ve merhametli olmayı bilen, yetimlere şefkati, dullara nazik, yaşlılara hürmet edip fakirlere acıyan kişiler olmalıdır. İlaç alamayan hastalara ilaç almalı ve gücünü suiistimal ederek kullanmama- lı ve servetine fazla güvenip fakir ve diğer ihtiyaç sahiplerini ezmemelidir.⁷ Aslında bunun temelinde Konfüçyus'un altın kural olarak isimlendirdiği ve *şu* erdemi denilen kural yatmaktadır. Şu, kişinin ötekileri kendisi gibi değerlendirmesi erdemidir. Bu erdem sosyal bir erdem olup kişiyi aktif kılar. Zaten ötekilere olumlu yaklaşmak ve hesaba katmak, erdemli insan (jen)olmanın en önemli unsurudur. Böylece bir dindar, fakir olsun zengin olsun öteki insanlara sevgi ve şefkat besleyerek kendi insaniyetini tam olarak gerçekleştirecektir⁸. Konfüçyus, "fakir olup bundan şikayet etmemek güç iştir; zengin olup kibirlenmemekse kolaydır" der⁹. Yine Konfüçyanizm'e göre, iyi insanlar, kendilerinden aşağıda olan insanlara sadaka dağıtırken erdem gösterişinden kaçınırlar. Erdemli insanlar hiçbir zaman tek kalamayacaklarından daima işbirliğine girecekleri komşuları mevcuttur.¹⁰ Nitekim

⁵ Wing-tsitChan, 360367.

⁶ Wing-tsitChan, 370-371.

⁷ Wing-tsitChan, 372-373.

⁸ David S. Nivison, "Jenand I", *ER*, VII, 566-567.

⁹ Konfüçyus, *Seçme Konuşmalar*, çev. Hakan Arslanbenzer, İstanbul, 1997, 127.

¹⁰ Thomas Cleary, *Konfüçyüs Düşüncesinin Temelleri*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 2000, 114-115.

Konfüçyüs, Tao'nun yani doğru ruhani yolun bulunduğu bir yerde fakirliğin bulunamayacağını ileri sürer. Tao'nun bulunmadığı bir yerde zenginlik ve soylu olmak ona göre onursuzluk anlamına gelecektir.¹¹ Aynı zamanda Konfüçyanizm'e gayr-ı insanî hareketlerde bulunan bir kişi maddi açıdan uzun müddet fakir duruma düşerse, acımasız ve karamsar hale dönüşür; çok uzun zaman refah içinde yaşarsa mağrur ve kaprisli olur.¹²

Taoizm'e göre ise bir insanın başkalarına yaptığı yardımda merkezde olan duygu, niyetin sağlam olmasıdır. Kişi "kötü bir niyetle" başkalarına iyilik yapıyorsa bu zararlı bir hareket olabilecektir. Niyeti samimi olmayan kişi doğru bir şey yaptığında sonuç genellikle kötü olur.¹³ Taoizm'in fakirliğe bakışında bazı anahtar fikirler önemli rol oynar. Mesela Taoizm, erdemli olmayı, doğal insan yapısına uygun davranmak olarak anlar. Ona göre doğal sevgi, insan tabiatı bağlamında ahlakın da önünde olmalıdır. Muhtaç insanlara yardım ederken, kişi, fedakarlık ve cömertlik bilincinde olmalıdır.¹⁴ Hatta Taoizm, kişinin kendi erdemini haklı haksız tüm insanlara eşit olarak yaymasını ve insanları kollamasını öğütler. Erdem tüm yönlerde ayırım yapmadan yayılmalıdır. Zira bu davranış Tao'ya giden yolda ayakların sağlam basılması anlamına gelecektir. Erdemli olmak, kişinin düşünmeden başkalarına yardımcı olması, zamanını kısıtlamadan ihtiyaç içindekilere karşı her hangi bir önyargıdan uzak olarak her zaman ve her yerde sahip olduğu şeylerden ve yeteneklerinden ihsanda bulunmasıdır. Bu Tao'nun asıl faaliyetlerinden biridir.¹⁵ Mutluluğa giden yol olana razı olmakla (mevcutla yetinmek) yani arzulardan uzak durmaktan geçer. Öyleki, Taoist'in mutluluğu hiçbir şey beklemeyen kimsenin mutluluğudur; zira sahip olma arzusundan daha büyük bir günah, memnuniyetsizlikten daha büyük beddua yoktur.¹⁶

Taoizm, ömrünü maddeye bağımlı bir halde dünyalık toplayarak geçirmenin bir faydasının olmadığını, bunun ancak kişinin fitratını zalimleştireceğini ruh

¹¹ Thomas Cleary, 155.

¹² Lu Hanchao, "Becoming Urban: Mendicancy and Vagrants in Modern Shanghai, *Journal of Social History*, 33 (Fall 1999), 7-8.

¹³ Raymond M. Symullyan, *Tao Sessizdir*, çev. Cem Şen, İstanbul 2000, 90.

¹⁴ Symullyan, 100, 160.

¹⁵ Lao Tzu, *Bilinmeyen Öğretiler*, çev. İsmail Taşpınar, Amine Gülşah Coşkun, İstanbul 1999, 16-18.

¹⁶ Ahmet Güç, "Taoizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Ş. Gündüz, İstanbul, 2012, 406.

alemiyle bağıını koparacağını savunur. Buna göre insan fitratına uygun basit sade ve dürüst olarak yaşamalıdır.¹⁷

Çin din kültüründe, fakirlere yönelik bir özgün yaklaşım tarzı geliştirilmese de yoksulluk içinde olan insanlara yaklaşımda anahtar fikirler olarak ya Taoizm gibi pasif bir anlayışla bir bütün ve doğal insan olarak niyetsellik, cömertlik ve yardımseverlik gibi tabii beşer karakterleriyle yaklaşmayı ya da son derece aktif ve sosyal bir insanın erdemli olması gerektiğini savunan Konfüçyanizm’de olduğu gibi başkalarına tavır bakımından jen yani erdemli olmayı ön plana almış, mülkü ve hükümdarlığı esas almakla birlikte ister zengin ve soylu olsun ister fakir ve köle olsun aktif hayatta insanlara davranışta sosyal ahlak normlara uygun tavırlara sahip olmayı öne çıkarmıştır. Dolayısıyla Taoizm’de gerçek saadete ulaşmanın yolu, kalbin mal, mülk, şöhret ve dünyevi arzularından temizlenmesiyle mümkün olmaktadır.¹⁸

3. HİNDUİZM VE FAKİRLİK

Hinduizm, fakirliği ferdin samsara (ruhun maddî ve kesintisiz girdap içine girmesin)’dan kurtulmasını ve Brahman (hayatın nihai prensibi) ile bütünleşmesi için gerekli olan özgürlüğün elde edilmesini sağlayan birkaç zahitlik unsurlarından biri olarak kabul eder. Fakirlik, böylece gönüllü bir hareket olarak ferdin maddi ilgi ve alakalardan, sorumluluklardan ve bunlara bağlı gelişen her türlü sınırlandırmalardan uzaklaşmayı ve ruhun özgür kalmasını sağlar. Ancak buradaki tek gerekli şart, daha büyük bir iyinin elde edilmesi için uzlete çekilmeye duyulan niyettir¹⁹. Brahman aynı zamanda dünyevi nimetlerden en azına sahiptir, gönüllü bir fakirliği üzerine alır sade hayat ve yüksek bir tevekküle kanaat gösterir.²⁰

Hinduizm maddî dünyaya kötümser bakan; ruhun ölümsüzlüğüne vurgu yapan bir dinî gelenektir. Bu gelenek sıradan bir hayat içinde dört ana hayat değeri kabul eder. Bunlar servet, zevk, ahlakî fazilet ve ruhun özgürlüğe kavuşması (mokşa) şeklindedir.

¹⁷ Lao Tzu, 70.

¹⁸Bumairumu Abdulkelime, Çin kaynaklarına göre Taoizm, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2011, 52.

¹⁹Rosemary, Rader, 466-474; Şinasi Gündüz, 125; Osman Cilacı, ” Fakirizm” Din ve İnançlar Terminolojisi, İstanbul 2001, 122.

²⁰Swami Nihilananda, Ruhun Kurtuluşunda Hinduizm, çev. Sedat Umran, İstanbul 1968, 58.

Zahit erkekler (sadhush) ve zahit kadınlar (sadhvis), sık sık tüm dünyevi bağlardan ve değerlerden feragat etmek ve sonuçta da fakir ve çileli bir hayatı elde etmek için yakarıta bulunurlar. Hinduizm açısından erkek ve kadın zahitler olmak fakir bir hayatı peşin olarak kabul etmek demektir. Hinduizm için kutsal insanlardan biri olan bu kişiler çok nadir tapınak işlerine karışır ve genel olarak dolaşan zahitler olarak bilinirler.²¹

Hindu geleneğinde dünyadan feragat etmek onu reddetmek kolay bir ameliye değildir. Ancak öğrencilik, ev reisliği, orman sakinliğinden sonra gelen samnyasa safhasıyla elde edilir. Bu safha, dünyayı reddetmeli ondan feragat etmeyi ve çilekeş bir hayata girmeyi tercih etmeyi ifade eder. İlk iki safha (öğrenme ve aile reisi olma görevi) zorunlu iken son ikisi sadece tavsiye edilmektedir. Şartları gereği fakirliğin en fazla hissedildiği safha en son safha olup, bu durumdaki dindar, artık dünyadaki hazların hiçbir cazibesinin kalmadığını anlayan karısı oğlunun yanına gönderen fakir kişidir.²² Bu dördüncü dönem, dünyevi bağların, cismani yükümlülüklerin ve insanî ilişkilerin üzerine yükselir. Maddenin boş işlerinden yüz çevirir.²³

Klasik keşişliğin anavatanı Hindistan kabul edilmektedir. Başlangıçta Brahman büyükleri hayatlarının sonunda ormana inziva için çekilirken sonraları yaygınlaşmış ve sıkı bir kurban hizmeti ve çetin bir açlık denemeleriyle samnyasin grubu ortaya çıkmıştır. Maddeye önem vermeyen bu sınıfın kurucusu olarak bir prens olan Parsvanatha (M.Ö.720) sayılmaktadır. Kendisi henüz otuz yaşındayken dünyaya sırt çevirmiş ve kendi grubunu kurmuştu. Bu sınıfın temel amaçlarından biri, mülkiyetsizliği dolayısıyla fakirliği öne çıkarmasıydı. Bu tarikatın ıslah edilmesiyle M.Ö. VI. asırda Cayna keşişlerinin ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Bir öğreti olarak, dünyayı inkar (Samnyasa) eden bir dindarın şeklen cemiyetle tüm bağlarını kırıp, başlayacağı yeni hayata giden yolu ifade eden bir giriş ritüelidir. Bu prensip Vedalarda bulunmamakla birlikte rahip sınıf Brahmanların geleneklerinde katı bir kural olarak korunmaktadır. Bu kuralın M.Ö. II. asırda ortaya çıktığı ve brahman sözlüğüne girdiği bilinmektedir. Yine de Hint geleneğine hakim olan, maddî dünyanın inkarının kaynağı tam olarak bilinmemektedir. Din bilginlerinin son araştırmalarına göre, Aryan olmayan kültürlerde ideal olarak böyle bir öğretinin bulunduğunu söylemek imkansızdır. En erken kay-

21 A. C. Bouquet, *Comparative Religion*, Britain 1950, 152.

22 P.T. Raju, "Hindistan Dinleri", *Asya Dinleri*, P. Pt. Raju, Wing-TsitChan, Joseph Kitagawa, İsmail R. Farukî, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul 2002, 35-36.

23 Swami Nikhilananda, *Ruhun Kurtuluşunda Hinduizm*, çev. Sedat Umran, İstanbul 1968, 65.

naklar bu tür bir inkarın M.Ö. VI. asırda kurumsallaştığı ve Kuzey Hindistan'da bilhassa Brahmanizm'i de içine alarak geniş bir yayılım havzasına kavuştuğunu göstermektedir.²⁴

Dünyayı ret eden dindarın hayat biçimi oldukça basittir; yağmurlu mevsimler dışında evsiz olan dindar, sürekli olarak dolaşırlar. Onların en ideal evleri ağaç dipleridir. Zahitliğin bir göstergesi olarak başlarını kazıtır, ya çıplak ya da kırmızımtırak bol elbise giyerler. Bunun neticesinde evlenmez ve fakir bir hayat sürerler, geçimlerini ya sadaka kabul etmek ya da doğrudan dilenerek sağlarlar. Onları tanımlayan iki terim bulunur; paravrajaka (gezgin) ve bhiksu (dilenci).²⁵

Hindu geleneğinde fakirlikle ilgili sosyal bir terim olarak sadaka da ön plana çıkmaktadır. Burada sadaka, hayatın iki temel prensibi olan dharma yani hayatın anlamını belirleyen en içkin dinî öğreti ile bu öğretinin pratiğe konulduğu sistem olan karma 'nın içine yerleşmiş bulunan, ahlaki bir tavrın metafizik bir olgusu olarak sunulmaktadır. Kast sisteminde en üst noktaya sahip olan hindu rahip sınıfı brahmanlar, daha aşağıda bulunan tabakalar tarafından desteklenmelidir. Çünkü onların dine hizmetten başka düşünceleri olmamalı dünyaya dalmamaları gerekir. Bu rahiplerin sosyal ve dinî sorumluluğudur. Rahiplere sadaka veren bir dindar, karma öğretisi bağlamında daha iyi bir metafizik konuma sahip olabilecektir. Sonuçta samsara girdabına giren bir ruh gelecekteki yaşamında daha iyi bir metafizik motivasyon kazanabilecektir.²⁶

Dindar ve varlıklı hindular fakirliği gönüllü tercih eden bu insanları takdir ederek onların ihtiyaçlarını karşılarlar. Bu dindarların çabası da kendilerini bekleyen en büyük ideali yani karmayı gerçekleştirmek içindir. Zira hindulara göre insan önce beden ve sonra imanını eğitmelidir. İnsan maddiyatı bile

²⁴ Sri Aurabindo, *The Secret of the Veda*, India 1998, 35-45.

²⁵ Dindar dilenciler öteki pek çok kültürde de bulunmaktadır. Eski Yunan kültüründe dilenci rahipler, dolaşarak gözde ilahları adına sadaka toplarlardı. Yine Roma'da belli rahipler halktan sadaka toplayarak geçimlerini sağlamak için dilenci çanakları taşırlardı. Yine aynı durum Budist ve Hıristiyan geleneklerinde de bulunmaktadır. Aslında bu dinî geleneklerde dilenmek; dünya nimetlerinden uzaklaşmayı ve ilahi olan şeylere bağımlı olmayı ve onlara meyletmeyi ifade etmektedir. Dilencililiğin bir dinî öğreti ve uygulama olduğu bu geleneklerde sadaka, bunun karşılığında faziletli bir meziyet olarak değerlendirilmektedir. Daha geniş bilgi için; C. H. Lawrence, *The Friar: The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*, New York 1994, 3- 15.

²⁶ Stutley Margaret, *A Dictionary of Hinduism*, London 1977, 45.

dharma'nın emrine göre kazanmalıdır, aksi takdirde madde insanı alçaltır ve onu tamahkar ve gaddar hale getirir.²⁷

Hindu gelenek kitaplarından Bhavat-Gita'ya göre ruhu felakete götüren ve mahvolmasının yolunu açan üç kapı vardır. Bunlar kösnü(şehvet), öfke ve tamahkarlık. Bunun yanında beş temel erdem bulunur; arınmışlık, nefse egemenlik, dünyadan feragat, doğruluk ve zorba olmamak.²⁸

Hindu geleneği, rahipler dışındaki fakirlere de iyilikte bulunmayı emretmektedir. İyilikseverlik kişinin, hayatın anlamını belirleyen dharma'yı yorumlamasına bağlıdır. Karma öğretisi, sadece sözle gerçekleştirilmez aynı zamanda fiziksel ve zihni hareketlerle de desteklenmelidir. Fiziksel iyilikler konukseverlik, eş ve çocuklara vazifeler, muhtaç olan fakirlere yardım şeklinde kendini göstermelidir. Zaten Vedalarda en temel öğretilerden birisi de komşuyu kendi gibi sevmeyi emreden "o sensin" (tat tvam asi) sözleridir.²⁹

Sonuç olarak Hindu geleneğinde fakirlik, dindarlar için bir hayat tarzı ve tercihi olarak zahitliği esas alan ve sosyalleşmekten uzaklaşmayı dolayısıyla dünya hayatını inkar ve ret anlamına gelen bir hayat görüşü olacaktır. Din adamları için fakir oluş, yine de bir tür amaç değil, ama brahman yani doğaüstü güçlerle birleşmeyi kazandıran bir vasıttır. Onlar için varlık ve mülk sahibi olmak, bir anlamda dünyaya boyun eğmek onun boyunduruğuna girmek demek olup aynı zamanda insanoğlunun zihnen bir tutsaklık içine girmesini simgeler.³⁰

Hindu geleneği bir realite olarak fakirliği öteki dinler gibi önemsemektedir. Fakire verilen sadaka, karma ve samsara öğretilerine bağlı olarak, ruhun gelecekteki hayatını belirleyici metafizik bir meziyet olarak sunulmaktadır. Zaten maddeye dalmış bir beden, üstün prensip olan Brahmanüzerine meditasyon yapması güçtür. Bundan dolayı Hint geleneğinin önde gelen ve örnek olarak sunulan pek çok dinî şahsiyeti genel olarak fakir kalmayı tercih eden insanlardır.

²⁷SwamiNikhilananda, 67.

²⁸SwamiNikhilananda, 74.

²⁹MunzerStephen, " Heroism, Spiritual Development andTriadicBonds in JainandChristian Almsgiving", *Numen*, 48 (2001), 47- 56.

³⁰Aurabindo, 466.

4. BUDİZM VE FAKİRLİK

Fakirlik, Budizm öğretisinde katı manastır cemaat (samgha) kurallarından biri sayılmakta ve disiplin edici bir karakterde bulunmaktadır³¹. Din adamları, ırk, kast, cinsiyet ayırımı yapmaksızın fakirlik adağıyla sarmalanmışlardır. Böylece tıpkı Hindu geleneğindeki gibi tüm şahsi mülklerden feragat etme durumu ortaya çıkmaktadır. Dünyevi arzu ve hevesleri inkar eden bir budist şakirt, elinde taşıdığı sadaka çanağı ve çok önemli zati eşyalarıyla bunu başaracaktır. Öteki dindar insanların cömert ve lütfekar yardımlarına bağımlı olan bir şakirt, asli ihtiyaçlarının ötesinde bir mülke sahip olmayı düşünmemelidir. Hatta bir ev sahibinin dilenme çanağına koyduğu şeye razı olmalı eğer yiyecek bir şey verilmezse gücenme ifadesi göstermeden bir başka eve gidebilmelidir. Cemaatine geri dönen bir Budist rahip, aynı zamanda çanağındakileri öteki din kardeşleriyle paylaşabilmelidir.³²

Budist geleneğinde bireysel fakirlik öğretisinin bir cemaat kuralı olup olmadığı tartışmaya açık bir konu olmuştur. Yine de tıpkı Hindu geleneği gibi maddeye kötümser bakan Budizm, manastır hayatının ilk başladığı dönemlerden itibaren rahiplerin “dilenerek” dolaşmalarına ve geçimlerine ruhban olmayanların sadaka veya hediyelerini alarak sağlamalarına izin vermiştir. Bu gelenekte bu türden rahiplere bhiksus ve bhiksunis adı verilmektedir. Sonraki dönemlerde evsiz barksız yaşayan din adamlarının, dindarların yerini zamanla sıradan Budistlerin inşa ettiği manastır binaları almıştır.³³

Budist geleneği, dünyadan feragat etmeyi meziyetli bir amel olarak takdir etmektedir. Dünyadan feragatta bulunan insanlar bu davranışlarıyla gelecekte kendilerini çilelerden kurtaracak gücü ve enerjiyi bulacaklardır. İnsanları kurtarma görevi, Budistin asli vazifelerinden biridir. Hem ruhban olanlar hem de ruhban olmayanlar, Nirvana'ya ulaşmak için maddeden uzaklaşmayı benimseyebilirler. Çünkü tam yokluk içinde Nirvanaya ulaşmak esastır.³⁴ Manastır (samgha), Budizm'de sadakaların dağıtılmasında odak noktadadır. Ruhban olmayanların sadaka verirken öncelikli tercihleri rahiplerdir. Ruhban olmayan dindarlar, tıpkı Hinduizm'de olduğu gibi bunu aynı zamanda kar-

³¹ Budist tarikatı, tıpkı Caynalar gibi dünyayı dışlayan ve fakirliği öne çıkaran ağır ritüellerle donatılmış bir cemaattir. Ruhban olmayan Budistler, bu cemaatin ihtiyaçlarını seve seve karşılarlar; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002, 166.

³² Melford E. Spiro, *Buddhism and Society*, New York 1970, 66.

³³ Spiro, 67.

³⁴ Tezokur, Hadi, *Buda ve Mesajı*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. III. S. 2. S.123.

manın konumunu yükseltmek için de bir vasıta olarak kullanırlar. Ruhban olmayanlar fakirlere sadakayı aynı zamanda Nirvana'ya ulaşmak için iyi bir fırsat olarak görmelidirler.³⁵Yoksa varlık insan için bir ızdırıp'a dönüşebilir. Zaten ızdırabın kaynağı dünyevi zenginlik için zenginlik arzusu içinde olmaktır.³⁶

Budistlerin insanın fakirliğine bakışını bizzat Gautama Buddha belirlemiştir. Onun Dört Şerefli Hakikat (catvari- arya-satyani) olarak dünyanın acılarına ve hastalıklarına yönelik sunmuş olduğu reçete, aynı zamanda insanlara sevgi ve şefkat beslemeyi öğretmektedir. Budizm, dünya hayatını beden acı ve elemeler çekeceği dolulukta bir zamanlar yumağı olarak gördüğünden bu dünyada acı çekmeyi kaçınılmaz, evrensel bir beşeri realite olarak değerlendirilecektir. Bu geleneğe göre bu acı ancak şu üç şeyle dindirebilir; metta/maitri (sevmek-nezakatli olmak), karuna (şefkat beslemek ve merhamet göstermek- ki kötülüğü kötülükle karşılamamayı da kapsar) ve mudita (öteki insanların hayırlı işlerini tasvip etme duygusunu beslemek). Bu prensipler budistlerin hem fert olarak hem de sosyal açıdan toplumun bir üyesi olarak hayatın her alanına nüfuz etmesini sağlayacaktır.³⁷

Budizm'de mala, varlığa önem verme kişiyi değersiz yapar. Bir Budist'in dünya'dan feragat etmesinin dört koşulu vardır. Kişi açlığını hafifletmeli, sağlığını korumalı, giyim ve barınağını sağlamalı. Budizm gönüllüsünün, asgari ihtiyaçlarını karşılamasından sonra, dünyevi zevklerden feragat edip diğer insanları görüp gözetmesi esastır. Maddi zenginlik insanı mutlu etmez. Suçsuz bir yaşam sürmek, haset ve cimrilikle değil, kınanacak davranışlardan uzak durarak elimizdeki varlıkları başkalarının yararına harcamakla olur.³⁸Budda, erdemleri teşvik etmenin insanı yoksul yapmadığını bilakis onlardan yoksun olmanın kişiyi yoksul yaptığını ifade eder.³⁹

Sonuçta Budizm, ruhun içine girdiği girdaplardan kurtulması için iyimser bir tarzda onun ıslahına yönelik çabalar harcayan bir gelenek olarak maddeden uzaklaşmayı ve doğal olarak da fakir kalmayı, nefsin terbiye vasıtası, bir anlamda çileli bir yolda dindarın eğitiminde önemli bir araç olarak görürken,

³⁵Spiro, 372.

³⁶Mohapatra,A.R, ''Philosphy of Religion an Aproachto World Religions'' New Delhi,1990, s.147-159.

³⁷Demetrios J. Constantelos, 224.

³⁸ Maurice Walshe, *The Long Discourses of the Buddha*, Atranslation of the Digha Nikaya, Boston1995, 684.

³⁹ Maurice Walshe, 682-686.

ruhban olmayan fakirlere yardımda bulunmayı ruhun tezkiyesi için bir fırsat olarak kabul etmektedir.

5. YAHUDİLİK VE FAKİRLİK

Maddi dünyanın en fazla öne çıktığı dinlerden biri olan hatta Tanrı'nın bir vaadi olarak dünyevi nimetlerin Tanrı halkına ilahi bir lütuf olarak bahşedildiğinin algılandığı bir gelenek olan Yahudilik, maddi refahı dinî açıdan doğruluğun bir mükafatı olarak görür. Mesela Tanrı, başta Kenan toprakları olmak üzere⁴⁰, yeryüzünün en bereketli topraklarını,⁴¹ meyve bahçelerini, sayılamayacak kadar çok hayvan sürülerini,⁴² ilahi nimetler olarak İsrailoğullarına vermeyi vaat etmekte hatta doğru insanlara mal ve mülk bahşetmektedir.⁴³ İsraililer de bu durumu bilir ve hissederler. Zaten onların Tanrı'dan talepleri de somut, maddi ve peşin dünyevi menfaatlere dayanır.

Mısırdan çıkıp vaat edilen topraklara giren İsrailoğulları, zenginliği topraktan gelen bir nimet, toprağın ise boylar arasında paylaşılan çoğu zaman kıskanılan bir ilahi lütuf olarak gördüler.⁴⁴

Dünya nimetlerinden faydalanmasının çokça vurgulandığı Yahudiliğin dünyadan feragat etmek veya hayatın zaruri ihtiyaçlarını feda etmek şeklindeki aşırı zahitlik hareketlerine girmesi beklenemez. Yahudiler fakirliği kötü bir talih olarak görmekte ve Tanrı'nın kendilerine bahşettiği nimetleri ilahi lütuf olarak değerlendirmektedirler. Bu nimetler arasında maddî varlıklar ve benzeri yeryüzüne ait hazlar bulunmaktadır. Gene de yahudi geleneğin en önemli yorum literatürü olan Talmud, fakir kalmayı pozitif açıdan değerlendirmektedir. Mesela; İşaya, 48/10'da geçen "Sizi sıkıntı ocağında denedim" sözlerindeki sıkıntı, fakirlik olarak anlaşılmıştır. Zaten Tanrı, kimi insanı yoksul, kimi insanı da zengin yaparken, kimini alçaltır kimini de yükseltir. Düşkünü yerden kaldırır; her şey O'nundur.⁴⁵

Yahudi kutsal kitabı Tanah, tıpkı fazla zengin olmak gibi fakirliği da insanın başına gelebilecek en kötü belalardan biri olarak da takdim eder. Hatta fakirlik, Tanrının, kendi kavmini denemesi ve bir tehdit aracı olarak sunulmakta-

⁴⁰ Çıkış, 6/4-8.

⁴¹ İşaya, 58/14.

⁴² Tesniye, 28/1-4.

⁴³ Mezmurlar, 112/1-3).

⁴⁴ Roland de Vaux, *Ancient Israel- Its Life and Institutions*, Wiltshire 1994, 72.

⁴⁵ I. Samuel 1/7-8.

dır. Buna karşılık Tanrı, kendisinin unutulmamasını ve başka ilahlara tapınılmasını ister.⁴⁶ Zaman zaman Tanrı İsrailoğullarının varlık içinde olduklarında kendisini unuttuğunu serzenişle bahsetmektedir;

“Yeşurun [İsrailoğulları], semirdi ve sahibini tepti; doyunca yağ bağlayıp ağırlaştı, kendisini yaratan Tanrı’ya sırt çevirdi, Kurtarıcısını, Kaya’yı küçümsedi. Yabancı ilahlarla Tanrı’yı kışkandırıp iğrençlikleriyle O’nu öfkelendirdiler.⁴⁷

Yahudi geleneği, toplumun her bireyinin fakir ve muhtaç olanlara katkıda bulunma sorumluluğunu taşıması gerektiğini emreder. Herkesin rızkını veren Tanrı, daha varlıklı olanları desteklemiştir. O halde nasıl ki Tanrı varlıklıları desteklemiştir, zenginler de fakirlere yardım etmelidirler. Zaten her toplumda olduğu gibi yahudi toplumu içinde de fakirlerin bulunması normaldir. Ancak Tevrat’ta belirttiği gibi önemli olan, fakirlerin toplumun zengin üyeleri tarafından korunup kollanmasıdır.⁴⁸

Yahudi din literatüründe pek çok pasaj, aşırı varlıklı olmak ile fakirliğe düşmek arasında orta bir yol çizmeye çalışır. Bu literatür ana hedef olarak, yahudi dindara ideal olanın kanaatkar bir yaşam olduğunu hatırlatır ve mutlak nimet sağlayıcı olarak Tanrı’ya güvenmeyi öğretir. Yahudi kutsal kitabı Tanah, fakirleri sosyal bir realite olarak kabul eder ve doğruların onlarla ilgilenmesini ister; “ülkede her zaman fakirler olacak. Bunun için, ülkenizde yaşayan kardeşlerinize, fakirlere, ihtiyacı olanlara eli açık davranmanızı buyuruyorum”.⁴⁹

İsrail Tanrısı, fakirlerin durumunu iyileştirmek için onların yanında ve yardımında olduğunu vurgular; “[O], fakire, düşküne acır, düşkünlerin canını kurtarır, onları hileden ve zorbalıktan kurtarır”.⁵⁰Tanrı fakirlere vaatte de bulunur; “[O], çok bereketli kılacağım erzağımı, yiyeceklerle doyuracağım fakirlerini [dedi]”⁵¹ Ayrıca Yahve, düşkünü topraktan kaldırdığını, fakiri gübrelikten yükselttiğini de söyler.⁵²

⁴⁶ Mesela, Tesniye, 8/11-19.

⁴⁷Tesniye 32/15-16.

⁴⁸Tesniye, 15/1-11.

⁴⁹Tesniye, 15/11.

⁵⁰Mezmurlar, 72/13-14.

⁵¹Mezmurlar, 132/15.

⁵²Mezmurlar, 113/5-8

Musa şeriatına göre Tanrı, toplum arasında yaşayan fakire borç verdikten sonra ona tefecilik yapılmasını ve ondan faiz alınmasını şiddetle yasaklar. Tevrat, aksi davrananları tehdit eder ve Tanrının yoksulun feryadını işittiğini belirtir.⁵³

Tanrı, İsrailoğullarının ektikleri tarlalardan, bozdukları bağlardan fakirlere ayırmalarını ister; mesela ektikleri tarlanın altı yıl ürününü toplamalarını ama yedinci yıl nadasa bırakıp fakirlerin yiyecek bulabilmesinin sağlanmasını ister.⁵⁴ Yahudiler yedi senede bir gelen bu yıla Şemitayılı adını verirler. Bu sene boyunca toprakta hiçbir çalışma yapılmaz, toprak dinlendirilirdi. Bu süre içinde kendi kendine büyüyen, gelişen tahil ve benzeri herhangi bir ürün, ihtiyaç içinde olanlara, fakirlere, yetimlere ve dul kadınlara aitti.⁵⁵ Buna ilave olarak Tanrı, tarladan ürün kaldırılırken⁵⁶ veya üzüm bağlarını bozarken, fakirlerin haklarının da kollanması ister⁵⁷ ve ürünlerin tamamen toplanmamasını emrederek, düşen başakların fakirlerin “hakkı olduğunu” vurgular.⁵⁸ Hatta Komşuya ve komşu hakkına oldukça fazla önem veren Yahudi şeriatı, komşunun fakir olması durumunda daha da özel bir ilgiyle onun olumlu ve yapıcı bir tavırla gözetilmesini ister.⁵⁹

Tevrat aynı zamanda, fakir duruma düşen birine öncelikle akrabalarının yardım etmesini,⁶⁰ hatta “konuk gibi” barınma imkanının ona sağlanmasını⁶¹ veya köle olarak kendini satacak kadar fakirliğe düşen bir “kardeşe” bedelini ödeyinceye kadar köle olarak değil, bir yabancı veya işçi gibi davranılmasını emreder.⁶² İhtiyaç içinde olanların, fakirlerin asla sömürülmemesini ve ezilmemesini ister.⁶³ Ayrıca öteki Eski Ahit literatürü de bunu yasaklar.⁶⁴ Yine Tanrı fakirlere karşı kalplerin katılaştırılmasını ve cimrilik yapılmasını

⁵³ Çıkış, 22/25-27

⁵⁴ Çıkış, 23/10-11.

⁵⁵ *Yahudilikte Kavram ve Değerler- Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar-Dinsel Gereçler*, Haz. Suzan Alalu, Klara Arditi ve diğerleri, İstanbul 1996, 193.

⁵⁶ Tesniye, 24/19-21.

⁵⁷ Levililer, 19/10.

⁵⁸ Levililer, 23/22.

⁵⁹ Tesniye, 23/12.

⁶⁰ Levililer, 25/25.

⁶¹ Levililer, 25/35.

⁶² Levililer, 25/39-41.

⁶³ Tesniye, 24/14.

⁶⁴ Eyüp, 20/19.

buyurarak, gereksinimlerini karşılayacak kadar onlara ödünç verilmesini ister. Eğer fakir yardım görmez ve Tanrı'ya şikayette bulunursa ötekilerin günaha düşeceğini anlatır.⁶⁵ Yine şeriata göre eğer borç alınan kimse fakir biriye onun güvendiği şey, günbatımından önce kendisine geri verilmelidir.⁶⁶

Tevrat'ta fakirlerin bazı dini ritüelleri yaparken ilahi ayrıcalıklara sahip olduklarını da görmekteyiz.⁶⁷ Burada Yahudilik, maddeyi ihmal etmeyen bir dinî gelenek olduğundan, "gücü olmayan" fakirlerin, maddeye dayanan kurban gibi ibadetlerde "hafifletilerek" ibadet etmeleri sağlanmaktadır. Zaten Tanrı, İsrailoğullarına madden refah bir dünya ve mal mülk bahşedeceğini vaat etmektedir. "Aranızda fakir kimse olmayacak. Tanrınız Rabb'in mülk edinmek için size vereceği ülkede, Tanrınız Rabbin sözünü can kulağıyla dinler, bu gün size bildirdiğim bütün bu buyruklara özenle uyarsanız, O, sizi kesinlikle bereketlendirecektir."⁶⁸

Yahudi kutsal kitabı, fakirlerin her türlü suiistimaline karşı çıkmaktadır. Mesela sabır ve çilenin sembolü olmuş olan Eyüp peygamber kendisini fakirlerin babası olarak tavsif etmekte⁶⁹ ve kitabında fakirlerin durumunu şöyle anlatmaktadır: "İnsanlar sınır taşlarını kaldırıyor, çaldıkları sürüleri otlatıyorlar. Öksüzlerin eşeğini kovuyor, dul kadının öküzünü rehin alıyorlar. Fakirleri yoldan çıkarıp, ülkenin düşkünlerini gizlenmeye zorluyorlar. Bakın, fakirler çöldeki yaban eşekleri gibi yiyecekbulmak için işe erkenden çıkıyorlar, çocuklarına yiyeceği kırlar sağlıyor. Yemlerini tarlalardan topluyor, kötülerin bağındaki artıkları eşeliyorlar. Geceyi giysisiz, çıplak geçiriyorlar, örtünecek şeyleri yok soğukta. Dağlara yağın sağanaktan ıslanıyor, sığınakları olmadığı için, kayalara sarılıyorlar. Öksüz, memeden uzaklaşıyor, düşkünün bebeği rehin alınıyor. Giysisiz, çıplak dolaşıyor, aç karnına demet taşıyorlar."⁷⁰Hatta Eyüp peygamber daha da ileri giderek, fakirlerin dileğini geri çevirenin, dul kadının umudunu kıranların, ekmeğini öksüzle paylaşarak tek başına yiyenlerin onları gözetmeyenlerin, giysisi olmadığı için can çekişenin yardımına koşmayanların, örtüsü olmayan yoksulu koyunlarının

⁶⁵Tesniye, 15/7-10.

⁶⁶ Çıkış, 22/25-26; Tesniye, 24/12-13.

⁶⁷Levililer, 30/15; 14/21.

⁶⁸Tesniye, 15/4-5.

⁶⁹ Eyüp, Eyüp, 31/16-23 29/16.

⁷⁰ Eyüp, 24/2-10.

yünüyle ısıtmayanların iflah olamayacağını belirtir ve bunların Tanrı'dan gelecek belalara razı olmalarını ister.⁷¹

Yahudi dinî geleneğinin henüz çocukluk dönemini geçirdiği ve insanların da göçebe olduğu devirlerde, fakirliği bir teolojik problem olarak değil bir sosyolojik mesele olarak gördükleri gayet açıktır. Bu dönemde zenginlik karizmatik özelliğe sahip kabile liderlerinin vasfıydı.⁷² Ancak monarşiyle birlikte, ticaret ve refah artmış, maddî güç topluma yayılmaya başlamasıyla birlikte sosyal farklılıklar da gitgide ortaya çıkmaya başlamıştır.⁷³ Teolojik açıdan haklarının gözetildiği ilk dönemlerdeki fakirlerinin aksine bu buhranlı devirlerdeki yoksulun tasviri, zulüm altında olan, aşağılanan, sömürülen ve bazen zorla köleleştirilen bir tiptir. Hatta hemen hemen bu dönemin varlıklı insanları ve güçlülere, olumsuz bir bakış açısıyla günahkar sayılmakta ve ahlaken kötü görülmektedir. Hatta insanın kendi kötülüğü ve suçundan dolayı fakirleştiği kanaati yaygınlaşmaya başlamıştı.⁷⁴

Dinî hassasiyetlerin fazla gösterilmediği dönemlerde peygamberler, toplumsal boyuttaki ahlaksızlıkları da kınamışlardır. Mesela Krallığın ikiye bölündüğü dönemlerde Yahuda devletinde yaşamakta olan İşaya Peygamber (yaklaşık, MÖ. 740-700) Kudüs kentinin artık katillerle dolduğunu, yöneticilerin asi ve hırsızlarla işbirliği yapmalarını, rüşvet yediklerini, öksüzlerin ve dul kadınların haklarını vermediklerini,⁷⁵ bunun yanı sıra fakirlerden adaletin esirgendiğini, düşkünlerin hakkının ellerinden alındığını ve bunun hesabının görüleceği yargı gününden bu insanların kaçamayacaklarını sakladıkları servetlerinin bir işe yaramayacağını açıkça ilan etmektedir.⁷⁶ Halbuki aynı peygamber kötülüklerden arınanların mesela aç insanlarla yiyeceklerini paylaşanların hiçbir barınağı olmayan insanları evlerinde misafir edenlerin veya fakirlerin ihtiyaçlarını karşılayanların, karanlık içinde ışıklarının parlayacağını, sonuçta da ilahi hidayete mazhar olacaklarını, maddî bir takım nimetlere ve refaha kavuşacaklarını ısrarla vurgular.⁷⁷

⁷¹ Eyüp, 31/16-23.

⁷² Meinrad Stenzel, "Poverty", *Bauer Encyclopedia of Biblical Theology*, ed. Johannes B. Bauer London 1970, 672.

⁷³ I. Samuel, 2/5; 7/8; İşaya, 3/16-23; Amos, 6/1-6.

⁷⁴ Stenzel, 672.

⁷⁵ İşaya, 1/21-23.

⁷⁶ İşaya, 10/1-3.

⁷⁷ İşaya, 58/6-12.

Yahuda devletinin içinde MÖ. V. asırdaki sosyal parçalanmalara götüren ahlaksızlıklar ve zulümler karşısında onlara tepki olarak özel, kişisel zahitlikleri vurgulayan ve genel olarak düşük halk kitlelerinde ortaya çıkan zahit fakirler baş gösterecektir. Yahudi geleneği bu sınıfa fakir zahitliği adını vermektedir.⁷⁸

Babil Sürgünü (M.Ö. 605-M.Ö. 537) ve sonrasında fakirlik, zalim varlıklı insanlarla çatışma içine giren doğru insanlar için zahitlikle eşanlı görülmeye başladı. Hatta İsrail kendisini peygamber Yeremya'nın kehanetleri ışığında kaderi kötü hale gelen fakir birine benzetmeye başladı. Artık gerçek ve sadık Tanrı kulu, Yahve'den korkan aynı zamanda O'nun koruması altında olan fakir biridir. Bu benzeri fakir tiplerini sık sık sürgün sonrası Yahudi kutsal kitabında özellikle de Mezmurlar'da vurgulanmaya başladı.⁷⁹ Tanah külliyatı uzmanları Mezmurların fakir ve fakirliğe bu kadar fazla vurgu yapmasının altında bu dönemde var olan ve orta sınıftan da düşük halk kitleleri içinde oluşan bir fakir sınıfının varlığının yattığını ileri sürmektedirler. Onlara göre insanın madden fakir olmasından ayrı olarak bu dönemde fakirlik, özel bir hayat tarzını gösteren, hatta bir takım eskatolojik kehanetlere de⁸⁰ inandıkları sanılan sayıları azımsanmayacak bir gruba ait olan bir kültür olmuştur. Sonuçta fakirliğe vurgu yapan zahitlik, sonraki dönemlerde yahudi geleneği içinde, öteki dindar grupların baskın sosyal çevrelere karşı direnç göstermelerine yardımcı olacaktır.⁸¹ Bu zahitlik, bilhassa sürgün sonrası dönemde kendisini bir müddet daha hissettirecektir. Ancak bu gibi hareketler gene de fakirlerin oluşturduğu dinî bir fırka veya sosyal bir sınıf haline hiçbir zaman dönüşmemiştir.⁸²

Fakirleri ve diğer ihtiyaç içinde olanları gözetmek, yahudi geleneği için sadece bir ahlaki fazilet değil, aynı zamanda ahkama ait bir taleptir.⁸³ Böylece Yahudilik, fakirlerin korunmasını, yahudi şeriatının önemli bir parçası olarak saymıştır.⁸⁴ Yahudi şeriatında bulunan ve İslâm'daki sadakaya benzeyen

⁷⁸Rainer Albertz, *A İşaya, 58/6-12 History of Israelite Religion in The Old Testament Period II*, London, 518.

⁷⁹ Mesela, Memzurlar, 10/2; 10/9; 10/14; 12/5; 14/6; 36/6; 35/10; 37/14; 40/17; 41/1; 68/10; 69/33; 140/12.

⁸⁰ Mesela, 82/2-7; 10/16-18.

⁸¹ Albertz, II, 519-522.

⁸² Roland De Vaux, 74.

⁸³ Albertz, 306.

⁸⁴ Mesela, Tesniye, 15/7-11; Süleymanın Meselleri, 21/13; 22/9; 28/27; Eyyub, 29/12-16.

tzedakah (sadaka) kavramı, yoksulu koruyan ve kollayan en önemli dinî ritüeldir.

Sadaka,yahudi geleneği içinde genel olarak doğru insanların her türlü hareketini ifade eder. Yine ağırlıklı olarak bu kelime doğruluğun tek bir yönünü anlatmak için de kullanılır. Yani sadaka vermek bir başka deyişle maddi hediyeler yoluyla fakirlere yardım etmek demektir. Sadaka zaten sadece fakirlere verilen bir yardımdır. Mişna, sadakayı dünyanın üzerine kurulduğu direklerden biri olarak görür.⁸⁵ Hatta rabbi Eleazar Süleymanın Meselleri 21/3'ü yorumlarken⁸⁶ sadaka vermeyi kurbanların kurbanı olarak yüceltir. Sonuçta fakirlere yardım etmek zaman zaman yahudi toplumu içinde mukaddes bir vazife olarak da görülmüştür. Bir başka deyişle yahudiler için fakirliğin teskin edilmesi bir vazifedir ve muhayyer değildir⁸⁷. Mesela Peygamber İşaya, yiyeceklerin açlarla paylaşılmasını, barınağı olmayan fakirlerin evlere alınıp misafir edilmesini, çıplakların giydirilmesini emreder⁸⁸. Hatta o, fakirlere adalet getirecek bir kral beklentisi içindedir.⁸⁹

Talmudik dönemde fakirlik yahudi toplumunda oldukça yaygınlaşmıştı. Yahudiler fakirliğin fazilet olarak görülmeye başlamasını bu dönemin etkisi olarak kabul ederler. Hatta rabbiler, aşırı fakirliğin insanın akli dengesini bozduğu hükmünü vererek bu durumun yaygınlaşmasının önüne geçmeye çalışmışlardı.⁹⁰ Rabbani gelenek bunun yanında insanların fakirlere yardım etmesi gerektiğini şu cümlelerle açıklar “Tanrı, fakir adamın kapısında bekler. Onun için kişi kiminle karşılaştığını bilmelidir.”⁹¹

Rabbiler, varlıklı insanların gelirlerinden %10-20 arasında bir payı sadaka için ayırmalarını isterler. Bunu kabul etmeyenlerin kınanacağı belirtilir.⁹² Fakirlere yapılacak yardımın gizliliği de önemlidir. Bu gelenekte sadaka, en yüce olanı vermek, ve verenin kendisini gizleyerek verdiği sadaka olduğu

⁸⁵Avot, 1/2

⁸⁶ “Rab kendisine kurban sunulmasından çok, doğruluğun ve adaletin yerine getirilmesini ister”.

⁸⁷*The Encyclopedia of The Jewish Religion*, “Charity”, ed. R.J. Zwi Werblowsky, Geoffrey Wigoder, London 1965, 84-85.

⁸⁸İşaya, 58/7.

⁸⁹İşaya, 11/4

⁹⁰Eruvin, 41b

⁹¹Levililer Rabba, 34.9

⁹² Hagay.5a

vurgulanır.⁹³ Aynı zamanda sadakanın ilahi cezayı savuşturabilecek mahiyette bir gücünün de olduğu savunulur.⁹⁴

Talmudik dönemde Kudüs'te, II. Tapınak (Bet- Hamikdaş) devrinde mabedin içinde Sadaka Odası olarak bilenen bir karanlık oda bulunmaktaydı. Karanlık olmasındaki amaç, zenginlerin görünmeden bağış yapabilmesini, fakirlerin de kimseye görünmeden ihtiyaçları kadar alabilmesi içindi. Hatta bu uygulamayı kolaylaştırmak için her şehir için bir cemaat kasası geliştirilmişti. Her Cuma, fakirler bu kasadan yemek ve giyim ihtiyaçlarını karşılamak üzere para almaktaydılar. Hatta bazı bölgelerde “Hayır Kasesi”, “Yardım Sandığı” diyebileceğimiz aç insanların yemek yiyebilecekleri mekanlar kurulmuştu. Cemaat, fakir insanların ayıplanmaması, kınanmaması ve ağılanmaması için yapılan yardımları bizzat fakirlerin evlerine götürürdü. Bu uygulamalar, sürgün döneminde de sinagoglar içinde devam etti. Hatta bu dönemde fakirler için para toplayan “Gabay Hatsedaka” adında özel görevliler bile bulunmaktaydı.⁹⁵

Sürgündeki yahudilerin fakirlere ilgisi artarak devam etmiştir. Bunun sonucu bilhassa III. yüzyıldan itibaren Ortaçağ yahudi toplumu içinde fakirlere teberruda bulunmak yaygınlaşmaya başladı. Ancak bunun yanında aleni olarak bağışta bulunanlar hatta fakirle bağış severi tanıştırmak isteyen kimseler de ortaya çıktı. Yahudi toplumu bu dönemlerde zaman zaman etkisini hissettiren fakirlik sorunu için cemaat içinde yardım fonları oluşturdu. Bu fonlara tüm cemaat katılmak zorundaydı. Mesela yiyecek ve giyecek fonu (kupa), aşevi fonu (tamhui), herkes için geçerli olan cenaze kaldırma fonu; fakir kızlar için gelinlik-çeyiz fonu (ahnasatkalla), yaşlı, hasta ve yabancılar için barınak fonu (hakdeş) gibi fakirleri kollayan kurumlar ortaya çıktı. Hatta bir zamanlar zengin iken fakirliğe düşen işadamları ve esnafa yardım eden gönüllü yardım kurumları bile mevcuttu. Günümüzde Ortaçağın pek çok kurumu ortadan kalmış olmasına rağmen yahudi cemaati içinde bu gibi fakirlere ve muhtaçlara yardım geleneği hala canlı olarak sürmektedir.⁹⁶

⁹³Albertz, 85.

⁹⁴ Yusuf Besalel, III, 748.

⁹⁵ *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 193-194.

⁹⁶ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi I*, İstanbul 2001, 172-173; Adem Özen, *Yahudilikte İbadet*, İstanbul 2001, 182.

Ortaçağ Yahudi geleneğinin önde gelen simalarından Maimonides (1135-1204), fakirlere yardımda bulunma kurallarını şu şekilde özetlemektedir. Eğer bir fakir senden bir şey isterse ve senin elinde ona verecek hiçbir şeyin yoksa, onu sözlerle teskin et. Fakir bir adamı azarlamak veya birinin ona karşı sesini yükseltmesi, onun kalbini karacağından, yasaklanmıştır....fakir bir adamı utandırana yazıklar olsun, ona yazıklar olsun. “Fakirler için baba idim” ifadesi⁹⁷ gereği, O, hem acıma hem de kelimeler ile bir baba gibidir.

Maimonides, fakirlere verilecek sadakanın derecelerini en yükseğinden en düşüğüne doğru sıralamakta ve yoksulu işe almanın en yüksek sadaka olduğunu belirtmektedir. Bunu, verenin alanı, alanın vereni bilmediği sadaka türü izler. Üçüncüsü her iki taraf bilmese de kimliği bilinen bir fakire verilen sadakadır. Dördüncü tür sadaka, sadece alıcı tarafın vereni bildiği sadakadır. Bunları sırasıyla istemeden verilen sadaka, istedikten sonra verilen sadaka, gönül rızasıyla da olsa yetersiz verilen sadaka takip eder. Ona göre son mertebedeki sadaka gönülsüz verilenidir.⁹⁸Dolayısıyla Yahudiler çağlar boyu gönüllülük esasına bağlı olarak fakirlerine yardım etmek için faaliyet gösteren müesseseler tesis etmişlerdir.⁹⁹Çünkü Yahudilikte sosyal sorumluluk ve dürüstlük aynı zamanda sadaka ve hayırseverliği de içine almaktadır.¹⁰⁰

Yahudilik, nefsin köreltilmesi için çileli yöntemler kullanılmasını inkar etmese de, bu geleneğin fakirliğe olumlu yaklaşan bir prensibi din sözlüğünde yer verdiğini söylemek zordur. Ancak Yahudilik içinde de tıpkı Hinduizm ve Budizm gibi sade yaşam ve zahitlik yaşamı savunan, Kumran cemaati gibi fırkaları da bulunmaktadır. Hatta Endülüslü filozof Bahyaibn Pakuda (XI. asır) gibi mistik ahlakçılar, fakirliği olumlu bir fazilet olarak görmüşse de bunlar fazla rağbet görmemiş ve genel olarak yahudi geleneği, fakirliği gidermeyi amaç edinip maddi varlığı Tanrı'nın bereketi görmekten memnun kalmışlardır.¹⁰¹

⁹⁷ Eyub, 29/16.

⁹⁸ Hertzberg, Arthur, *Judaism*, Newyork1962, 106-108.

⁹⁹ Hertzberg, 103.

¹⁰⁰ Kohler, Kaufman, *Jewish Theology*, Newyork1923, 48.6

¹⁰¹ Andrew Jotschley, *The Carmelites and Antiquity: Mendicants and Their Pasts in the Middle Ages*, New York 2002, 34.

Sonuç olarak Yahudilik, insanlar arasındaki ilişkileri çoğunlukla ekonomik ve ahlaki zeminler boyutuyla değerlendirmiştir. Tanrı'nın söz verdiği ve sözlerini gerçekleştirdiği dönemlerde İsrail'e toprak, krallık ve şeriat bahsetmiş hatta İsrailoğulları bu ihsanları hem maddi hem de manevi açıdan ilahi nimetler ve bereketler olarak görmüşlerdi. Bunun neticesinde sürgün öncesi dönemde seçilmiş bir millet olarak İsrail halkı, Tevrat'ın emirlerine uygun olarak fakirleri ve diğer güçsüz insanları korumak ve kollamak görevini yerine getirmekteydi.

Bilhassa Krallığın bölünmesi sırasında ve nihayet sürgün ve sonrası dönemde dindarlar arasında zenginlik, genel olarak bir ilahi nimet olarak değil, zulüm ve gaddarlığın sonucunda tabii olarak ortaya çıkan ve dindarlığın tam zıddında bulunan bir kavram olarak anlaşılmaya başlamıştı. Bilhassa bu dönemde Tanrı'ya kendini adayan ve Tanrı tarafından ihsanlarla ödüllendirilen iyi bir kul, aynı zamanda fakir ama cömert olan kişidir; zengin ise inanlara ve ezilmişlere karşı zalim, aynı zamanda istisnasız toplumu sömüren ve ilahi gazabı hak eden bir kimse olarak görülmüştü.

6. HİRİSTİYANLIK VE FAKIRLIK

Başlangıcından itibaren Hıristiyanlık, gönüllü fakirlik mefhumuna büyük değer bahsetmiştir. Daha ilk dönemlerden itibaren erkek ve kadın zahitleri öne çıkarmıştır. Maddeyi ihmal eden ilk keşişlik sınıfının Mısır'da ortaya çıktığı ve oradan Filistin ve Suriye'ye geldiği ileri sürülmektedir.¹⁰² Manastır rahipleri, malı mülkü ve hatta bazen onların yararını inkar ederek Mesih'i taklit etmek ve alemin onarılmaya ihtiyaç olmadan önceki halini, masumiyet ve sonsuz saadet dönemini tekrar kurmak isterler. Dolayısıyla Hıristiyanlık bu zahitlik durumunu bir nevi kişisel kutsallık ve bereket adına etkili bir araç olarak görmektedir. İsa Mesih'in Tanrı oğlu olarak alçaltılan insanlığı kurtarmak üzere yeryüzüne gelmeyi seçmesine sebep olan fakirlik ruhuna sahip olarak fakirliğin anlaşılması, hıristiyanların da onu gıpta ile taklit ederek üç temel manastır ameliyesinden (diğer ikisi, ihsan ve mutlak kulluk) biri olarak görmesine sebep olmuştur.

Fakirlik, İsa Mesih'in sözlerine dayanan bir İncil kavramı da olmuştur; "İsa ona dedi, kamil olmak istersen, git, neyin varsa sat, ve fakirlere ver, göklerde hazinen olacaktır; ve gel ardımca yürü".¹⁰³ Hıristiyan ahlakına göre İsa Me-

¹⁰² Andrew Jotischley, *The Carmelites and Antiquity: Mendicants and Their Pasts in the Middle Ages*, New York 2002, 166.

¹⁰³ Matta, 19/21; Luka, 18/22.

sih, kimsenin dostluk kurmak istemediği fakirlerle, itilmiş insanlarla günahkarla, dostluk kurmuş, ihtiyaç sahiplerine yardım elini uzatmış,. Açları doyurmuştur.¹⁰⁴ Hatta o, kendi havarilerine İsrailoğullarından olan fakirlere ihsanda bulunmalarını da emretmiştir.¹⁰⁵

İsa mesih, zenginliği ve maddi refahı Tanrı krallığına giden yolda dindarlar için önemli bir engel olarak görür.¹⁰⁶ Zenginliğe karşı bu kadar olumsuz davranan İsa Mesih, fakirlere oldukça olumlu yaklaşır ve fakirlik terimine metafor bir anlam yükler; ona göre ruhen fakir olanlar, maneviyatlarını yetersiz hisseden ve kendilerine ilahi merhametin kucağına atan kimselerdir.¹⁰⁷ Bu terim aynı zamanda gururlu, kavgacı, kendi iyiliğini düşünen kimselerin zıddı olarak takdim edilir. Bu aynı zamanda eskatolojik açıdan fakir için ilahi şefkat gösterileceğinin de bir göstergesidir. Gerçek anlamda Tanrının lütfuna mazhar olacak olanlar, dünya malına önem vermeyen, İsa mesih'in çileli yolunu takip edenler, zulüm gören, işkence çeken ve ezilenlerle birlikte sıkıntı çekip elinde olanları paylaşanlar¹⁰⁸ olacaktır.

Matta İncili, son günlerde kurulacak olan Tanrı Krallığında Mesih'in tahta oturunca fakirlere yardım edenlerin şöyle kutsanacaklarını anlatmaktadır; “O zaman Kral, sağındaki kişilere, ‘Dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan egemenliği miras alın! Çünkü açılmıştım, bana yiyecek verdiniz, susamıştım, bana içecek verdiniz; yabancıydım, beni içeri aldınız. Çıplaktım, beni giydirdiniz; hastaydım, benimle ilgilendiniz”.¹⁰⁹

İsa yoksulun şölenler hazırlandığında davet edilmesini tavsiye eder; “Ama ziyafet verdiğin zaman fakirleri, kötürümleri, sakatları, körleri çağır. Böylece mutlu olursun. Çünkü bunlar sana karşılık verecek durumda değildirler. Karşılığı sana, doğru kişiler dirildiği zaman verilecektir”.¹¹⁰

Havarilerin fakirliğe bakışı da sonraki dönemlerde geleneğin fakirliği İsa'nın takipçileri için temel din fenomeni olarak görmesinde önemli roller üstlenmiştir. Pavlus, ilk dönem kilise cemaatine fakirlerin hatırlanmasını öğüt-

¹⁰⁴ T J. Sarnowsky, *Mendicants, Military Orders and Regionalism in Medieval Europe*, Brookfield 1999, 337

¹⁰⁵ Luka, 12/12-14.

¹⁰⁶ Matta, , 6/24; 10/9-10; 19/21-26; Markos, 10/23-31; Luka, 12/15-21; 14/33; 18/22-30.

¹⁰⁷ Matta, 5/3.

¹⁰⁸ Stenzel, 673.

¹⁰⁹ Matta, 25/34-36.

¹¹⁰ Luka, 14/13.

mişdi.¹¹¹ Zaten Pavlus'un öğretilerine baktığımızda fakirlerin korunması onun önemli havarisel aktivitelerinden biri olduğu hemen göze çarpar.

Resullerin işleri 4/32, ilk kilisenin maddeye bakışını da özetler; inananlar topluluğunun yüreği ve düşüncesi birdi. Hiç kimse sahip olduğu bir şey için bu benimdir demiyor her şeylerini ortak kabul ediyorlardı. Havarilerin önde gelenlerinden Yakup ise insanlar arasındaki ilişkilerde zengin fakir ayırımına kesin olarak karşı çıkmıştır.¹¹² Ona göre fakirler, Tanrı tarafından bu dünyada zenginleşmek ve Tanrı krallığının mirasçıları olmak üzere seçilmişlerdir. O zengine karşı oldukça olumsuzdur; fakirleri sömüren, onları mahkemelere sürükleyen, Tanrı'ya küfredenler ona göre zenginlerdir.¹¹³ Hatta o, zengin olanların kendi fakirliğiyle övünmelerini düşkünlerin ise kendi zenginlikleriyle övünmelerini ister. Ona göre zengin kişi solup gidecektir ama denenen kişi kutsanacaktır.¹¹⁴

Sonuçta havarisel kilise, fakirlerden yana tavır takınırken bize bazı fenomenolojik yorumlamalar yapmamıza imkan sağlayacaktır; şöyle ki genel olarak ilk gelenekler, fakir, mazlum gibi sıkıntılı insanlara çareler aramaya girişerek öncelikle maddî dünyadan acı çeken insanları ruhen tatmin ve tezkiye etmektedir. Yine bunun neticesinde hem ilk dönem dindarlar hem de onları takip eden insanlar fakirliği ilahi lütfun tecelligahı olarak görecektir. Tabi ki burada İsa gibi din kurucularının fenomene olumlu yaklaşımı da önem kazacak ve onun örneğinde temel gelenek mesajları kurumsallaştıracaktır.

Hıristiyanların daha ilk dönemlerden itibaren erkek ve kadın zahitleri öne çıkarmak suretiyle manevi arınmanın ve kamil olmanın dünya malından feragat etmekle mümkün olduğu ifade edilmiş,¹¹⁵ sahip olunan varlıkların yoksullarla paylaşılmasının dindarlık yolundaki engellerin aşılması için gerekli olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁶ Hıristiyanlıktaki kurtuluş teolojisi, fakirliği baskıyı adaletsizliği ve zulmü destekleyen her türlü yapıyı reddeder. Varlığının varlığını bu yapıların ortadan kalkması için sarfetmesini tavsiye eder.¹¹⁷ Yine bu teolojinin öncülerinden John Sobrino, İsa'yı anlamak onu takip etmektir. Yani onun hayatını örnek almaktır. Tanrı'yı anlamak adalet

¹¹¹Galatyalılara, 2/10.

¹¹²Yakub'un Mektubu, 2/2-4.

¹¹³Yakub'un Mektubu, 2/5-7.

¹¹⁴Yakub'un Mektubu, 1/9-12.

¹¹⁵Jotischley, 166.

¹¹⁶ Matta, , 6/24; 10/9-10; 19/21-26.

¹¹⁷Hans Küng, *Great Christian Thinkers*, .London SCM Press1994,156-184

yolunda yürümektir. Dolayısıyla nefisleri tezkiye edip adaleti takip etmenin yolu fakirlere yardım etmekten geçmektedir.¹¹⁸

Hıristiyan tarihi boyunca fakirliğin ruhu ve gözetimi dinî tarikatın açılımına veya kurucusunun hareket noktasına veya devrin ekonomik şartlarına göre değişse de kavram olarak değişmez olmuştur. Manastır fakirliği de denilebilecek bir öğreti, bilhassa IV. ve V. asırlarda oldukça rağbet görmüş, bu dönemde Fransisken ve Dominiken rahipler özellikle fakirliği izlenmesi gereken bir ideal olarak karşılamışlardır. Öyle ki hıristiyan keşişlerinin paraya dokunmaları dahi hoş görülmemiştir. Fakirliğe vurgu yapan bu kurallar, sadece manastırlara hapsolmemiş ortaçağ boyunca feodal sistemlere sızarak, şehir cemiyetleri arasında etkisini sürdürmüştü. Nitekim XVI. yüzyıldaki reform çağıyla birlikte, protestan ülkelerdeki pek çok manastır grupları ortadan kalkmış olmasına rağmen fakirlik kavramı, yerini kilise içinde sadakaya ve muhtaçların kollanması faaliyetlerine bırakmıştır.¹¹⁹

Çağdaş Protestan düşüncesi, YeniAhit'in fakir ve yoksuldan yana olan baskın öğretilerini yumuşatmaya çalışmaktadır. Söz konusu ayetlerin yanlış yere yorumlandığı ve maddenin aslında kötüye kullanılmaması gerektiği vurgulanır. Mesela I. Timoteus 6/10'da geçen "çünkü bütün kötülüklerin köklerinden biri de para sevgisidir. Kimileri buna imrenip imandan saptılar ve pek çok üzüntüyle kendilerini yürekler acısı duruma düşürürler" şeklindeki Pavlus'un sözlerini yorumlarken burada kötülüğün kökü olarak para değil para sevgisi olduğunu savunurlar.¹²⁰

7. SONUÇ

Dinler Tarihi bağlamında dinî geleneklerin fakirliğe bakışı genel olarak iki farklı yönden ele alınabilir. Maddî aleme kötümser bakan ve daha ziyade ruhun ölümsüzlüğüne vurgu yapan din formları, fakirliği emredici bir fazilet hatta bir nevi kutsallık olarak görürlerken, ruhun yanı sıra maddeyi de ihmal etmeyen gelenekler ise fakirliği sosyal bir olgu olarak varlığının teminatında bulunan bir yaşam formu olarak değerlendirmektedirler. Özellikle dünyadan feragat etmeyi öğreti haline getirmiş olan Hinduizm, Budizm, ve hatta kıs-

¹¹⁸John Sobrino, *Christology at the Crossroads: A Latin American Approach* (Marknoll: Orbis, 1978) 14

¹¹⁹E. Doyle, "A Bibliographicallistby William Woodford, OFM: [with Excerpt from Defensorium Fratrum

Menicantium]," *FranciscanStudies*, New York 1976) 93–106.

¹²⁰Turgay Ücal-DerekMalcolm, 298.

men Hristiyanlık fakirliği hem gönüllü bir tavır hem de zahitlik sembolü olarak benimsemişlerdir. Bunlara ilave olarak bu konuda temel öğretiler geliştirmeyen Yahudilik gibi dinî gelenekler ise fakirliğe bakışımı sadaka, erdemli oluş veya başkasına iyilikte bulunmak gibi kurallarda ortaya çıkarmıştır.

Sonuçta dinlerde fakir ve fakirliğin algılanış biçimleri dinin temel mesajına veya temel karakterine göre farklılık gösterecektir. Mesela fakirliğin anahatlarıyla fenomenolojik boyutlarını sıralarsak; ruhani arınmak isteyen ferdin kutsanmasında hatta manevi açıdan bir anlamda kurban etmesinde önemli bir araç olarak kutsallık boyutu, ruhban olmayanların keşişlere yönelik ihanda bulunmak üzere ritüel bir tavır olarak veya dindarlar arasındaki yardımlaşmayı öne çıkarması olarak sosyo-kültürel boyutu, yüce varlıkların fakir bir kişinin bedenine girmesi anlamında ilahi boyutu ve son olarak maddi dünyayı ihmal ettirmesi ve ruhani aleme doğru cezbetmesi açısından inziva boyutu bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albertz, Rainer, *A History of Israelite Religion in The Old Testament Period*, I-II London 1994.
- Andrew, Jotischley, *The Carmelites and Antiquity: Mendicants and Their Pasts in the Middle Ages*, New York 2002.
- Alalu Suzan, Klara Arditi ve diğerleri *Yahudilikte Kavram ve Değerler Gözlem Yayınları*, İstanbul, 1996.
- Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansitlopedisi I-III*, İstanbul 2001.
- Bouquet, A. C, *Comparative Religion*, Britain 1950.
- Bumairumu Abdulkelimu, *Çin kaynaklarına göre Taoizm*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011
- Charles S. J. White, “Almsgiving”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, I, 214-216.
- Cleary, Thomas , *Knofüçyüs Düşüncesinin Temelleri*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 2000.
- Constantelos, Demetrios J. , “Charity”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, III, 222- 224.
- David S. Nivison, “Jenand I”, *ER*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, VII, 566-567.

- E. Doyle, "A Bibliographicalist by William Woodford, OFM: [with Excerpt from Defensorium Fratrum Mendicantium]," *Franciscan Studies*, New York 1976)
- Güç, Ahmet, "Taoizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Ş. Gündüz, İstanbul 2012.
- Gündüz, Şinasi, "Fakîr" *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara- Konya 1998.
- Hans Künk, *Great Christian Thinkers*, London SCM Press 1994.
- Hertzberg, Arthur, *Judaism*, New York 1962
- H. Lawrence, *The Friar: The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*, New York (1994)
- John Sobrino, *Christology at the Crossroads: A Latin American Approach* (Marknoll: Orbis, 1978)
- Kohler, Kaufman, *Jewish Theology*, New York 1923.
- Konfüçyus, *Seçme Konuşmalar*, çev. Hakan Arslanbenzer, İstanbul, 1997.
- Lao Tzu, *Bilinmeyen Öğretiler*, çev. İsmail Taşpınar, Amine Gülşah Coşkun, İstanbul 1999.
- Lu Hanchao, "Becoming Urban: Mendicancy and Vagrants in Modern Shanghai", *Journal of Social History*, 33 (Fall 1999)
- Maurice Walshe, *The Long Discourses of the Buddha*, A translation of the Digha Nikaya, Boston 1995.
- Melford E. Spiro, *Buddhism and Society*, New York 1970.
- Meinrad Stenzel, "Poverty", *Bauer Encyclopedia of Biblical Theology*, ed. Johannes B. Bauer London 1970, 672.
- Michael Bailey, "Religious Poverty, Mendicancy and Reform in the Late Middle Ages", *Church History*, 72 (September 2003)
- M. Schneider, "Poverta", *Nuovo Dizionario¹ delle Religioni*, ed. Hans Waldenfels, Milano, (1993)
- Mohapatra, A. R., "Philosophy of Religion an Approach to World Religions" New Delhi 1990.
- Munzer Stephen, "Heroism, Spiritual Development and Triadic Bonds in Jain and Christian Almsgiving", *Numen*, 48 (2001)
- Osman Cilacı, "Fakirizm" *Din ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul 2001.
- Özen, Adem, *Yahudilikte İbadet*, İstanbul 2001.
- P.T., Raju, "Hindistan Dinleri", *Asya Dinleri*, ed. P. Pt. Raju, Wing-Tsit Chan, Joseph Kitagawa,

- İsmail R. Farukî, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul 2002.
- Patrick Olivelle, “Samnyasa”, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, XIII, 51-53.
- Rosemary Rader, “Mendicancy”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, IX, 371-373
- Rader, Rosemary, “Poverty” (*ER*) *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, XI, New York, London 1987, 466-466.
- Raymond M. Symulıyan, *Tao Sessizdir*, çev. Cem Şen, İstanbul 2000.
- Roland de Vaux, *Ancient Israel- Its Life and Institutions*, Wiltshire 1994.
- Sarıkıoğlu, Ekrem, *Din Fenomenolojisi* Isparta 2002, 167.
- Schneider, M., “Poverta”, *Nuovo Dizionario delle Religioni*, ed. Hans Waldenfels, Milano, 1993, 703-704.
- Stenzel, Meinrad, “Poverty”, *Bauer Encyclopedia of Biblical Theology*, ed. Johannes B. Bauer London 1970, 671-673.
- Stutley Margaret, *A Dictionary of Hinduism*, London 1977.
- Sarnowsky T J, *Mendicants, Military Orders and Regionalism in Medieval Europe*, Brookfield 1999.
- Sri Aurabindo, *The Secret of the Veda*, India, 1998.
- Swami Nikhilananda, *Ruhun Kurtuluşunda Hinduizm*, çev. Sedat Umran, İstanbul 1968.
- Tezokur, Hadi, *Buda ve Mesajı*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.III.S.2.s123
- The Encyclopedia of The Jewish Religion*, “Poverty”, ed. R.J. Zwi Werblowsky, Geoffrey Wigoder, London 1965, 306.
- The Encyclopedia of The Jewish Religion*, “Charity”, ed. R.J. Zwi Werblowsky, Geoffrey Wigoder, London 1965, 84-85
- Ücal, Turgay, Derek Malcolm, *Hıristiyan Ahlakı*, İstanbul 2000.
- Wing-tsit Chan, “Çin Dinleri” *Asya Dinleri*, ed. P. Pt. Raju, Wing-Tsit Chan, Joseph Kitagawa, İsmail R. Farukî, çev. Abdullah Davudoğlu, İstanbul 2002, 219-472

ANTAKYA'DA AİLENİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER (XVIII. YÜZYIL)

SOME ASSESSMENTS ON SOCIAL AND ECONOMIC STRUCTURE OF FAMILY IN ANTAKYA (18th CENTURY)

*Abdulkadir GÜL**

ÖZET

Osmanlı toplumunda kadının düşük statüde bulunduğu ve ataerkil ailenin mevcut olduğu yaygın bir anlayıştır. Erkeğe çok geniş bir özgürlük tanındığı, kocanın basitçe boşadım diye söylemekle karısından ayrıldığı ve birden fazla kadın ile evliliğin normal bir durum olduğu kabul gören bir görüştür. Ayrıca ölüm veya boşanmadan dolayı dağılan aile üyelerinin durumu ve bu hususta devletin uyguladığı sosyal politikaların neler olduğu gibi birçok konu fazla bilinmemektedir.

Bu hususları izah etmek için XVIII. yüzyıl Antakya kazası örneğinde; ailenin oluşumu, dağılması, çocuk sayısı, vasi tayını, nafaka takdiri, çok eşlilik, mesken, ev eşyaları ve ailenin yatırım araçları gibi konular ele alınmıştır. Çalışmada yerli ve yabancı araştırmacıların eserlerinden istifade edildiği gibi asıl kaynağı Antakya kazasına ait siciller oluşturmaktadır. Metin içerisinde ifade edilen bulgular, sonuç kısmında genel hatlarıyla belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antakya, toplum, aile, nikâh, yatırım araçları.

ABSTRACT

It is a common understanding in Ottoman community that women have a low statue and that patriarchal family exists. A well-accepted opinion is that men have a wide range of freedom that the husband can divorce his wife by simply saying 'I get divorced', and that polygamy is a normal thing. Additionally, a great number of issues such as how a situation the members of a separated family are in and what kind of social policies the government implements in this respect aren't known. To explain these matters, some issues such as the formation and separation of family, number of children, appointment of guardianship, alimony, polygamy, dwelling, household

* Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.(e.posta: agul@erzincan.edu.tr)

goods, investment instruments of a family are discussed in the case of 18th century Antakya district. While we have benefited from the domestic and foreign studies, the registries belonging to Antakya district constitute main resource of our study. The findings stated in the text are itemized in general terms in the conclusion part.

Keywords: *Antakya, community, family, wedding, investment instruments*

A. GİRİŞ

Osmanlı ailesi üzerine farklı disiplinlere mensup yerli ve yabancı birçok araştırmacı çalışmalar yapmıştır. Araştırmacıların müşterek görüşlerine göre, Osmanlıda tek bir aile tipinden bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı ailesinin; coğrafi mekân¹, din², mezhep³, milliyet⁴, farklı dönemler⁵, iskân birimleri⁶ gibi farklı belirleyicilerden dolayı çeşitli tip veya karakterleri vardır. Genel hatlarıyla Osmanlı ailesinin şekillenmesinde coğrafi alan, dö-

¹İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001, s.166; RonShaham, “A Woman'sPlace: A ConfrontationwithBedouinCustom in theShariaCour”, *Journal of theAmericanOrientalSociety*, Vol. 113, No. 2. (Apr. - Jun., 1993), s. 192-197.

² Meral Altındal, *Osmanlı'da Kadın*, İstanbul 1994, s.41-44; ReviewedWork(s): ZouhairGhazzal, “A World within: Jewish Life as Reflected in Muslim Court DocumentsfromtheSijill ofJerusalem (XVIth Century), TwoVolumesbyAmnonCohen”, *Journal of theAmericanOrientalSociety*, Vol. 116, No. 4. (Oct. - Dec., 1996), s. 781-782.

³ReviewedWork(s): John Maier, “Fragments of Memory: A Story of a SyrianFamilyby Hanna Mina” *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27, No. 4. (Nov., 1995), s. 533-536.

⁴İlber Ortaylı, “Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *OsmanlıAraştırmaları*, I, 1980, s. 35-36; ReviewedWork(s): SophiaVackimes, “TheMaking of the Modern GreekFamily: Marriageand Exchange in Nineteenth-CenturyAthensby Paul SantCassia; ConstantinaBada”, *TheJournal of AmericanFolklore*, Vol. 110, No. 437. (Summer, 1997), s. 353-354.

⁵Stephen D. Salamone, “TraditionandGender: TheNikokyrio: TheEconomics of Sex Role Complementarity in RuralGreece”, *Ethos*, Vol. 15, No. 2. (Jun., 1987), s. 203-225; ReviewedWork(s): Mark Stein, “Women in theOttomanEmpire: MiddleEasternWomen in theEarly Modern ErabyMadeline C. Zilfi”, *Journal of theAmericanOrientalSociety*, Vol. 120, No. 2. (Apr. - Jun., 2000), s. 274-275.

⁶İlber Ortaylı, “Osmanlı Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992, s.456; ReviewedWork(s): Joel M. Halpern, “CommunalFamilies in theBalkans: TheZadrugaby Robert F. Byrnes”, *AmericanAnthropologist*, New Series, Vol. 79, No. 3. (Sep., 1977), s. 686-687; R. C. Jennings, “Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century OttomanJudicialRecords: TheSharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of theEconomicandSocialHistory of the Orient*, Vol. 21, No. 3. (Oct., 1978), s. 225-293.

nemsel durum, insanların yaşam tarzı ve üretim ilişkileri gibi hususlar belirleyici olmuştur.⁷

İmparatorluğun farklı bölgelerindeki aile tipleri hakkında çeşitli incelemeler yapmıştır.⁸Bu çalışmada ise XVIII. yüzyıl dönemine ait kadı sicilleri esas alınarak, Antakya kazasındaki ailenin durumu irdelenmiştir.⁹ Ailenin oluşumu, boşanma, tek ve çok evlilik, çocuk sayısı, bir gerçek hanenin kaç kişiden oluştuğu, vasi, kayyum atamaları, nafaka takdiri, mekân, ev eşyaları, kıyafetler ve ailenin yatırım araçları hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

B. ANTAKYADA AİLENİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

1. Ailenin Oluşumu

Evlilik: Osmanlı toplumunun temeli sağlam bir aile birliğine ve Osmanlı aile hukukun 'da İslam aile hukukuna dayanıyordu.¹⁰ İslam hukukun da kadın ve erkeğin evlenmesi için iki şahit dışında başka bir şart aranmazken, devletin kuruluşundan itibaren ya bizzat kadılar tarafından veya evlenecek olanların kadılardan aldıkları “*izinname*” ile yetkili imam tarafından kıyılırdı. Nikâhın kıyılmasını isteyen kişiler ya bizzat kendileri ya da vekilleri vasıtasıyla mah-

⁷ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *DİA*, c.2, s.196-200; LeshePeirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2005, s. 169-275.

⁸ Hayri Ertan, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2000; Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, “Osmanlı Ailesinin Demografik Yapısı”, *Sosyo- Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, c.1, Ankara 1992, s.97-161; DrorZe'evi, “The Use of Ottoman Sharia Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal”, *Islamic Law and Society*, Vol. 5, No. 1. (1998), s. 35-56.vb.

⁹Bu çalışma doktora tezindeki aile kısmının geliştirilmiş şeklidir. Abdulkadir Gül, *Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2008, s.106-125.

¹⁰Akyılmaz, ifade ettiği gibi Hanefi hukukçularından Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre erkek olsun kadın olsun temyiz gücüne sahip ve ergenlik çağına gelmiş herkes aile hukuku bakımından tam ehliyetlidir ve velisinin rızası olmadan evlenebilir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşlerini Osmanlı Devleti en sahih görüş olarak kabul edip, uygulamıştır. Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, c.1, Ankara 2002, s.365-374. Ortaylı, ise incelemelerinde, 16. yüzyıldaki bazı şer'iyye sicillerinde yer alan aileye ilişkin hükümlerin zaman zaman fıkıh kitaplarındaki *ahkâm-ı nikâhla* bağdaşmadığını belirtmektedir. Yazar, Osmanlıda aile ve evlilik İslam'ın hüküm, kural ve içtihatları dışında önemli ölçüde eski gelenekleri de izlemekte olduğunu ifade etmektedir. Ortaylı, *Aile*, s.60-62.

kemeye müracaat ederlerdi.¹¹ Kadı, şahitlerin evlenmelerine herhangi bir engel bulunmadığı¹² takdirde, nikâhı kıyarak defterine kayıt ederdi.¹³ Antakya sicillerinde nikâh kayıtları fazla sayıda değildir. Bu durumun sebebi, muhtemelen mahkeme masraflarından dolayı kıyılan nikâhların az bir kısmı sicillere kayıt edilmiş olmasıdır. Kazaya ait nikâh akitlerinden örnekler verilerek değerlendirilmeler yapılmıştır.

1709 senesinde Cami-i Kebir Mahallesinden Ümmü Gülsüm adlı kadın, nikâh kıymak için mahkemeye geldiğinde imam: “*ben senin başkasıyla nişanlı olduğumu biliyorum*” diye nikâhını kıymamıştı. Ancak kadın, nişanlısından ayrıldığını ispat ettikten sonra nikâhı kıyılmıştı.¹⁴1710’da Kantara Mahallesi sakinlerinden Abdulmuttalib kızı Ayşe ve aynı mahalleden Veli oğlu Mehmed’le iki şahit huzurunda nikâhları kıyılmıştır. Mehmed nikâh akdi şartlarından olan 75 kuruş “*mehr-i müeccel*” ve 25 kuruş “*mehr-i muaccel*”i Ayşe’ye vermeyi vaat etmiştir.¹⁵

1736’da Tut Mahallesinden Ali kızı Hatun, 25 kuruş mehr-i muaccel ve 250 kuruş mehr-i müeccel karşılığında amcasının oğlu Mehmed’le rızası olmadan vekâleten nikâhları kıyılmıştır. Bu durum karşısında Hatun mahkemede şahitler huzurunda şu ifadeyi vermiştir; “*...ben halen 15 yaşında olup âkile ve bâliğayım ve ihtiyarım, kendi yedimle olmağla ben merkurum Mehmed’ varmam*” şeklinde beyanda bulunarak nikâha karşı çıkmış, mahkemede Hatun’un lehinde karar almıştır.¹⁶

¹¹ C. Immer, “Annulment of Marriage and Its Solution in Ottoman Law”, *Turcica*, XXV, 1993, 39-74; Hasan Yüksel, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c.2, Ankara 1992, s.468-503.

¹² İslam hukukunda, geçerli bir evlenme teklifi için iki şartın gerçekleşmesi gerekir. Birincisi evlenecek kişiler arasında kan ve süt hısımlığının bulunmaması; ikincisi de aynı kadına önceden bir başkası tarafından evlenme teklif edilmemiş olması gerekir. Geniş bilgi için bkz. Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s.46-47; Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iye Sicillerine göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara, 1992, s.510; Reviewed Work(s): Leslie Peirce, “State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective by Haim Gerber”, *Islamic Law and Society*, Vol. 2, No. 3, (1995), s. 365-371.

¹³ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, c.2, Ankara 1992, s.134.

¹⁴ Antakya Şer’iye Sicili (bundan sonra böyle) *A.Ş.S 1 235/79*.

¹⁵ *A.Ş.S 1 22/9*.

¹⁶ *A.Ş.S 2 48/39*.

1736'da Antakya'ya bağlı Kuseyr Nahiyesinde Mekaberos köyü halkından Sarı Hüseyin adlı kişinin kızı Huriye, Mehmed adlı kişi ile nikâhlanmış, ancak rızası dışında olan bu işten dolayı, kız aynı köyden başka birisine kaçmıştır. Bu mesele Halep divanına intikal etmişti. Davanın sonunda gelin adayı 100 kuruşluk mehri geri vermek şartıyla, Mehmed nikâh akdinden vazgeçmiştir.¹⁷

1744'de Sarı Mahmud Mahallesi sakinlerinden Abdullah kızı Meryem adlı kadın ve aynı mahalleden Ali ile 15 kuruş mehr-i müaccel ve 5 kuruş mehr-i muaccel karşılığında nikâhları kıyılmıştır.¹⁸ Aynı tarihli başka bir nikâh akdi de ise, Şenbek Mahallesi sakinlerinden Emine ve İsmail'in şahitlerin huzurunda, 100 kuruş mehr ile nikâhları kıyılmıştır.¹⁹

Kızların eş seçimi veya seçilmiş eşler karşısında tercih hakları vardır. Mahkemenin kızların tercihlerini onadığı görülmektedir. Örneklerde görüldüğü üzere, ergenlik çağına gelmiş genç kızların (*hind-i balığa*) kendi iradesi doğrultusunda, karar verme ve hareket etme serbestisinin olduğunu, nikâh akitlerinden öğreniyoruz. Nikâh sürecinin ilk aşamasını nişan oluşturmuştur. Nişan, tarafları evliliğe hazırlamaktaydı. Ancak bazen evlilik gerçekleşmeden nişandan taraflardan biri veya her ikisi dönmekteydi. Küçük yaşta ebeveynlerin isteği üzerine nişanlanan kızların bir kısmı, biraz yaşları büyüğü zaman, nişanlıları ile evlenmek istemiyorlardı. Erkekler ise evlenmek için gerekli maddî gücü bulamadıkları için nişanlılarından ayrılmaktaydılar. Nişanın bozulmasından sonra tarafları mahkemeye getiren sebep ise, daha çok, nişanlılık döneminde karşılıklı verilmiş olan eşya ve paralar hakkındaki ihtilaflardır.

Mehr: Nikâh akdi meselesinde en önemli hususlardan birisi 'de "*mehr*" dir.²⁰ Mehr; nikâh akdi için, erkek tarafından bizzat kadına ekonomik güvence özelliğini taşıyan para ve mal verilmesiydi.²¹ İslam hukukunun geleneğine göre mehr iki kısma ayrılır. Bunlardan ilki, nikâh akdi esnasında belirlenen miktarın bir kısmı peşin olarak erkek tarafından, kadına verilirse buna "*mehr-i muaccel*", diğer kısmı da herhangi bir sebepten dolayı (*boşanma*,

¹⁷A.Ş.S 2 232/159.

¹⁸A.Ş.S 3 2/1.

¹⁹A.Ş.S 3 132/106.

²⁰Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Tarih Araştırmaları*, c. 3, İstanbul 1982, s.5.

²¹Erdoğan Keleş, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Muğla'da Evlilik Kurumu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/c.21, sayı.1, s.183-202.

ölüm) eşlerin ayrılması sonunda verilirse buna da “*mehr-i müeccel*” denilmektedir.²²

Eğer erkek, zevcesine nikâh kıyılırken belirlenen miktar üzerinden mehr-i müecceli vermemiş veya zevcesi bunu hibe etmemiş isemehrvefat halinde kocasının terekesinden tahsil edilirdi.²³ Terekelerde bu tarz bir hayli kayıt bulunmaktadır. Bu hususta mahkemeye intikal etmiş birkaç dava örneği ile yetineceğiz. 1709’da Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden İbrahim vefat etmişti. İbrahim nikâh kıyılırken şahitlerin huzurunda karısı Fatıma Hatun’a 2000 akçe mehr-i müeccel vermeyi vaat etmiş ve nikâh kıyılmıştı. Ancak İbrahim hayatta iken belirlenmiş mehri ödememişti. Kocanın ölümünden sonra, terekesi mirasçıları Fatıma Hatun ve çocukları Halil ve Mustafa’ya kalmıştı. Fatıma çocuklarına bakmakla yükümlü olduğunu beyan ettikten sonra alamadığı mehr’in terekeden kesilip kendisine verilmesini talep etmiştir.²⁴ Aynı tarihli diğer bir kayıttaki Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun mahkemeye gelerek vefat eden kocası Mustafa’nın kendisine ödemesi gereken 60 kuruşluk mehr’in 30 kuruşu ’nu vermediği beyan ederek kalan kısmını talep etmiştir.²⁵

Mehr-i müeccel miktarları sicillere yansırken mehr-i muaccel miktarlarının aynı sıklıkta yansıdığını söylemek mümkün değildir. Çünkü mehr-i muaccel evlenirken ödendiğinden, tereke taksimatlarında ve boşanma ile ilgili kayıtlarda yer almamıştır. Antakya’daki mehr-i müeccel miktarları küçükten büyüğe doğru, 5 kuruş²⁶, 15 kuruş²⁷, 20 kuruş²⁸, 50 kuruş²⁹, 55 kuruş³⁰, 70 kuruş³¹, 100 kuruş³², 400 kuruş³³, 500 kuruş³⁴ ve 2000 akçe şeklinde farklı

²²Bünyamin Karadöl, *Şeyhü'l-İslâm Minkarî-zâde Yahya Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvâları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2006, s.29-34.

²³ Vefat eden kişinin malının cinsine ve kıymetine göre yukarıdan aşağıya doğru tek tek yazılır, borçları ve defin masrafları çıkarıldıktan sonra kalan meblağ mirasçıları arasında taksim edilirdi. İşteborçlular kısmında kocanın sağlığında karısına veremediği mehr tahsil edilirdi. *A.Ş.S 8 53/37, 72/48, 128/90.*

²⁴*A.Ş.S 1 84/31.*

²⁵*A.Ş.S 1 147/53.*

²⁶*A.Ş.S 4 27/14, A.Ş.S 8 72/47.*

²⁷*A.Ş.S 3 12/5, A.Ş.S 9 32/17.*

²⁸*A.Ş.S 3 3/1, A.Ş.S 8 89/67, A.Ş.S 10 97/90.*

²⁹*A.Ş.S 1 171/60.*

³⁰*A.Ş.S 1 147/53, A.Ş.S 8 80/55.*

³¹*A.Ş.S 3 29/15.*

³²*A.Ş.S 1 22/9, A.Ş.S 8 53/37, 108/80, 129/92.*

oranlarda idi.³⁵ Bu rakamlara göre, ortalama mehr miktarı 50-100 kuruş civarındadır.

Mehr miktarlarındaki farklılığın çeşitli sebepleri vardır. İlk defa evlenecek kızlara veya dul bayanlara verilecek mehr miktarları farklı olduğu gibi, birinci eş veya daha sonra alınan ikinci veya üçüncü eşe verilecek mehr miktarlarında da farklılıklar görülmektedir.³⁶ Tabii ki bu oranları, evlenen erkeğin ekonomik durumu, piyasada ki paranın değeri de etkilemektedir. Nikâh akitlerinde dikkati çeken hususlardan birisi peşin ödenen mehrin sonra ödenecekten olandan birkaç kat daha düşük olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmîler, din, dil ve geleneklerini yaşama hususunda tamamen serbesttiler. Kendi kilise ve havralarında ayin yapma haklarına sahiplerdi. Aile hukuku ile ilgili bazı hususlar çoğunlukla (*nikâh akitleri*) kendi cemaatleri içerisinde halledilirken, bazı mesellerde de (*alacak-verecek, katil, hırsızlık gibi*) şer'i mahkemelere müracaat etmişlerdir. XVIII. yüzyılda Antakya kadı sicillerinde zimmîlere ait nikâh akitleriyle ilgili kayıt bulunmamaktadır.³⁷ Zaten bu dönem yayınlanan fermanlarda kadı veya naiplerin zimmîlerin nikâhlarını kıymaları da yasaklanmıştır.³⁸

Çok Evlilik: Osmanlı toplumunda birden fazla eşle evlenme dini ruhsat olup, dörde kadar evliliğe izin verilmekteydi. Osmanlı aile yapısı için de teoride verilen bu iznin, uygulamasının ne oranda olduğu sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Barkan, Demirel ve Gerber'in Anadolu'nun farklı bölgelerinde Osmanlı ailesi üzerine yapmış oldukları çalışmalarda tek ve çok evliliğe dair farklı oranlara ulaşılmıştır.³⁹

³³A.Ş.S 2 48/39.

³⁴A.Ş.S 7 93/54, A.Ş.S 8 46/31, A.Ş.S 9 103/63.

³⁵A.Ş.S 1 84/31.

³⁶A.Ş.S 1 22/9, A.Ş.S 7 93/54, A.Ş.S 8 46/31, A.Ş.S 9 103/63.

³⁷ Ancak aynı dönem içerisinde, Ankara ve Tokat Kazalarında evlenmeye aday zimmî kız ve erkekler kendi aralarında mehr kararlaştırıldıktan sonra kilise ve havraların yanı sıra kadı mahkemelerine de başvurmuşlardır. Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, c. CLIV, 211, Ankara 1991, s. 993-1051; Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niteliksel Yapısı", *Belleten*, c. LIV, sayı.211, Aralık, 1990, s.950-953.

³⁸BOA. *Cevdet Adliye nr. 4077, Cevdet Adliye nr. 2700.*

³⁹HaimGerber, "SocialandEconomicPosition of Women in a Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of MiddleEasternStudies*, no:12,1980, s.232-236, Gerber, XVIII yüzyılda Bursa şer'iyye sicillerini esas alarak yaptığı çalışmasında (2000 tereke incelemiştir) sadece 20 erkeğin iki veya daha fazla evli olduğu söylemektedir. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne

Yaptıkları çalışmaların temelini tereke defterleri oluşturmuştur. Bu münasebetle Antakya sicil kayıtlarına müracaat edilmiştir. Kazada ikamet edenlere ait 145 tereke defterinden 132 erkek tek eşli (%91,03), 11 erkek 2 eşli (%7,58), 2 erkek ise 3 eşli (%1,37) olduğu sonucuna varılmıştır. Oranlarda da görüldüğü üzere kazada çok evlilik bir ruhsat olsa da pratikte yaygın değildir. Çok evlilik yapmış erkeklere ait 13 terekeden birkaç örnek verilip değerlendirmeler yapılmıştır. 1709 senesinde Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden İbrahim Ağa'nın 1. zevcesi Recep kızı Fatıma, 2. zevcesi Abdullah kızı Fatıma ve 3. zevcesi Abdullah kızı Hatice olmak üzere eşleri olduğu görülür.⁴⁰ 1743'de Cebel-i Akra Nahiyesine bağlı Bitrin köyünde Halil oğlu Hacı Köse Hasan'ın 1. zevcesi Kasım kızı Cennet 2. zevcesi İbrahim kızı Huri adında iki hanımı olup eşler terekeden eşit oranda miras almışlardı.⁴¹

Kazada çok evlilik yapmış olanların bazı hususiyetleri müşterektir. Bu erkekler toplumda itibar sahibidirler. Bunlar, ehl-i şer veya ehl-i örfe zümresine mensup olup zengin kişilerdir. Bu kişilerin isimlerinin önünde veya sonunda, “*şeyh, el hac, es seyyid, bey veya ağa*” gibi unvanlar kullanmaları bu ideayı desteklemektedir.⁴² Çok eşli olan erkeklerden 2 eşli olanlarından dokuz askerî, ikisi halktan (*çok zengin*), 3 eşliler ise ilmiye sınıfına mensuplardır. 3 eşlilerin çocuk sayıları (9 erkek, 3 kız, diğeri 8 kız, 3 erkek) oldukça fazladır. 2 eşlilerin çocuk sayıları 2-5 arasında değişmektedir. Ayrıca kız sayısı erkekten biraz fazla ve büyük çocukların çoğunluğunun da kız olduğu görülmektedir. Muhtemelen çok evliliğin sebepleri arasında, erkek çocuğa sahip olma tutkusu etkili olmuştur.⁴³

Çocuk Sayısı: Osmanlı tarihi demografi araştırmalarında, henüz ortak bir netice ulaşılamamış hususlardan birisi de ailelerin çocuk sayısının kaç olduğudur. Bir ailede kaç çocuk olduğunu tespit için tereke, miras, alacak-

Askeri KassamınaAid Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, sayı.5-6, Ankara 1993, s.14. Barkan makalesinde; 1545-1659 seneleri arasında Edirne askeri kassamlığına ait tereke defterlerinin taksim kısımlarını esas alarak yaptığı incelemede, 1516 yeniçeri' nin sadece 103 tanesi iki, 6 tanesi üç evli olduğunu belirtmektedir. Demirel, “Ailenin Niceliksel Yapısı”, s.950-961. Demirel yaptığı incelemede Ankara'da 1700-1718 yıllarına ait, terekelerdeki 812 evli Müslümandan 715'i bir eşli, 84'ü iki eşli, 11'i üç eşli ve sadece 2 tanesi dört eşli olduğunu tespit etmiştir.

⁴⁰A.Ş.S 1 22/16.

⁴¹A.Ş.S 3 30/15.

⁴²A.Ş.S 1 42/19, 47/22, A.S.S.4 32/16, A.Ş.S 2 47/39.

⁴³ İbrahim Ağa'nın terekesi bu evlilik tipine örnektir. A.Ş.S 1 4/2.

verecek meseleleriyle ilgili kayıtlara müracaat edilmiştir. Bu kayıtlara göre, Antakya’da bir ailenin ortalama çocuk sayısı dörttür. 1’in altında veya 5’nin üzerinde çocuk sahibi olan aile sayısı azdır. Çıkan sonuca göre ailelerin 2-3-4-5 sayıları arasında çocuk sahibi oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁴ Gayr-i Müslim ailelerde çocuk sayısı ortalama 3-4 arasındadır ve bu oran Müslümanlara göre daha fazladır. Bu durum azınlık psikolojisiyle alakalı olmalıdır.⁴⁵

Kazada karı-koca ve çocuklardan müteşekkil bir Müslüman ailenin nüfus ortalaması 6 kişiden oluşmaktadır. Ebeveynleri de aile içine dâhil edersek Müslüman bir ailenin üye sayısının daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Bunun yanı sıra şehir ve köylerdeki ailelerin nüfus oranlarının aynı olmadığı, köylerdeki ortalama aile nüfusunun şehirden biraz daha az olduğu görülür.

2. Ailenin Dağılımı ve Alınan Önlemler

Boşanma: İslam’da aile hayat boyu devam ettirmek niyeti ile kurulan bir müessese ise de evliliğin her hangi bir safhasında karı ve kocadan biri veya her ikisi evliliği sürdürmeyecekleri kanaatine varırlarsa, boşanma bir çare olarak görülebilirdi.⁴⁶

Osmanlı aile hukukunda üç çeşit boşanma mevcuttu. Bunlardan birincisi, kocanın tek taraflı irade beyanı ile karısını boşamasıdır ki, buna daha ziyade “*talak*” denilmektedir.⁴⁷ Bu tip boşanma için herhangi bir sebebin mevcut olması gerekmediği gibi, bir mahkeme kararına da gerek yoktur. İkinci tür boşanma,⁴⁸ eşlerin karşılıklı olarak anlaşması suretiyle gerçekleştirdikleri boşanmadır ki buna “*muhalaa*” deniliyordu. Bu tür boşanma talepleri, daha çok kadın tarafından gelmekte ve kadın genellikle alması gereken mehr’den vazgeçerek kocasından kendisini boşanmasını talep etmektedir.

⁴⁴A.Ş.S 1 4/2, 71/27, 87/33, A.Ş.S 2 16/9, 22/16, 34/25, A.Ş.S 3 12/5, 29/14, 30 /15.

⁴⁵A.Ş.S 3 25/13, 26/14, A.Ş.S 7 79/46.

⁴⁶ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma ve Tefrik”, *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul 1986, s.2-3; R. Jennings, “Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus 1580-1640”, *Studia Islamica*, 78, 1993, s.155-167.

⁴⁷Reviewed Work(s): Allan Christelow, “Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History by Amira El Azhary Sonbol”, *The American Historical Review*, Vol. 102, No. 4. (Oct., 1997), s. 1196-1197.

⁴⁸Güler, makalesinde ikinci tip boşanmanın imparatorluğun birçok bölgesinde olduğunu hakkında şer’iyye sicillerinde hayli bilgi bulunduğunu belirtmektedir. Bu tarz boşanmanın sadece Müslüman kadınlarda değil, Gayr-i Müslim kadınlar arasında da görülmektedir. Bu tip boşanmalarda kadın mehr-i müeccel ve muaccele ’den vazgeçmektedir. İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği”, *Türkler*, c.14, Ankara 2002, s.28-36.

Üçüncü tür boşanma ise; “kazai” boşanmaydı. Bu tür boşanmada belirli sebeplerin ortaya çıkması ile taraflardan herhangi biri mahkemeye müracaat ederek hâkimden kendisini boşamasını istemekteydi. Eşlerden herhangi birinin hastalığı ve kusuru, kocanın mali yükümlülüklerini yerine getirememesi ve eşine kötü muamelede bulunması gibi sebepler yanında, gaiplik ve terk gibi durumlarda da kazai boşanma gerçekleşmekteydi.⁴⁹

Antakya sicil kayıtlarında da ikinci ve üçüncü türlerden boşanma vakalarına rastlanmıştır. 1709 senesinde Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden İbrahim Beşe karısını boşamış, bundan dolayı eşi Fatma’ya 2000 akçelikmehri ödemeyi kabul etmiştir.⁵⁰ Aynı tarihli başka bir belgede Kuseyr Nahiyesinde vaki Mersû adlı köyde Huri adlı hatun kocası İsa ile hiç geçinemediklerini ve alacağı olan 1 gerdanlık, bir çift öküz, bilezik ve 50 kuruşluk mehr ve nafakadan vazgeçip, boşanma talebinde bulunmuş ve mahkeme Huri’yi kocasından ayırmıştır.⁵¹

1743’de Sekakin Mahallesi sakinlerinden Osman Efendi, hanımı Zeynep’ten ayrılmak için 79 kuruş nafaka, altın ve kürk vermiştir.⁵² 1759’da Tut Mahallesi sakinlerinden, Süleyman kızı Hafife adlı hatun, kocası Kâtip Mehmed’in kendisini boşadığını, ancak 500 kuruşluk mal ve eşyasının hala kendisine verilmediğini bildirmesi üzerine dava İstanbul’a intikal etmişti. Antakya kadısına yazılan hükümde ise meselenin şer’i şerif üzere halledilmesini ve Hafife’nin kocasından alacaklarının tahsil edilmesi istenmiştir.⁵³

Örneklerde de görüldüğü üzere boşanma talebinde bulunan erkekler herhangi bir gerekçe göstermemektedirler. Mahkeme erkeklere boşanma karşılığında altın, kürk, gerdanlık ve mehr-i müecceli gibi önceden eşine vaat ettiği kıymetli metalara eşine ödemeyi mecbur kılmıştır. Kadınlar evlenirken çeyiz olarak getirdikleri ve evlilik süresince birikimleri mallarını veya almadıkları mehrlerini ayrılırken kocalarından talep etmişlerdir. Ancak mahkeme kararına rağmen erkeklerin genellikle, eşine vaat ettiği nafakayı geciktirdiği veya vermediği de görülmektedir. Boşanma talebinde bulunan kadınlar ise umumiyetle geçimsizliği gerekçe olarak göstermişlerdir. Kadınlar boşanma talebinde bulduklarında, kocalarından alacakları mehri’den vazgeçmişlerdir. Kazada eşlerinden boşanan erkeklerin büyük bir kısmı askeri zümreye aitti.

⁴⁹ Mehmet Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul, 1996, s.167-168.

⁵⁰A.Ş.S 1 84/31.

⁵¹A.Ş.S 1 171/60.

⁵²A.Ş.S 3 29/15.

⁵³ BOA. Haleb Ahkâm Defteri nr. 2 Belge 1, s.255.

Bu durum boşanan kişilerin mali yapısıyla ilişkilidir. Çünkü boşanmak, erkek açısından önemli bir ekonomik külfet getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, boşanan erkekler ile onların ekonomik durumları arasında mantıklı bir ilişki vardır.

Vasi Ataması: Sahipsiz çocuklara büyüünceye kadar mallarını tasarruf etmek ve onlara yevmiye olarak “*nafaka*” ve “*kisve baha*” adıyla tayin edilen parayı sarf etmek üzere kadı veya naip tarafından uygun görülen bir kişi “*vasi*” olarak tayin edilmiştir. Ana veya babadan birisinin veya her ikisinin vefat etmesiyle parçalanmış ailelerin ergenlik yaşına girmemiş çocuklarının ebeveynlerinden kendilerine intikal eden mirasları vardır.⁵⁴ İşte bu süreç içinde, çocukların vesayet haklarını kullanma ehliyetini üzerine alan mallarını satan, işleten veya tasarruf etme hakkına sahip olan kişilere vasi adı verilmiştir.⁵⁵ 1802’deki bir fermanla, babalarından çocuklarına intikal eden, menkul veya gayr-i menkul malların tasarrufunu üzerine alan vasilerin, bu malları satarken piyasa değerinden yüksek satmaları ve yetimlerin haklarının korunması istenmiştir.⁵⁶ Buna ilave olarak bir kişinin vasi olabilmesi için akıl baliğ ve hür olması kadı tarafından tayin edilmesi ve kendisinin de vasiliği kabul ettiğini beyan etmesi gerekmektedir.

XVIII. yüzyılda Antakya ailesinde çocukların ekonomik varlıklarının (*miras*) korunması ve işletilmesinde vasilik önemli bir rol oynamıştır. Sicillerde vasi veya kayyum tayin ile alakalı birçok kayıt bulunmaktadır. 1709 senesinde Kantara Mahallesi’nde sakin iken vefat eden Abdurrahman Çelebi’nin oğlu Mehmed babasından kendisine intikal eden mallarının korunup ve işletilmesi için dedesi Mustafa Çelebi’yi kendisine vasi tayin etmiştir.⁵⁷ 1710’de Tut Mahallesi’nden Hacı Hasan’ın vefatı üzerine kızları Ayşe ve Hatice’ye babalarından miras kalan malların muhafazası ve kullanımı için eşraftan Mehmed Şükrü Ağa’nın vasilik ve kayyumluğu uygun görülmüştür.⁵⁸

1736’da Habib’ün Neccar Mahallesi’nden olan ve vefat eden Şerife Hatun’un çocukları Abdulkadir, Osman, Veli ve Ayşe’ye, annelerinden kendilerine intikal eden malların korunması ve işletilmesi için babaları Mehmed vasi olmuştur.⁵⁹ 1743’de Şenbek Mahallesi’nde ikamet eden Efrâd-ı Zulkadiriye

⁵⁴Ertan, *Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.99.

⁵⁵BOA. *Cevdet Adliye nr. 1616*.

⁵⁶BOA. *Cevdet Adliye nr. 2444*.

⁵⁷A.Ş.S 1 139/50.

⁵⁸A.Ş.S 1 137/49.

⁵⁹A.Ş.S 2 122/88.

voyvodası Süleyman Ağa vefat etmiş bunun üzerine malları hanımı Zeliha Hatun ve çocukları Afife, Neslihan, Fatıma'ya intikal etmiştir. Çocukların vasiliğine de Hacı Mustafa Çelebi getirilmişti.⁶⁰ Aynı tarihli başka bir belgede ise, Sofular Mahallesi sakinlerinden iken mürd olan (zimmî) Uğurlu'nun çocuklarının vasiliği Hıdır oğlu Aslan'a verilmişti. Sonraki dönemde vasilik çocukların ebesi olan Yakup kızı Hatun adlı Nasranî'ye verilmiş olup, öncedenvasi olan Hıdır'ın zimmetindeki 70 kuruşluk para da Hatuna emanet edilmiştir.⁶¹

1752'de Kastel Mahallesi sakinlerinden Hacı Ahmed Beşe oğlu Hüseyin Ağa vefat etmiş, mal ve çocuklarının vasiliği, anneleri Hatice'ye tevdi edilmiştir.⁶² 1762'de Sekakin Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Uzunçelebi Ağa oğlu Süleyman mallarının korunması ve çocukları Ahmed, İbrahim, Hasan, Ömer'in vasiliğini anneleri Asiye Hatun üstlenmiştir.⁶³ 1775'de Sekakin Mahallesinden Hacı Mehmed Efendi oğlu Hacı Mustafa Efendi'nin vefatı üzerine çocukları Ömer, Mustafa, Zeynep, Asiye'nin mallarının korunması için Hacı Abdurrahman Efendi vasi ve kayyum tayin edilmiştir.⁶⁴ Vasi ve kayyumluğa ait bu tarz örnekleri çoğalmak mümkündür.

Nafaka veya Kisve Baha: Koca veya babadan yoksun bir aileyi dış tehlikelerden korumak, nafaka temini ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi gibi hususlar büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Bütün bu fonksiyonların aksamaması ve aile üyelerinin yeniden topluma kazandırılması için nafaka uygulaması çok önemli olgudur.⁶⁵ Anne ve babasından birisinin ölümü veya ayrılması durumunda aile dağılmaktadır. Dağılan aile üyelerini korumak için eş veya çocuklara bağlanan nafaka uygulamaları Antakya'da da görülmektedir.

1709'da Habib'ünNeccar Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden İbrahim'in kardeşi Yusuf mahkemeye müracaat ederek kardeşinin iflas halindeyken öldüğünü, geride kalan karısı Meryem'in ve çocuklarının kendilerini geçindirebilecek durumlarının olmadığını bildirip, nafaka talebinde bulunmuştu. Kadı meselenin araştırılması için bir mübaşir tayin edip durum tespiti yaptır-

⁶⁰A.Ş.S 3 20/7, 21/10.

⁶¹A.Ş.S 3 23/12.

⁶²A.Ş.S 5 193/115.

⁶³A.Ş.S 7 66/39.

⁶⁴A.Ş.S 9 40/21.

⁶⁵R.C.Jenning, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records the Shaira Court of Anatolian Kayseri", *Jurnal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. XVIII, Part 1, Leiden 1975, s.53-115.

dıktan sonra Yusuf'un talebi kabul edilmiştir.⁶⁶ Aynı tarihli başka bir belgede İmran Mahallesi sakinlerinden Safiye Hatun mahkemeye müracaat ederek, kocası Mustafa'nın öldüğünü ve bu sebepten dolayı çocukları Mehmed ve kızı Merve için nafaka talebinde bulunmuş, yapılan tahkikattan neticesinde, Safiye Hatun'un isteği olumlu görmüştür.⁶⁷ Aynı tarihli mahkemeye intikal eden diğer bir nafaka talebinde ise, Sarı Mahmud Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmed Ağa'nın oğlu Mehmed'e, annesi Ayşe vasi olarak tayin edilmiş ve günlük 5 akçe nafaka takdir edilmesini talep etmiştir.⁶⁸

1743'de Buhsin adlı köy sakinlerinden iken vefat eden Köse Hasan'ın kızı Ayşe'ye ve annesinin karnında olan bebeğe⁶⁹, babalarından intikal eden malların zapt ve hıfzı için vasi tayini ve günlük ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla her bir çocuğa yevmiye 10 akçe nafaka tayin edilmiştir.⁷⁰ Aynı tarihte Şeyh Ali Mahallesinden olan Kara Ali'nin oğlu Abdulkadir'e vasi olarak annesi Rabia Hatun tayin edilmiş, Rabia Hatun mahkemeye müracaat ederek çocuğuna günlük 6 akçe nafaka bağlatmıştır.⁷¹

1746'de Kırkıziye köyünde sakin iken vefat eden Durmuş oğlu Osmanlı Beşe'nin çocukları olan Süleyman, Ahmed ve Hatice'ye günlük yevmiye 14 akçe nafaka tayin edilmiştir.⁷² 1776'da Antakya'nın ayanlarından Serturnaî Şerafettin Ağa'nın ölümünden sonra çocukları olan Mehmed Emin, Süleyman, Hüseyin ve Zeynep'e anneleri Ahmed Ağa kızı Hatice vasi tayin edilmiştir. Annelerinin talebiyle çocuklarının her birine yevmiye 30 akçe nafaka bağlanmıştı.⁷³ Aynı tarihli başka bir vesikada, vefat eden Hacı Abdurrahman'ın eşi Rahime Hoca, mahkemeye müracaat ederek oğlu İbrahim Halim'e günlük yevmiye 10 akçe nafaka bağlatmıştır.⁷⁴

⁶⁶A.Ş.S 1 16/7.

⁶⁷A.Ş.S 1 11/5.

⁶⁸A.Ş.S 1 32/12.

⁶⁹ Sicil kayıtlarında, anne karnında doğmamış bebek (*cenin*) erkek olarak kabul edilmiştir. Bu tarz 5 kayıt bulunmaktadır. Bkz. A.Ş.S 3 30/15, A.Ş.S 5 211/143, A.Ş.S 7 65/38. A.Ş.S 8 54/37, 80/55.

⁷⁰A.Ş.S 3 31/16.

⁷¹A.Ş.S 3 35/18.

⁷²A.Ş.S 4 87/41.

⁷³A.Ş.S 8 100/75.

⁷⁴A.Ş.S 8 111/83.

Vasi ve nafakayla ilgili uygulamalarda görüldüğü üzere, devlet her ne sebeple olursa olsun dağılmış veya parçalanmış ailelerin bakıma muhtaç üyelerini korumuştur. Kazada, hemen ve daima, eğer sağ ise sırasıyla çocuğun annesi, babası, dedesi, dayısı, amcası gibi birinci derecede güvenilir akrabaları vasi tayin edilmiştir.⁷⁵ Eğer çocukların akrabaları yok ise şehrin eşrafı olarak nitelendirilen bir kişi kadı tarafından vasi tayin edilirdi. Ayrıca vasilığın el değiştirildiği de görülen bir durumdur.⁷⁶

Vasi ve kayyumlar, çocuklara düşen miras payının muhafaza ve idaresini üstlenmelerinin yanı sıra çocuklar için günlük nafaka takdiri talebinde bulunmaktadırlar.⁷⁷ Takdir edilen nafaka çocuğa düşen miras payından karşılanmaktaydı.⁷⁸ Mahkemenin nafaka takdiri olmaksızın çocuk için yapılan harcamalar bağış kabul edildiğinden, bunların daha sonra çocuğun malından tahsili mümkün olmamaktadır.⁷⁹

Bu uygulamalar sayesinde, kimsesiz çocuklar, kendilerine ebeveynlerinden intikal eden mallarını muhafaza edebilmişlerdir. Hatta gereği gibi malını harcamayan vasi tayin edilen diğer kişileri yargıya şikâyet edebilmişlerdir. Mahkeme, her ne sebepten olursa olsun dağılan ailelerin üyelerine gıda, yiyecek, mesken ve bakım masraflarını karşılamaya gayret etmiştir. Takdir edilen nafaka oranları günlük işlerinin temini için çocuk başına 5-30 akçe arasında değişmektedir. Nafaka oranları paranın değeri ve kendilerine intikal eden miras yekûnuna paralel olarak değişmiştir.

Son tahlilde, nafaka, vasi tayini gibi uygulamalar ailenin ölüm veya boşanma sebebiyle çözülme döneminde, geride kalan üyelerinin, özellikle de çocuklar ve kadınların korunması, onların sıkıntıya düşmesine engellemeye yönelik uygulanan sosyal politikaların bir yansımasıdır. Klasik dönemde devlet, şartlar elverdiği ölçüde kimsesiz, yetim veya öksüz, başka bir ifadeyle bakıma muhtaç olanları koruma yoluna gitmiştir. Her ne sebepten olursa olsun parçalanmış aile ve üyelerini ayrıca mallarını da muhafaza ederek, tekrar sağlıklı bir şekilde topluma dâhil etmeye çalışmıştır.

⁷⁵A.Ş.S 9 80/48, 114/72, 118/75, A.Ş.S 10 7/4, 11/7, 29/27.

⁷⁶A.Ş.S 3 16/7, 22/11, 24/12, 25/13, 27/14, 32/17, 92/59, 97/73.

⁷⁷A.Ş.S 5 68/41, 80/50, 98/59, 103/51.

⁷⁸A.Ş.S 7 27/12, 68/40, 234/143, 290/161, 291/161, 309/169.

⁷⁹A.Ş.S 4 44/24, 69/35, A.Ş.S 8 26/16.

3. Ailenin Mekân ve Eşyaları

Doğduğumuz andan itibaren başlayarak bir kültürle karşılaşırız ve onunla hayatımız boyunca iç içe yaşarız. İçerisinde yaşadığımız kültür, bilgiyi, dini, sanatı, ahlakı, hukuku, ekonomiyi, siyaseti ve aileyi içine almaktadır. Ancak bir yaşam deseni olan kültür ve sahip olduğu değerler, toplumdan topluma çeşitlilik gösterirler ve görecelidirler.⁸⁰ Bu bakımdan kültür kavramı, çok geniş bir tabirdir, bu başlık altında, kültürel yapının unsurlarından olan evler ve fiziki yapıları, ailenin sosyal yansıma unsurlarından olan kıyafet ve ev eşyaları gibi folklorik malzemeler ele alınmıştır.

Mekân:Bilindiği üzere, toplumun en küçük birimi olan ailenin içinde yaşadığı ve bir kültür ünitesi konumunda bulunan evlerin türleri oldukça farklıdır.⁸¹ Evlerde aile üyelerinin dünya görüşünü, inanç sistemini, tabiat karşısındaki tavrını, estetik ve sanat anlayışlarını, geleneklerini, göreneklerini, örf ve adetlerini görmek mümkündür.⁸²

Şehrin birim olarak en küçük, fakat fiziki yapısını büyük oranda etkileyen evin⁸³, Türk-İslam ailesi ve fonksiyonlarıyla yakından ilişkisi vardır.⁸⁴ Anadolu'da Türk ailesi, yakın zamana kadar birkaç kuşağı bünyesinde toplayan kalabalık bir gruptur.Bu sebeple evler, geniş bir alana, çok sayıda odaya, açık bölümlere ve bahçeye yayılmıştır. Diğer taraftan gıda maddeleri için kiler ve beslenen hayvanlar için ise ahır bu mimari yapının bir uzantısıdır.⁸⁵

Vesikalarda, “*menzil*”, “*bir bâb*” ve “*beyt*”olarak kayıt edilen evlerin, tek katlıları “*tahtâni*” ve iki katlıları ise “*fevkanî*” olarak adlandırılmıştır.⁸⁶ Antakya'da ki evler tek veya iki katlı olmakla beraber büyük çoğunluğu iki

⁸⁰ Ertan, *Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.136.

⁸¹ Ömer Demirel, Muhittin Tuş, Adnan Gürbüz, “Osmanlı Orta Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşamı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c.2, Ankara 1992, s.721–722.

⁸²Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*,(çev. M.A. Kılıçbay), İstanbul 1991.

⁸³ Maurice Cerasi, “Late-OttomanArchitectsand Master Builders”,*Muqarnas*, Vol. 5. (1988), s. 87-102.

⁸⁴ Sezer Tansağ, “Türk Mimarisinde Değişme ve Gelişme Çizgisi”, *Sosyo-Kültürel Değişme SürecindeTürk Ailesi*, c.2, Ankara 1992, s.767.

⁸⁵ İbrahim Bakır, “Ailenin Yaşama Mekânı Ev”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, c.2, Ankara 1991, s.462.

⁸⁶*A.Ş.S 3 17/7, 75/52, 100/78, A.Ş.S 5 192/114, 193/115, A.Ş.S 5 193/115, A.Ş.S 9 47/23 vd.*

katlı olup odalar yan yana sıralanmıştır.⁸⁷ Evlerin en önemli ortak ögesi, cephe tarafının sokağa bakmasıydı. Evlerin iki katlı olmasının başlıca sebepleri arasında, birkaç kuşağı bünyesinde barındırmaları, iklim şartları, arsa kıtlığı ve ev mimarisi gelmektedir.⁸⁸

Bilinen bu evlerden başka şehirde, ortak kullanım alanı olan “*kaysarlık*” ve “*havş*”larda(*oda ve kulübeler*) bulunmaktaydı.⁸⁹ Bunlardan kaysarlık, dışardan gelen tüccarların Antakya şehrinde ikametleri süresince, tüccar, yoksul yabancılar, Arap ve Bedevilerin kaldıkları oda ve kulübe şeklindeki mekânlardır.⁹⁰ *Havş* ise yarı kır hayatı yaşayan fakir halkın oturdukları küçük evlerin yer aldığı geniş alanları ifade etmektedir.⁹¹ Gerek havşlar ve gerekse kaysarlıklar, kethüda, sipahi, yeniçeri ve müftü gibi, şehrin ileri gelenlerine ait olup, bazılarının birden fazla sahibi vardı. Kaysarlıklar, muhtelif sayıdaki ev ya da odalardan, havşlar ise yine ev ve odalar ile kulübelere müteşekkildi.⁹²

Şehirdeki evlerin büyük bölümünde kiracılar oturmaktadır. Diğer bir ifadeyle bir kişinin birden fazla evi bulunmaktadır. Evlerin, sahipleri tarafından kullanıldığını ifade etmek için, oturan şahsın adı yazıldıktan sonra, yanına “*sâkin-ihod*”, kiraya verilmiş evleri ifade etmek için ise “*ecir*” kaydı düşülmüştür.⁹³ 1736 ve 1749 senelerine ait kayıtlarda şehirde, 1736’da 900 mülk 1255 kiracı evi, 1749’da ise 937 mülk 1030 kiracı evi bulunmaktaydı.⁹⁴ Kiracı evlerinin büyük kısmı merkezin arka sokağındaki mahalle ve varoşlardadır. Kiracı olarak adlandırılan grup; geçici bir dönem için şehir dışından gelenler, şehre ticaret için şehirde bulunanlar, ev kiralayan tüccarlar veya şehirde ikamet edip te ev alabilecek ekonomik düzeyi olmayanlardan meydana geliyordu.

Sicillerde “*hücced*” olarak adlandırılan alım-satım ile ilgili kayıtlarının önemli bir miktarını ev satışları oluşturmaktadır. Ev sahiplerinin büyük bir

⁸⁷ Adem Kara, *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, İstanbul 2005, s.34-38.

⁸⁸ Fuat Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Ankara 2006.

⁸⁹ Enver Çakar “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, *Bellekten*, c. LXVIII, sayı. 252, Ağustos 2004, s.1-27.

⁹⁰ AndreRaymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktay), İstanbul 1995, s.228.

⁹¹ Raymond, *Arap Kentleri*, s.230-231.

⁹² BOA. MAD nr. 678, s.25-39.

⁹³ BOA. MAD nr. 678, s.25-39; A.Ş.S 5 193/115, A.Ş.S 9 69/38.

⁹⁴ A.Ş.S 2 66/52, A.Ş.S 4 240/130.

kısmı, ya miras usulüyle veya hisse sahibi olarak mesken sahibi olmuşlardır. Kazada, ev sahibi olmak önemli bir yatırım aracıydı. İnsanların ekonomik şartlarına göre bir eve sahip olmak,herhalde en büyük amaçları idi. Dönemin ev fiyatlarına bakılırsa mesken sahibi olmak zenginliğin ve sosyal statünün de farklı bir göstergesiydi.

Kazadaki ev fiyatlarını etkileyen faktörler arasında; evin teknik özelliği, dönemsel fiyatlar, şehrin o dönem için gözde yerlerinde bulunması ve kullanılan yapı malzemesi gibi sebepler rol oynamıştır. Evlerin satış bedelleri bu konuda bize ipucu vermektedir. 1736'da Cami-i Kebir Mahallesiinde ev 1000 kuruş, Mahsen Mahallesiinde 300 kuruş⁹⁵, 1743'de Kastel Mahallesiinde ev(*harabe*) 500 kuruş, İmran Mahallesiinde 700 kuruş, MahsenMahallesiinde 270 kuruş⁹⁶, 1752'de KastelMahallesiinde 600 kuruş, Dörtayak Mahallesiinde 350 kuruş⁹⁷ ve 1775'de Kantara Mahallesiinde 700 kuruş, 1000 kuruş ve 1500 kuruş, Ümran ve Habib'ünNeccar Mahallelerinde evler 1000 kuruş, Şenbek Mahallesiinde ev 600 ve 800 kuruş, Debbus ve Dörtayak Mahallelerinde evler 1000 kuruş civarındadır.⁹⁸

Evlerin genel özelliği; üç tarafı mülklerle, bir tarafı sokakla çevrili ve büyük bir kısmında da "*keneף*" bulunmaktaydı.⁹⁹ Dışa kapalı olan evin tek açık mekânı olan avlu sadece gökyüzüne açıktı. Evler mimarisinin bu konumu, komşularla iç içe süren yaşayışla iyi komşuluk ilişkileri ve dayanışmayı üst düzeyde tutmaktaydı.¹⁰⁰ Avlulara "*havuş*" veya "*hayat*" denir ve aile için evin içi, mekânları kadar önemlidir.¹⁰¹ Zenginlerin konakları "*harem dairesi*" ve "*selamlık*" diye iki kısımdan meydana gelmekteydi. Bazı büyük evlerde, iç kapının hemen yanında, misafirlerin atları için ahır bulunurdu. Bazı evlerde dış kapı ile iç kapı arasındaki koridorun üzerinde, menzil ve hanlarda olduğu gibi bir "*kapı üstü oda*"nın yer aldığı görülmüştür.¹⁰²

Şehirdeki dar sokaklar boyunca sıralanan evlerin bahçeleri genellikle küçük olmakla beraber mevcuttu. Avlularında birkaç ağaç ya da süs bitkileri bulunurdu. Zengin ailelerin çoğunun şehir dışında bağları, bahçeleri vardı. Eşkı-

⁹⁵A.Ş.S 2 148/92, 79/57.

⁹⁶A.Ş.S 3 17/7, 75/52, 100/78.

⁹⁷A.Ş.S 5 192/114, 193/115.

⁹⁸A.Ş.S 9 47/23, 60/33, 69/38.

⁹⁹A.Ş.S 5 192/114, 193/115, A.Ş.S 9 47/23, 60/33, 69/38.

¹⁰⁰ Kara, *Antakya*, s.34-34.

¹⁰¹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı Dönemi*, Ankara 2000, s.131.

¹⁰² Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Antakya 1992, s.55.

ya tehlikesinin fazla olmadığı zamanlarda havalar ısınınca yazlık evlere taşınılırdı. Evlerin çoğunda pencerelerin önünde duvar boyunca uzanan yer sedirleri vardı. Bir evin zenginliği yastıklarından belli olurdu. Zengin evlerinde kullanıldıkça ve ipek kadife minderler ise daha gösterişliydi. Osmanlı döneminde avlulu tarzıyla, Suriye bölgesine benzeyen evler, kiremitli yapı tarzı ve mahalli motifleri ile Suriye mimarisinden ayrılır ve bu haliyle Türk ev mimarisinin sıcaklığını yansıtır.¹⁰³

Kıyafet ve Ev Eşyaları: Osmanlı toplumunda giyim-kuşam konusu zaman, mekân, sosyal statü ve sınıflara göre çeşitlilik gösterirdi.¹⁰⁴ Aile fertlerinin kültürel durumları, mensup oldukları dinleri, yaşadıkları coğrafya ve iklimi, kılık-kıyafetleri üzerinde etkili olmuştur.¹⁰⁵ Geniş bir coğrafyaya sahip olan ve bu sebeple farklı etnik ve dini unsurları içerisinde barındıran Osmanlı ailesinin, zengin bir giyim-kuşam tarzı ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁶ Müslim, Gayr-ı Müslim, askeri, mesleki ve dini-tasavvufi kıyafet biçimleri sosyal hayatta kendisini göstermiştir.¹⁰⁷

Aile üyelerinin giysileri, ev içi ve ev dışı olarak iki kısma ayrılırdı. Kadın ve erkeklerin iç giysileri; belden aşağıya don ve dizlik, belden yukarıya zıbın, içlik ve gömlek, bunların üzerine de kalçalara kadar uzanan mintan ve boydan diz kapaklarına kadar uzanan ve zamanla dış elbise olarak da giyilebilen entari ve fistan oluşurdu.¹⁰⁸

Kadın ve erkeklerde dış kıyafet olarak ise; belden aşağısı için yukarıdan aşağıya doğru inen mintan ve entarinin uçlarını toplayarak don ve dizliğin üzerine giydikleri çuha, şal ve şalvar, mintan, entari ve fistan üzerine libade, hırka ve yelekler, vazgeçilmez olarak görülen uçkur, kemer ve kuşaktan meydana gelirdi. Bütün bu giysilerin üzerine ev dışı kıyafet olarak, baştan

¹⁰³ Kara, *Antakya*, s.35.

¹⁰⁴ Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Ankara 1983, s.69-91.

¹⁰⁵ Marc Baer, "Islamic Conversion Narratives of Women: Social Change and Gendered Religious Hierarchy in Early Modern Ottoman Istanbul", *Gender & History*, vol.16, no.2, August 2004, s.425-458.

¹⁰⁶ Ruth Lamdan, "Communal Regulations as a Source for Jewish Women's Lives in the Ottoman Empire", *The Muslim World*, volume.95, April 2005, s.249-263.

¹⁰⁷ Donald Quataert, "Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 29, No. 3. (Aug., 1997), s. 403-425.

¹⁰⁸ Ertan, *Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.136.

aşağıya uzanan aba, cübbe, kaftan, kürk, ferace ve yağmurluk seçildiği gözlenmiştir. Ayrıca baş kıyafeti olarak tülbent ve çembere rastlanmıştır.¹⁰⁹

Terekelerden derlenen folklorik verilere göre Antakya ailesinin giyim-kuşam, ziynet eşyaları, silah ve kesici aletler, saat-aydınlanma malzemeleri, keyif veren maddeler, yiyecek maddeleri, mutfak ve temizlik malzemeleri ile ev içi döşeme malzemelerinin listeleri çıkarılmıştır.

Erkek Giysileri: Altı Parmak Entari, Basma Entari, Basma Şalvar, Gömlek, Kumaş Yağmurluk, Entari Beyazlı, Alaca Entari, Şalvar, Libade, Yelek, Dizlik, Kumaş Entari, Çizme, Cedid Alaca, Mintan, Şam Entari, Abani Sarık, Yeşil Sarık, Bez Libade, Simli Libade, Kutni Entari, Simli Çuka Libade, Merinos Dizlik, Başlık, Kırmızı Kuşak, Çorap, Küre Entari, Mavi Dizlik, İngiliz Çukası, Fransız Çukası, Basma Hırka, Püskül, Palaska, Sim Eteklik, Kumaş, Mor Felli Kaftan, Canfes Şalvar, Hümayun Entari, Aba, Buldankari Sarık, Beyaz Hırka, Hint Kumaş Entari, Hama Kuşak, İp Kuşak, Simli Merinos Hırka, Kadife Kırmızı Hırka, Ankene Entari, Hilali Gömlek, Kahverengi Çuka, Halebi Kunti, Diyarbakır Bezi, Ma'i Çuka, Kırmızı Benes Çuka, Mısır Kuşağı, Siyah Telli Kaftan, Trablusî Kuşak, Tülbent Sarık, Kırmızı İhram İçlik, Beyaz Çiteli Entari, Siyah Çiteli Entari, Bursakarî Entari, Nebati Sarık, Simtaş Kuşak, Şamkarî Uzun Entari, Çuha Kaplı Kürk, Samur Kürk, Sırma Düğme, Siyah Telli Kaftan ve Hatayî Kaftan, Musul Sarığı.

Kadın Giysileri: Çuha Ferace, Küçük Çuha Aba, Acem Şalı, İpek Şal, Canfes Entari, Bursakarî Entari, Sarı Şal, Hint Yaşmağı, Fanila, Dizlik, Basma Şal, Sim Yıldızlı Futa, Sırmalı Hırka, Telli Entari, Canfes Acem Şalı Aba, Abani Yaşmak, Kumaş Entari, Bez Ferace, Önlük Yaşmak, Köhne Bez Entari, Sim Eteklik Kuşak, Mortelli Şalvar, Sarı Malide Entari, Müstamel Melez Gömlek.

Ziynet Eşyaları: Sim Tepelik Adliye Altunu, Gerdanlık, Sim Yüzük, Yirmilik Altun, Rub'iyye Altunu, Beşlik Altun, Altılık Altun, Küpe, Çatal Başlığı, İğne, Altun Çift Bilezik, Mercan Tespih, Altun Saat, Gümüş Saat, Sim Gerdanlık, Yıldızlı Tepelik, Mercan Bilezik, Boncuk Küpe, Sim Tarak.

Ayakkabı: Mest ve Pabuç, Büyük ve Küçük Çizme, Canfes Ayakkabı.

Silah ve Kesici Aletler: Nacak, Testere, Bıçak, Simli Kebir, Tüfek, Simli Tabanca, Orak, Kılıç, Makas, Piştov, Çifte Tüfek, Simli Piştov, Çifte Simli Tabanca, Sarı Takım Tabanca, Büyük Bıçak, Boylu Tüfek.

¹⁰⁹ Demirel-Tuş -Gürbüz, " Ev, Eşya ve Giyim Kuşamı", s.721; Ertan, *Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, s.136.

Saat ve Aydınlanma Malzemeleri: Saat, Simli Köstekli Saat, Balmumu, Cam Fener, Şamdan, Farisi Saat, Fener, Kandil, Oturaklı Saat, Altın Saat, Şamdan Çift, Kandil Yağı.

Keyif verici Maddeler ve İlgili Aletler: Nargile, Kahve Değirmeni, Kahve Takımı, Fincan, Cezve, Çubuk Takımı, Tütün, Tütün Kesesi, Şerbet Takımı Fincanı, Kahve Güğümü, Duhan Sandığı, Kahve İbriği.

Yiyecek Maddeleri: Bulgur, Tarhana, Pirinç, Şeker, Nohut, Üzüm, Ceviz, Dut, Pekmez, Sade Yağı, Zeytin Yağı, Kara Biber, Tuz, Kuru Üzüm, Darı, Susam, Kahve, Çay, Soğan, Kırmızı Üzüm, Buğday, Karanfil, Şap.

Mutfak, Banyo Eşyaları ve Temizlik Malzemeleri: Çanak, Tabak, Kapalı Tas, Küçük Çanak Takımı, Meydan Sınisi, Büyük Sini, Büyük Bakır Sini, Kaşık, Kazan, Tencere, Küçük Sini, Güğüm, Sefer Tası, Büyük Nüsah Kazan, Pilav Tepsisi, Büyük Sarı Sini, Hamam Leğeni, Leğen, İbrik, Sarı Büyük İbrik, Abdestlik, Sabun, Kiltaşı, Mendil, Hamamiye, Peşkir, Havlu, Sofra Altı, Hamam Takımı, El Leğeni, Demir Mangal, Sağır Leğence, Kebir Tencere, Kebir Kazgan, Küp, Demir Tava.

Ev içi Döşemesine Ait Eşyalar: Kilim, Minder, Çul, Şilte, Yastık, Döşek Örtüsü, Seccade, Kırmızılı Kilim, Yün Minder, Keçe, Döşeme Yastığı, Deve Yününden Kilim, Post, Oda Döşemesi, Baş Oda Döşemesi, Sandık Kilimi, Köhne Çarşaf, Çekmece, Sandık Küp, Çift Sandık, Tek Sandık, Heybe, Sandalye, Tekne, Yastık İçi.

Terekelerde döşeme eşyaları, kilimler, perdeler, sofralar, minder, yastık ve döşek gibi her evde bulunan eşyalar genellikle “köhne” olarak belirtilmiştir. Bu durum gelir düzeyi yüksek terekelerde farklılık arz etmektedir. Gelir düzeyi düşük olanlardan farklı olarak, zenginlerin terekelerinde, simli, sırmalı kaftanlar, porselen takımları, aynalar, Kütahya fincan takımları ve saatler gibi eşyaların varlıkları dikkat çekmektedir. Mutfak eşyaları; kazan, kapaklı tencere, mangal, kahve takımı, sini, güğüm, tepsi, kepçe, leğen gibi genellikle hep aynı araç ve gereçlerden oluşuyordu. Bu mutfak eşyalarıyla gelir düzeyinin tespiti zor görünmektedir. Silahlar ve kürkler genellikle askeri sınıf ve esnaflara ait terekelerde karşımıza çıkmaktadır. Kürkler de, giysiler ve döşemelik eşyalar gibi kullanılmış ve yıpranmış olarak kayıt edilmiştir. Bu eşya listeleri bize toplumun sosyal ve ekonomik durumu hakkında ipuçları verebilir. Buna göre Antakya halkının, ekser çoğunluğunun kendi halinde, orta halli gelir düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Ancak oranları az olmakla beraber, kazada fakir ve zenginlerde vardır ve bu durum kişisel eşya veya ev içi araç-gereçlerin niteliğine yansımıştır.

Bu zengin malzematicari hareketlilik hakkında bazı ipuçları sunmaktadır. Terekelerde, bir kısım eşya veya malların Antakya'ya ait olduğu bir kısım

ise imparatorluğun değişik bölgelerinde üretildiği görülmektedir. Bu durum, şehirlerarası sıkı bir ticaret ağının mevcudiyetini, ülke dışında üretilen malın ithalat yoluyla ülkeye girdiğini ve satıldığına delildir. Şam'dan gelen kaftan, tülbent, kuşak, alaca entari, Haleb'ten astar, atlas, sarıçiçekli, makrama, peş-tamal, Hint'ten kumaş, ipek peşkir 'in yanı sıra Acem şalı, Bursakarî entari, Musul sarığı, Diyarbakır bezi, İngiliz ve Fransız çukası ve Halebi kunti entari gibi mallar bu şehrin insanları tarafından bilinen emtialardandır.

4. Ailelerin Yatırım Araçları

Terekelerden askeri sınıf¹¹⁰ veya halkın, yatırım araçlarına dair birtakım sonuçlar çıkarılabilir. Özellikle kişinin mal varlığını nasıl kullandığını, varsa üretim alanlarını, ekonomiye katkılarını, halkla arasındaki borç ve alacak ilişkileri tespit edilebilir.¹¹¹ Kişilerin servetleri tereke değerlerine göre üç ayrı grupta toplanmıştır. Fakirler 0-500 kuruş arası¹¹², orta halli olanlar 501-1000 kuruş arası¹¹³ ve zenginler ise 1001 kuruş¹¹⁴ ve üzeri şeklinde kabul

¹¹⁰ Osmanlı toplumunda kullanılan “askeri” tabiri, fiili olarak askeri hizmette bulunan gerçek askerler ile bunların çocukları, eşleri, diğer aile fertleri yanında emekli olanları; müderris, imam, müezzin gibi görevliler ile görevlerine padişah beratı ile tayin edilmiş her çeşit maaşlı memur ve hizmetliler ile görev karşılığında vergiden muaf tutulan çeşitli zümreleri içerir. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s.143; Barkan, “Tereke Defterleri”, s. s.4-6.

¹¹¹ Antakya kazasının 'da ikamet edenlere ait tereke defteri sayısı (% 72,23) 145 dir. Dışarıdan gelenlere ait tereke sayısı (% 27,86) 56 idi. Bu dönem içerisinde hacca gidiş ve dönüşünde Antakya'da vefat eden (%12,43) 25 hacıya ait tereke kaydı bulunmaktadır. Şehre gelip vefat eden tüccar veya misafirlere ait (% 10,44) 21 tereke vardır. Kadınlara ait (%2, 48) 5 tereke kaydı vardır. Müslümanlara ait (% 93,03) 187 terekeye karşılık Gayr-i Müslimlere ait 18 tereke bulunmaktaydı ve genel toplam içerisindeki oranı ise % 8,95 idi. Terekelerin 129'u askeri zümreye (% 64) ve 72'si (% 36) de halka aitti.

¹¹² A.Ş.S 1 83/31, 89/33, 197/69, 244/82, 249/83, A.Ş.S 2 14/8, 104/75, 120/86, 121/87, 125/90, 279/198, 286/201, A.Ş.S 3 16/7, 22/11, 24/12, 25/13, 27/14, 32/17, 42/22, 61/40, 64/42, 60/70, 70/47, 74/48, 77/55, 88/65, 92/59, 97/73, A.Ş.S 4 44/24, 59/30, 67/34, 69/35, 70/35, 72/36, 75/37, 79/38, 80/39, 89/42, 95/45, A.Ş.S 5 68/41, 80/50, 98/59, 103/51, 105/52, 108/56, 201/124, 204/129, 205/130, 225/148, 255/166, 219/143, A.Ş.S 7 27/12, 68/40, 69/41, 192/108, 211/126, 234/143, 235/144, 245/150, 290/161, 291/161, 297/165, 309/169, A.Ş.S 8 26/16, 35/22, 53/36, 54/37, 72/48, 90/68, 107/79, 108/80, 129/91, 171/115, A.Ş.S 9 3/2, 13/7, 14/7, 76/46, 80/48, 110/70, 114/72, 118/75, 128/81, 129/81, 130/82, 138/85, 184/120, A.Ş.S 10 7/4, 11/7, 29/27, 56/51, 58/52, 68/63, 69/63, 96/89, 110/102, 117/108, 132/121, 154/140, 187/172, 189/174, 193/177.

¹¹³ A.Ş.S 1 21/9, 40/15, 197/69, 202/70, 231/77, A.Ş.S 2 190/131, A.Ş.S 3 30/16, 74/49, 83/62, 88/64, 89/67, A.Ş.S 4 101/47, A.Ş.S 5 197/119, 203/125, 207/131, A.Ş.S 7 25/12, 32/19,

edildi. Yapılan tasnifte zengin olmak için esas alınan kıstas tereke sahiplerinin, menkul veya gayri-menkul (*ev, nakit, hayvan ve bağ-bahçe*) sahibi olmalarıydı.

Buna göre, 0-500 kuruş arasında tereke sahibi olanların oranı % 63,68'dir. Bu oranın yüksek olmasının sebebi, Antakyalı olmayıp ancak burada vefat eden, hacı, tüccar ve misafirin terekelerinin bu gruba dâhil olmasıdır. Hacı ve misafirlerin tereke değerleri, kazada ikamet eden kişilerin terekelerinden oldukça düşüktür bu sebeple, fakir olarak değerlendirilmiştir.

501-1000 kuruş arası % 16,91'lik oranı oluşturur. Bu gruptaki tereke sahiplerinin genel özelliği, gelir düzeyi itibarıyla orta kesimi kapsamaktadır. Bu gruba dâhil olanlar toplumun her kesiminden oluşmaktadır.

10001 kuruş ve üzeri % 19,40'lık orandadır. Bu gruba giren tereke sahipleri, ayan, yönetici zümre, tüccar ve esnaf zümrelerinden meydana gelmekte ve zengin olarak değerlendirilmektedir.

Kazaya ait terekelerden çıkarılan sonuçlara göre, Antakya'da yatırımlar; gayri-menkul (*ev-dükkân-kira*), tarımsal alan (*bağ-bahçe*), özel-ev eşyası (*giyim-kuşam, kürk, yemek takımı, kitap, silah vb.*), nukud (*para*), büyük-küçükbaş hayvan (*inek, at, katır, öküz, koyun, arı, ipek böceği vb.*) ve diğerleri (*köle, faizli para verme vb.*) şeklindedir. Antakya şehrindeki iş hayatında, askeri zümre ön plana çıkmaktadır. Askeri sınıf içerisinde ise ilmiye mensuplarının yüksek derecede servet sahibi oldukları görülür. Re'aya (halk) sınıfındakilerin servetleri, yüksek değildir. Fakirlerin çok büyük bir kısmını oluşturan halkın, yatırıma yönelik bir servetleri yoktur. Onların çok düşük meblağdaki terekeleri daha ziyade günlük tüketim ve kullanım maddelerini içermektedir. Halktan olup tereke kıymeti yüksek olan kadınlar ise ya askeri sınıfa mensup bir kişinin kızı veya hanımıdır. Zenginlerin, toplumun her kesimine borç veya faizle para vermeleri yaygındır.

Diğer bir husus ise kadınların ekonomik konumlarıdır. Klasik dönem Osmanlı toplumunda kadınların sosyal ve ekonomik hayatta erkekler kadar

306/169, 308/170, A.Ş.S 8 44/29, 66/44, 80/54, 128/91, A.Ş.S 9 58/32, 59/33, 70/40, 176/112, A.Ş.S 10 31/29, 67/62, 76/69, 115/107, 116/107, 165/149, 180/165.

¹¹⁴A.Ş.S 1 90/34, A.Ş.S 2 13/8, 19/18, 20/19, 18/17, 23/13, 29/21, 77/56, A.Ş.S 3 17/17, 27/14, 75/54, 99/75, A.Ş.S 4 11/6, 24/13, 28/15, A.Ş.S 5 41/21, 66/39, 192/114, 193/115, 202/125, 211/135, A.Ş.S 7 25/12, 32/19, 306/169, 308/170, A.Ş.S 8 46/31, 55/37, A.Ş.S 9 47/23, 60/33, 69/38, 106/67, 142/89, 146/91, 154/98, 162/103, 175/10, 182/118, A.Ş.S 10 13/9, 34/31, 60/54, 61/55, 63/58, 75/68, 98/91, 120/110, 141/130, 142/131, 145/133, 153/140, 166/150, 174/159, 178/163, 182/168, 188/179, 192/176.

etkin bir biçimde rol aldıklarını söylemek pek mümkün değildir.¹¹⁵ Ancak, Antakya'da kadınların hiçbir ekonomik faaliyette bulunmadıkları anlamına gelmez. Bu dönemde kadınlar çeşitli yollarla maddi kaynaklara sahip olmuşlar ve bunları diledikleri şekilde değerlendirmişlerdir. Hatta şehirde ticaretle uğraşan hatırı sayılır kadın tüccarların varlığına rastlanmıştır.¹¹⁶ Antakya'da kadınların mal varlıklarının kaynakları çeşitlidir. En önemli varlık kaynakları, aile bireylerinden birinin ölümü halinde kendilerine miras intikal etmesi ve nikâh akitleri esnasında aldıkları mevr'dir. Kadınların bu varlıklarını ticaret yaparak artırdıkları ve çeşitli yatırım araçlarına yöneldikleri de görülür. Son tahlilde, Antakya ailesi; yaşam tarzı itibarıyla şehirde esnafılık, sanat ve ticaret, kırsal kesimde hayvancılık ve ziraatla uğraşanlar şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Temelde şahsi üretim kaynaklı bir yaşam düzeninin hüküm sürdüğü ve genellikle tarım, esnafılık ve ticaretin başlıca geçim kaynakları olduğu ve buna bağlı olarak, artık gelir kalemiyle de yukarıda ifade edilen yatırımlara yönelmişlerdir.

SONUÇ

1. Antakya'da kadınlar, gerek ekonomik ve gerekse sosyal haklarını elde etmek için mahkemeye dava açma yetenekleri vardı.
2. Kızların eş seçimi veya seçilmiş eşler karşısında tercih haklarının olduğu anlaşılmaktadır. Mahkemenin kızların tercihlerini onadığı görülmektedir.
3. Antakya'da mevr-i müeccel miktarları ortalama 50-100 kuruş civarındadır. Mevr miktarları; bayanın kız veya dul olması, birinci, ikinci veya üçüncü eş oluşu, evlenen erkeğin ekonomik durumu, piyasada ki paranın değeri gibi sebepler etkilemektedir.
4. Kazada ikamet edenlere ait 145 adet tereke defterinden 132 erkek tek eşli (%91,03), 11 erkek 2 eşli (%7,58), 2 erkek ise 3 eşli (%1,37) olduğu görülür. Bu rakamlara göre çok evlilik bir ruhsat olsa da, kazada pratikte yaygın değildir.

¹¹⁵James A. Reilly, "Women in the Economic Life of Late-Ottoman Damascus", *Arabica*, Vol. 42, No. 1. (Mar., 1995), s. 79-106; Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 12, No. 3. (Nov., 1980), s. 231-244.

¹¹⁶ Kadın tüccarlar için bkz. A.Ş.S 1 65/24, 66/25, 67/25, 110/40, A.Ş.S 4 46/26, 47/26, 132/71, 154/85, 165/89, A.Ş.S 6 10/8, A.Ş.S 9 83/49, 107/68, (*Mufassal Avarız Defteri*) BOA. DMKF nr. 27833, s.2-8.

5. Antakya da “*muhalaa*” ve “*kazai*” türünden boşanma vakalarına rastlanmıştır. Eşlerinden boşanan erkeklerin büyük bir kısmı askeri zümredendir. Bu durum boşanan kişilerin mali durumu ile de ilişkilidir. Çünkü boşanmak, erkek açısından önemli bir ekonomik külfet getirmektedir.
6. Her ne sebepten olursa olsun, dağılan aile üyelerinin hayatlarını sürdürebilmeleri için devlet sosyal politikalar geliştirmiştir. Öncelikle sahipsiz çocuklar büyüünceye kadar mallarını tasarruf etmekve işletmek için “*vasi*” tayin edilmiştir. Ayrıca kadın veya çocuklara günlük işlerinin temin amacıyla “*nafaka*” adıyla para bağlanmıştır.
7. Evler belgelerde “*menzil*”, “*bir bâb*” ve “*beyt*” olarak ifade edilmiştir. Tek katlıları “*tahtâni*” ve iki katlıları ise “*fevkani*” olarak adlandırılmıştır. Bilinen evlerden başka şehirde, ortak kullanım alanı olarak “*kaysarlık*” ve “*havşlar*” da ikamet yerleri olarak görülmektedir.
8. Kazada ortalama bir gerçek Müslüman hane 6 kişiden oluşmaktadır.
9. Antakya’daki iş hayatında askeri zümre ön plana çıkmaktadır. Askeri sınıf içerisinde ise ilmiye mensuplarının yüksek derecede servet sahibidirler. Re’aya (halk) sınıfindakilerin servetleri yüksek değildi.
10. Antakya’da yatırımlar, daha ziyade tarımsal alana (*bağ-bahçe*) ve gayr-i menkule (*ev-kira*) ve özel-ev eşyasına yöneliktir.
11. Bu dönem kadın ticari hayatın içindedir. Şehirde ticaretle uğraşan hatırı sayılır kadın tüccarların varlığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv ve Kurum Kaynakları*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. İstanbul.

Kaynaklar ve Araştırma Eserler

Abdulkadir Gül, *Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2008.

Adem Kara, *19.Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, İstanbul 2005.

Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, “Osmanlı Ailesinin Demografik Yapısı”, *Sosyo- Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, c.1, Ankara 1992.

* Kullanılan vesikaların tasnif durumu ve numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

- Allan Christelow, “Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History by Amira El Azhary Sonbol”, Elizabeth Warnock Fernea”, *The American Historical Review*, Vol. 102, No. 4. (Oct., 1997).
- Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaç), İstanbul 1995.
- Bünyamin Karadöl, *Şeyhü'l-İslâm Minkarî-zâde Yahya Efendi'nin Nikâh Akdi/Evlilik İle İlgili Fetvâları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2006.
- C. Immer, “Annulment of Marriage and Its Solutions in Ottoman Law”, *Turcica*, XXV, 1993.
- Donald Quataert, “Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 29, No. 3. (Aug., 1997).
- Dror Ze'evi, “The Use of Ottoman Sharia Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal”, *Islamic Law and Society*, Vol. 5, No. 1. (1998).
- Enver Çakar “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, *Bellekten*, c. LXVIII, sayı. 252, Ağustos 2004.
- Erdoğan Keleş, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Muğla'da Evlilik Kurumu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/c.21, sayı.1.
- Fuat Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.
- Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, c.1, Ankara 2002.
- Haim Gerber, “Social and Economic Position of Women in a Ottoman City, Bursa, 1600-1700”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, no:12, 1980.
- Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988.
- Hasan Yüksel, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c.2, Ankara 1992.
- Hayri Ertan, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2000.
- İbrahim Bakır, “Ailenin Yaşama Mekânı Ev”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, c.2, Ankara 1991.

- İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, c.14, Ankara 2002.
- İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, 1980.
- İlber Ortaylı, "Osmanlı Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara 1992.
- İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001.
- James A. Reilly, "Women in the Economic Life of Late-Ottoman Damascus", *Arabica*, Vol. 42, No. 1. (Mar., 1995).
- Joel M. Halpern, "Communal Families in the Balkans: The Zadrugaby Robert F. Byrnes", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 79, No. 3. (Sep., 1977).
- John Maier, "Fragments of Memory: A Story of a Syrian Familyby Hanna Mina" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 27, No. 4. (Nov., 1995).
- Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, (çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2005.
- Leslie Peirce, "State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective by Haim Gerber", *Islamic Law and Society*, Vol. 2, No. 3, (1995).
- Marc Baer, "Islamic Conversion Narratives of Women: Social Change and Gendered Religious Hierarchy in Early Modern Ottoman İstanbul", *Gender & History*, vol.16, no.2, August 2004.
- Mark Stein, "Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era by Madeline C. Zilfi", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 120, No. 2. (Apr. - Jun., 2000).
- Maurice Cerasi, "Late-Ottoman Architects and Master Builders", *Muqarnas*, Vol. 5. (1988).
- Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, c.2.
- Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma ve Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları*, V, İstanbul 1986.
- Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Tarih Araştırmaları*, c. 3, İstanbul 1982.
- Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, c.2, Ankara 1992.
- Mehmet Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul, 1996.

- Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi Osmanlı Dönemi*, Ankara 2000.
- Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Antakya 1992.
- Meral Altındal, *Osmanlı'da Kadın*, İstanbul 1994.
- Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niteliksel Yapısı", *Belleten*, c. LIV, sayı.211, Aralık, 1990.
- Ömer Demirel, Muhittin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Orta Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşamı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c.2, Ankara 1992.
- Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri KassamınaAid Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, sayı.5-6, Ankara 1993.
- Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.
- R. Jennings, "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus 1580-1640", *Studia Islamica*, 78, 1993.
- R.C.Jenning, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Recordsthe Shaira Court of Anatolian Kayseri", *Jurnal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. XVIII, Part 1, Leiden 1975.
- R. C. Jennings, "Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: TheSharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 21, No. 3. (Oct., 1978).
- Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, c. CLIV, 211, Ankara 1991.
- Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, (çev. M.A. Kılıçbay), İstanbul 1991.
- RonShaham, "A Woman's Place: A Confrontation with Bedouin Custom in the Sharia Cour", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 113, No. 2. (Apr. - Jun., 1993).
- Ruth Lamdan, "Commual Regulatations as a Source for Jewish Women's Lives in the Ottoman Empire", *TheMuslim World*, volume.95, April 2005.
- Saim Savaş, "Fetva ve Şer'ıye Sicillerine göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılıması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara, 1992.
- Sezer Tansağ, "Türk Mimarisinde Değişme ve Gelişme Çizgisi", *Sosyo-Kültürel Değişme SürecindeTürk Ailesi*, c.2, Ankara 1992.

- Sophia Vackimes, "The Making of the Modern Greek Family: Marriage and Exchange in Nineteenth-Century Athens by Paul Sant Cassia; Constantina Bada", *The Journal of American Folklore*, Vol. 110, No. 437. (Summer, 1997).
- Stephen D. Salamone, "Tradition and Gender: The Nikokyrio: The Economics of Sex Role Complementarity in Rural Greece", *Ethos*, Vol. 15, No. 2. (Jun., 1987).
- Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Ankara 1983.
- Zouhair Ghazzal, "A World within: Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIth Century). Two Volumes by Amnon Cohen", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 116, No. 4. (Oct. - Dec., 1996).

20. YÜZYIL BAŞLARINDA ENEZ (INOZ) VE ÇEVRESİNDE ÇETECİLERE YARDIM FAALİYETLERİ

SUPPORTING GUERILLAS' ACTIONS IN ENEZ (INOZ) AND SURROUNDINGS' IN EARLY 20TH CENTURY

Hürü SAĞLAM TEKİR*

ÖZET

Osmanlı'nın Balkan coğrafyasına yakın bir noktada, deniz ile bağlantısı bulunan Enez limanı ve çevresinde 1900'lerde bazı asayiş olayları meydana gelmiştir. Asayiş olayları aslında nehir vasıtasıyla çetecilere yardım eksenlidir. Meydana gelen hareketlilik yöneticilerin dikkatini çekmiş, bazı tedbirlerin alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle bu eşkıyalık hareketleri çete faaliyetlerine adım olma yolunda önem arz etmektedir. Nehir vasıtasıyla silah kaçakçılığının yapılmaya çalışılması bölgede faaliyet gösteren çetelerin bu hareketlerdeki baş argümanı konumundadır. Bu araştırmada arşiv belgeleriyle Enez bölgesinde çeteleşme faaliyetlerine yardım hadiseleri ve idarecilerin aldığı ya da almaya çalıştığı tedbirler üzerinde örnek olması hasebiyle durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, İnöz (Enez) Limanı, Güvenlik, Asayiş

ABSTRACT

Ottoman Empire faced domestic security problems in the Enez Port and its surroundings near point in Balkans geography, which beared on sea in the 19th century. These problems were the movements which were intended to help guerillas through using river transportation. In 1900s movements which were happened in the city of Enez and port surroundings had been caught to administrator's attention and needed to take some precautions. The role of these movements was an important factor in the rise of guerillas' actions. So that this study, through analyzing archive documents, explores security conditions in Enez surroundings and how safety precautions provided.

Key Words: Ottoman Empire, İnöz (Enez) Port, Safety, Public Security, Guerillas' Actions

*Arş. Gör., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, hrsaglam@gmail.com

1. ENEZ COĞRAFYASI

Enez, Marmara Bölgesi'nin Ergene bölümünde Edirne iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Keşan İlçesi, Güneyde Ege Denizi, Batıda Yunanistan toprakları, kuzeyde Edirne'nin İpsala ilçesi çevirir. Enez ilçesinin en batısını Meriç deltası meydana getirir (Özey, 2002, s. 31). Yakın zamanda oluşan bu delta, bugün de gittikçe büyümektedir. Delta üzerinde bazı göller de vardır. Enez kasabasının yanı başında Dalyan Gölü, daha güneyde Bücürmene Gölü, kasabanın kuzeyindeki Gala Gölleri bugünkü sınırlarımız içinde kalırken, Meriç deltasında bulunan göllerden dört tanesi ise deltanın siyasal sınırlarımız dışında kalan kesiminde, yani Yunanistan topraklarındadır (Yeni Hayat Ansiklopedisi, 1973, s. 1169-1170).

Enez Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce Cenevizlilerin elinde idi. 1456'da Has Yunus Bey komutasındaki donanma Kuzey Ege'de Ceneviz elindeki Taşoz Adası ile Enez'i almak üzere Gelibolu'dan sefere çıkarak Enez önüne gelmiş, Fatih Sultan Mehmet'in kendisi de orduyla Edirne'den yola çıkarak Enez hisarını karadan kuşatmış ve almıştır (Umar, 2003, s. 183). Bugün kıyıda içeride kalan Enez kurulduğu zaman Trakya'nın önemli bir limanı idi. 14. Yüzyılın sonunda kalabalık bir şehir olan Enez, Ege Adaları ile Trakya arasındaki ticareti kendi bünyesinde toplamıştır. 19. Yüzyılın başında burada yün, devetüyü, pamuk, deri, ipek, balmumu, kıl, bakır üzerine oldukça büyük bir ticaret yapılıyordu. Küçük çapta gemiler Meriç'ten Edirne'ye kadar gidiyordu. Arka arkaya olan savaşlardan, istilalardan Enez ilçesi de nasibini almıştır (Yeni Hayat Ansiklopedisi, 1973, s. 1169-1170).

Enez, Meriç Nehri ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle Meriç Nehri hakkında bazı bilgiler vermek gerekir. Balkanlar'dan, Filibe taraflarından hareket eden Meriç Nehri İpsala'ya yakın bir noktada iki kısma ayrılarak iki koldan Ege Denizi'ne dökülür; ilki Yunanistan'dan, diğer kolu ise İnöz (Enez) yakınlarından denize karışır. [Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)- Meclis-i Vala, 43/9]

"...Filibe havalisinden cereyan ederek İnöz sahilinden bahre münsab olan nehr-i Meric mecra-yı kadiminden udul İpsalaya karib mahalden ikiye ayrılarak bir şubesi mülk-i 'atikinden deryaya cereyan ve biri dahi İnöz limanı derunundan sebt etmekte olduğuna binaen....." [BOA-Meclis-i Vala, 43/9].

Meriç Nehrinin Edirne- Benderinöz'e kadarki kısmı 213000 zira' uzunlukta- dır. Bu mesafe dört kısma ayrılmıştır. İlki Edirne-Dimetoka arasında, ikinci kısım Dimetoka'dan Ergene Nehrinin Meriç Nehri'ne kadar dökülen kısım, üçüncü kısım da Ergene Suyu Boğazından Kavak Korusu mesafesine kadardır. Son kısım ise Kavak Korusundan İnöz'e kadar uzanmaktadır. [BOA-İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 84/2408].

2. 19. YÜZYILDA BALKANLARIN GENEL DURUMU

Enez ile ilgili kısa bilgiden sonra coğrafyanın siyasi durumunu da kısaca hatırlamak yerinde olacaktır. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genelini etkileyen siyasi ve sosyal kargaşalar Enez civarını da etkilemiştir.

Modern tarihin en temel olgularından olan milliyetçilik, içinde bulunduğu doğal, ekonomik, siyasi ve kültürel ortamlardan etkilenerek farklı yerlerde, farklı görünümde olmuştur. Bu farklılığın en derinden hissedildiği yerlerden biri de Balkanlardır. Balkan coğrafyası milliyetçiliğin gelişmesine uygun zemin oluşturmasının yanı sıra kültürel ve jeopolitik konumu dolayısıyla gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Avrupalı Büyük Güçler açısından özel bir önem taşımaktadır. Bu özel önemin de etkisiyle Osmanlı Devleti, içinde barındırdığı ulusların birer birer bağımsızlıklarıyla sonuçlanan isyan hareketlerini bastıramaz duruma gelmiştir (Yetim, 2011, s. 294).

1900'lü yıllar Osmanlı Devleti'nimeşgul eden bazı sorunlar dönemidir ki bunlardan ilki Makedonya sorunudur (Saatçi, 2002, s. 108-110).Balkanlarda yaşanan siyasi hadiseleri Ayastefanos Antlaşmasına kadar götürmek mümkündür. Bu antlaşmayla Bulgaristan'ın sınırları içine Makedonya'nın da katılması ve Sırbistan'ın bağımsızlığını alması, bağımsız Sırbistan'ın ilk günden itibaren topraklarını devamlı genişletmeye çalışması, Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan'da yarattığı hayal kırıklığı ve nihayet Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhine toprak kazanmak gayesi Balkan Savaşları'nın sebepleri olarak görülebilir (Halaçoğlu, 2002, s. 296).

Bölgenin etnik çeşitliliği sorunun ortaya çıkmasında başlıca neden olmuştur. 1878'de imzalanan Berlin Antlaşmasının 23. maddesiyle Makedonya'da ıslahat yapılması istenmiş böylece büyük devletlerin Makedonya'ya karışma hakkı doğmuştur. Makedonya'da ilk olarak Bulgaristanhareketi görülmektedir. Bulgaristan, bu bölgeyi egemenliğine almak için "Makedonya Komitesi"ni kurmuştur. Bu gelişme bölgede hak iddia eden Yunanistan ve Sırbistan için örnek teşkil etmiş, buna benzer komiteler meydana getirmişlerdir. Bundan böyle bölge sürekli bir kaynaşma ve sorunlar diyarı halini almıştır. 1902'de bölgede ilk büyük ayaklanma meydana gelmiş, ayaklanmayı zorla bastıran Osmanlı Devleti bölgede reform hareketlerine girişmiştir. 1903 yaz aylarında Balkanlar kanlı olaylara sahne olmaya başlamış, bu olaylar Balkan Savaşları'nın başlıca nedeni olmuştur (Uçarol, 2010, s. 467-476).

Makedonya sorununun ardından ortaya çıkan bir başka sorun da Bosna-Hersek sorunudur. Osmanlı-Avusturya sorunu olarak başlamış, ancak kısa zamanda Büyük Devletleri de karşı karşıya getiren ve bloklararası güç mücadelesine yol açan bir Avrupa bunalımı haline gelmiştir. Bu da Balkanlardaki durumu daha da karıştırmıştır. Bulgaristan Avusturya'ya güvenerek

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına kattığı gün, yani 5 Ekim 1908'de bağımsız olmuştur. Bulgaristan'ın ardından Girit Meclisi de adanın Yunanistan'a bağlandığını ilan etmiştir (Uçarol, 2010, s. 467-476).

3. ENEZ LİMANI VE ÇEVRESİNDE GÜVENLİK MESELESİ

Yukarıda kısaca izah edilen gelişmeler Osmanlı Devleti tebaası olan gayrimüslimleri yakından ilgilendirmektedir. Milli kökenlerinde yaşanan gelişmelere yardım etmek için çaba harcamışlardır. Enez hem coğrafya olarak bölgeye yakındı hem de etnik bakımdan yaşayanlar bölge halkındandı. Bölgenin gayrimüslimahalisi bu nedenle yaşanan siyasi mücadelede tarafsız kalmayarak, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet göstermişlerdir.

Enez, Meriç Nehri'nin Ege Denizi'ne döküldüğü nokta dışında nehir vasıtasıyla Yunanistan ile de bağlantılıdır. Nehir üzerinde yapılan taşımacılık ticari olduğu kadar siyasi, sosyal, kültürel bakımlardan da Enez'in balkan coğrafyası ile ilişkisini sağlayan en önemli unsurdu.

Deniz güvenliği kara güvenliğine nazaran daha meşakkatlidir. Çünkü engin denizde ne ile karşılaşacağınız belli olmaz. Osmanlılar deniz sınırlarına ulaşınca deniz güvenliği ile de ilgilenmeye başladılar. Ancak burada söz konusu özel bir alanın muhafazasıdır. Bunun güvenliği de yaşanan coğrafyada meydana gelen siyasi hadiselerle ilgilidir.

Osmanlı Devleti 1215 Zilkade sonu/15 Mart 1800'de Akdeniz sahillerinin oldukça geniş bir bölümünde güvenlik temelli bazı tedbirler almak durumunda kalmıştır. Söz konusu alan Kapana Burnu, Büyük Kemikli, Üçbab Limanı, İnöz (Enez) ve Eskicar, Şahinci Kaleleri ile Kaynarca ve Makbela Burnu ile diğer mahalleri kapsamaktadır. Buralarda iki nedenden dolayı karakol kurulması ön görülmüştür: İlki güvenlik açısından, ikincisi ise düğün, doğum, gibi ahaliye duyurulması gereken haberlerin ilanı için. Kurulacak bu karakollara top konulması ve düzenlenmesi lazım görülmüş, mahallerin muhafazası için aylık değişmek şartıyla etraf kazalardan yeterli miktarda asker tayini uygun bulunmuştur [BOA- Cevdet Askeriye (C.AS), 1850].¹

¹...sevahil-i bahr-ı sefidde Kapana Burnu ve Büyük Kemikli ve Üçbab limanı ve Eskicar, İnöz ve Şahinci Kal'aları ve Kaynarca ve Makbale Burnu ve nam mahallere merasim-i hürrem ve ihtiyata riayeten karakollar nasb ve tayini ve toplarının vaz'ı ve tanzimi lazımeden olmağla etraf kazalardan her bir mahalle mikdar-ı kifaye asakir tayini mah-be-mah tebdil olunmak şartıyla karakol olarak irsaliyle muhafazalarına... [BOA- Cevdet Askeriye (C.AS), 1850]

Bu kararları müteakiben Bahr-ı Sefid Boğazı Muhafızı Hassa silahşörlerinden Hadımzade Osman Beğ'eadı geçen kazaların her an savaşa hazır bulunması gerektiği, gecikmeksizin gerekli olan mahallere gidilmesi ve muhafazalarına başlanması konusunda bir emir yazılmıştır. Bu emir sureti Rikab-ı Hümayun Tatarlarından (ulak) Muhammed'in mübaşeretıyla hem Dimetoka kazası hem de İsalıye kazası Kadı Defteri'ne kayd olunmuştur. Çünkü bu emir sureti başta kazaların yöneticisi olmak üzere tüm beldeyi ilgilendiren bir konuyu içermektedir. Özellikle etraf kazalardan asker alınması hususu bu emre istinaden gerçekleşecektir. Emir suretleri deftere kaydedilmek dışında başka bir muamele daha görmüştür ki o da emir suretinin beldenin önde gelenleri ve ahali karşısında okunmasıdır. Aslında yapılan işlem ahaliye toplu duyurudur. Böylelikle herkes haberdar edilmiş, devletin talepleri halka ilan edilmiştir. Söz konusu emirde bu kazaların Akdeniz sahilleri olması nedeniyle eskiden beri karakol tayiniyle muhafaza edildiği, yeni karakollarının ihdas edilmesiyle de güvenliğin gece gündüz muhafazasına dikkat olunması bildirilmiştir (BOA-C.AS, 1850).²

Enez Limanı ve çevresinin asıl güvenlik sorunu 1905'lerden itibaren gündeme gelmiştir. Bu tarihler Osmanlı Devleti'nin Balkan Coğrafyasında sıkıntı yaşadığı dönemlerdir. Balkan Savaşları öncesinde bölgede yaşanan hareketlilikte Enez çevresinden yardımlar yapıldığı dikkat çekmektedir. 3 Eylül 1905'te Edirne Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne bir tahrirat gönderilmiştir. Tahriratta Enez Kazasındaki korulukta –Kavak Korusu- fıstanlı, şapkalı, tanınmayan ve bilinmeyen bazı kişiler görüldüğü belirtilerek bu kişilerin şüpheli olduklarına vurgu yapılmıştır. Bölgede gezen şüpheli kişiler yardımıyla bazı Rum köylerine tüfek ve cephane dağıtıldığı bilgisi can alıcı noktadır. Bu kişiler arasında İnözlü Kaptan Kırako adlı bir Rum gemici başrol oyuncularından biridir. Gemicilik yapan, su yolu ulaşımını iyi bilen Kırako, kayığındaki kaçak barut ve cephane ile İmroz'dan Yunanistan'a firar etmiştir. Buna ilaveten Kırako'nun ayrıca İnöz'ün Dragodina ve Kanlı-

²...rikab-ı hümayun kaymakam-ı ali makam mektubi tatarlarından Muhammed kulları yediyle İsalıye kazası mahkemesine lede'l-usûl ve'l-kayd cümle ayan ve ahaliyi muvacehesinde kıraat ve mezamin-i münifeleri i'lan ve işâha kaza-yı mezbur sevahil bahr-ı sefid olmağla öteden beri karakol tayiniyle muhafazasına dikkat olunub bu defa dahi müceddeden karakol tayiniyle leyl-ü nehar muhafazalarına ikdam ve gayret...(BOA-C.AS, 1850)

çayır taraflarındaki sahillerde de barut ihraç ettiği tespit edilmiştir[BOA-Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 3135/235080].³

Yaşanan gelişmelere dair tespitİnöz Kaymakamlığı tarafından yapılmıştır. Kaymakamlık Dedeagaç Yunan Başkonsolos Vekilinin Keşan'a yaptığı yolculuk esnasında İnöz Kazasından geçtiğini, söz konusu şüpheli şahısların bu seyahat esnasında görüldüğünü belirlemiştir. Konsolos vekilinin seyahati aslında bir nevi kamufleajdır. Konsolos vekilinin bu seyahat esnasındaki silah ithalatı talebi ile şüpheli şahısların görülmesi arasında bir bağlantı olduğu, bu talebin arkasındaki amacın Rum ahaliyi silahlandırmak, bu konuda mesai harcamak ve teşvikatta bulunmak olduğunun anlaşıldığı eklenmiştir. Belgede yapılan diğer tespitler ise Bulgar ahalinin az olduğu, İnöz mevkisinin öneminin pek anlaşılmadığı, bu nedenle de şimdiye kadar İnöz Kazasında sadece bir bölük asker olduğu yönündedir (BOA-BEO,3135/235080).⁴

Yapılan durum tespitine istinaden bu tür hareketlerin önlenmesi için ne gibi tedbirler düşünülmüştür? sorusu için ilk adım Dedeagaç Mutasarrıflığından gelmiş, mutasarrıflık bu konuda çeşitli önerilerde bulunmuştur. Dedeagaç merkezli olmak üzere Gelibolu Ma'araz Körfezi'nden Gümilcine ve Karaagaç Limanına kadar uzanan sahil ile bu sahile çok yakın bir mevkide bulunan Semadirek Adası'nın korunmasını sağlamak üzere gezici bir karakol vapurunun biran önce tayin edilerek bölgeye gönderilmesi Dedeagaç Mutasarrıflığının önerisidir. Bahsedilen alan oldukça geniş bir sahili kapsamaktadır (BOA, BEO, 3135/235080).⁵

³İnöz kazasındaki koruda şu günlerde fıstanlı ve şapkalı ve müsella eşhas görüldüğü ve bunlar marifetiyle bazı Rum köylerine tüfenk ve cephaneye dağıldığı kayığında kaçak barut ve cephaneye olub mukaddema sefinesiyle İmroz'dan Yunanistan'a firar eden İnözlü Kapudan Kıryako tarafından bu kere İnöz'ün ve Kanlıçayır taraflarındaki sevahiline barut ihraç edildiği... [BOA-Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO), 3135/235080]

⁴...Dedeagaç Yunan Başkonsolos vekilinin kaza-i mezkurdan geçerek Keşan'a gittiği bir sırada eşhas-ı merkumenin görülmesi ve icra-yı nariye idhalatı celb-i nazar-ı dikkat olub bu aralık konsolosun Rum ahaliyi silahlandırmak üzere sarf-ı mesai ve icra-yı teşvikat edegeldiği de mahsus olduğundan bahisle Bulgar ahali pek az olması hasebiyle şimdiye kadar ehemmiyet-i mevkı'yyesi ...görünen İnöz Kazası'nda bir bölük asakir-i nizamiye ikamesi... (BOA-BEO,3135/235080)

⁵... merkezi Dedeagaç olmak ve Gelibolu ve Ma'araz Körfezi'nden Gümilcine ve Karaagaç Limanına kadar imtîdâd eden sevahil ile Semadirek Adası'nın tarassudat-ı daima altında bulundurmak üzere de seriü'l-seyr bir karakol vapurunun bir an evvel tayin ve izam kılınması Dedeagaç Mutasarrıflığından izbar olunmağla ... (BOA, BEO, 3135/235080)

Edirne Vilayetinden yapılan bu tahrirataistinden gelen cevap yazıları 30 Temmuz 1323/12 Ağustos 1907'yi işaret etmektedir. Cevabi yazıda eşkıya tecavüzleri ile barut ve silah ithalatının yasaklanması konusunda İnöz'e asker yerleştirilmesinin Başkomutanlık tarafından İkinci Ordu-yı Hümayun Kumandanlığına tebliğ edildiği belirtilmiştir. Sahilin korunması amacıyla istenen vapura karşılık Selanik'te iki, Taşoz'da bir gezici torpidogeçer⁶ hümayun bulunduğu, Gelibolu ve Ma'araz Körfezinden Karaağaç Limanına kadarki sahilin Taşoz'daki torpidogeçer hümayun ile korunması için Selanik Komodorluğu'na⁷ gerekli tebligatın Bahriye Nezareti tarafından cevaplandırıldığı bilgisi verilmiştir [BOA- Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1192/33].⁸

Ancak eşkıyalık ve silah kaçakçılığının önlenmesi hususunda İnöz'e asker yerleştirilmesine dair önerilere İkinci Ordu Kumandanı Birinci Ferik Nasır Paşa'nın 6 Ağustos 1323/19 Ağustos 1907'de gönderdiği tahrirat ile pek olumlu bakmadığı anlaşılmaktadır. Dedeâğaç Kumandanlığının soruşturması sonucunda söz konusu Rum köylerinin silahlandırılmasının önlenmesi için İnöz Kazasına bir bölük asker yerleştirilmesi uygun bulunmamıştır. Ayrıca sahil olan kazadan yasak eşya ve zararlı maddelerin ithalinde kayık veya mavna gibi deniz vasıtaları kullanıldığı, Gelibolu'dan Karaağaç limanına kadar uzanansahilin seyir halindeki bir vapurla korunması halinde bu türden hareketlerin önlenebileceği şeklinde bir cevap verilmiştir. Yani, hem asker yerleştirilmesi hem de torpidogeçer talebi olumlu karşılanmamıştır (BOA-BEO, 3135/235080).⁹

⁶1890 yılına doğru Fransa ve İngiltere'de inşa edilmiştir. Bu gemilerde oldukça başarı elde edilmiş olup az tonajla filo hareketine iştirake elverişli surette seri ateşli toplar ve çeşitli torpido kovanları ile teçhiz edilmişlerdir. Torpido geçerlerin (ganbot) birinci vazifesi büyük gemileri torpido saldırılarına karşı müdafaa etmek, ikinci vazifeleri de filo hareketi esnasında fırsat düştükçe torpido hücumu yapmaktır. II. Abdülhamit devrinde bu tür üç adet gemi elde edilmiştir (Batmaz, 2002, s. 228-229).

⁷Amiral yetkilerine sahip deniz subayı (Karadoğan, 2007, s. 14).

⁸...eşkıya tecavüzünün ve barut ve esliha idhalatının men'i zımında İnöz'de asker ikamesinin ikinci ordu-yı hümayun kumandanlığına tebliğ edildiği taraf-ı vala-yı seraskerinin ve Selanik'te iki ve Taşoz'da dahi bir kıt'a seriü'l-seyr torpidogeçer hümayun bulunduğu Gelibolu ve Ma'araz Körfezlerinden Karaağaç Limanına kadar sevhilinin Taşoz'daki torpidogeçer hümayun ile tarassud itirilmesi zımında Selanik Komodorluğu'na tebligat-ı lazime icra kılındığı bahriye nezaret-i celilesinden cevaben... [BOA- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1192/33]

⁹İnöz Kazası koruluğunda görülen eşhas-ı müsellahtan tarafından Rum Köylerine silah ve cephane dağıtılmasının ve sahilin bazı cihetinden barut ihraç olunduğunun ve Dedeâğaç

Nitekim başka bir açıdan bakıldığında da Nasır Paşa tarafından gönderilen yazının devamında bölgedeki Rum köylerinde kıtlık yaşandığı, bu nedenle silah yasağı ve ilaca bağlılığın arttığı, yakın mevkiiler olması sebebiyle Keşan ve Ferecik taraflarındaki Rum köylerinin dağıtılacağı türünden haber alındığı belirtilmektedir. Yaşanan kıtlık karşılığında ahali açlık ve ilaç gereksinimini silah kaçakçılığı yolu ile gidermeye çalışmaktadır. Bunun dışında bölgede her hangi bir şakavet olayı hissedildiğinde Dedeğaç'tan bir müfreze sevkiyle birlikte civar mevkiilerdeki jandarma müfrezelerinin iltihakıyla eşkiya takibatının mümkün olduğu da eklenmiştir (BOA-BEO, 3135/235080).¹⁰

İnöz kazasına yeterli miktarda jandarma konularak her türlü asayişin sağlanacağı belirtilmiştir. Jandarma daima seyyar bir halde ve gizli olarak faaliyet gösterecek, araştırma ve takip yapacak, gerektiğinde şiddetli bir koruma ile müfsidler fikirlerine, emellerine ve zararlı düşüncelerine meydan veremeyecektir ki bu da kafi bir tedbir olup asker konulmasına lüzum bulunmamaktadır. Bu bağlamda sahilin korunmasına lüzum yoktur. Jandarmanın yapacağı takibat ve araştırma için İnöz kazasına asker konulmasına lüzum olmadığı, Dedeğaç mevkiinde asayiş için konulmuş bir nizamiye taburunun mevcut olduğu, civar mevki ve kasabalardaki karakolların da bu tabura dahil edilerek her türlü yardımı yapacağı, ayrıca bir müfrezenin mümkün olmadığı bildirilmiştir.

İkinci Ordu Kumandanı Nasır Paşa verdiği cevapta İnöz kazasıdâhilinde asayiş ihlal edecek dikkate değer bir olay olmadığını da ilave etmiştir. Ayrıca, askerinin olup olmayacağı meçhul hadiseler üzerine bölünmesinin asıl

Yunan Konsolos vekilinin Rum ahaliyi silahlandırmağa sarf-ı mesai ettiği mahsus bulunduğu kaza-i mezkure bir bölük asakir-i nizamiye ikamesi icab-ı halinde icra ve arz ve iş'arını emr-i şereftevar iden 15 Ağustos 323 tarih ve beşyüzyetmişdört numrolu emirname-i ali-i üzerine bu babdaki malumat ve mutalaatin beyanı lüzumu Dedeğaç mevki kumandanlığına istifsar kılınmış idi. Bu kere alınan cevapnamede : İnöz kazasının sahil olması hasebiyle eşya-yı memnua ve mevadd-ı muzırta ithali kayık veya mavna gibi vesait-i bahri ile icra kılınacağı cihetle sevahil-i ma'ruza seriü'l-seyr bir vapurla taht-ı tarassudda bulundurulduğu takdirde erbab-ı müfsidenin amal-i me'lanatkaranelerine meydan verilmeyeceği... (BOA-BEO, 3135/235080)

¹⁰...Rum köylerinin kılletten dolayı esliha-ı memnua ve ecza-yı nariye merbutiyet ve kurbiyyet-i mevkiyyesi sebebiyle Keşan ve Ferecik taraflarındaki Rum köylerinin nakl ve tevzi idilebileceğinin bu müsüllü ahvalin hin-i istihbarında istihcarata ve icra-yı şakavet gibi halin hiss edildiğinde Dedeğaç'tan derhal bir müfreze-i askeriyenin sevki ve etraf ve civar mevkiide dahi jandarma müfrezelerinin iltihakı suretiyle takibat ve taharriyat-ı mükemmele icrası mümkün bulunduğu cihetle ... (BOA-BEO, 3135/235080)

vazifelerini ihlal edeceğini belirtmiş, sahilin seyir halinde bir vapurla koruma altına alınmasını, İnöz kazasında kalıcı, durumu şüpheli köylerde isekafi miktarda seyyar jandarma ile asayişin berkemal olacağı kanaatini dile getirmiştir. Bu nedenle arz edilen mevkide asker konulmasına şimdilik ihtiyaç görülmediği, bu konudaki kararın seraskere bırakıldığı bildirilmiştir(BOA-BEO, 3135/235080).¹¹

4. SONUÇ

Balkan coğrafyasına oldukça yakın bir mevkide bulunan Enez ve civarı yaşanan siyasi gelişmelerden uzak kalamamıştır ki bu da doğaldır. Osmanlı gayrimüslim tebaası etnik milletlerine yardım etmek istemiş, bu anlamda önemli rol oynamışlardır. Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmak üzere silah yardımı yapan gayrimüslimler nihayetinde Osmanlı vatandaşdır. Bu rolde özellikle silah ve barut yardımı gibi silahlandırmaya yönelik çabalar dikkat çekicidir. Yapılan yardımların dışarıdan yönlendirilmesine en iyi örnek Yunan Başkonsolos vekilinin harcadığı mesai ve teşvikleridir.

Osmanlı yerel idarecileri bölgedeki faaliyetleri yakından takip etmiş ve ilgilenmiştir. Dedeğaç ve İnöz yöneticileri Edirne Valiliğini bilgilendirmiş, hatta alınacak önlemlere dair öneriler de sunmuşlardır. Ancak, güvenlik açısından bölgenin bağlı olduğu İkinci Ordu gelen tekliflere olumlu yaklaşmamıştır. Bu yaklaşımda Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu her anlamdaki yokluk esastır. Sahil olan İnöz ve çevresinin asayişinin sağlanmasında fazla masrafa girmeden seyir halindeki bir vapurun yeterli olacağı, hem İnöz Kazasında hem de köylerde jandarmanın asayişte etkili olacağı, bu amaçla or-

¹¹...Dedeğaç mevkine idame ve asayiş emrinde ikame olunmuş olan bir nizamiye taburu mevcudunun sülüsânını civar ve mevaki'e ve kasabanın dahil karakollarıyla emr-i inzibatiye ve sülüsünü merkezde her dürlü ihtimale karşı kıt'a-yı manzara olmak üzere tahsis ettiğinden ayruca bir müfrezenin tefriği mümkün olmadığı ve ma-haza saye-i asayiş vaye-i hazret-i mülukanede kaza-i mezkur dahilinde emr-i asayiş ihlal edecek zikre şayan bir vukuat zuhur etmediği ve asakir-i şahanenin ahval-i meçhule üzerine teşettüt ve inkisama uğradılması vazife ve idarelerini eşkal-i zabt ve rabt ve ita'atlerini ihlal edeceği cihetle suret-i ma'ruza vechle sevahil-i ma'ruzanın seriü'l-seyr bir vapurla taht-ı tarasudda bulundurulması ve İnöz kazasına da miktar-ı kafi jandarma ikamesiyle dahilen ve şüpheli kurada bunlardan icabı kadarının seyyar bir halde tahkik ve tahsiste istihdam kılınması muvafık-ı hal ve sıhhat olup mevki-i ma'ruza asker ikamesine şimdilik ihtiyaç görülmemekte ise de ifa-yı muktezası re'y-i sami-i cenab-ı seraskerilerine... (BOA-BEO, 3135/235080)

dunun askerini lüzumsuz yere bölmenin faydalı olmayacağı düşüncesi zikredilmiştir.

Katkı Belirtme: Araştırma sürecinde değerli katkılarından dolayı kıymetli Hocam Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA). *MECLİS-İ VALA D.* 43 G: 9.
BOA. *İRÂDE MESÂİL-İ MÜHİMME (İ. MSM).* D: 84 G: 2408.
BOA. *CEVDET ASKERİYE (C. AS).* 1850.
BOA. *BAB-I ALİ EVRAK ODASI (BEO).* 3135/235080.
BOA. *DÂHİLİYE NEZARETİ MEKTUBİ KALEMİ (DH. MKT).* 1192/33.

Makale ve Kitaplar

- Batmaz, Ş. (2002).*II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donanması.*Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Halaçoğlu, A. (2002). Balkan Savaşları (1912-1913).*Yeni Türkiye Yayınları, Türkler/13,* 296-307.
- Karadoğan, U. C. (2007).*Türk Donanması ve Faaliyetleri (1914-1925).*Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özey, R. (2002). 19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası.*Marmara Coğrafya Dergisi, 6,* 1-36.
- Saatçi, M. B. (2002). XIX. Yüzyılın Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler.*Yeni Türkiye Yayınları, Türkler/13,* 108-117.
- Uçarol, R. (2010). *Siyasi Tarih (1789-2010).* İstanbul: Der Yayınları.
- Umar, B. (2003). *Trakya-Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi.* İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Enez. (1973).*Yeni Hayat Ansiklopedisi*(c. 3, s. 1169-1170).İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Yetim, F. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25,* 285-296.

SEÇİM SİSTEMİNİN DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİNİN BİR AŞAMASI: 1950 MİLLETVEKİLİ SEÇİM KANUNU

AN STAGE OF DEMOCRATIZATION OF ELECTION SYSTEM: 1950 PARLIAMENTARY ELECTION LAW

*Naim SÖNMEZ*¹

ÖZET

Türkiye’de ilk “Seçim Kanunu”, 1877 yılında Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılmıştı. Bu kanun, bazı değişikliklerle Cumhuriyet döneminde de kullanılmış ve ilk defa 1946 seçimleri öncesinde esaslı bir değişikliğe uğrayarak, seçimler ilk kez, “çift dereceli” sistem yerine “tek dereceli” olarak yapılacaktı. Ancak seçim kanunu üzerindeki tartışmalar bitmeyecek ve 1950 seçimlerine kadar devam edecekti. 1949 yazından itibaren yasa değişikliği tekrar gündeme geldi, Hükümet tarafından hazırlanan “tasarı”, Üniversite hocalarından oluşan ve “İlim Heyeti” adı ile anılacak olan bir kurul tarafından incelendi. 1949 yılı sonunda, 3 Aralık 1949 tarihinde bu kurul incelemesini tamamlayarak tasarıyı yeni hali ile hükümete sundu. Tasarı, yeni hali ile 7 Şubat 1950’de Meclis gündemine alınmış ve sürekli görüşmeler sonunda, 16 Şubat 1950 günü yasalaşarak yürürlüğe girmiştir. 1950 Milletvekili seçimleri, 1877 yılından beri uygulanan “çoğunluk sistemi” dışında, önemli değişikliklerle yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Seçim, Seçim Yasası, Demokratikleşme, Demokrasi

ABSTRACT

The first “Electoral Law” in Turkey was legislated in 1877 in the period of Ottoman Empire. This law was used with minor amendments in the first years of the Republic. Before the elections at 1946, Electoral Law was substantially altered and for the first time, the elections were going to be committed as single-stage instead of double-stage. However, the debate about this new law did not over and continued till the elections at 1950. In the summer of 1949, amendment on the law came back to agenda and the “proposal” prepared by the government was reviewed by the committee consisted of academics and henceforward known as “Scientific Committee”.

¹ Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi Tarih Bölümü, nasonmez@hotmail.com.

At the end of 1949, this committee completed the investigations and presented the new version of the "proposal" to the government. This proposal was put to agenda of Parliament in 7 February 1950 and at the end of the continuous negotiations, it was passed and came into force in 16 February 1950. The Parliament elections at 1950 was conducted according to this new law instead of "system of majority" which had been implemented since 1877.

Keyword: Election, Electoral Law, Democratization, Democracy

GİRİŞ

Türkiye’de ilk “Seçim Kanunu”, 1877’de hazırlanarak Osmanlı Mebusan Meclisi’nde kabul edilip ilk defa 1908 milletvekili seçimlerinde kullanılmış ve Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devam edilmiş; kanundaki ilk esaslı değişiklik, Türkiye’nin çok partili hayata geçmesiyle, 1946 seçimleri öncesinde gerçekleştirilmiş ve Türkiye’de ilk defa “tek dereceli” seçim 1946 yılında yapılmıştır. Ancak yasa ile ilgili tartışma ve talepler bitmemiş, özellikle Demokrat Parti, seçim yasasına yönelik taleplerini 1946-1949 yılları arasında güçlü bir şekilde dile getirmiştir. Bu yıllar ile ilgili bir değerlendirme şu şekildedir: “DP, 1946-1950 devresi arasında hiçbir ara seçime girmedi. Bütün toplarını, adli teminat altında geçecek bir seçimi sağlamak hedefine teksif etti. CHP adım adım buna geldi. Seçim Kanununu tedrici şekilde değiştirdi, şüphe bulutlarını kaldıracak formülü buldu” (Toker, 1990: 243). Yine DP, 1946 seçimlerinden itibaren “çoğunluk sistemi”nden vazgeçilip “nispî temsil sistemi”ne geçilmesini istiyordu (BİLGİÇ, 1995: 3). Ancak DP bu tavrını, yeni seçim kanununun hazırlanıp meclise sunulmasına kadar sürdürecekti, bu andan itibaren ya seçimi kazanacaklarına kanaat getirdikleri veya kendi içlerinden çıkan MP’nin büyümesine fırsat vermemek için iktidar partisi CHP ile ortak hareket edecek ve nispî temsil sistemi talebinden vazgeçecekti.

“Muhalefetin seçim kanununu değiştirmek hususundaki ısrarının” (SAROL, 1983: 101) sebebi, “DP’nin seçim kanununu ülke huzurundan sonra gelen en önemli mesele olarak görmesindendi. Demokrasi yolunda seçim kanunundan rejimin tehlikeye düşebileceği için fedakarlık yapılamazdı” (BOZDAĞ, 1991: 187). Adnan MENDERES’in, “demokrasinin Sakarya Zaferi” diye nitelendirdiği (SAROL, 1983: 102; BOZDAĞ, 1991: 228). 1950 Seçim Yasası ile ilgili ilk çalışmalar 1946 seçimlerinden sonra başlamış; ancak bu çalışmalar başlangıçta yavaş ve küçük iken 1950 yılına yaklaştığında hızlanmıştır. 1949 yılında, 1946 ve 1948 seçim kanunu değişikliği üzerinde İngiliz, Belçikalı ve Fransız uzmanların görüşlerin yer aldığı “Pembe Kitap” bastırıldı. Hükümet, Başbakanlık, Adalet ve İçişleri Bakanlıkları bürokratla-

rından oluşan bir teknik kurula bir “ön tasarı” hazırlama görevi verdi (AYDIN, 2010: 79).Yeni seçim kanunu ile ilgili ilk haberler, basında 1949 yılının ortalarından itibaren yer almaya başlıyordu. 1 Temmuz 1949 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin başlığı ve alt başlığı; “Hazırlanan Seçim Tasarısının Esasları-Tasarıda Seçim Kurullarına Aid Mühim Hükümler Var” şeklindedir. Haberde, “1950 seçimleri için hükümet tarafından teşkil edilmiş olan bir teknik komisyon tarafından hazırlanan ve İstanbul, Ankara Hukuk Fakülteleri profesörleriyle Yargıtay, Danıştay heyetlerinden ve en kalabalık üç baromuzdan seçilecek 11 kişiden mürekkep bir ilim heyetinin tedkikine tevdi edilmek üzere bulunan yeni seçim tasarısının ihtiva ettiği ana hatları şunlardır...Yeni tasarının en ziyade ilgi uyandıran kısmı seçim kurullarına aid hükümleri ihtiva eden kısmıdır. Tasarıda şöyle bir yenilik göze çarpmaktadır. ‘Sandık başlarındaki, ilçelerdeki ve illerdeki seçim kurullarından ayrı olarak Ankara’da bir “yüksek seçim kurulu” bulunacaktır. Bu kurulun vazifesi memleketteki bütün seçim çevrelerinin seçim işlerini idare, tanzim ve müşahade etmek olacaktır. Yüksek seçim kurulunun başkanlığını Yargıtay ikinci başkanları arasında kur’a ile seçilecek bir zat yapacaktır. Üyelikler de keza kur’a ile seçilecek Yargıtaydan ve Danıştaydan üçer kişiye verilecektir. Kur’alar, Yargıtay ve Danıştay genel kurulları önünde yapılacaktır. İl ve ilçelerdeki seçim kurullarının başkanlarını da yüksek seçim kurulu seçecektir. İl ve ilçelerdeki seçim kurullarının başkanlığına hakimlerin getirilmesi düşünülmektedir. İl, ilçe ve sandık seçim kurullarında parti temsilcilerinden gayri üç de tarafsız üye bulunacaktır. Sandık seçim kurulu başkanlarını her il merkezinde teşkil edilecek ve ağır ceza mahkemesi başkanının başkanlığı altında bir asliye ceza ve bir asliye hukuk yargıcından müteşekkil bir heyet seçecektir...Şimdiki kanunda olduğu gibi yeni kanun tasarısında da oylar aleni olarak sayılacak ve sayma ameliyesi aralıksız devam edecektir...Seçim kanun tasarısını tetkik eylemek üzere teşkil edilecek olan ilim heyeti tarafından incelenecek ve heyet, tasarı üzerinde gerekli gördüğü ilave ve değişiklikleri bir raporla Başbakanlığa bildirdikten sonra, tasarı son şeklini almak üzere Bakanlar Kuruluna arz edilecektir. Bakanlar Kurulu, teknik ve ilim heyetlerinin mütalealarını ve memleket ihtiyaçları ile Büyük Millet Meclisinin temayüllerini de göz önünde tutarak kanun tasarısına son şeklini verecektir. Tasarı bütün bu ameliyeleri müteakib kasım toplantısında Büyük Millet Meclisine arz edilecektir. Büyük Millet Meclisi komisyonları ve umumi heyeti tabiatile bu mühim tasarımı inceden inceye tetkik ve münakaşa eyliyerek memleket için en iyi kanunu ortaya koyacaktır.” bilgileri yer almaktadır. 4. Sayfadaki haberin devamında “İlim heyeti” başlığı ile verilen haberde ise “Yeni seçim kanunu üzerinde tetkiklerde bulunacak olan ilim heyeti Üniversiteden, Yargıtaydan, Danıştaydan ve Barodan seçilecek ikişer üyeden mü-

rekkebe olacaktır. Üniversiteden profesör Bülend Nuri Esen ile profesör Suheyp Derbil, Yargıtaydan da Başkan Halil Özyörükle Daire Başkanlarından Faiz Yörük seçilmişlerdir. Danıştay ve Barodan üyeler yarın seçileceklerdir.” Bilgisi verilmektedir. 2 Temmuz 1949 tarihli Tasvir gazetesine göre ise “seçim kanununu tetkik edecek heyet seçilmiş”ti. Cumhuriyet Gazetesine göre İlim Heyeti 5 Eylülde toplanacaktı (Cumhuriyet, 12 Ağustos 1949). Ancak “İlim Heyeti” ancak 19 Eylül 1949 günü bir araya gelerek ilk toplantısını yapmıştır. Akşam Gazetesi bunun sebebini, “komisyon üyelerinin bir çoğunun Ankara’da bulunmaması” şeklinde açıklamıştır (Akşam, 2 Eylül 1949).

1 Temmuz 1949 tarihinde tasarının ana hatları Cumhuriyet gazetesi tarafından duyurulduktan yaklaşık bir buçuk ay sonra, 12 Ağustos 1949 tarihinde DP yanlısı Tasvir Gazetesi; Nihat Erim’in beyanatı ile “Kanun için bütün malzemeyi muhtevi ‘Pembe Kitap’ ilmi heyet azalarına dağıtıldı” haberini yapmış; takip eden dört gün (13-16 Ağustos 1949) ise tasarının tam metnini yayınlamıştır. Bundan sonra gazeteler, iktidar veya muhalefet yanlısı tavırlarına göre, tasarı üzerindeki çalışmalar ile ilgili haberler yapmaya başlamışlardır. İlim Heyeti’nin çalışmalarına başlamasından sonra yaptığı ilk işlerden birisi, tasarı hakkında partilerden görüşlerini sormasıdır (Ulus Gazetesi, 23 Eylül 1949). Cumhuriyet Gazetesi’nin 26 Eylül 1949 tarihinde yapmış olduğu “Seçimlerde ekseriyet usulü- Yargıtay Başkanının reisliğindeki heyet, bu usulü memleket için daha faydalı gördü” haberi oldukça dikkat çekicidir.

Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Mekki Said ESEN’in telefonla ve muhtemelen Yargıtay Başkanı Halil Özyörük ile yaptığı görüşme ile kaleme aldığı haberinde, seçimlerin hangi usulle yapılacağına prensip kararına bağlanmış olduğunu, bunun da mevcut uygulamada olduğu gibi “çoğunluk” usulü olduğunu; bunun memleket şartlarına uygun olduğunu, sistemlerin her bakımdan incelenerek, Nisbi Temsil sisteminin ‘her partinin mecliste imkanı oranında temsilinin sağlanmasının daha demokratik ve herhalde daha adil olduğunun ileri sürülmesine rağmen, yeni girilen alışma devresinde oluşumuz demokratik sistemde bu usulün faydadan daha fazla zarar getireceği kanaatine varıldığı; memlekette siyasi parti sayısının yirmiye yaklaştığı, nisbi temsil sisteminin avantajlarından yararlanmak için ‘muvazaa yolile ve hususi niyetlerle’ parti dahi kurulabileceği; ‘nihayet bu usulün neidüğü belirsiz teşekkülere gelişme imkanı vermesi’ dolayısıyla mahzurlu görüldüğünü; ayrıca bu usulün ‘parti enflasyonuna meydan vereceği’ gerekçesiyle ilmi heyetin, çoğunluk sisteminin devamına karar verdiğini belirtmekte ve komisyonun herhangi bir teklif veya tesirle bağlı olmayarak prensip kararları verme hususunda tam bir yetkiye sahip olduğunu da eklemektedir (Cumhuriyet, 26 Eylül 1949).

Bu arada İlim Heyeti'nde yer alan Hüseyin Nail KUBALI'nın istifası, siyaset kamuoyunu oldukça meşgul etmiştir. Haberi ilk veren 28 Eylül 1949 tarihinde yine Cumhuriyet Gazetesi'dir. 29 Eylül 1949 tarihinde ise bütün gazeteler bu konuyu işlemişlerdir. Tasvir Gazetesi'nin 29 Eylül 1949 tarihli nüshasında, istifa olayına geniş yer ayrılmış; KUBALI'nın istifa mektubu aynen yayınlanırken "Tasvir" imzasıyla ve "KUBALI istifasının akisleri" başlığı ile bir de yazı kaleme alınmıştır. KUBALI istifa dilekçesinde; 'komisyon başkanının bariz taraflılığından ve çıkarılan çetin zorluklardan şikayet etmekte ve sonunda komisyondan ayrılmanın mukadder olduğunu daha 19 Eylüldeki ilk toplantıda anladığını, nihayet 26 Eylül toplantısında şahsını hedef alan çirkin tehditler ve suçlamalar sonucunda istifanın zorunlu hale geldiğini' belirtmektedir. Gazete istifa dilekçesinin ardından, çeşitli değerlendirmeler yaptığı habere geçmektedir. Bu haber-yorumda KUBALI'nın istifasının siyasi çevrelerde takdirle karşılandığını, heyetin daha seçim aşamasında tarafsız olamayacağını anlaşıldığını, üyelerin ya doğrudan Halk Partisine üye oldukları veya açık eğilimli olduklarını, Ankara Barosundan Saim DORA ve Ankara Hukuk Fakültesinden Prof. Süheyb DERBİL'in Halk Partisinin faal üyeleri olduğunu, Prof. Bülend Nuri ESEN'in Hasan Ali (YÜCEL)'nin, Kenen ÖNER ile olan davasında vekili ve Nihat ERİM'in çok yakın arkadaşı olduğunu ve bu isimlerin komisyonda çoğunluğu sağladığını; bu yüzden daha ilk toplantıdan itibaren bu komisyonun tarafsız olamayacağını anlaşıldığını; söylendiğine göre muhalefetin üzerinde önemle durduğu 'adli teminat' konusu büyük tartışmalara sebep olmuş, hatta bu usulün kaldırılması görüşü ağır basmış ve bu yüzden bu tartışmaların dışarıya aksetmemesi için tenbihlerde bulunulduğu, ancak parti çevrelerinde bunun yayıldığı ve bazı üyelerin zan altında kaldığını; 26 Eylül günkü toplantıda başkan Halil ÖZYÖRÜK ile Nail KUBALI arasında tartışma çıktığı, bazı üyelerin de Komisyon Başkanını destekledikleri ve KUBALI'nın da istifa etmek zorunda kaldığı belirtilmekte ve ardından da "kamuoyunda komisyonun çalışmalarından şüpheye düşüldüğü, başkanın açıklama yapacağı, siyasi partilerin de görüşlerini belirtecekleri, hatta komisyonun istediği görüşlerin gönderilmemesinin de düşünüldüğü" şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. "Tasvir" imzalı yazının da bu haber-yorumu uygun yazıldığı, içeriğinin aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Ulus Gazetesi aynı olayı, yine 29 Eylül günü "İlim heyetinden istifa-Prof. KUBALI'nın heyetten çekilişi oldukça derin bir hayret uyandırdı" başlık ve alt başlığı ile vermektedir. Gazete, istifa dilekçesini özetle verirken, bu haberin derin bir hayret uyandırdığını, ilim heyetinin diğer üyeleri ile KUBALI arasında görüş ayrılığının bulunmadığı zannedilmekte olduğunu, hatta siyasi partilerden görüş istendiği yazıyı bizzat KUBALI'nın kaleme aldığı, İstan-

bul'da çıkan muhalif bir gazetenin haberinden KUBALI ve diğer üyeler arasında bir görüş ayrılığı olduğu ve bazı tartışmaların yaşandığının anlaşıldığını, KUBALI'yı istifaya sevk eden nedenlerin kestirilemediği bildirilmektedir. Mesele 30 Eylül günü de yazılı basını meşgul etmeye devam edecektir. Ulus Gazetesi, İlim Heyeti'nin "ittifakla" kabul ettiğini belirttiği, oldukça ayrıntılı bir bildiriye sütunlarına taşımıştır: Heyetin 26 Eylül tarihli toplantısında Ankara'da yayınlanan Zafer Gazetesinin bir gün önceki sayısında toplantılara dair bazı yanlış ve eksik bilgiler verildiği, bunun heyetin almış olduğu gizlilik kararına uygun olmadığını, bu yüzden gazeteye tekzip gönderilmesi teklif edilmiş, üyelerden Cudi ÖZAL'ın, görüşmelerin açık yapılması yönünde oy kullandığından basına bilgilerin kendisi tarafından verildiği kanaati oluştuğunu, başkan ise bütün üyeleri tenzih ettiğini belirtmiş, heyet raportörü Profesör Bülend Nuri ESEN'in, yazının tertip ve tanziminden H. Nail KUBALI'nın muhabire açıklama yaptığı izleniminin doğduğundan tekzipin KUBALI tarafından gönderilmesinin daha doğru olacağını söylemesi üzerine KUBALI'nın yerini terkedip ayakta konuşmaya başladığını, diğer üyelerin ve başkanın yerine oturması ve yatıştırma gayretlerine rağmen 'şiddetle haykırarak artık heyette çalışamayacağını ve istifa edeceğini ifade ile çıkıp gitmiştir'. H.N. KUBALI'nın istifa dilekçesinde belirttiği 'bariz tarafgirlik ve çetin zorluklar, çirkin tehdit ve ithamlar'ın neler olduğunu açıklamadığı belirtilerek 'tarafgirlik' suçlaması karşısında olayın gerçekleşmesini tutanaklara dayanarak açıklamanın zorunlu hale geldiğini; toplantıların başlangıcından beri esasa dair herhangi bir karar alınmadığını, KUBALI'nın usule dair bazı karşı oylarından başka hep kararlara olumlu oy kullandığını; KUBALI'nın kaleme aldığı ve heyetin uygun bulması ile 22 Eylül günü siyasi partilere gönderilen yazıda heyetin tarafsız, tamamen ilmi ve bağımsız olduğu belirtilmekte iken bunun iddialarla bir tezat teşkil ettiği, nihayet istifa eden üyenin yerine yeni bir üye gönderilmesinin 27 Eylül 1949 tarihinde İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nden istendiğini ve heyetin 29 Eylül gününden itibaren seçim kanunu üzerine çalışmalarının devam ettiği belirtilmektedir.

Tasvir Gazetesi de 30 Eylül günü doğal olarak komisyonun bildirisini aynen almış, ancak ek olarak Cihad BABAN imzalı bir başyazı yayınlamıştır. C. BABAN yazısında, H.N. KUBALI'nın istifa sebeplerinin açık olmadığını, kendisinin nasıl tehdit edildiğini açıklaması gerektiğini; komisyon görüşmelerinin aleniliği konusunda çok şey söylenebileceği; esasen komisyonun görev ve yetkilerinin belirgin olmadığını, mesela prensipler konusunda kararlar alma yetkisine sahip ise tasarıya denk olarak yeni bir proje hazırlıyor olacağını, eğer böyle ise görüşmelerin bundan önceki projenin hazırlanışı gibi gizli olmasının gerektiğini, çünkü komisyon faaliyetinin bir hükümet

hazırlığı mahiyetinde olacağını, ancak durumun böyle olmadığını, hazırlanmış olan projenin incelenmesinden ibaret ve eksikleri varsa onu düzeltmeyi ve kamuoyuna proje hakkında bir güven telkin etmeyi amaçlıyorsa o takdirde görüşmelerin aleni olması gerektiğini belirtmekte ve devamında bu istifaya ile ‘memlekette havanın çok ağırlaştığını’, seçim işlerinin doğru yapılmasının halkın ideali olduğunu, eğer KUBALI fazla hassasiyet göstermiş ise memleketin güven havasını tamir edilmez bir şekilde bulandırdığını; eğer iddiaları doğru ise memleketin geleceği açısından feci bir durumla karşı karşıya kalmış olduğumuzu; ülkenin en güzide insanlarından oluşan bu komisyon doğruluktan ayrılmışsa hüsranın büyük olacağını ifade ettikten sonra yazı, KUBALI’den bir açıklama beklendiğini ve temennilerinin, kendisinin yanılmış olduğu, vehme kapılmış olduğunun ortaya çıkması olduğu’ şeklinde bitirilmektedir.

3 Ekim 1949 günü Ulus Gazetesi, Hüseyin Cahit YALÇIN başyazısıyla yine bu konuyu işlemiştir: Seçim Kanunu gibi siyasi partiler arasında en önemli tartışma konusunu bitirmek ve seçim mekanizmasını her türlü siyaset gürültülerinden arındırmak için yapılan gayretlerin daha başlangıçta tereddüt ve dedikodulara yol açması üzüntüye sebep olmuştur. İstifanın açıkça izah edilebilecek sebeplere dayanması halinde sorun kolayca aşılabilecek, yerine yapılacak atama ile mesele hallolacak, ancak istifa dilekçesinde yer alan ‘bariz tarafgirlik, çetin zorluklar ve itham’ sözcüklerinin herhangi bir siyasetçinin mitinginden veya gazetecilerin kaleminden fırlayıvermiş ifadeler değildir. Tamamen ilmi bir mahiyette ve ülkenin en hayati meselesi için itina ile kurulmuş bir komisyonda, temyiz mahkemesinin başına kadar yükselmiş bir kişi ile ona tabi olmuş birkaç kişi nasıl tarafgirlik yapabilir ve çirkin tehditlerde bulunabilir, heyet başkanı KUBALI’ya ne yapabilir, tehditler gizli bir şekilde değil, değişik yerlerden seçilmiş bir heyet içerisinde yapılmış ve içlerinden hiç biri müdahale etmemiştir; kalabalık bir heyet içerisinde prensip meselelerinde görüş ayrılığı çıkarsa KUBALI yalnız kalsa bile neticede hak ve hakikat mutlaka kazanacaktır, ancak mesele tarafgirlik ve tehdit meselesi olunca, buna itiraz için sadece şeref, haysiyet ve namus sahibi olmak yeterlidir, tarafgirlik ve tehdidin bir kişiden gelmesini de akıl ve mantıkla açıklanması mümkün değildir. Heyetin yaptığı açıklama okunduğunda kendisinin haklı olduğunu ve işin içerisinde alınganlığın, aşırı hassasiyetin ve yanlış anlaşmanın olduğunun görüleceğini, ancak siyasi tecrübelerle bakarak muhalif partilerin bu meseleyi her fırsatta tazeleyeceklerini ve seçim kanunundan beklenen faydayı bulamayacaklarını belirten H. Cahit Yalçın ilginç bir teklif yaparak ve İstanbul Üniversitesi’nin tekrar KUBALI’yı seçmelerini ve onun da Ankara’ya giderek arkadaşlarının ellerini sıkmasını ve üzerine düşen tarihi sorumluluğu yerine getirmesini tavsiye etmiştir. 3 Ekim yani H.

Cahid YALÇIN'ın uzun yazısının yayınlandığı gün "Tasvir" imzalı bir yazı da, Tasvir Gazetesi'nde çıkmıştır. Daha kısa olan bu yazının içeriği ise H.C. YALÇIN'ın yazısının aynısıdır. 5 Ekim 1949 günü ise Tasvir Gazetesi "Seçim Kanunu Tasarısı üzerindeki çalışmalarını biten D. Parti, Senato'nun kararını bekliyecek" manşetiyle çıkmış ve haberde, DP'nin oluşturduğu beş kişilik komisyonun çalışmalarını bitirdiğini, ancak raporun İlim Heyeti'ne verilmesinin, İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun, KUBALI'nın istifa sebebine açıklık getirmesinin bekleneceğini, şayet heyetin tarafsızlığına ilişkin tereddütler giderilmezse raporu İlim Heyetine teslim etmeyip bir bildiri ile kamuoyuna sunmayı kararlaştırdıkları yer almaktadır. Haberin devamında istifa olayının Hem Halk Partisi'nde hem de Millet Partisi'nde tartışmalara yol açtığı belirtilmekte; KUBALI'nın basında çıkan haberlerdeki iddialara herhangi bir cevap vermediğini, bunun üzerine görüştüğü H.N. KUBALI; "İlmi kurulda çıkan anlaşmazlığın bütün yurt efkarınca alaka ile takip edildiğini biliyor ve bu husus üzerinde büyük bir titizlikle durmanızın ehemmiyetini takdir ediyorum. Bütün bunlara rağmen hiçbir beyanatta bulunacak değilim, bu kurula bir ilim adamı olarak iştirak ettim ve lazım gelen izahatı bağlı bulunduğum ilim müessesine vermek üzere bütün teferruatı ile hazırlamış bulunuyorum. Bu izahatı önümüzdeki hafta içinde Üniversite Rektörlüğüne tevdi edeceğim. Tabiatı ile durumun açıklanıp açıklanmaması bu ilim müessesesinin vereceği karar bağlıdır" ifadesi bulunmaktadır. DP'nin İlim Heyeti'ne vereceği cevabı İstanbul Üniversitesi senato kararı sonrasında ertelediği haberine rağmen aynı gazete 12 Ekim 1949 tarihli sayısı, partinin cevabının İlim Heyeti'ne gönderildiği manşetiyle çıkmıştır. Oldukça uzun olan bu haberde, daha çok 1946 yılında yapılan seçimlerdeki hatalar, uygulamadaki sorunlar, sistem hataları üzerinde durulmuş; sonunda da "Tadili istenen kısımlar" başlığı ile ve DP'nin görüşlerini dokuz maddede topladıkları bölümde, seçim işlerinin yargıya devri yani "adli teminat" ile idarenin seçimle ilgili alakasının kesilmesi üzerinde durulmuştur.

Nihayet H.N. KUBALI'nın istifa meselesi 12 Ekim günü sona ermiştir. Tasvir Gazetesi'nin 13 Ekim 1949 tarihli nüshasında, İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun beş saat süren ve tartışmalı geçen bir toplantı yaptığını, toplantı sonunda KUBALI'nın yerine eski rektör Sıddık Sami ONAR'ın gönderilmesinin kararlaştırıldığı, manşet haberini yapmış ve senatoya başkanlık eden Mazhar Nedim GÖKNİL'in, "istifa şahsi sebeplere istinat etmektedir" cümlesiyle mesele kapanmıştır.

Bundan sonra İlim Heyeti, Seçim Kanunu üzerindeki incelemelerine devam etmiş, seçim kanununa dair kuşkuları giderici bir açıklama Cumhurbaşkanı İnönü'den gelmiştir. İnönü, 1 Kasım 1949 tarihinde yaptığı meclisi açış nutkunda "seçimde hile imkanı olmadığı inancı yerleştirilmelidir. Bunun için

seçim kanununda ne kadar tedbir alınsa yeridir” ifadesini kullanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, XXI: 9). İlim Heyeti ise çalışmalarını Aralık ayının başında bitirmiştir. Ulus Gazetesi 3 Aralık 1949 günü, komisyon çalışmalarının bittiğini duyurmuş; 5 Aralık günü Bakanlar Kurulu’nun tasarımı görüşmeye başladığını; 7 Aralık günü CHP Meclis Grubu’nun, “Seçimlerde yargıçların nezareti ve murakabesi prensibi”ni kabul ettiğini haberleştirmiş ve aynı gün Sadi IRMAK’ın başyazısı ile de bu kararı yerinde bulan ve öven bir yazı yayınlamıştır. Ulus Gazetesi 16 Aralık 1949 tarihinde tasarının meclise ertesi gün sevk edileceğinin bildirerek tasarının bir metnini yayınlamış; 17 Aralık günü ise tasarının meclise sevk edildiği haberi verilmiş, aynı gün İlim Heyeti tarafından hazırlanan metin yayınlanmıştır. 18 Aralık günü ise gazete nerede ise Yeni Seçim Kanunu’na hasredilmiştir. Bu sayıda Başbakan Yardımcısı Nihat ERİM’in tasarı hakkındaki açıklamalarının yanında, İlim Heyeti’nden gelen metinde Hükümet tarafından yapılan değişiklikler, Yeni Seçim Kanunu tasarısının gerekçesi ve Feridun Osman MENTEŞEOĞLU tarafından kaleme alınmış olan “Seçim Kanun Tasarısı” başlıklı bir inceleme yazısı yayınlanmıştır. 21 Aralık günü ise Seçim Kanunu tasarısının aldığı şekil, İlim Heyeti’nin teklifleri ile Hükümetin yaptığı değişiklikler karşılaştırılarak yayınlanmıştır. 22 Aralık günkü habere göre ise, Büyük Millet Meclisi’nde tasarımı incelemek üzere bir karma komisyon kurulmuş ve artık Yeni Seçim Kanunu ile ilgili olarak parlamento aşaması başlamıştır.

Daha önce 12 Ağustos 1949 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nin haberine göre Kasım ayında Meclis gündemine geleceği belirtilen Yeni Seçim Kanunu tasarısı, gecikmeli bir şekilde Aralık ayında Meclise gelmiş ve Meclisteki komisyon kurulması ve tasarının bu komisyon tarafından incelenmesinin ardından, genel kurulda görüşülmek üzere 7 Şubat 1950 tarihinde genel kurul gündemine gelmiş ve Karma Komisyon Başkanı Dr. Behçet UZ tarafından verilen bir önerge ile tasarı, “gündemin bütün maddelerine öncelikle görüşülmeye” başlanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, XXIV: 149). Görüşmelerin ilk aşaması, prosedür gereği tasarının bütünü hakkında olmuştur.

Komisyon sözcüsü Sait Azmi FEYZİOĞLU bir sunuş konuşması yaparak, tasarının Meclise gelinceye kadarki gelişmelerini anlatmış, tasarıyla ilgili özellikle DP’ye katkıları dolayısıyla ve Millet Partisi’ne de hem katılımları hem de fikir katkıları dolayısıyla teşekkür etmiştir. Sözcü ayrıca bu tasarıyla Hükümetin seçim işlerinden tamamıyla elini çektiğini, seçim güvenliği bakımından herhangi bir endişeye mahal olmadığını ve Yüksek Seçim Kurulu’nun il ve ilçe seçim kurullarının işlem ve kararları ile seçim sonucuna etki yapacak olayları, seçilme yeterliğine yönelik vakaları inceleyip karar vereceğini, bazen de olaylar hakkında rapor hazırlayıp Meclise sunacağını belirtmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 149-150).

Komisyon sözcüsünden sonra söz alan İstanbul Milletvekili MP'li Osman Nuri KÖNİ, partileri açısından tasarı ile ilgili bir giriş yaparak tasarının hazırlanış aşamasında bir katkıda bulunmadıklarının sebeplerini açıkladıktan sonra; tasarının adalet kurallarına, Anayasa hükümlerine, demokrasiye ve insan haklarına aykırı olduğunu iddia etmiş, tasarının ülkeye, yürürlükte bulunan iki yüze yakın kanun değişmedikçe fayda sağlamayacağını ileri sürmüştür. Osman Nuri KÖNİ'nin asıl itirazı ise seçme yeterliğine ilişkin maddedir. Onuncu maddenin, 22 yaşını bitirmiş her Türk'ün (kısıtlı, deli ve mahkum olmak dışında) oy verme hakkından bahsederken, dokuzuncu maddenin (zabıta amir ve memurları, subaylar, askeri memurlar, askeri öğrenciler ve silah altındaki erata oy kullanma yasağının getirilmesinin) Anayasaya, adalete, demokrasiye ve insan hakları beyannamesine aykırı olduğunu iddia etmiş ve verecekleri önergeye bağlı olarak bunun değiştirilmesini istemiştir (Tutanak DERGİSİ, XXIV: 150-156).

Demokrat Parti adına İstanbul Milletvekili Fuad Hulusi DEMİRELLİ ise konuşmasına, seçim kanunu tasarısının tarihî ve herkes için yüz ağartıcı bir eser olması temennisiyle başlamış ve tasarı hakkındaki itiraz ve tereddütlerini sıralamıştır: Bunlar, seçim işleminin temelini oluşturan seçmen kütüklerinin hazırlanması işinin gayeye hizmet eder bir teşkilata bağlanmaması, partilerin veya adayların propaganda yollarının kısıtlanması ve en önemlisi, İlim Heyet ile Hükümet tasarıları arasındaki farklılıkların, adli denetleme mekanizmasının iyi işlemeyeceği düşüncesini ortaya çıkarmasıdır. Bunlardan biri, ilim heyeti tasarısında yer alan il, ilçe seçim ve sandık kurullarına muhtar ve ihtiyar heyetlerinden ad çekme yöntemiyle üye alınmasında 'kanunun yürürlüğe girmesinin ardından oluşacak ilk seçimlerin' baz alınmamasını öngören geçici maddenin hükümet tasarısında yer almamasıdır; çünkü bu durum iktidarın kendi lehine olan fiili durumu devam ettirmek istemesi anlamına gelmekte ve eski seçimlerin kamu vicdanını tatmin etmekten uzak bulunmaktadır. Yine İlim Heyeti'nin, Yüksek Seçim Kurulu'na bir 'seçim mahkemesi' kimliği vermesi, seçim sonuçları tartışmalarının mecliste yer bulmamasını sağlayacağını, ancak hükümet tasarısının buna engel olduğunu, karma komisyonun da buna uyduğunu, Yüksek Seçim Kurulu'nun bir mahkeme hüviyetine kavuşturulmasının gerekli olduğunu; ayrıca seçim suçlarına dair düzenlemelerin de caydırıcı hale getirilmesinin lüzumunu dile getirmiştir. Son olarak hükümet tasarısının seçim konusunda ileri bir adım olmakla beraber Meclisin daha ileri düzenlemeler yapması gerektiğini ifade ederek, 'parti anlayışlarını bir tarafa atıp tasarının milli iradenin doğru olarak tecellisini temin ve âmme şuur ve vicdanını tatmin edecek bir mükemmeliyete yaklaş-tırmasıdır... halkın istediği hakkın istediğinden başka bir şey değildir.' sözleriyle de konuşmasını bitirmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 156-160).

Bu konuşmalardan sonra Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat ERİM eleştirilere cevap vermek üzere kürsüye gelmiştir. Nihat ERİM, Türkiye’deki demokratik gelişim ve seçim kanunlarındaki değişimleri özetleyen sözlerle konuşmasına başlamıştır. Konuşmasında, seçim konusunda iktidar-dakilerin kendilerini güvenlik içerisinde hissetmelerinin yeterli olmadığını, demokratik rejimin iktidarın ve muhalefetin kendilerini aynı huzur ve emniyet içinde hissetmeleriyle ilerleyebileceğini belirten N. ERİM, hükümetin seçim kanununu hazırlama işinde yalnız bırakıldığını eklemiştir. Daha sonra bu kanununun hazırlanma sürecini anlatan N. ERİM, tasarı hükümetin önüne gelince, hükümetin özellikle ‘seçim güvenliği’ konusunda İlim Heyeti’nin tesbit ettiği formüllere dokunmadığını, İlim Heyeti’nin uygulamada bırakmış bulunduğu boşlukları tamamladığını, Komisyon aşamasında ise üyelerin, büyük bir gayretle tasarının daha mükemmel hale gelmesine çalıştıklarını belirtmiştir. Bundan sonra eleştirilere cevap veren Başbakan Yardımcısı, tasarının en önemli özelliğinin, bütün seçim aşamalarının adli denetim altına alınması olduğunu; seçmen kütüklerinin hazırlanması konusunda İlim Heyeti’nin görüşüne dokunulmadığını ve kütüklerin Vali ve Kaymakamların nezareti altında muhtarlar tarafından hazırlanacağını, kütüklerin hazırlanmasında ortaya çıkabilecek eksiklik ve yanlışlıkların adalet kurumu tarafından giderileceğini ve vatandaşın seçmenlik hakkının kullanılma yetkisinin Yargının güvencesi altında olduğunu; yine seçim işlemlerinde F.H. DEMİRELLİ’nin bahsettiği ‘adli nezaret’ formülünün DP’nin uzun süredir arzu ettiği ve ‘vazgeçilmez şart’ olarak öne sürdüğü uygulamanın gerçekleştirildiğini ve yargıçların seçim kurullarına başkanlık edeceğini açıklamıştır. N. ERİM, mazbataların onay merciinin Meclis olmasına getirilen eleştiri konusunda da, bazı ülkelerde uygulamanın farklı olabildiğini, ancak ülkemizde mazbata onayının Meclis dışında bir organa verilmesinin mevcut Anayasaya aykırı olacağını, şayet bu konuda genel kurul karar verirse Anayasanın da değiştirilebileceğini ilave etmiştir. Yüksek Seçim Kurulu’nun bir mahkeme durumuna getirilmesi meselesinde de mevcut durumun aynen kabul edilmesi gerektiğini ve halkın huzurunda yapılan tartışmaların, yanlış yapmaya izin veremeyeceğini belirterek, eğer muhalefet partileri üyelerinin, politik mülahazalarla olmayan, zihinlerde tereddüt ve güvensizlik yaratmayan konularda teklif getirirlerse değişiklik yapılabileceğini de belirterek konuşmasını sonlandırmıştır. Kayseri Milletvekili Kamil GÜNDEŞ’in, Yüksek Seçim Kurulunun yargı yetkisi üzerine sorduğu soruya karşılık da Başbakan Yardımcısı komisyon görüşmelerinin aşamalarından bahsetmiş ve kurulun, 112. Maddeden 118. Maddeye kadar olan kurulun yetkilerinde herhangi bir daraltmaya gitmediğini ve maddelere geçildiğinde görüşlerini daha geniş bir şekilde sunacaklarını belirtmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 160-165).

Tasarı hakkında kapsamlı ve esaslı bir konuşma yapan Millet Partisi'nden Kütahya Milletvekili Ahmet TAHTAKILIÇ ise, daha önce demokrasiye geçmiş olan toplumlarda bile vatandaşlar tarafından seçim güvenliği meselesinde hassasiyet gösterdiklerini; bizde ise tek parti, tek şef sisteminin her alana işlemeden dolayı bu mücadelenin sürdüğünü belirterek konuşmasına başlamış; diğer kanunlarda uygun değişiklikler yapılmazsa bu seçim kanununun bir işe yaramayacağını, tek parti döneminden örnekler vererek açıklamış ve tasarının tahliline girişmiştir. TAHTAKILIÇ'ın görüşüne göre; seçmen kütüklerinin düzenlenmesinden mazbataların onaylanmasına kadar olan seçim sürecinde yargının etkin kılındığını söylemek güçtür, tasarıda itiraz süreleri ülkenin gerçekleriyle uyuşmayacak kadar kısadır. Seçim komisyon ve kurullarının oluşturulması meselesinde yine 1946 seçimlerinin izlerini görmek mümkün olacaktır. Seçim kuruluna katılacak olan hakimlere gelince, o hakimler kurula ancak vatandaş olarak katılabilmekte, orada yargı görevi yapamamaktadır. Onun için hakimlerin kurullara katılması ve başkanlık yapmaları yargı güvenliğinin sağlanması anlamına gelmez. Yüksek Seçim Kurulu'na mazbataların onayı yetkisinin verilmesinin tek başına bir yargı denetimi sayılabılırdi, ancak bunu da hükümet Anayasayı öne sürerek kabul etmemektedir. Seçim işlerinde adli güvencenin sağlanması, vatandaşın oylarıyla Devlet kurma işinin kayıtsız şartsız halledilmesi zorunlu olmuştur. Tasarıda çoğunluk sisteminin kabul edildiği anda, bundan doğacak kusurların giderilmesi ve vatandaş oylarının meclise yansması için 'tek milletvekilli seçim çevrelerinin' oluşturulması yoluna gidilmelidir. Bu bakımdan ya nisbi temsil sistemi kabul edilmeli veya seçim çevreleri daraltılmalıdır, böylece çoğunluk usulünün açık mahzurları önlenmiş olur. Hükümet bu tasarıyı meclisin önüne alelacele hem de bütçe müzakereleri² öncesinde getirmesini hukuki ve siyasi bakımdan izah edilemez. 1946 seçim kanunu müzakereleri sırasında bazı milletvekilleri tarafından seçim güvenliğinin sağlanması konusunda ileri sürdükleri görüşler zamanında yerine getirilmemiş ve dört yıl çeşitli oyalama yollarına gidilmiştir. Şimdi hükümet tam da bütçe görüşmeleri öncesinde seçim tasarısını meclisin önüne getirmektedir ki, kanun hemen çıkarılsın ve seçime gidilsin. Konuşmanın başında söylediği gibi tek parti sisteminin yasaları dururken bu tasarı ile memlekete 'bahar' havasının geleceğini söylemek beyhudedir. Dört yıldır muhalefet Devlet Başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılmasına işaret etmişken kabul edilmemiş-

² Mali yılın başlangıcı o yıllarda Mart ayıdır. Mali yıl ve takvim yılı 1983 yılında birleştirilerek Ocak başına alınmıştır.

tir. Yine dört yıldır muhalefet ‘halkevlerinin bir milli kültür kurumu’ olarak sosyal yapıda yer almasını ve bir propaganda ve politika merkezi olarak kullanılmasının sakıncalarını ve bu kurumlara yapılan harcama ve bütçeden pay aktarma uygulamalarının usulsüzlüğüne işaret etmişken, daha yeni HP kurultayı, bu meselenin halline karar vermiştir. Yine radyonun kanuni olarak kullanılması tarzı meselesi muhalefetin dile getirdiği bir husus idi, bu konuda herhangi bir ilerleme beklemek de hatadır. Demek ki, seçim güvenliği bir kültür meselesidir (Tutanak Dergisi, XXIV: 165-171).

Elazığ Milletvekili Fahri KARAKAYA ise konuşmasına kendi seçim çevresini örnek göstererek ve tek bir yolsuzluk yapılmadığını söyleyerek başlamış, tasarı hakkında eleştiri getiren milletvekillerinin siyaset yaptıklarını, zabıta ve askeriyeye getirilen seçmen olma yasağı konusunda memleketin gerçeklerini görmediklerini, ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamakla görevli insanların şu veya bu partiye oy vermelerinin tehlikeli olduğunu belirtmiş, halkevlerinin seçim güvenliği aleyhinde nasıl bir faaliyette bulunabileceğini sormuş, devlet başkanlığı ve parti başkanlığının birleşikliği meselesinde ise, devlet başkanlığının bir çoğunluğa dayanması gerektiğini ve tabii ki Devlet Başkanının Halk Partisi’nden seçileceğini, bunun herhangi bir tehlike arz etmeyeceğini iddia (Tutanak Dergisi, XXIV: 172-175).

Görüşmeler tasarının lehinde yapılan konuşmalarla sürerken müzakereler bir ara Osman Nuri KÖNİ ve iktidar milletvekilleri arasındaki tartışmalara dönüşmüş, nihayet Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat ERİM tekrar kürsüye gelmiş ve muhalefetin, Türk ordusunu istismar ve politik oyunlara alet ettiğini ve bu tuzağa düşmeyeceklerini söyleyince yine tartışma çıkmış; ardından oturum başkanı önergeleri okutmaya başlamış, oylatmış ve bu önergeler reddedilmiştir. Akabinde tasarının bütününe ilişkin görüşmelerin yeterliliği ve maddelere geçilmesi önergesi oylanarak kabul edilmiş ve maddelerin görüşülmesine geçilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 182).

Tasarının ruhunu teşkil eden ve seçimin nasıl yapılacağına belirlendiği “Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre, genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır” şeklindeki birinci maddesi herhangi bir görüşme ve tartışma olmadan hemen oylanmış ve kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 182).

Bundan sonra maddeler sıra ile okunup oylanarak komisyondan geldiği şekliyle kabul edilirken, bir tartışma da seçilecek milletvekili sayısının tespitinde ‘son nüfus sayım sonuçlarının mı yoksa nüfus kütüklerinin mi esas alınacağı’ sorunu üzerinde ortaya çıkmıştır. Rize Milletvekili Tahsin Bekir BALTA, tasarının, genel nüfus sayımı sonuçlarının esas alınacağını öngördüğünü, bunun ise pek çok ülkedeki uygulamalardan ayrılmak olduğunu, bu kabulün

asıl sebebinin ise, sayım rakamlarının doğru kabul edilip, yerleşmiş nüfus uygulamasının gerçeği yansıtmadığının kabulü olduğunu öne sürmüştür. Seçimde ya nüfus sayım sonuçlarının veya yerleşmiş nüfusun esas alınması gerektiğini kabul ettiklerini; kendilerinin yerleşmiş nüfusun esas alınması gerektiğine inandıklarını, oy verilecek yerin, bir kimsenin yerleştiği mahallin olması gerektiğini düşündüklerini, bu durumda yanlış olduğu kesin olan bir rakama, orantı isabeti kesin olmayan bir rakamı tercih ettiklerini, bu bakımdan da tartışılması gerektiğini, öteden beri uygulanagelen sistemin devamından yana olduklarını belirtmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 189-190). Manisa Milletvekili Faik KURDOĞLU T. Bekir BALTA'nın kanaatine katıldığını; ayrıca nüfus sayımının, medeni ülkelerdeki gibi 10 yılda bir yapılması gerektiğini, ülkemizde 5 yılda bir yapıldığını, bu durumda her sayımın yaklaşık iki milyon liraya mal olacağı düşünülürse milletvekili sayısının tespitinde yerleşik nüfusun esas alınması gerektiği fikrinde olduklarını ifade etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 190). Kastamonu Milletvekili Muzaffer AKALIN, milletvekili sayısının belirlenmesinde üç rakamın esas alınabileceğini, bunların ise beş senede bir yapılan sayım sonuçları; nüfus kütükleri veya seçim için oluşturulmuş seçmen kütükleri olduğunu belirtmiş ve ardından da ülkemizde her üç uygulamanın da sağlıklı olmadığını, kendisinin de nüfus kütüklerinin esas alınması gerektiği görüşünde olduğunu, ancak bu kütüklerin de vatandaşların, daimi ikametgahlarının bulunduğu hakiki yerlerde tespit edilerek sağlıklı hale getirilmesi gerektiğini açıklamıştır (Tutanak Dergisi, XXIV: 191-192). Karma Komisyon Sözcüsü Sait Azmi FEYZİOĞLU, belirtilen üç yoldan birini uygulamak zorunda olduklarını, nüfus kütüklerinin, halkın ayağına giderek yapılmadığında bu usulün uygulanmasındaki sakıncalar konusunda hemfikir olduklarını, şimdiye kadar yapılan seçmen kütükleri uygulamasının da sağlam bir mekanizma kurulmadığında, bazı yerlerin fazla yazıldığı, bazı yerlerin de yazılmadığı dedikodularından kurtulamayacaklarını; elde bilimsel usullere göre yapılmış bir sayım sonucu bulunduğunu; 1945'te yapılan nüfus sayımından sonra 1946 seçimi için hazırlanan seçmen kütüklerine göre, milletvekili sayısının azalmış olduğunu, halbuki ülkede binde 18-20 oranında nüfusun artışı olduğunu belirtmiş ve nüfus sayımının esas alınmasının kabul edilmesini istemiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 192-194). Bütün bu tartışmalardan sonra değişiklik önerileri oylanmış, reddedilmiş ve madde komisyondan gelen şekliyle, sadece küçük bir ilaveyle kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 197).

Seçmen yaşının 22 olmasını öngören düzenleme tartışmasız kabul edilmiş (Tutanak Dergisi, XXIV: 200) ve ardından yine tartışmalı bir konuya, doku-zuncu maddede belirlenen seçmen olabilme yeterliğindeki istisnalara gelmiştir.

Dokuzuncu madde, “zabıta amirlerine ve memurlarına (polis), subaylara, askeri memurlara, askeri öğrencilere ve silah altındaki erata” oy verme yasağı getirmektedir. Bu konu tasarının bütünü üzerine yapılan görüşmelerde yine tartışılmıştı. İlk sözü alan Rize Milletvekili T. Bekir BALTA, bu kısıtlamanın demokrasinin genel oy prensibine aykırı olduğunu, kişilerin oy kullanmalarının siyasete karışmak anlamına gelmeyeceğini, siyasete karışmanın aslında kötü bir şey olmadığını, kötü olanın görevinin gereklerini siyasete feda etmek olduğunu belirterek kısıtlamanın sadece silah altındaki erler ile sınırlandırılmasını istemiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 200-201). Bu görüşe karşı, tasarıyı destekleyenler ise Balkan Harbi bozgununun askerin siyasete karışmasıyla olduğunu (Siirt Milletvekili Ali Rıza ESEN); oy verme hakkının yasaklanmadığı, sadece ertelendiğini, askerlerine oy verme hakkının tanındığı bazı ülkelerin de bundan rahatsızlık duyduğunu (Tokat Milletvekili Nazım POROY); komisyonda aksini savunmasına karşılık sonradan komisyon görüşüne katıldığını; askerlerin şimdilik oy kullanmamaları gerektiğini; ancak maddedeki ‘zabıta amir ve memurları’ tabirinin Valilerden mahalle bekçilerine, orman bekçilerine gümrük muhafaza memurlarına kadar çok geniş bir alanı kapsadığını, bu yüzden maddenin “askeri memurlar ve askeri adli yargıçlar” şeklinde daraltılması gerektiğini (Bursa Milletvekili Abdurrahman KONUK) ifade etmişlerdir. Buna karşılık Osman Nuri KÖNİ ise yine maddenin Anayasaya aykırı olduğunu, seçme işinin milletin en kutsal hakkı olduğunu, bu işin milli iradenin tecellisi ve saltanat hakkının padişah-tan alınarak millete verilen bir hak olduğunu, diğer devlet memurlarının oy kullanma hakları varsa askerlerin de kullanmaları gerektiğini iddia etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 204).

Bu arada konuşmaların yeterliliğine dair bir önerge verilmiş ve kabul edilmiştir. Daha sonra değişiklik önergelerinin oylanmasına geçilmiş, teklifler maddenin bentlerinin ayrı ayrı okunarak oylanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu oylamalarda Bursa Milletvekili Abdurrahman KONUK’un verdiği ve komisyonun da katıldığı “birinci bentteki Emniyet müdürleri, emniyet amirleri, komiser, komiser muavinleri ve polisler. Ve üçüncü bentteki askeri memurlar ve askeri adli yargıçlar” şeklindeki değişiklik önergesi dışındaki teklifler kabul edilmemiştir (Tutanak Dergisi, XXIV, 205-208). Sonrasındaki maddelerin görüşülmesinde herhangi bir sorun çıkmazken 16. Madde müzakereleri sırasında, görüşmelere sonraki gün devam etmek üzere son verilmiştir (TBMM. Tutanak Dergisi, XXIV: 210).

43.Maddeye kadar pek tartışma yaşanmamış; bundan sonra sıra 43.Maddedeki ‘kapalı yer propaganda esasları’na gelmiş ve bu konuda bir tartışma çıkmıştır. Tartışmada muhalefet milletvekilleri bu maddenin muğlak ve kısıtlayıcı olduğunu, dolayısıyla ya kaldırılması veya değiştirilmesi gerek-

tiğini ileri sürmüşler; buna karşılık komisyon ve hükümet ise hükmün 1881 Fransız Seçim yasasından aynen alındığını ve bu hükmün halen yürürlükte olduğunu, maddenin kapalı yerde propaganda yapılacak mekanla ilgili olarak önceki kanunda olduğu gibi izin alınmayacağını, sadece ilgili makamlara 48 saat önce haber verilmesinin yeterli olacağını; ayrıca toplantılara seçmen yaşını doldurmuş kişilerin katılabileceğini savunmuş ve uzunca bir tartışma sonunda ve vaktin geç olması sebebiyle ertesi gün yani 9 Şubat 1950 günü komisyonun isteği doğrultuda küçük bir ilave ile kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 270-295).

Siyasi partilerin radyo propaganda konuşmalarını beş dakika ile sınırlandıran 45. Maddeye yine muhalefet itiraz etmiş ve sürenin 15 dakikaya çıkarılmasını istemiştir; ancak Başbakan Yardımcısı Nihat ERİM, 5 dakikanın gerçekten kısa olduğunu, ancak 15 dakikanın da çok olduğunu belirterek maddenin her partiye 10 dakika süre tanınmasının uygun olacağını ifade etmiş ve madde konuşma süresi 10 dakika olacak şekilde değiştirilerek kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 300-301).

“Seçim işlerinin seçim kurullarınca yürütüleceği”ne ilişkin 57. Madde ve “Ankara’da bir Yüksek Seçim Kurulu, her seçim çevresinde bir İl Seçim Kurulu, her ilçede bir İlçe Seçim Kurulu ve seçim bölgelerinde yerleştirilecek her sandık başında bir Sandık Kurulu” oluşturulmasını düzenleyen 58. Madde hemen kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 304-305).

“İl Seçim Kurulu” başlığı altında ve İl Seçim Kurulu Başkanı’nın göreve getirilişini düzenleyen 63. Madde tartışmasız kabul edilirken (Tutanak, XXIV: 312); İl Seçim Kurulu üyelerinin belirlenmesine yönelik 64. Madde ise, beşi siyasi parti temsilcilerinden, üçü Belediye Meclisi üyelerinden ve ikisi İl Genel Meclisi üyeleri ile bir başkandan oluşan on bir üyeli kurul olduğunu içermektedir. Bu maddeye Isparta Milletvekili Sait KÖKSAL, ‘müşterek aday gösteren partilerin bir parti sayılması’ ile ilgili bir fıkra eklenmesini istediği önerge dışında, Afyon Karahisar Milletvekili Hasan DİNÇER bu düzenleme ile kurullarda her halükarda Halk Partisi’nin çoğunluğu sağlayacağını, Belediye ve İl Genel Meclisleri’nin durumlarının malum olduğunu, dolayısıyla bugün CHP, yarın DP ve bir gün de MP çoğunluğunun sağlanmasıyla kurulların tarafsız çalışamayacağını, ülkede herhangi bir partiye üye olmayan vatandaşların bulunduğunu ve bu kurullara bunlardan kur’a ile üye alınması gerektiğini ileri sürerek itiraz etmiş; kendisine Rize Milletvekili T. Bekir BALTA da iştirak etmiş; komisyon ise endişelerin yersiz olduğunu, oy ile seçilmiş Belediye ve İl Genel Meclisi üyelerinin daha güvenilir olduklarını savunmuş ve ‘maddenin ilkesinin seçimin siyaset, parti ve komün işi olduğunu, kendilerinin bunu kabul ettiklerini’ belirtmiş ve ardından oylamaya gidilmiş, önce Hasan DİNÇER’in önergesi reddedilmiş, ar-

dından da komisyonun da katılımıyla Sait KÖKSAL'ın 'ortak liste veren partilerle ilgili önergesi kabul edilmiş ve madde bu ilave ile kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 312-320).

Yüksek Seçim Kurulu'nun niteliğini belirleyen 120. Madde ise mecliste geniş bir tartışmaya neden olmuştur. Çünkü İlim Heyeti ve Hükümetin, Karma komisyona sunduğu tasarıda Yüksek Seçim Mahkemesi'nin kurulması öneriliyor ve yargı ve kesin karara bağlama yetkisi bu mahkemeye veriliyordu. Maddenin okunmasından hemen sonra söz alan Manisa Milletvekili Muammer ALAKANT, DP adına yaptığı konuşmada kendilerinin, seçim güvenliğini sağlama konusunda, milletvekili mazbatalarının incelenmesi işinin Yüksek Seçim Mahkemesi tarafından ve ikiye ayırarak, milletvekilinin kişisel yetersizliği hakkında bir anlaşmazlık olursa BMM'nin halletmesi, seçim işlemlerinden dolayı bir yolsuzluk iddiası olursa bunun seçim mahkemesi tarafından incelenmesinin ve vereceği kararın kesin olması, meclisin de bu karara uyması düşüncesinde olduklarını ve DP olarak görüşlerini İlim Heyeti'ne ilettiklerini; İlim Heyeti'nin ise daha ileri giderek, seçim ile ilgili bütün işlemlerin son karar merciinin Yüksek Seçim Mahkemesi olduğunu kararlaştırdığını ve hükümetin de buna uyduğunu; ancak komisyonun mahkemeyi, kurula çevirerek mahkemenin yargı işini elinden alıp kurula sadece inceleme ve rapor verme görevi verdiğini; bunun ise seçim güvenliğinin sağlanması işini gerçekleştiremeyeceğini belirterek, DP olarak hükümet tasarısındaki mahkeme ve onunla ilgili maddelerin müzakere edilmesi görüşünde olduklarını ifade etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 340-342). Afyon Karahisar Milletvekili Hasan DİNÇER de bütün seçim faaliyetlerinin düğüm noktasının bu madde olduğunu belirterek başladığı konuşmasında Yüksek Seçim Mahkemesi'nin oluşturulması düşüncesinde olduklarını ve seçim işinin seçenler ile seçilenler arasında bir akit olarak alınabileceğini, ihtilaflar konusunun hal merciinin ise mahkeme olacağını belirtmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 342-343). Konya Milletvekili Ali Rıza TÜREL de bütün mahzurlarına rağmen kendisinin de mahkeme kurulması fikrinde olduğunu, ancak Başbakan Yardımcısı Nihat ERİM'in yaptığı açıklama doğrultusunda mahkeme kurulursa Anayasa'ya aykırı olacağını; geçmişte Anayasa yapıcıların zaman gelince böyle bir sorunun ortaya çıkabileceğini düşünemediklerini, dolayısıyla bugün bu kadarının yapılmasını, ihtiyaç hissedilirse Anayasa da değiştirilerek gerekenin yerine getirilmesini teklif etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 343-346). Fuad Hulusi DEMİRELLİ (İstanbul) ise yüksek yargıçlardan oluşan bir mahkemenin daha güvenilir olduğunu ve gerekli gördüğü her konuyu araştırma yetkisinin de kendisine verilmesini istemiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 346-348). Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat ERİM eleştirilere cevap vererek, mahkeme kurulması işinin Anayasa'ya

aykırı olduğunu tekrar etmiş ve konuşmasının sonunda, Yüksek Seçim Kurulu oluşturulmasına dair kanunun kabul edilmesini, eleştirilen ‘tahkikat yetkisinin tanınmamasını’, daha sonra ilgili konu görüşülürken tekrar değerlendirilmesini istemiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 348-349). İçel Milletvekili Refik KORALTAN ise meclisin daima hayati meselelerde bir araya gelerek sorunları çözdüğünü, bu konunun da böyle çözümlenmesini umduğunu ifade edip hükümet tasarısındaki Yüksek Seçim Mahkemesi kuruluşu ile mahkemenin inceleme usulünün düzenlendiği 112 ve 117. Maddeleri okumuş ve hükümetin prensip noktasındaki fikir değişimini vurgulamış, seçim güvenliğinin sağlanması için bu mahkemenin kurulmamasının büyük eksiklik olacağını, iki partinin de harcadığı emeklere bakarak bu hususta hala ümitli olduklarını belirtmiştir. Bundan sonra oturum başkanı vaktin geç olduğunu ve ertesi gün devam etmek üzere oturumu kapattığını ilan etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 349-350).

Ertesi gün, yani 10 Şubat günü, bir önceki gün bitirilemeyen 120. Madde görüşmelerine devam edilmiş; toplantılar başladığında dikkati çeken nokta, söz alanların çoğunun iktidar milletvekili olması ve hemen hepsinin aynı konulara temas etmeleridir. Mardin Milletvekili Kamil BORAN, Anayasa’nın 4 ve 5. Maddelerine yer verdiği konuşmasında muhalefetin istediği düzenlemelerin Anayasaya aykırı olduğunu, bu yüzden maddenin aynen bırakılarak kabul edilmesini istemiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 353). Diyarbakır Milletvekili F. Ahmet AYKAÇ da eğer tasarıda muhalefetin istedikleri değişiklikler Anayasaya aykırı olmasa kendisinin de aynı doğrultuda oy kullanma niyetinde olduğunu; temas halinde olduğu yabancı parlamenter ve hukukçuların, ülkelerin kendi şartlarına göre düzenleme yapmaları gerektiğini ve hükümet tasarısındaki hükümlerin, seçim güvenliğini tehdit eder hiçbir durumu olmadığını kendisine ifade ettiklerini; Meclisi kısıtlayıcı yola başvurulmamasını istediğini ve tasarının bu şekliyle kabulünü teklif etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 353-356). Maraş Milletvekili Emin SOYSAL % 75’inin okuma yazma bilmediği bir toplumun önüne dolambaçlı maddeler konmasının düşündürücü olduğunu; 500 kişilik bir meclisin adalet kavramından ayrılabilceğini düşünmenin, ama 4-5 kişilik bir heyetin adaletten ayrılabilceğini kabul etmemenin de tuhaf olduğunu; ayrıca muhalefet tarafından hep ileri sürülen İlim Heyeti’nin de hata yapabileceğini hesaba katmak gerektiğini söyleyerek bir mahkeme kararının meclis kararının önüne geçirmenin, meclisin iradesinin felce uğratmak olacağını ifade etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 356-357). Elazığ Milletvekili Fahri KARAKAYA ise konuşmasının kendi adına olduğunu belirterek; bu kanun tasarısının CHP’nin eseri olduğunu, ayrıca kanuna ‘tahkikat’ eklenirse tezviratı önleyici hükümlerin de konmasını istemiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 357-359). Yine

kendi adına konuştuğunu ifade eden Bursa Milletvekili Abdurrahman KONUK, konu hakkında hükümet düzenlemesinin de muhalefetin istediği düzenlemenin de doğru olduğunu, ancak muhalefetin istediği düzenleme yapılırsa Anayasa'nın da değiştirilmesi gerektiğini, esasen Yüksek Seçim Kurulu'nun, İl seçim Kurulu'ndan fazla bir fonksiyonu olmadığını, görevinin bir hazırlık aşaması olduğunu zaten kabul ettiklerini, farklılığın ancak hükümet tasarısı ile komisyon tasarısının madde numara farklılığından ibaret olduğunu, bu yüzden de hükümet tasarısından hiçbir farkı olmayan komisyon tasarısının dikkate alınmasını talep etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 359-361). Yine, şayet muhalefetin istediği şeklin kabul edilmesi halinde Anayasa'ya aykırı hareket edileceğini iddia eden Gümüşhane Milletvekili Ahmet Kemal VARINCA'dan (Tutanak Dergisi, XXIV: 361-364) sonra konuşan Komisyon Başkanı Dr. Behçet UZ, komisyon çalışmaları sırasında da böyle önemli bir meselenin tartışıldığını ve tartışılması gerektiğini, ancak sonunda mutabakata varıldığını söyleyince Kütahya Milletvekili Ahmet TAHTAKILIÇ itiraz ederek kendilerinin muhalif kaldıklarını ifade etmiş, yine komisyon başkanı, maddenin bu şekliyle kabul edilmesini ve kurulun görev ve yetkilerinin düzenlendiği 125. Madde geldiğinde konuşmalarını istemiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 364-365). Bundan sonra oturum başkanı müzakerenin yeterliğine dair bir önerge verildiğini söyleyince, Kütahya Milletvekili Ahmet TAHTAKILIÇ usul hakkında söz alarak seçim güvenliği gibi önemli meselenin aceleyle getirilmemesi gerektiğini ve görüşmelerin yeterliliğinin dikkate alınmaması gerektiğini öne sürmüştür (Tutanak Dergisi, XXIV: 365-366). Yeterliliğe ait önerge oylanıp kabul edildikten sonra muhalefetin istediği ve komisyon tasarısının değil, hükümet tasarısının görüşülmesini istedikleri önerge okunmuş, hemen ardından Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat ERİM söz alarak meselenin kurula 'tahkik' yetkisinin verilip verilmeyeceği noktasında düğümlendiğini; aslında hükümet tasarısı ile komisyon tasarısı arasında herhangi bir fark bulunmadığını, farklılığın ancak madde numaralarında olduğunu ifade ederek, hükümetin, seçim güvenliği meselesini bütün siyasetin güvenliği olarak aldığını, maddenin bu haliyle kabul edilmesini, 125. Madde görüşülmesi sırasında daha uygun ve açık bir formül açıklayacağını ve muhalefetin önergesini geri almasını istemiştir. Bunun üzerine muhalefet önergesini geri almış³ ve tartışma 125. Maddenin görüş-

³ Samet AĞAOĞLU bu olayın, DP içimde bir anlaşmazlığı sebep olduğunu şöyle anlatmaktadır: "Bu arada KORALTAN'ı da şu sebeple biraz hırpaladılar: Muammer ALAKANT, Tasarıdaki Yüksek Seçim Kurulu'na aid maddeler için hükümet teklifinin esas alınması hakkında bir takrir vermişti. Behçet UZ Muammer'e, "Bunu geri alın" diyor.

şülmesine bırakılmış, madde de oylanarak kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 366-367).

Daha önce 120. Madde görüşülürken tekrar ele alınması kararlaştırılan ‘kurula tahkikat yapma yetkisinin verilmesi’ meselesinin görüşülmesine yani 125. Maddenin görüşülmesine sıra geldiğinde söz alan İstanbul Milletvekili Salamon ADATO maddenin 1 ve 3. Fıkralarına yapılacak eklemelerle maksadın hasıl olacağını belirtmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 386). Ardından söz isteyen Afyon Karahisar Milletvekili Hasan DİNÇER ise maddenin bu haliyle, şekil ve tanınan süre bakımlarından sınırlandırıcı olduğunu; ayrıca kurulu belgelere bağlamak gibi sınırlayıcı bir özelliği olduğunu iddia etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV, 386-387). Rize Milletvekili T. Bekir BALTA, Salamon ADATO’nun değişiklik önergesine katıldığını ve madde bu değişiklik ile kabul edilirse Hasan DİNÇER’in tereddütlerini de gidereceğini ifade etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 387-388). Başbakan Yardımcısı Nihat ERİM ise getirilen önergeye, 112. Maddeye aykırı olmamak kaydıyla katıldıklarını, komisyonun da katılması halinde sorun kalmayacağını belirtmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 388). Komisyon ise Sait Azmi FEYZİOĞLU aracılığıyla ilk fıkradaki önergeye katıldıklarını, ancak üçüncü fıkraya yapılan eklemenin bir tekrar olduğunu ve önergenin geri alınmasını talep etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 388-389). Böylece Yüksek Seçim Kurulu’nun görev ve yetkileri hakkındaki görüşmeler bitmiş ve maddede ‘Yüksek Seçim Kurulu’na gerekli kişileri dinleme yetkisinin verilmesi’ ilavesi ile oylanarak kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 389).

Geçici maddeler görüşülürken muhalefet tarafından verilen bir önerge tekrar tartışmaya sebep olmuştur (Tutanak Dergisi, XXIV: 400-401). Bu önergeye göre, yeni bir mahalli seçimler yapılmadan mevcut kurullarla seçime gidil-

BAYAR ise “Biz kendi işimize bakalım. Tavrı şimdilik geri almayın. Biz bununla teşkilatımıza ve umumi efkara vazifemizi yapmış olduğumuzu gösterdik” diyerek UZ’un teklifini reddediyor. Fakat birkaç dakika sonra KORALTAN, “Mesuliyet benimdir” diyerek ALAKANT’a teklifini geri aldırıyor. O akşamüzeri BAYAR’la beraber evine giderken bu sebeple KORALTAN’dan, “Partiyi ben mi idare ediyorum? O mu?” diyerek şikayet etti. Dün de Genel İdare Kurulu’nda bu meseleyi, “Size şikayetim var” sözleri ile ve sert bir dille açtı. “Bu vaziyette ben idareden izharı acz ederim (idare edemem)” diye KORALTAN’a çıkıştı. KÖPRÜLÜ, BAYAR’ı tuttu. KORALTAN “Alakant’ın, tavrını geri almasında zaruret vardı” şeklinde zayıf bir müdafaa yaptı. BAYAR, “Bana sormak lazımdı. Ben reis değil miyim?” cevabını verdi. KORALTAN, tavrının geri alınmasında Grup arkadaşlarının fikirlerini sorduğunu, onların da bunu tasvib ettiklerini söyledi” S. AĞAOĞLU, Siyasi Günlük, İstanbul 1992, s.386-387.

mesi istenmemektedir. Muhalefete göre onun yerine milletvekili genel seçimlerine girmeye karar verdiğini ilan etmiş siyasi partilerden seçilmiş üyelerden oluşan kurullar seçim işlerini yürütmelidir. Ancak iktidar milletvekillerinin tepkisiyle karşılaşan bu değişiklik teklifi kabul edilmemiş; böylece görüşmelerin ilk turu tamamlanmıştır (Tutanak Dergisi, XXIV: 401-404).

Anlaşılan bu aşamanın bitmesi muhalefetin DP kanadında başarı ve memnuniyet duygusu uyandırmıştır. Meclis görüşmelerinin birinci aşamasının bu şekilde bitmesi, S. AĞAOĞLU'nun hatıralarına "Seçim Kanunu'nun birinci müzakeresi de bitti. Bayar memnun." (AĞAOĞLU, 1992: 386) şeklinde yansımıştır.

Yeni seçim kanunu ile ilgili ikinci görüşmeler bir hafta sonra, 16 Şubat 1950 günü yapılmış ve maddeler birbiri ardınca ve hemen kabul edilmiştir. Bütün bu görüşmeler sonucunda kanunun ikinci görüşmeleri de tamamlanmış ve küçük ekleme veya çıkarmalarla maddeler kabul edilmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 667-706).

Kanun görüşmeleri bittikten sonra "Bayar'ın pek de istememesine rağmen" (AĞAOĞLU: 388) DP adına konuşan Adnan MENDERES, bu kanunun demokratikleşme aşamasında önemli bir adım olduğunu söylemiş, 1950 seçimlerinin önemi üzerinde durmuş ve kanunu kabul edeceklerini belirtmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 706). Ardından Millet Partisi adına söz alan Hasan DİNÇER ise, kabul edilecek gibi görünen bu kanunun, gizli oy açık sayım gibi demokratik prensipleri bulunmakla birlikte; çoğunluk usulünün benimsenmesi, seçmen kütüklerinin düzenlenmesi, itiraz hakkı, adaylık ve adaylığa olan itirazlar, propagandaya getirilen sınırlamalar dolayısıyla yetersiz olduğunu, iyi bir seçimin sadece iyi bir kanunla yapılamayacağını, asıl önemli olanın seçimleri yapanların iyi niyetli olmaları gerektiğini ve 1946 seçimlerinin buna örnek olduğunu belirterek oylarının olumsuz olacağını ifade etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 706-709).

Gruplar adına yapılan konuşmalardan sonra yeterlilik önergesi okunarak kabul edilmiş ve oylamaya geçilmiştir. Oylama sonucunda kanun, katılan 346 milletvekilinin, 10'a karşı 336'sının oyunu alarak kabul edilmiştir. Oylamaya katılmayan üye sayısı ise 112'dir (Tutanak Dergisi, XXIV: 709-710;750-753). Ardından da Başbakan Şemsettin GÜNALTAY bir konuşma yapmış, konuşmasında bu kanunun kabulünden dolayı memnun olduğunu ifade etmiş, kanunun seçimin bütün aşamalarında yargıya nezaret ve denetleme görevini verdiğini, DP'nin kendileri ile beraber hareket ettiklerini; ancak MP'nin bu projenin başından beri karşı çıktığını ve savunduğu 'nisbi temsil sisteminin' siyaseti kilitlediğini ifade etmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 710-712). Partisine sataşıldığı gerekçesiyle söz alan İstanbul Millet-

vekili Osman Nuri KÖNİ ise, karşı çıkmalarının sebebinin 1946 seçim suçlarının cezalandırılmaması olduğunu belirtmiştir (Tutanak Dergisi, XXIV: 712-713).

Seçim Kanunu'nun çıkarılması, hem iktidarı ve ham de muhalefetin DP kadayını memnun etmiş görünüyordu. Zamanın DP'li siyasetçilerinden Rıfki Salim BURÇAK ; “Yeni seçim kanunu tek dereceli, eşit, gizli oy-açık tasnif, adli denetim esaslarını içeriyor, çoğunluk sistemine dayanıyordu. Kanunun iki büyük partinin oyları ile kabul edilmiş olması memlekette büyük bir ferahlık yarattı ve Türkiye'yi seçime götüren yolun üzerindeki engelleri ortadan kaldırdı.” demekte (BURÇAK, 1998: 40); yine bir başka siyasetçi “Hiç şüphe yok ki kabul edilen kanun, demokrasinin en büyük teminatı olan seçim müessesesini pürüzsüz, sağlam esaslara bağlıyordu. Demokrasi yolunda ilk defa ciddi ve önemli bir adım atılıyordu. Bu münasebetle merhum Prof. Şemsettin GÜNALTAY'ı hayır ve takdirle yad etmek isterim. GÜNALTAY ‘önümüzdeki seçimlerde milletin iradesi serbest ve dürüst seçimlerle tezahür edecektir’ diye beyanat verirken haklı olarak iyi bir iş yapmanın bahtiyarlığı içinde görünüyordu (SAROL I: 102) sözleriyle zamanın Başbakanını takdir etmektedir. Yine İsmet BOZDAĞ da “Diyebilirim ki, seçimlerin, adalet cihazının denetim ve yürütüme verilmesi prensibinden başka bütün isteklerimiz komisyonda ve meclis müzakerelerinde gerçekleşmiştir. Şemsettin GÜNALTAY, memlekette hemen hemen hiç iş görmemiş olmasına karşılık iyi bir seçim kanunu hazırlamakla büyük bir hizmet yapmıştır...Parlamentomuzun seviyeli tartışmaları içinde Seçim Tasarısı kanunlaştı” (BOZDAĞ: 228-229) diyerek görüşünü açıklamaktadır. Ancak burada adli denetimin bu kanunla gerçekleşmiş olduğunu ve hatıralarda hata olduğunu da kaydetmemiz gerekmektedir. Yine Samet AĞAOĞLU “17/2/959...Seçim Kanunu çıktı. Bu münasebetle MENDERES, BAYAR'ın pek de istememesine rağmen, Meclis'te güzel bir konuşma yaptı. KÖPRÜLÜ de Dışişleri bütçesi üzerinde konuştu. Bu iki konuşma Halk Partisi ile aramızdaki gerginliği azalttı” (AĞAOĞLU, 388) şeklindeki cümleler ile partisinin hoşnutluğunu dile getirmektedir.

İnceleme eserler ise kanunun çıkarılmasından ziyade, kanunun içerdiği hükümler ve bu hükümlerin demokrasi açısından taşıdığı önem üzerinde durmaktadırlar. “Bu yasa o güne kadar tanınmayan, hatta tartışılmayan güvenceler getirdi. Bu güvenceler seçmen listelerinin hazırlanmasından oyların ayırımına kadar seçim sürecinin tüm aşamalarını kapsıyordu” (Çavdar, 2004: 14). Yasanın kapsadığı konular hem yeni değil hem de Türkiye'de en azından 1946 yılından beri tartışılmakta idi. Ancak yasanın geleneksel sisteme büyük değişiklikler getirdiği ve demokratik olduğu (GÜNDOĞAN, 1994: 241; ALDEMİR, 2001: sayfasız), bu kanun ile yapılan 1950 seçimlerinin

“seçmenin serbest iradesinin, oyunun sandığa yansıdığı ilk seçimler” olduğu (ÇAVDAR: 13); “demokratik koşullarda serbest seçimlerin yapılmasına olanak sağlayan ilk Milletvekili Seçim Kanunu 1950’de çıkarılan 5545 sayılı Kanun” (TUNCER, 2003: 29) olduğu konusunda araştırmacılar ortak kanaate sahiptirler. Kanunun “temsil” noktasındaki sakıncaları ise daha sonra ortaya çıkacak ve bu sakıncanın “çoğunluk” sisteminden kaynaklandığı kabul edilecektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1877 yılında hazırlanan ve iki dereceli, açık oy gizli sayım, mülki denetim ve çoğunluk esaslarını içeren Seçim Kanunu; küçük değişikliklerle 1946 yılına kadar uygulanmıştır. Kanun ilk defa 1946 yılında, diğer esaslar kalmak üzere ‘tek dereceli’ sistem kabul edilerek değiştirilmiştir. Ancak doğal olarak Seçim Kanunu üzerindeki tartışmalar bitmemiş; özellikle 1946 Seçimleri ile Meclise giren DP ve kurulduktan kısa süre sonra kendisinden ayrılarak kurulan MP tartışmaları sürekli diri tutmuş ve değişim taleplerini hep dile getirmişlerdir. Nihayet Şemsettin GÜNALTAY kabinesi, seçime yeni Seçim Kanunu ile girecekleri vaadinde bulunmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Önce teknik bir kurula bir tasarı hazırlatmış, ardından da tasarı yine Hükümet tarafından kurulan üniversite, yüksek yargı organları başkanları ile en büyük üç baro temsilcisinden oluşan İlim Heyeti’ne inceletilmiştir. İlim Heyeti çalışmalarına 19 Eylül 1949 günü başlayarak 2 Aralık günü bitirmiştir. Bundan sonra Hükümet tasarıyı ele almış ve tasarıya son şeklini vererek Şubat ayının başında Meclis gündemine taşımıştır.

Mecliste tasarının tümü üzerinde yapılan görüşmelerden, MP’nin daha sert muhalefet yapacağı anlaşılmıştır. Nitekim MP temsilcileri başta çoğunluk sistemi ve adli teminat kabul edilmekle birlikte bu ilkeyi hükümsüz bırakacak maddeler olmak üzere pek çok düzenlemeye itiraz etmişlerdir. DP ise daha mutedil görünmektedir. Meclisteki tartışmalar; çoğunluk sisteminin yerine nispi temsil sisteminin getirilmesi, seçmen kütüklerinin yazılmasında nüfus sayım kütüklerinin veya yerleşik nüfusun esas alınması, seçmen kütüklerinin yazılmasında idari görevlilerin yer almaması, en azından bu yazımlarda siyasi parti temsilcilerinin de bulunması, seçmen olma yeterliliğine getirilen istisnaların kaldırılması (askeri personele oy hakkı verilip verilmemesi), seçim işlerinin bütün aşamalarında yargının tam anlamıyla etkin olması, Yüksek Seçim Kurulu’nun görev ve yetkileri, propaganda yapmanın önündeki engellerin kaldırılması gibi konularda yoğunlaşmış görünmektedir. Kanunun en önemli maddesi olan 1. Madde, yani “Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır” hükmünü ihtiva eden

madde ilginç bir şekilde tartışma yaşanmadan derhal kabul edilmiştir. Nispi temsil sisteminin en sıkı taraftarı MP'li milletvekilleri de bu maddeye itiraz etmemişlerdir. Sıkışık bir dönemde ele alınan kanun, iktidar ve muhalefetin DP kanadının oylarıyla 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilmiştir. Burada zikredilmesi gereken bir konu da DP'nin 'çoğunluk usulü'ne karşı çıkmamış olmasıdır. Çünkü bu konudaki yaygın kanaat, DP'nin 1946 seçimlerinden sonra üzerinde ısrar ile durduğu konuların 'gizli oy açık sayım esası, yargı denetimi ve çoğunluk usulünün yerine nispi temsil usulünün getirilmesi' idi. Ancak burada görüleceği üzere DP çoğunluk usulüne karşı çıkmamış ve kanun görüşmelerinin sonundaki parti temsilcilerinin izlenimlerine bakıldığında istediğini almış olmasıdır. Bu konuda, DP yöneticilerinin yaklaşan seçimi kendilerinin kazanacakları kanaatine varmış oldukları (ki birkaç ay sonra seçimler sonunda DP'lilerin biraz da şaşırılmış halleri, bu görüşün isabet oranını düşürmektedir) veya DP yöneticilerinin konjunktürel bir şekilde, 1946 seçimlerinden sonra kendilerinden ayrılarak kurulan Millet Partisi'nin daha güçlü bir şekilde meclise girmelerini engelleyerek CHP ile ikili bir sisteme rıza göstermeleri, ileri sürülebilecek düşünceler olarak görünmektedir. MP ise, her partinin seçim sonunda temsil imkanı bulacağı, nispi temsil usulünü ve önceki dönemden kalan kanunların değiştirilmemesi durumunda değişen hiç bir şey olmayacağını ve oy verme işleminin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini ısrarla savunmuştur. Fakat oylama iktidar ve DP'nin işbirliği ile sonuçlanmış ve yeni Seçim Kanunu, bunların oylarıyla yasalaşmıştır. 1950 Seçimlerinde Çoğunluk sisteminin en büyük mağduru ise kanunun çıkarılması sırasında en büyük savunucusu konumundaki CHP olacaktır.

KAYNAKÇA

Hatıralar

- AĞAOĞLU, Samet; (1992), **Siyasi Günlük**, İletişim Yay., İstanbul.
- AKDEMİR, Fadime; (2001), **1950 Seçimleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Master Tezi, Ankara.
- AYDIN, Ayşe; (2010), **Celal Bayar Dönemi Genel Seçimleri ve TBMM (1950-1960)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BİLGİÇ, Saadettin; (1995), **Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları**, Boğaziçi Yayınları. İstanbul.
- BOZDAĞ, İsmet; (1991), **Demirkırat Aldatmacası**, Emre Yay., İstanbul.
- BURÇAK, Prof. Rıfki Salim; (1998), **On Yılım Anıları**, Nurel Yay., Ankara.

ÇAVDAR, Tefvik; (2004), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.

Resmi Gazete, 21 Şubat 1950, Sayı 7438.

SAROL, Dr. Mükerrerem; (1983), **Bilinmeyen Menderes I**, Kervan Yay., İstanbul.

SEZEN, Saim; (1994), **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, Ankara.

TBMM Tutanak Dergisi; (1954), C. 21; 24/1-2, Ankara.

TOKER, Metin; (1990), **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye**, Bilgi Yay., Ankara.

TUNCER, Erol; (2003) **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, 2. Baskı, Tesav Yayınları, Ankara.

Gazeteler

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Tasvir Gazetesi

Ulus Gazetesi

YAYIN İLKELERİ

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi hakemli bir dergidir. Her akademik yılın Güz ve Bahar Dönemlerinde, en az iki sayı yayımlanır.

Derginin asli yayın dili Türkçedir. Bununla beraber İngilizce ve Almanca hazırlanmış yazılar da yayımlanabilir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen çalışmalar daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.

Dergide yayınlanacak yazılar yazım ve dilbilgisi kurallarına uygun olmalıdır.

Bu kurallara uygun olan yazılar hakem(ler) tarafından değerlendirilir. Yazıların yayımlanması için hakemlerin olumlu görüş bildirmesi şarttır. Hakem görüşü doğrultusunda yazarlardan kısaltma ve/veya düzeltme yapmaları istenebilir. Yazılar, olumlu hakem görüşleri alındıktan sonra geliş tarihine göre sıraya konularak yayımlanır. Dergide yayımlanan yazılar ayrıca elektronik ortamda aşağıdaki adreste de yayımlanır.

<http://sosyalbilimler.erzincan.edu.tr>

Dergide yayımlanan yazıların telif hakları yazarı veya yazarları tarafından karşılıksız olarak Erzincan Üniversitesine devredilir. Yazarların **Makale Sunum Formu**'nu doldurarak imzalaması gereklidir.

Dergiye basılmak üzere gönderilen yazılar, disketler ve CD'ler yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazar/yazarlara aittir.

Dergide yayımlanacak çeviri yazılarda çevirmen, eserin yazarından ve/veya yayın hakkına sahip kişi veya kurumdan yazılı yayım izni almak ve bu izin belgesini yayın kuruluna iletmek zorundadır.

Derginin bir sayısında bir yazarın birden fazla yazısı yayımlanmaz. Ancak ortak çalışma ürünü olan ve birden çok yazarlı çalışmalarda ikinci çalışmanın yayımına izin verilebilir.

YAYIN KOŞULLARI

1. Çalışmalar, Microsoft Word veya buna uyumlu bir kelime işlem programı formatında teslim edilmelidir. Editör, yayımlanacak çalışmalarda kelime sayısı sınırlaması getirebilir.

- Özetler Türkçe eserlerde İngilizce; İngilizce veya Almanca eserlerde kendi dilinde yazılmış olarak toplam en fazla 100-150 kelime olabilir.
- Çalışma ile ilgili anahtar kelimeler (keywords) belirtilmelidir.
- Çalışmanın İngilizce başlığı eklenmelidir.

2. Giriş ve Sonuç kısımları da dahil olmak üzere eserin bütün bölümleri ve başlıkları numaralandırılmalı ve koyu yazılmalıdır. Başlıklar arasındaki hiyerarşik numaralama sistemi aşağıdaki gibi olmalıdır:

I. BAŞLIK

A. BAŞLIK

1. Başlık

a) Başlık

(1) Başlık

(a) Başlık

(i) Başlık

3. Tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, çizim, diyagram, grafik, harita vb.) “Şekil” olarak adlandırılmalıdır.

Tablo ve şekillere başlık (sıra numarası ve ad) verilmelidir.

Tablolarda başlıklar üstte, şekillerde ise başlık altta yazılmalıdır.

Tablo veya şekillere ilişkin olası kaynak bilgileri de tablo veya şeklin altında gösterilmelidir.

Denklemlerde verilecek sıra numaraları parantez içinde ve sağ tarafta yer almalıdır.

4. Ayrı bir içindekiler ve kısaltmalar dizini yer almamalıdır. Kısaltmalar hakkında Türk Dil Kurumu'nun belirlediği esaslara uyulmalıdır. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı listede yer almayan kısaltmalar için Türk Dil Kurumu'nun benimsediği esaslara göre kısaltma yapılmalıdır. Editör, gerek gördüğünde Enstitü'nün hazırladığı bir kısaltmalar dizinine uyulmasını isteyebilir.

5. Atıf yapılırken Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki esaslara uyulmalı; kaynakça ayrı olarak gösterilmelidir. Dipnotlar sayfa altında yer almalıdır.

6. Dergimize yayımlanmak üzere makale gönderecek yazarların bu gösterilen Enstitü Tez Yazma Kılavuzundaki yazım kurallarına uymaları zorunludur.

7. Çalışmanın başında yazar ya da yazarların e-posta adresleri eklenmelidir. Yazarlar kendilerine ait haberleşme adreslerini veya diğer iletişim bilgilerini yayın kuruluna bildirmelidir.

